

เอกสารประกอบการสอน BU5001

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

HISTORY OF BUDDHISM

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

เอกสารประกอบการสอน BU5001

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

History of Buddhism

พิมพ์ครั้งที่ 1 **พฤษภาคม 2568**

รวบรวมและเรียบเรียงโดย

พระอุดมวชิรเมธี, ดร.

พระสุทธิวชิรเมธี, ดร.

พระมหาวิชิต อคฺคชิโต

พระครูวินัยธร สัญชัย ญาณวีโร, ผศ.ดร.

พระครูปลัดทวี อภโย, ผศ.ดร

พระครูสุนทรวินัยรส, ดร.

พระปลัดธนา อคฺคธมฺโม

พระมหานัฐพล อิสฺสรธมฺโม

พระมหาทศพร สุมุทุโก

พระณฐโชค สุวโจ

แม่ชีเนตรนภา สุทธิรัตน์, ดร.

นายทองเปลือง อภัยวงศ์

นายธเนศ นกเพชร

ผศ.สุดใจ ภูกงลี

ดร.วทัญญู ภูครองนา

ออกแบบปก & ออกแบบรูปเล่ม: พระมหาทศพร สุมุทุโก และผศ.สุดใจ ภูกงลี

จัดพิมพ์โดย:

ลิขสิทธิ์: ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำปรารภอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา สังกัดอยู่ในกลุ่มที่ ๔ คือ กลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา เป็นสถาบันหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาระดับสูงและการค้นคว้าหลักคำสอนเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต หนึ่งในยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการบริหารและพัฒนามหาวิทยาลัยนั้นคือการพัฒนาสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาในระดับสากล ด้วยเหตุนี้มหาวิทยาลัยจึงตระหนักถึงความสำคัญของเอกสารประกอบการสอนรายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และหมวดวิชาพระพุทธศาสนา (BU) ในฐานะที่เป็นแกนกลางขององค์ความรู้ของสถาบันแห่งนี้ และอาจารย์ผู้ถ่ายทอดจะต้องมีคุณภาพเป็นเช่นเดียวกัน ในฐานะที่มหาวิทยาลัยมีวิทยาเขตและวิทยาลัยอยู่หลายแห่งทั่วประเทศ

การผลิตเอกสารประกอบการสอนถือเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการพัฒนาคุณภาพของระบบการศึกษาในหลักสูตรการเรียนการสอน เพราะจะทำให้การพัฒนาองค์ความรู้ของอาจารย์และนักศึกษาเป็นไปตามวิสัยทัศน์และพันธกิจของมหาวิทยาลัยที่ตั้งเป้าหมายไว้ อีกทั้งยังพัฒนาสมรรถนะและความเชี่ยวชาญของอาจารย์ผู้สอนให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุดได้ การมีเอกสารประกอบการสอนที่เข้าถึงได้โดยทั่วกัน เป็นแบบอย่างเดียวกัน อย่างน้อยก็เป็นจุดร่วมในการพัฒนาคุณภาพของผู้สอนและผู้เรียนให้มีแบบมาตรฐานเดียวกัน นอกจากนั้นยังสามารถขยายผลไปสู่ระดับเอกสารที่สูงขึ้นไป เช่น เอกสารคำสอน หนังสือ หรือตำรา เป็นต้น ปัจจุบัน มีการเรียนรู้แบบสะสมคลังหน่วยกิตและการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัย รายวิชาหมวดความรู้ทั่วไปและความรู้ทางพระพุทธศาสนาจะเป็นจุดหนึ่งที่สามารถเรียนร่วมกันได้ เอกสารประกอบการสอนจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะให้รายละเอียดของ PLO CLO และ LLO เป็นไปตามมาตรฐานหลักสูตรแบบ OBE เดียวกัน

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารประกอบการสอนเล่มนี้จะเป็นประโยชน์สำหรับการจัดการศึกษาและการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนผู้สอนให้มีความเข้าใจรายวิชาในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และจะมีการพัฒนาปรับปรุงให้มีเนื้อหาองค์ความรู้และรูปแบบที่ทันสมัยเหมาะสมกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่องด้วย ขอชื่นชมคณะกรรมการและคณะทำงานทุกส่วนที่ร่วมกันทำเอกสารหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และหมวดวิชาพระพุทธศาสนา (BU) จนสำเร็จในครั้งนี้

(พระธรรมวชิรจินดาภรณ์, รศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำนำ

เอกสารประกอบการสอนวิชา BU5001 ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา จัดทำขึ้นภายใต้โครงการการเขียนเอกสารประกอบการสอน กลุ่มวิชา BU ประจำปี พ.ศ. 2568 ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล จนถึงการแพร่ขยายพุทธศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิ อันจะนำไปสู่การตระหนักถึงคุณค่าและบทบาทของพระพุทธศาสนาในบริบทประวัติศาสตร์และการเผยแผ่

เอกสารประกอบการสอนฉบับนี้ประกอบด้วยเนื้อหาทั้งหมด 7 บท ได้แก่ บทที่ 1 อินเดียก่อนสมัยพุทธกาล บทที่ 2 พุทธประวัติในปฐมกาล บทที่ 3 พุทธประวัติในมัชฌิมกาล บทที่ 4 พุทธประวัติในปัจฉิมกาล บทที่ 5 การสังคายนาในพระพุทธศาสนา บทที่ 6 นิกายในพระพุทธศาสนา และบทที่ 7 เส้นทางพุทธอารยธรรมสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ โดยเนื้อหาได้ถูกรวบรวม วิเคราะห์ และเรียบเรียงอย่างมีระบบตามหลักวิชาการ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเข้าใจลำดับเหตุการณ์ ความเปลี่ยนแปลง และการสืบทอดพระพุทธศาสนาในแต่ละยุคสมัยได้อย่างถูกต้อง

ทั้งนี้ เอกสารประกอบการสอนฉบับนี้ได้รับการออกแบบให้สอดคล้องกับผลลัพธ์การเรียนรู้ของรายวิชา (CLOs) และผลลัพธ์การเรียนรู้ของหลักสูตร (PLOs) โดยมุ่งหวังให้ผู้เรียนสามารถมีความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาอย่างมีวิจารณญาณเข้าใจภูมิหลังทางสังคม ศาสนา และวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา ตลอดจนสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์กับการดำรงอยู่และการพัฒนาของพระพุทธศาสนาในปัจจุบันได้

คณะผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของนักศึกษาและผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา อีกทั้งยังสามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าและวิจัยต่อยอดทางวิชาการ หากมีข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาเอกสารให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในอนาคต ผู้จัดทำขอน้อมรับด้วยความขอบคุณยิ่ง

พระสุทธิวชิรเมธี, ดร. และคณะ

1 พฤษภาคม 2568

สารบัญ

คำนำ **ก**

สารบัญ **ข**

บทที่ 1 **5**

อินเดียก่อนสมัยพุทธกาล **5**

1. บทนำ 5
2. มูลเหตุของการเกิดศาสนา 5
3. องค์ประกอบของศาสนา 7
4. ภูมิศาสตร์อินเดีย 8
5. การเมืองก่อนพุทธกาล 10
6. ศาสนาก่อนพุทธกาล 15
7. ปรัชญาการดำเนินชีวิตตามหลักอาศรม 4 23
8. ลัทธิครูทั้ง 6 28
9. สรุปท้ายบท 32

คำถามท้ายบท 33

เอกสารอ้างอิง 34

บทที่ 2 **40**

พุทธประวัติในปฐมกาล **40**

1. บทนำ 40
2. ภูมิหลังชมพูทวีปและศากยวงศ์ 40
3. ประสูติ 45
4. เสด็จออกผนวช 50
5. ตรัสรู้ 54
6. ปฐมเทศนา 58
7. ปฐมสาวก 62
8. ส่งพระสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนา 63
9. เสด็จกรุงราชคฤห์ 65

10. เสด็จแคว้นมคธ 70
11. สรุปท้ายบท 72
คำถามท้ายบท 73
เอกสารอ้างอิง 74

บทที่ 3 79

พุทธประวัติในมัชฌิมกาล 79

1.บทนำ 79
2. เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์โปรดพระประยูรญาติ 80
3. ทรงรับเชตวันมหาวิหาร 86
4. เสด็จกรุงเวสาลีระงับภัย 88
5. โปรดพระพุทธมารดาในภพดาวดึงส์ 89
6. ทรงแต่งตั้งพุทธอุปัฏฐาก 90
7. สรุปท้ายบท 93
คำถามท้ายบท 94
เอกสารอ้างอิง 95

บทที่ 4 100

พุทธประวัติในปัจฉิมกาล 100

1. บทนำ 100
2. เส้นทางพุทธดำเนินก่อนปรินิพพาน 101
3. ทรงประทานพุทโธวาท ณ หมู่บ้านภัณฑุคาม 103
4. บิณฑบาตที่มีอานิสงค์ใหญ่ 104
5. หลักปฏิบัติของพุทธบริษัท 4 106
6. สาวกองค์สุดท้าย 111
7. ปัจฉิมโอวาทและเสด็จปรินิพพาน 112
8. เหตุการณ์หลังเสด็จดับขันธปรินิพพาน 117
9. การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ 117
10. การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ 118
11. สรุปท้ายบท 120

คำถามท้ายบท 121
เอกสารอ้างอิง 122

บทที่ 5 127

การสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัย 127

1. บทนำ 127
2. การสังคายนาในประเทศอินเดีย 127
3. การสังคายนาในลังกาทวีป 139
4. การสังคายนา การตรวจชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย 141
5. การนับครั้งในการสังคายนา 144
6. สรุปท้ายบท 147

คำถามท้ายบท 152
เอกสารอ้างอิง 153

บทที่ 6 158

นิกายในพระพุทธศาสนา 158

1. บทนำ 158
2. สาเหตุการแตกนิกาย 159
3. นิกายที่สำคัญในพระพุทธศาสนา 163
4. ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน 179
5. สรุปท้ายบท 186

คำถามท้ายบท 187
เอกสารอ้างอิง 188

บทที่ 7 194

เส้นทางพุทธอารยธรรมสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ 194

1. บทนำ 194
2. แนวคิดเกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิ 195
3. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ 198
4. รูปแบบของพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ 203

5. หลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์ 206
6. ผลกระทบของพระพุทธศาสนาต่ออารยธรรมสุวรรณภูมิ 213
7. สรุปท้ายบท 216
คำถามท้ายบท 222
เอกสารอ้างอิง 223

บรรณานุกรม 225

ภาคผนวก 230

PLOs และ CLOS วิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา 230

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 1

1. หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 1

1.1 บทนำ

1.2 มูลเหตุของการเกิดศาสนา

1.3 องค์ประกอบของศาสนา

1 4 ภูมิศาสตร์อินเดีย

1.5 การเมืองก่อนพุทธกาล

1.6 ศาสนาก่อนพุทธกาล

1.7 ปรัชญาการดำเนินชีวิตตามหลักอาศรม 4

1.8 ลัทธิครูทั้ง 6

1.9 สรุปท้ายบท

คำถามท้ายบท

เอกสารอ้างอิง

2. วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของอินเดีย

2.2 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของระบบความเชื่อและความเป็นมาของศาสนาก่อนพุทธกาล

2.3 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมอินเดียด้านการปกครอง สังคม และวัฒนธรรม ก่อนพุทธกาล

2.4 เพื่อให้นักศึกษาบอกข้อแตกต่างระหว่างลัทธิความเชื่อของแต่ละสำนักได้ตามที่กำหนดในบทเรียน

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถ

3.1 LLO1 อธิบาย ลักษณะภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของอินเดีย พัฒนาการของระบบความเชื่อและความเป็นมาของศาสนาก่อนพุทธกาลได้อย่างถูกต้องตามเนื้อหาของบทเรียน

3.2 LLO2 อภิปรายแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อที่มีมาก่อนพุทธกาลด้านการบูชายัญ การอาบน้ำล้างบาป การทรมานตนและสาเหตุของการแบ่งวรรณะในระบบสังคมดั้งเดิมได้อย่างชัดเจน โดยการนำเสนอภาพประกอบในการอภิปราย

3.3 LLO3 อธิบายรูปแบบการปกครองและสังคมของอินเดียสมัยก่อนพุทธกาลได้ ตามบทเรียนที่กำหนด

3.4 LLO4 บอกข้อแตกต่างระหว่างลัทธิของครูทั้ง 6 และหลักความเชื่อของลัทธิอื่น ๆ ได้อย่างถูกต้องด้วยภาษาของตนเอง

4. วิธีสอนและกิจกรรม

ผู้สอนเลือกวิธีการสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

4.1 การบรรยายเชิงโต้ตอบ (Interactive Lecture-Based Learning) โดยใช้วิธีการบรรยายแบบมีปฏิสัมพันธ์ ประกอบด้วยคำถามปลายเปิด และการอภิปรายร่วมในชั้นเรียนเพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกอธิบายเหตุการณ์สำคัญในบทเรียน โดยใช้สื่อประกอบ เช่น คลิปวิดีโอ ภาพ สไลด์ แผนที่ความคิด หรือ ตัวอย่างจากพระไตรปิฎกเพื่อประกอบการบรรยายหรืออธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning) โดยจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมด้วยความกระตือรือร้น เช่น กิจกรรมการจัดทำแผนภาพลำดับเหตุการณ์ (Timeline Activity) เกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง และให้นักศึกษาอธิบายเหตุการณ์แต่ละช่วงและทำการสรุปคำสำคัญหรือแนวคิดที่สำคัญ ในรูปแบบ Infographic หรือ Mind Map

4.3 การเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ (Collaborative Learning & Discussion) หรือ การเรียนรู้แบบเป็นทีม (Team-Based learning) โดยแบ่งกลุ่มนักศึกษาให้สืบค้นหัวข้อเฉพาะ เช่น การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา หรือบทบาทของพระสาวก แล้วให้อภิปรายร่วมกันและสรุปข้อมูลด้วยตนเอง พร้อมนำเสนอในรูปแบบ Creative Presentation หรือ อภิปรายในห้องเรียน

4.4 การนำเสนอหรือถ่ายทอดเนื้อหาบทเรียน (Micro-teaching or Creative Presentation) โดยให้นักศึกษาเลือกหัวข้อย่อยจากพุทธประวัติช่วงปฐมกาล แล้วถ่ายทอดความเข้าใจผ่านการนำเสนอ เช่น การทำคลิปวิดีโอสั้น การออกแบบโปสเตอร์สื่อความรู้ การทำแผนที่ความคิด (Mind Mapping) การจัดทำสื่อดิจิทัล เช่น Slide, Presentation ด้วยโปรแกรมออนไลน์มี Canva เป็นต้น

4.5 การเรียนรู้โดยใช้เกมเป็นฐาน (Game-Based Learning) โดยให้นักศึกษาทำการศึกษาค้นคว้า หรืออ่านเนื้อหาที่กำหนดให้ ใช้เวลาประมาณ 15 นาที จากนั้นให้จับคู่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยฝึกสรุป Key Takeaways ให้ได้อย่างน้อย 3 ประเด็น ผู้สอนให้สัญญาณเริ่มเล่นเกมแฟนตัวยง/แฟนพันธ์แท้ โดยใช้ App เช่น Kahoot/Quizzes/Gimkit/Blooklet/Socrative ฯลฯ หรือใช้ Board

Game เพื่อสร้างกิจกรรมตอบคำถาม ผู้เรียนจำนวน 3 คน ที่ได้คะแนนสูงสุด Top 3 ในแต่ละครั้ง จะได้คะแนนพิเศษ โดยมีเงื่อนไขที่ตกลงร่วมกันก่อนเรียนตามความเหมาะสม เช่น หากได้คะแนน Top 3 ครบ 10 ครั้งก่อนผู้เรียนคนอื่น จะได้คะแนนพิเศษ 10 คะแนน เพื่อนำไปตัดเกรด ผู้เรียนคนอื่น ๆ จะได้คะแนนตามจริง จากนั้นให้ผู้เรียนแต่ละคนให้ข้อสะท้อนคิด (Feedback) เช่น กด Like หรือ Dislike หรือ ให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงการเล่นในครั้งถัดไป หลังสิ้นสุดการเล่นเกมแต่ละเกม ให้ผู้เรียนแต่ละคนนำคะแนนที่ได้ และ Key Takeaways ข้อสะท้อนคิด (Feedback) หรือข้อเสนอแนะของตนเอง นำไปสะสมใน Portfolio โดยใช้ App ต่าง ๆ เช่น Notion App หรือ Google Sites เป็นต้น เพื่อส่งอาจารย์ในสัปดาห์สุดท้าย เพื่อนำไปตัดสินผลการเรียนหรือตัดเกรด ร่วมกับคะแนนอื่น ๆ เช่น คะแนนสอบกลางภาค คะแนนสอบปลายภาค เป็นต้น โดยเล่นแบบนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบทุกเนื้อหาในบทเรียนนั้น ๆ

4.6 กิจกรรมสะท้อนและอภิปรายหลักความเชื่อ (Belief Reflection & Discussion โดยจัดสถานการณ์จำลองให้ผู้เรียนอภิปรายหลักความเชื่อของครูทั้ง 6 กับพระพุทธศาสนา จากนั้นให้นักศึกษาเชื่อมโยงกับหลักพระพุทธศาสนา และความเชื่อในยุคปัจจุบัน

5. สื่อการเรียนการสอน

ผู้สอนเลือกสื่อการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

5.1 สื่ออ้างอิงหลัก เช่น เอกสารประกอบการสอน/เอกสารคำสอน/ตำรา/หนังสือ/พระไตรปิฎก/บทความวิจัย/บทความวิชาการ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในบทเรียน

5.2 สื่อดิจิทัลเพื่อการเรียนรู้ เช่น /PowerPoint/YouTube/E-book/E-learning/Canva/Google Sites ฯลฯ

5.3 สื่อหรือแอปเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมและติดตามความก้าวหน้าในการเรียนรู้ หรือพัฒนาความรู้ มี Metacognitive Knowledge เป็นต้น เช่น กลุ่ม Facebook/กลุ่ม Line/Classroom/Zoom Cloud Meeting/Google Meet/Notion App ฯลฯ

5.4 สื่อสะท้อนคิด (Feedback) สำหรับการประเมินเพื่อพัฒนาและตัดสินผลการเรียนรู้ เช่น Google Form/ Quizzes/ Kahoot/ Boardgame/ YouTube comment/ Canva Comment/ Google classroom comment ฯลฯ

6. การวัดและการประเมินผล

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment)

การประเมินในขั้นนี้มุ่งเน้นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยไม่นำมาตัดสินผลการเรียนรู้ การให้คะแนน หรือตัดเกรด แต่เป็นกระบวนการสะท้อนความคิดในการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถประเมินศักยภาพของตนเองในการเรียนรู้ในบทเรียน ตลอดจนเป็นแนวทางสำหรับผู้สอนในการนำข้อมูลไปปรับปรุงกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัยต่อไป โดยผู้สอนเลือกการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.1.1 แบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน เพื่อวัดความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นและความก้าวหน้าในการเรียนรู้

6.1.2 กิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน เช่น Activity-Based Learning/ Collaborative Learning & Discussion/ Team-Based learning /Micro-teaching or Creative Presentation ฯลฯ เพื่อพัฒนาศักยภาพของนักศึกษาตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง

6.1.3 แบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถาม การตอบคำถาม และการมีส่วนร่วมในการทำรายงานกลุ่มและการนำเสนอรายงาน เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้านทักษะ (S) ด้านจริยธรรม (Ethic) และด้านลักษณะบุคคล (Character)

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment)

การประเมินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในส่วนนี้ มุ่งวัดความสามารถของผู้เรียนตามผลลัพธ์การเรียนรู้ (LLOs) ที่กำหนดไว้ โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม โดยตรวจสอบได้ผ่านกิจกรรมและเครื่องมือการประเมินที่หลากหลายตามแนว OBE เพื่อให้ครอบคลุมด้านความรู้ (K) ที่คาดหวัง โดยผู้สอนเลือกการประเมินหรือเอกสารหลักฐานประกอบในการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.2.1 ข้อสอบกลางภาค (Midterm Examination) เป็นแบบอัตนัยหรือแบบปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.2 รายงานกลุ่ม เป็นแบบออนไลน์ หรือเป็นเล่มรายงานตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.3 ข้อสอบปลายภาค (Final Examination) เป็นแบบผสมอัตนัยและปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.4 Rubrics Scoring เป็นการกำหนดเกณฑ์ในการให้คะแนนการสอบอัตนัยและการนำเสนอรายงานเพื่อให้เกิดความชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม

6.2.5 Portfolio สะสมกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน โดยใช้กิจกรรม เช่น Gamification ให้นักศึกษาสะสม Reflection/Feedback/Key Takeaways ของตนเอง

บทที่ 1
อินเดียก่อนสมัยพุทธกาล

1. บทนำ

ในบทนี้จะกล่าวถึงสภาพภูมิประเทศของอินเดียว่าเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุที่เก่าแก่ เป็นอนุทวีปรูปสามเหลี่ยมหัวกลับ มีภูมิประเทศและภูมิอากาศที่แตกต่างหลากหลาย อินเดียจึงกลายเป็นดินแดนแห่งความแตกต่าง ทั้งในด้านวิถีชีวิตผู้คน แบบแผนทางสังคม และลัทธิศาสนา

โลกทัศน์ของอินเดียก่อนพุทธกาลที่เราศึกษาแล้วจะตอบคำถามหรือตอบโจทย์ตอนที่เราเรียนพุทธประวัติ เช่นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปฏิเสธการอาบน้ำล้างบาป การทรมานร่างกาย การยึดถือ ดูหมิ่นเหยียดหยามกันเรื่องวรรณะ หรือแม้แต่เรื่องพรมหลิขิต พระพรหมสร้างโลก เป็นต้น

ในการศึกษาอินเดียก่อนพุทธกาลนี้ได้นำเสนอประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และพัฒนาการด้านศาสนา ลัทธิ ประเพณี ความเชื่อที่มีมาแต่ก่อนพุทธกาล และสามารถบอกข้อแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนากับลัทธิประเพณีนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสม

2. มูลเหตุของการเกิดศาสนา

ศาสนามีหลายประเภท เช่น มีพระเจ้าองค์เดียวบ้าง (Monotheism) มีพระเจ้าหลายองค์บ้าง (Poly-theism) ไม่มีเทพเจ้าบ้าง (Atheism) แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็มีอยู่เพียง 2 อย่าง คือ มีพระเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่ง เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และไม่มีเทพเจ้าผู้สร้าง เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาเซน นักวิชาการทั้งหลายได้ศึกษามูลเหตุของการเกิดศาสนาของ จึงสามารถสรุปไว้ดังนี้ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2540)

1. อวิชชา หรือการขาดความรู้ (Lack of Knowledge)
2. ความกลัวภัยนานาชนิด (Fear)
3. ความเคารพศรัทธา (Faith)
4. ความต้องการเหตุผล (Want of Sources)
5. ความต้องการที่พึ่งทางใจ (Needs of Spiritual Refuge)
6. ความต้องการความสงบสุขของสังคม (Social Needs of Happiness)

อวิชชา หรือการขาดความรู้ (Lack of Knowledge)

อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้เหตุรู้ผล เริ่มแต่ความไม่รู้เหตุผลทางภูมิศาสตร์ ทางดาราศาสตร์ ไม่รู้ชีววิทยา และไม่รู้จักธรรมชาติอื่นๆ ที่อยู่รอบตัวเรา เมื่อมีความไม่รู้เหตุผลก็เกิดความกลัวในพลังทางธรรมชาติ ต้องการความช่วยเหลือจากธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งมีอำนาจเหนือตน จึงมีการสร้างขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อบูชาเอาใจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น เพื่อที่จะสามารถช่วยให้มนุษย์มีความอยู่รอดไม่มีภัยต่อ ๆ ไป

ความกลัวภัยนานาชนิด (Fear)

มนุษย์จะอยู่ในโลกได้ต้องมีหน้าที่ คือ การต่อสู้กับธรรมชาติ และสู้สัตว์ร้ายนานาชนิด และโดยเฉพาะกับมนุษย์ด้วยกันเอง ยามใดที่เราสามารถเอาชนะธรรมชาติหรือคนได้ ความเกรงกลัวธรรมชาติ สัตว์ร้าย หรือมนุษย์ย่อมไม่มี แต่ถ้าไม่สามารถต่อสู้ได้ มนุษย์จะเกิดความกลัวต่อสิ่งเหล่านั้น และในยามนั้นเอง ที่มนุษย์ต้องพากันกราบไหว้บูชา และแสดงความจงรักภักดี ทำพิธีสังเวยเซ่นไหว้ต่อธรรมชาติดังกล่าว ด้วยความหวังหรืออ้อนวอนขอให้สำเร็จตามความปรารถนาอันเป็นผลตอบแทนขึ้นมาเป็นความสุข ความปลอดภัย และอยู่ได้ในโลก

ความเคารพศรัทธา (Faith)

ศรัทธาครั้งแรกที่มนุษย์ทุกยุคทุกสมัยยอมเชื่อว่า เป็นกำลังก่อให้เกิดความสำเร็จได้ทุกเมื่อ ในกลุ่มศาสนาที่นับถือพระเจ้า (ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม) มุ่งเอาความภักดีต่อพระเจ้าเป็นหลักใหญ่ในศาสนา ในกลุ่มชาวอารยันมี ศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) มีคำสอนถึงภักติมรรค คือ ทางแห่งความภักดี อันจะยังบุคคลให้ถึงโมกษะ คือหลุดพ้นได้ แม้ในทางพระพุทธศาสนาก็ยอมรับว่าศรัทธา หรือความเชื่อ ความเลื่อมใสเท่านั้นที่จะพาข้ามโอฆสงสารได้ เมื่อเป็นดังนี้แสดงว่ามนุษย์ยอมตนให้อยู่ใต้อำนาจของธรรมชาติเหนือตน อันเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเองซึ่งเรียกว่าเทพเจ้าหรือพระเจ้า อย่างไรก็ตาม ผลที่เกิดตามมาคือมนุษย์ยอมให้เครื่องเ ซ่น สังเวยแก่ธรรมชาตินั้น ๆ ด้วยลักษณะนี้จึงเท่ากับมนุษย์เสียความเป็นใหญ่ในตน ยอมอยู่ใต้อำนาจของสิ่งที่ตนคิดว่ามีอำนาจเหนือตน

ความต้องการเหตุผล (Want of Sources)

ความต้องการในที่นี้คือต้องการหาเหตุผลโดยการใช้ปัญญา ศรัทธาอันเกิดจากปัญญาคือมูลเหตุให้เกิดศาสนาอีกทางหนึ่ง แต่ศาสนาประเภทนี้มักเป็นฝ่ายอเทวนิยม คือไม่สอนเรื่องเทพเจ้าสร้างโลก ไม่ถือเทพเจ้าเป็นศูนย์กลางแห่งศาสนา หากแต่ถือความรู้ประจักษ์จริงเป็น สำคัญ เช่น พระพุทธศาสนา ความเน้นหนักของพระพุทธศาสนา คือ ญาณ หรือปัญญาชั้นสูงสุดที่ทำให้รู้แจ้งประจักษ์ความจริง และหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง (พระมหาสมศักดิ์ ญาณโพโธ, 2517)

ความต้องการที่พึ่งทางใจ (Needs of Spiritual Refuge)

ความต้องการที่พึ่งทางใจเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการมาก เพราะสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ของตนรู้สึกว่าจะไม่เป็นที่ปลอดภัย ไม่ว่าจะเป็นภัยจากธรรมชาติ จากอมนุษย์หรือจากมนุษย์ด้วยกัน หรือจากธรรมดาของชีวิต เช่น ความผิดหวัง ความกังวลใจ ทรมานใจ ความเจ็บ ความแก่ ความตาย ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้มนุษย์ขาดความอบอุ่นทางจิตใจ จึงจำเป็นต้องมีที่ยึดเหนี่ยวเพื่อให้ชีวิตยังคงมีความหวังมีความหมาย ผู้ที่จะเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวทางใจได้ก็ต้องมีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา อันได้แก่ พระเจ้า หรือเทพเจ้า มนุษย์จึงพากันบูชาเทพเจ้าเพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าจิตใจปลอดโปร่ง

ความต้องการความสงบสุขของสังคม (Social Needs of Happiness)

การอยู่ร่วมกันของมนุษย์เป็นกลุ่มเป็นสังคมนั้น สิ่งที่พึงปรารถนาสำหรับสมาชิกของสังคมคือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข อย่างสงบเรียบร้อย ทุกคนสามารถหาความสุข ความสำเร็จ ความปลอดภัยได้ตามสมควรแก่อัตภาพ การที่จะบรรลุเป้าหมายเช่นนั้นได้ สมาชิกของสังคมจะต้องอยู่ในกฎเกณฑ์และระเบียบแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคม นอกจากสิ่งเหล่านี้จะเป็นกลไกควบคุมระเบียบสังคมให้เรียบร้อยแล้ว จำเป็นต้องมีศาสนาเข้าไปมีบทบาทด้วยจึงจะได้ผลสมบูรณ์มากขึ้น เพราะการที่มนุษย์จะเชื่อหรือปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคมมากน้อยเพียงใดนั้น ศาสนามีความสำคัญมากในการช่วยกล่อมเกลาโน้มน้าวจิตใจ และสร้างสำนึกทางศีลธรรมต่อสังคม อันจะยังผลให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นแก่สังคมที่ทุกคนต้องการ (ณัฐพงษ์ สังข์กลิ่นหอม, 2556)

ดังนั้น มูลเหตุของการเกิดศาสนาในแต่ละศาสนาอาจมีความแตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อยแต่ทุกศาสนานั้นล้วนเกิดขึ้นเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของศาสนิกชนให้มีความสงบสุขทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวมทั้งสิ้น

3. องค์ประกอบของศาสนา

นักวิชาการส่วนใหญ่ได้แบ่งองค์ประกอบของศาสนาไว้ตรงกัน โดยองค์ประกอบของศาสนานั้นมี 6 องค์ประกอบด้วยกันดังนี้

1. ศาสดาหรือผู้ก่อตั้ง (Founder or Prophet) คือผู้ตั้งศาสนาหรือผู้สอนดั้งเดิม

2. ศาสนธรรมหรือหลักคำสอน (Teachings) คือหลักธรรมที่ศาสดานำมาเผยแผ่จนเป็นที่ยอมรับของผู้ปฏิบัติตาม

3. ศาสนบุคคลหรือสาวก (Disciples or Priests) คือผู้ศึกษา ปฏิบัติ และสืบทอดคำสอนของศาสดา

4. ศาสนิกชน (Followers) คือผู้เลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของศาสดา ปฏิบัติตามคำสอนของศาสดา และให้การอุปถัมภ์

5. ศาสนสถาน (Sacred Places) คือสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นที่เคารพสักการบูชา

6. ศาสนพิธี (Ritual Performance) คือพิธีกรรมทางศาสนา หรือสัญลักษณ์ทางศาสนา

ดังนั้น หลักคำสอนหรือหลักความเชื่อใดก็ตาม หากครบองค์ประกอบทั้ง 6 นี้หรือครบเกือบทุกข้อ จัดได้ว่าเป็นศาสนา แต่หากองค์ประกอบน้อยไป จัดว่าเป็นเพียงลัทธิเท่านั้น เช่น ลัทธิมายา ลัทธิวิญญาณนิยม เป็นต้น (ฟื้น ดอกบัว, 2549)

4. ภูมิศาสตร์อินเดีย

อินเดียเป็นประเทศสำคัญในภูมิภาคเอเชีย ที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานหลายพันปี ที่สำคัญอินเดียเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมที่เก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองมาแต่ครั้งโบราณกาลเมื่อกล่าวถึงอินเดียมิใช่เฉพาะประเทศในซีกโลกตะวันออกเท่านั้นที่รู้จักโดยทั่วกัน แม้แต่ประเทศในซีกโลกตะวันตกต่างก็รู้จักดินแดนแห่งนี้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากเรื่องราวของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช (356-323 B.C.) แห่งมาซิโดเนีย ครั้งหนึ่งพระองค์ได้เคยยาตราทัพมายังดินแดนแถบนี้ โดยมุ่งหมายจะยึดครองอินเดียให้จงได้ ตามข้อสันนิษฐานของนักโบราณคดีส่วนใหญ่ลงความเห็นว่า ภาคเหนือของอินเดียได้เคยมีการติดต่อกับอารยธรรมเมโสโปเตเมียในลุ่มแม่น้ำไทกริส และยูเฟรติสมาก่อนแล้ว

4.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของอินเดีย

อินเดียในยุคโบราณมีอาณาบริเวณกว้างใหญ่ไพศาล ครอบคลุม 5 ประเทศในปัจจุบัน คือ ประเทศอินเดีย ปากีสถาน เนปาล บังกลาเทศ และอัฟกานิสถาน อินเดียเป็นอนุทวีป (Subcontinent) ที่อยู่ทางใต้ของทวีปเอเชีย เป็นดินแดนรูปสามเหลี่ยมหัวกลับขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ใหญ่พอๆ กับทวีปยุโรป และมีพรมแดนที่ถูกปิดทุกด้าน โดยปลายยอดอยู่ทางด้านใต้ยื่นไปในมหาสมุทรอินเดีย แผ่นดินส่วนใหญ่จึงแวดล้อมด้วยทะเลส่วนแผ่นดินที่เหลือทั้งหมดจะแวดล้อมไปด้วยเทือกเขาสูงทั้งสิ้น โดยฝั่งตะวันออกติดเทือกเขาของพม่า ฝั่งตะวันตกติดเทือกเขาฮินดูกูชส่วนตอนเหนือซึ่งเป็นเหมือนฐานของสามเหลี่ยม ตลอดอาณาเขตมีเทือกเขาหิมาลัยพาดเป็นแนวยาวสูงตระหง่าน

อาณาบริเวณของอินเดียโบราณนั้น แบ่งได้เป็น 3 เขต ได้แก่ เขตเทือกเขาหิมาลัยเขตลุ่มแม่น้ำสายใหญ่ และเขตที่ราบสูงทางตอนใต้ ด้านเหนือสุดของดินแดนเต็มไปด้วยพืดเขาสูงลิบลิ่วซึ่งปกคลุมขาวโพลนด้วยหิมะตลอดปี เป็นแนวกำแพงภูเขามหึมาที่ทอดตัวโค้งเหมือนกับดาบโง้งแบ่งอนุทวีปอินเดียออกจากส่วนอื่นของทวีปเอเชีย ยอดเขาหิมาลัยและทิวเขาการาโกรัม (Karakoram) ด้านที่ประชิดกันเป็นส่วนสูงที่สุดในโลกและยาวเรื่อยมาจนถึงปลายด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือด้านแนวเทือกเขาฮินดูกูช (Hindukush) ยามที่ต้องแสงพระอาทิตย์แลประดุจเอาทองมาทาบทา บางเวลากลับแลดูสลัวด้วยเมฆหมอกที่ ลับซับซ้อนไปจนสุดสายตา

ถัดมาเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำอันกว้างใหญ่ไพศาล มีทุ่งโล่งสาลีเกษตรที่ได้รับความสมบูรณ์จากแม่น้ำทั้งหลาย อันมีแม่น้ำสายสำคัญ 3 สาย เรียงจากตะวันตกไปหาตะวันออก คือแม่น้ำสินธุ แม่น้ำคงคา และแม่น้ำพรหมบุตร ซึ่งรับน้ำที่เกิดจากการละลายลงของหิมะที่ปกคลุมยอดเขาหิมาลัยในฤดูร้อน นำความอุดมสมบูรณ์มาให้อินเดีย จนกระทั่งก่อกำเนิดเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของอินเดียมาแต่สมัยโบราณ

4.2 แหล่งกำเนิดอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ

แต่เดิมนักโบราณคดีสันนิษฐานว่าประวัติศาสตร์ของอินเดียเริ่มต้นก่อนยุคพุทธกาลประมาณพันปี แต่เมื่อมีการขุดพบเมืองหลายเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุซึ่งเป็นต้นกำเนิดอารยธรรมของอินเดียในกาลต่อมา ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของอินเดียจึงต้องย้อนไปอีกนับพันปี จนสันนิษฐานว่าชุมชนแห่งแรกที่มีขีดความเจริญของความเป็นอารยธรรม เริ่มต้นขึ้นในราว 2,800 ปีก่อนพุทธกาลในยุคสำริด (Bronze Age) และชุมชนแห่งนี้เองที่เรียกว่า "อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ" (Indus Civilization) ซึ่งคาดว่าเป็นอารยธรรมยุคเดียวกันกับอารยธรรมเมโสโปเตเมียในลุ่มแม่น้ำไทกริ และยูเฟรติสและอารยธรรมอียิปต์ในลุ่มแม่น้ำไนล์

คำว่า "สินธุ" หรือ "สินธู" ในภาษาสันสกฤตหมายถึงสายน้ำหรือแม่น้ำ ชื่อของแม่น้ำสินธุถ้าเขียนเป็นตัวอักษรโรมันคือ ส่วนชาวเปอร์เซียซึ่งเป็นเพื่อนบ้านทางตะวันตกของอินเดียออกเสียง S ไม่ได้ จึงแทนเสียง S ด้วยเสียง H ชื่อของแม่น้ำนี้จึงกลายเป็นฮินดู (Hindu)ต่อมาชาวอังกฤษเข้ามาปกครองอินเดียจึงเรียกว่า Indus เป็นการเรียกตามชาวกรีกโบราณ ซึ่งยืมรูปภาษาที่มีพื้นฐานการใช้มาจากชาวเปอร์เซีย โดยมีการตัดตัว H ในคำว่าฮินดู (Hindu) ทิ้งแล้วสร้างคำขึ้นมาเป็นคำว่า "อินดุส" (Indus) และ "อินเดีย" (India) โดยคำแรกใช้เรียกชื่อของแม่น้ำส่วนคำหลังใช้เรียกชื่อประเทศ ทั้งที่แต่เดิมประเทศอินเดียมีชื่อที่เรียกกันจนคุ้นเคยว่า "ภารตวรรษ" (Bharatavarsa) ซึ่งเป็นพระนามของปฐมกษัตริย์แห่งอินเดียตามคัมภีร์มหาภารตะ (Mahabharata) ที่ชาวอินเดียนับถือ นอกจากจะเรียกว่าภารตวรรษแล้ว อินเดียยังมีอีกชื่อหนึ่งว่า "ฮินดูสถาน" (Hindustan) มาจากภาษาที่ชาวเปอร์เซียเรียกขานดินแดนแห่งนี้

อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุหรือที่รู้จักกันในแวดวงของนักโบราณคดีว่า "อารยธรรมารัปปา" (Harappa Civilization) ถูกค้นพบโดยบังเอิญเมื่อปี ค.ศ.1856 ระหว่างการสำรวจเส้นทางเพื่อสร้างทางรถไฟสายละอร์มุลตานในปากีสถาน จากนั้นเซอร์จอห์น มาร์แชลล์ (Sir John Marshall) นักโบราณคดีชาวอังกฤษจึงเข้ามาทำการสำรวจอย่างจริงจัง จนกระทั่งขุดพบซากเมืองโบราณสองแห่งที่ซ่อนตัวอยู่ในเนินดินมหึมาริมแม่น้ำสินธุ คือ เมืองฮารัปปา (Harappa) ในรัฐปัญจาบ (Panjap) และเมืองโมเนโจ ดาโร (Mohenjo Daro) ในรัฐสินธ์ (Sind) สันนิษฐานว่าเมืองทั้งสองเป็นเมืองศูนย์กลางหรือเป็นอู่อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ แม้ว่าต่อมายังมีการค้นพบที่ตั้งของเมืองต่างๆ อีกกว่า 2,500 แห่ง

จากการขุดสำรวจเมืองที่ทำกันซ้ำแล้วซ้ำอีกลึกถึงสิบเมตร เป็นที่น่าแปลกใจว่าบริเวณเมืองดังกล่าวเป็นนครโบราณอันรุ่งเรือง เป็นอารยธรรมเมืองที่มีลักษณะเฉพาะตัว คือมีการวางผังเมืองเหมือนกัน การตัดถนนที่เป็นรูปแบบเดียวกัน บ้านเรือนก่ออิฐที่มีขนาดและรูปร่างของก้อนอิฐเหมือนกัน กำแพงเมืองและป้อมปราการที่แข็งแรง มียุ้งฉาง อ่างน้ำ ระบบท่อระบายน้ำถนนน้อยใหญ่ล้วนปูอิฐเชื่อมต่อกันอย่างดีประดุจตาข่าย

นักโบราณคดีจึงลงความเห็นว่า เมืองแรกสุดในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุสร้างขึ้นเมื่อประมาณ 5,000 ปีมาแล้ว และเชื่อว่าเมืองเหล่านั้น คงมีรัฐบาลกลางที่รวมอำนาจอยู่ที่ศูนย์กลางและมีศิลปวิทยาการที่เจริญก้าวหน้าในระดับหนึ่งแล้ว แต่ไม่พบหลักฐานที่เป็นตัวเขียนหรือตัวอักษรจารึกใดๆ ทำให้การกำหนดอายุของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุทำได้ยากยิ่ง แต่ก็พอจะอนุมานเทียบเคียงได้จากซากสิ่งก่อสร้างและวัตถุที่ขุดค้นพบตามวิธีการของนักโบราณคดีเท่านั้น

อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุจะสิ้นสุดลงเมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด นักโบราณคดีจึงอนุมานว่า อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุแห่งนี้คงเจริญรุ่งเรืองอยู่นานประมาณ 1,000 ปี ก่อนที่จะเสื่อมสลายลงอย่างรวดเร็วโดยไม่ทราบสาเหตุ บ้างก็สันนิษฐานว่าอาจมีสาเหตุมาจากแม่น้ำ รัสวดีทางตอนเหนือที่แห้งเหือดไปจนกลายสภาพเป็นทะเลทรายที่แห้งแล้ง ทำให้ผู้คนจำต้องละทิ้งถิ่นฐานเดิมแล้วอพยพไปหาแหล่งทำกินแห่งใหม่

ต่อจากเทือกเขาวินธัย (Vindhyas) ลงมา เป็นที่ราบสูงทางตอนใต้คือบริเวณที่เป็นคาบสมุทรของอินเดียซึ่งเรียกว่า ที่ราบสูงเดคคาน (Deccan) และทะเลทรายธาร์ (Thar) ที่ทั้งร้อนและแห้งแล้ง บางคราวดินแดนแห่งนี้ก็หนาวเหน็บจนหิมะจับขาวโพลน บางคราวแผ่นดินก็ร้อนระอุดูเวิ้งว้างปราศจากพืชพันธุ์เพราะแทบจะไม่มีฝนตกเลยส่วนที่ราบต่ำสำหรับปลูกพืชผลตามลุ่มน้ำ บางปีก็มีน้ำเอ่อล้นฝั่งจนเกิดอุทกภัยคร่าชีวิตมนุษย์ไปครั้งละนับร้อยนับพันคนแต่บางปีในหน้าแล้งแม่น้ำสายใหญ่ ๆ ก็กลับกลายเป็นดุจทะเลทรายที่แห้งผาก

ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ที่ถูกแบ่งด้วยภูเขา แม่น้ำ และทะเลทรายออกเป็นเขต ๆ จึงกลายเป็นอุปสรรคต่อการเดินทางไปมาติดต่อระหว่างกัน ทำให้อินเดียแบ่งออกเป็นหลากหลายเผ่าพันธุ์ จำนวนภาษาที่ใช้ก็มีมากกว่าร้อยภาษา ยิ่งอินเดียภาคเหนือกับอินเดียภาคใต้ด้วยแล้วจะแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงราวกับเป็นคนละประเทศ ไม่ว่าจะเป็นสีผิว ภาษา หรือพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ล้วนต่างกัน จนยากที่จะกล่าวว่าเป็นผืนดินเดียวกัน ดังนั้นความมีเอกภาพของดินแดนแห่งนี้จึงเกิดขึ้นได้ยาก จะมีก็แต่สมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชเท่านั้น ที่ทรงแผ่พระราชอำนาจเหนืออาณาจักรอันไพศาล กว้างไกลไปจนครอบคลุมอนุทวีปเกือบทั้งหมด

5. การเมืองก่อนพุทธกาล

5.1 การเข้ามาของชนเผ่าอารยัน

นักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่า ชนพื้นเมืองเผ่าพันธุ์ดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ ณ ดินแดนลุ่มแม่น้ำสินธุและที่กระจายอยู่ทั่วอินเดียตั้งแต่ก่อนยุคอารยธรรม คือพวกเงาะเชื้อสายนีกรอยด์ (Nigroid) หรือนิโกร มีลักษณะผิวดำ ผมหยิก ล่าสัตว์เลี้ยงชีวิต มีลูกดอกชุบยางน่องเป็นอาวุธต่อมาพวกเงาะซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเหล่านี้ได้ผ มกลมกลืนกับชนเชื้อสายมองโกลอยด์(Mongoloid) ที่อพยพมาจากตะวันออกเฉียงเหนือ จนในที่สุดกลายเป็นชนเผ่าพันธุ์ผสมเรียกว่า พวกนิษาท (Proto-Australoid)

ในเวลาต่อมา มีอีกเผ่าพันธุ์หนึ่ง มีผิวสีคล้ำ ผมหยิก นัยน์ตาพอง ร่างกายไม่สูงนัก พากันอพยพมาจากแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เข้ามาอยู่แถบเปอร์เซีย จากนั้นจึงเข้ามาตั้งรกรากและเริ่มสร้างอารยธรรมขึ้นตรงบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ชนเหล่านี้รู้จักกันโดยทั่วไปว่า "ดราวิเดียน" (Dravidian) หรือที่ในภาษาสัน กฤตเรียกว่า "ทราวิฑ" ปัจจุบันนักประวัติศาสตร์ทั่วโลกยอมรับกันว่า ชนชาติดราวิเดียนถือว่าเป็นเจ้าของอารยธรรมโบราณ เป็นชนชาติแรกที่ตั้งรกรากสร้างรัฐและบ้านเมืองอยู่ตามลุ่มแม่น้ำสำคัญของโลก เช่น ลุ่มแม่น้ำไนล์ ลุ่มแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรตีส ลุ่มแม่น้ำสินธุ และรอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ อารยธรรมอียิปต์ก็ดี อารยธรรมเมโสโปเตเมียก็ดี อารยธรรมลุ่มน้ำสินธุก็ดี ล้วนเป็นอารยธรรมของชนผิวดำที่เรียกว่าดราวิเดียนทั้งสิ้น (สมัคร บุราวาศ, 2516)

เมื่อชาวดราวิเดียนหรือทราวิฑทวีจำนวนมากขึ้น จึงเข้าไปปะปนอยู่กับพวกนิษาทซึ่งอาศัยอยู่ก่อนหน้านั้น และเพราะเหตุที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ ผิวดำคล้ำ ผมหยิก จมูกกว้างริมฝีปากหนา จึงผสมปนเปกันจนกลายเป็นพวกเดียวกัน และเรียกกันเองในหมู่ชนพื้นเมืองว่า "มิลักขะ"

ต่อมาราว 1,0001,500 ปีก่อนพุทธศักราช การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ก็ได้เกิดขึ้น เมื่อชาวทราวิฑหรือมิลักขะพ่ายแพ้แก่ชาว "อารยัน" (Aryans) ที่รุกมาจากตะวันตกเฉียงเหนือของอนุทวีป ข้ามเขาฮินดูกูช ผ่านช่องแคบไคเบอร์ (Khyber) เข้าสู่อินเดียทางแคว้นอัฟกานิสถาน แล้วเข้าแย่งชิงดินแดนของพวกทราวิฑ จนสามารถครอบครองอินเดียตอนเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่ และตอนกลางไว้ได้ทั้งหมด ขณะเดียวกันก็ผลักดันชาวทราวิฑซึ่งไม่ช่ำชองในการสู้รบ ให้ถอยร่นหนีไปหลายทิศทาง คือ ทางตะวันออกไปสู่ลุ่มแม่น้ำคงคาและถูกขับเลยไปทางดินแดนอัสสัม ทราวิฑอีกพวกหนึ่งหนีลงมาทางตอนใต้ของอินเดียปัจจุบัน กระทั่งข้ามไปสู่ลังกา (สมัคร บุราวาศ, 2516) หลังจากมีชัยชนะเหนือชาวทราวิฑหรือมิลักขะแล้วชาวอารยันจึงเรียกผู้พ่ายแพ้อย่างเหยียดหยามว่า "ทาสะ" หรือ "ทัสยุ" (Dasyas) ซึ่งเป็นภาษาสันกฤต มีความหมายว่า ทาส คนใช้ หรือคนชั้นต่ำ

พวกอารยันเป็นชนสายพันธุ์คอเคซอยด์ (Caucasoid) มีถิ่นเดิมอยู่บริเวณทุ่งหญ้าทางตอนใต้ของรัสเซีย มีลักษณะผิวขาว ร่างกายสูงโปร่ง มีรูปหน้ายาวและจมูกโด่ง ชนเผ่าอารยันเรียกชื่อเผ่าของตนว่า อารยัน มีความหมายว่า ผู้เจริญ เพราะถือว่าเป็นชนชาติที่มีอารยธรรมแล้ว ความเจริญที่สำคัญของชาวอารยันคือสามารถจับม้าป่าที่มีอยู่มากมายในทุ่งหญ้ามาฝึกหัดจนเชื่องเพื่อเทียมรถสองล้อ และนอกจากจะมีม้าที่ช่วยให้เคลื่อนที่เร็วแล้ว ยังสามารถประดิษฐ์รถรบเทียมด้วยม้าสองตัวที่มีน้ำหนักเบาเคลื่อนไหวได้คล่องตัว ล้อรถทั้งสองทำจากไม้ดัดเป็นวงกลม ติดกับเพลา มีดุมตรงกลาง และมีซี่ล้อโดยรอบ ซึ่งนับว่าเป็นเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ากว่าอารยธรรมสุเมเรียนที่ยังใช้ขอนไม้ตันทำเป็นล้อและลากด้วยลา

ชาวอารยันเป็นพวกโนแมด (Nomads) ที่ชอบเคลื่อนย้ายที่ ไม่ถึงกับจะเรียกว่าเป็นพวกเร่ร่อน แต่ก็อยู่ไม่ติดที่ โดยจะท่องเที่ยวตามฝูงสัตว์ที่ตนเลี้ยงไว้ไปบนที่ราบอันกว้างใหญ่ไม่ชำนาญ

ในการเพาะปลูก การทำกสิกรรมจึงมีเพียงเล็กน้อยและค่อนข้างจำกัด แต่มีหัวในการต่อสู้รุกรบอยู่เสมอ และยกย่องชายผู้เป็นนักรบ

การอพยพเคลื่อนย้ายของชาวอารยัน แบ่งออกเป็นสองสาย คือสายหนึ่งมุ่งไปทางตะวันตกตอนใต้ ซึ่งต่อมากลายเป็นบรรพบุรุษของชาวยุโรป และอีกสายหนึ่งอพยพไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ จากนั้นจึงเข้าสู่เปอร์เซียและอินเดียตามที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งนี้พวกอารยันที่เข้ามาใหม่นั้นค่อย ๆ ทยอยเข้ามาในอินเดียเป็นระลอกๆ อยู่นานเป็นร้อยปี จนกระทั่งหยุดการอพยพเมื่อราว 800 ปีก่อนพุทธกาล

หลังจากที่ชาวอารยันตั้งหลักแหล่งในอินเดียแล้ว ก็มิได้สร้างอารยธรรมเมืองซ้อนทับอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุที่ถูกทำลายลงไปแต่อย่างใด กลับยึดป่า แม่น้ำและทะเลเป็นของตัวเองเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงสัตว์โดยไม่จำเป็นต้องย้ายถิ่นอีกต่อไป จากนั้นก็เริ่มต้นตั้งหลักปักฐานสร้างสังคมที่ผสมผสานความเป็นอารยันของพวกตนและสังคมเกษตรกรรมของชาวพื้นถิ่นเดิมคือพวกทราวิฑ รวมทั้งผสมกลมกลืนเอาวัฒนธรรมดั้งเดิมของพวกทราวิฑไว้ และสร้างอารยธรรมใหม่ของตนขึ้นอย่างแข็งแกร่งสืบต่อมา ในที่สุดจึงเกิดเป็นอารยธรรม 3 สาย คือ 1) อารยธรรมดราวิเดียนแท้ 2) อารยธรรมอารยัน และ 3) อารยธรรมผสมระหว่างดราวิทเดียนกับอารยัน

นักประวัติศาสตร์ศาสนาชี้ว่า อารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองและคงอยู่ต่อมาก็คืออารยธรรมสายที่ 3 ที่มีการผสมผสานกันระหว่างดราวิทเดียนแท้กับอารยธรรมใหม่ในอัตราส่วนที่เหมาะสม (พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, 2544)

5.2 ความรุ่งเรืองของชาวอารยันในชมพูทวีป

เมื่อชาวอารยันยึดชมพูทวีปเป็นที่มั่นแล้ว ได้สร้างอารยธรรมของตนเองขึ้นดังปรากฏความรุ่งเรืองด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านการเมือง ด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม ดังต่อไปนี้

ด้านการเมือง ชาวชมพูทวีปส่วนใหญ่จะอาศัยตามบริเวณลุ่มแม่น้ำ เช่น แม่น้ำพรหมบุตร แม่น้ำคงคา แม่น้ำสินธุ เป็นต้น มีการปกครองแบ่งออกเป็น 2 เขต คือ พื้นที่การปกครองที่ตั้งอยู่ภาคกลางของทวีปเรียก มัชฌิมประเทศ พื้นที่การปกครองที่ตั้งอยู่บริเวณรอบนอกของทวีป เรียกว่า ปัจจันตชนบท มีระบบการปกครองทั้งแบบสามัคคีธรรม และสมบูรณาญาสิทธิราช ชมพูทวีปสมัยก่อนพุทธกาลประกอบด้วยแคว้นต่าง ๆ ทั้งหมด 16 แค้วน ได้แก่ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ มีลักษณะเป็นรัฐอิสระ แต่บางแค้วนก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของแค้วน แคว้นที่สำคัญ ๆ ได้แก่ (1) แคว้นมคธ มีราชคฤห์เป็นเมืองหลวง พระเจ้าพิมพิสารเป็นพระราชา (2) แคว้นโกศล มีสาวัตถี เป็นเมืองหลวง โดยมีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นพระราชา (3) แคว้นวังสะ มีเมืองหลวงชื่อ โกสัมพี ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำยมุนา พระเจ้าอุเทนเป็นพระราชา (4) แคว้นคันธาระ ตั้งอยู่ทางเหนือหรือ ตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย เมืองหลวง คือ ตักกสิลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแคว้นที่มีมหาอำนาจ อย่างแคว้นโกศล แคว้นโกศลเป็น

แคว้นที่ยิ่งใหญ่ เป็นมหาอำนาจ ก่อนพุทธกาลได้ผนวกเอาแคว้นกาสี เข้ามาด้วย กาสีซึ่งมีพาราณสีเป็นเมืองหลวง จึงตกเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ได้ จัดการปกครองทั้ง 2 แคว้น พระเจ้าปเสนทิโกศล มีความสัมพันธ์อันดีกับพระเจ้าพิมพิสาร เพราะทรงเป็นพี่เขย กล่าวคือเจ้าหญิงโกศลเทวีซึ่งเป็นน้องสาวหรือพระกนิษฐาของพระเจ้าป เสนทิโกศล เป็นมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อองค์ราชาทรงเป็นพระญาติกันแล้ว แคว้นทั้ง 2 ซึ่งอยู่ในฐานะที่แข่งอำนาจกัน ก็อยู่กันด้วยความสงบ และมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น ข้อนี้อาจจะโยงใยอย่างหนึ่งว่า เมื่อพระเจ้าพิมพิสารสัมพันธ์เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ก็จะทำให้พระเจ้าปเสนทิ โกศลเลื่อมใสง่าย เพราะเป็นญาติใกล้ชิดกัน

ในการเดินทัพทำสงครามระหว่างรัฐทำให้เกิดการเชื่อมโยงภูมิปัญญา การศึกษา วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตชาวอารยันให้เนื่องถึงกัน ก่อให้เกิดพัฒนาการด้านอื่นๆ ตามมา เช่น การศึกษา เศรษฐกิจ เป็นต้น

ด้านการศึกษา สมัยก่อนพุทธกาลเมืองที่มีชื่อเสียงในด้านการศึกษามากที่สุดคือเมือง ตักสิลา รูปแบบการศึกษาชาวอารยันเป็นระบบครัวเรือน กล่าวคือลูกศิษย์ไปสมัครรับใช้และ ฝึกฝนวิชาความรู้อยู่ที่บ้านอาจารย์ วิชาที่สอนขึ้นอยู่กับความถนัดความสามารถของอาจารย์แต่ละคน ในมิติด้านการศึกษาลักษณะเช่นนี้ศิษย์จึงไม่เพียงแต่มาเรียนเอาความรู้วิชาการจากอาจารย์เท่านั้น หากแต่ยังต้องมีความเคารพกตัญญูต่อครูอาจารย์อีกด้วย วิชาความรู้หรือที่ เรียกว่าศิลปะมีการบันทึกไว้ ถึง 18 แขนง การเลือกเรียนมีการจัดให้เหมาะสมกับสภาวการณ์ ของผู้เรียน เช่น ผู้เรียนอยู่ในวรรณะพราหมณ์ก็ศึกษาคัมภีร์พระเวท และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวกับ ศาสนา ผู้ที่เกิดในวรรณะกษัตริย์ศึกษาเกี่ยวกับยุทธวิธีการรบ พระธรรมนูญ เป็นต้น ผู้ที่อยู่ใน วรรณะแพศย์ศึกษาการค้าขาย ส่วนวรรณะศูทร ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาเลย

ด้านเศรษฐกิจ การผลิตของชาวอารยันมีรูปแบบการผลิตคล้ายคลึงกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในปัจจุบัน กล่าวคือมี เศรษฐี มหาเศรษฐี คหบดี เป็นเจ้าของธุรกิจ มีข้าทาสบริวารรับใช้ในธุรกิจนั้น ๆ เศรษฐีบางคนเป็นเจ้าของฟาร์มเลี้ยงสัตว์ ที่มีเนื้อที่มาก เศรษฐีบางคนเป็นเจ้าของด้านการเกษตร บางคนเป็นเจ้าของธุรกิจการผลิตเสื้อผ้า เครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้น แคว้นที่มีเศรษฐีอยู่เป็นจำนวนมากคือแคว้นโกศล จากที่แต่ละเมืองมีความสามารถในการผลิตสินค้าแตกต่างกัน จึงเกิดการค้าขายระหว่างเมืองต่าง ๆ ขึ้น โดยการขนสินค้าจากเมืองหนึ่งไปขายยังอีกเมืองหนึ่ง เป็นลักษณะคราวานสินค้า อาศัยความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจบวกกับฝีมือการก่อสร้างทำให้ชาวอารยันสามารถสร้างสิ่งปลูกสร้างได้ใหญ่โตหรูหรา ไม้จำเพาะในราชวังของกษัตริย์เท่านั้นที่มี ปราสาท บ้านของพราหมณ์ เศรษฐี คหบดี ก็เป็นปราสาทหลายชั้น สะท้อนความมั่งคั่งทางด้าน เศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี แต่ในอีกมุมหนึ่งของอารยะธรรมอารยัน ยังมีกลุ่มผู้ยากไร้ไม่มีกิน ดำรงชีพด้วยการขอ เช่น ยาจก วณิพก เป็นต้น พัฒนาการด้านเศรษฐกิจของชาวอารยันในลักษณะ เช่นนี้มีมาก่อนสมัยพุทธกาล (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545)

ด้านสังคม สภาพทางสังคมอารยันก่อนพุทธกาลมีการแบ่งชนขั้นออกเป็น 4 ชนชั้น เรียกว่า 4 วรรณะ และระเบียบการดำเนินชีวิตเรียกว่า อาศรม 4 อันประกอบไปด้วย (1) วรรณะ 4 ประกอบไปด้วย วรรณะกษัตริย์เป็นชนชั้นสูง เกิดจากพระโอษฐ์ของพระพรหม มีหน้าที่ในการรบ และรักษาบ้านเมือง มีสีแดงเป็นสัญลักษณ์ วรรณะพราหมณ์เป็นชนชั้นสูง เกิดจากพระพาหาของพระพรหม มีหน้าที่ในการศึกษา อบรมสั่งสอนประชาชน ให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นตัวแทนพระเจ้า มีสีขาวเป็นสัญลักษณ์ วรรณะแพศย์เป็นชนชั้นกลางเกิดจากพระอุทรของพระพรหม ได้แก่ กลุ่มพ่อค้าวานิช นักธุรกิจ เศรษฐี คหบดี ผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ ทั้งหลาย สีประจำวรรณะคือสีเหลือง และวรรณะศูทร เป็นชนชนชั้นต่ำสุด เกิดจากพระบาทของพระพรหม เป็นพวกทาส มีหน้าที่เป็นกรรมกร ใช้แรงงาน ทำงานตามเจ้านายสั่ง เป็นกลุ่มชนที่ไม่มีสิทธิ์ใด ๆ ในสังคม สีประจำวรรณะคือสีดำ วรรณะสูงกับวรรณะต่ำจะสมาคมกันไม่ได้ หากสมาคมกันหรือแต่งงานกันลูกที่เกิดมาเรียกว่า “จัณฑาล” ซึ่งถือว่าต่ำกว่าวรรณะทั้งปวง เรื่องวรรณะของ พราหมณ์นี้มีการถือกันอย่างไม่เปลี่ยนแปลง เป็นปัญหาของสังคมอินเดียอย่างหนึ่งที่มีมานาน ก่อนพุทธกาล แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงพยายามกำจัดทำลายด้วยวิธีการหลากหลาย มีการ บรรพชาอุปสมบทเป็นต้น ตลอดพระชนมชีพของพระองค์ก็ตาม ก็ยังไม่สามารถทำลายกำแพงวรรณะนี้ให้หายไปได้เลย หลวงวิจิตรวาทการได้กล่าวไว้ตรงนี้ว่า “ลัทธิศาสนาพราหมณ์จะ เปลี่ยนรูปไปอย่างไรก็ตามที เรื่องวรรณะเป็นเรื่องเปลี่ยนไม่ได้ เราจะเห็นได้ในตอนที่กล่าวถึง พุทธศาสนาว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงทำความพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะปฏิวัติสังคมอินเดีย ด้วยวิธี เลิกวรรณะ และเป็นงานอันเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำไม่สำเร็จ”(หลวงวิจิตรวาทการ, 2523) อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะเป็น งานที่ถูกมองว่าไม่สำเร็จ แต่สิ่งที่พระองค์ทรงทำสำเร็จและทำได้ตามที่ทรงประสงค์คือการ ประกาศอิสรภาพแห่งความเป็นมนุษย์คือมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้จนกระทั่งสามารถเป็นครู ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ความสำเร็จนี้นับว่ายิ่งใหญ่กว่าการยกเลิกระบบวรรณะอย่างแท้จริง (2) อาศรม 4 คือ ที่อยู่ของนักพรต ตามลัทธิของพราหมณ์ ในยุคที่กลายเป็นฮินดูแล้ว ได้วางระเบียบเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของชาวฮินดูวรรณะสูง โดยเฉพาะวรรณะพราหมณ์ โดย แบ่งเป็นขั้นหรือช่วงระยะ 4 ขั้นหรือ 4 ช่วง เรียกว่า อาศรม 4 กำหนดว่าชาวฮินดูวรรณะ พราหมณ์ทุกคนจะต้องครองชีวิตให้ครบทั้ง 4 อาศรมตามลำดับ (แต่ในทางปฏิบัติน้อยคนนักได้ ปฏิบัติเช่นนั้น โดยเฉพาะปัจจุบันไม่ได้ถือกันแล้ว) คือ 1. พรหมจารี เป็นนักเรียนศึกษาพระเวทถือพรหมจรรย์ 2. คฤหัสถ์ เป็นผู้ครองเรือน มีภรรยาและมีบุตร 3. วานปรัสถ์ ออกอยู่ป่า 4. สันยาสี เป็นผู้สละโลก มีผ้านุ่งผืนเดียว ถือภาชนะขออาหารและหม้อน้ำเป็นสมบัติ จาริกภิกขาจารเรื่อยไปไม่ยุ่งเกี่ยวกับชาวโลก

6. ศาสนาก่อนพุทธกาล

ศาสนาที่เก่าแก่ศาสนาหนึ่ง ซึ่งมีมาก่อนพุทธกาลได้แก่ศาสนาของพวกอารยัน เรียกว่า ศาสนาพราหมณ์ บ้างก็เรียกว่า ศาสนาพระเวท กล่าวคือเมื่อพวกอารยันได้รวมกันขึ้นมีอำนาจปกครองงอินเดียบางส่วนแล้ว ผู้มีปัญญาก็ได้คิดค้นศาสนาประจำกลุ่มของตนขึ้น เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของสังคม ศาสนาที่ชาวอารยันคิดขึ้นนี้เป็นศาสนาประเภทเทวนิยม คือเป็นศาสนาที่นับถือธรรมชาติเป็นเทพเจ้า การบูชาเทพเจ้ามีบทสวดอ้อนวอนเพื่อขอพรจากเทพเจ้า การบูชานั้นมีผู้ทำหน้าที่เป็นพิธีกรโดยเฉพาะ ซึ่งได้แก่ พราหมณ์

ศาสนาของพวกอารยันได้รับการนับถือและพัฒนามาตามกาลสมัย ได้แบ่งเป็น 3 ยุคด้วยกันดังนี้ คือ

1. ยุคพระเวท
2. ยุคพราหมณะ
3. ยุคอุปนิษัท

ในประวัติศาสตร์ของอินเดีย ถือว่าศาสนาพราหมณ์เป็นแหล่งกำเนิดลัทธิประเพณีของตน วัฒนธรรมพราหมณ์รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีและปรัชญาพราหมณ์นั้น เชื่อว่าเกิดจากการผสมผสานวัฒนธรรมอารยันเข้ากับวัฒนธรรมทราวิฑที่สูงกว่า การผสมผสานนี้เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ตามการบุกรุกของพวกอารยัน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

6.1 ยุคพระเวท (Vedic Period) ประมาณ 800 - 300 ปี ก่อนพุทธศักราช

ที่มาของการแบ่งวรรณะในระบบสังคมดั้งเดิม

เมื่อชาวอารยันเข้ามาสู่อินเดียแล้ว ก็ได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือบริเวณเหนือแม่น้ำสินธุขึ้นไป ชาวอารยันนั้นไม่ใช่พวกป่าเถื่อน แต่จัดว่ามีวันธรรมในระดับหนึ่งแล้ว แม้ความเจริญยังไม่ถึงขนาดสามารถสร้างบ้านสร้างเมือง และยังไม่มีการรวมตัวกันภายใต้ระบ อบกษัตริย์เป็นใหญ่เหมือนอย่างพวกทราวิฑที่เป็นเจ้าของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุแต่ถึงกระนั้นก็มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มและปกครองกันในระดับเผ่า (tribe) โดยมีหัวหน้าควบคุมดูแลเรียกว่าราชา (raja) และมักสืบต่อกันตามตระกูล แต่ราชาของเผ่าอารยันมิใช่กษัตริย์ที่มีอำนาจสิทธิ์ขาด เพราะอำนาจการปกครองส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับสภาของเผ่า

ก่อนที่พวกอารยันจะเข้ามาในอินเดีย พวกอารยันคงมีการแบ่งระดับชั้นของคนในเผ่าด้วยกันเองอยู่แล้ว อย่างน้อยที่สุดก็ระหว่างคนชั้นสูงที่เป็นผู้ปกครองกับคนธรรมดาสามัญซึ่งอยู่ภายใต้การปกครอง และที่ขาดมิได้คือกลุ่มนักบวชที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมบูชา เพราะชาวอารยันนับถือธรรมชาติบูชาเทพเจ้าลมฟ้าอากาศมากมาย

ครั้นพวกอารยันมาถึงอินเดียแล้ว พบว่าคนพื้นเมืองมีสีผิวคล้ำกว่าพวกตนมาก จึงหวั่นเกรงว่าจะมีการผสมปนเปกันจนแยกสายเลือดไม่ออก จึงเกิดการเหยียดสีผิวขึ้น โดยเฉพาะการที่ชาวอารยันไปสมสู่กับคนต่างเผ่า เท่ากับเป็นการลดเกียรติภูมิของชาวอารยันอย่างยิ่ง

จากปัญหาทางเชื้อชาติและการปฏิบัติต่อกันระหว่างชนทั้งสองกลุ่มดังกล่าว การแบ่งวรรณะจึงเริ่มปรากฏขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อจัดระบบระเบียบของคนในสังคมเสียใหม่ตามฐานะและหน้าที่ของบุคคล คือ 1) พราหมณ์ (Brahmana) เป็นผู้นำประกอบพิธีบูชาเทพเจ้า 2) กษัตริย์ (Kshatriya) เป็นนักรบ นักปกครอง และเป็นเจ้าของที่ดิน 3) แพศย์ (Vaishya) เป็นชาวบ้านชาวเมืองที่ทำไร่ไถนา ค้าขาย และช่างฝีมือ และ 4) ศูทร (Sudra) เป็นทาสหรือกรรมกร

จะเห็นว่า พวกศูทรเป็นชนกลุ่มใหม่ที่ถูกแบ่งแยกออกไปอย่างชัดเจน และพวกศูทรก็มิใช่ใครอื่น คือพวกทราวิฑและนิษาทที่เป็นเจ้าถิ่นนั่นเอง แต่หลังจากพ่ายแพ้ต่อพวกอารยันแล้วก็ถูกชาวอารยันลดทอนฐานะให้เป็นเพียงทาส รับใช้ และยังเรียกอย่างดูหมิ่นว่าพวกทาส ทัสยุหรือคนชั้นต่ำ

การจัดระบบทางสังคมในขั้นแรก ถือว่ายังไม่รุนแรงเท่าใด และหากมองในแง่ของการปกครองก็ยังนับว่าเป็นประโยชน์มาก แต่ต่อมาเมื่อระบบวรรณะถูกแปรความหมายไปในทางอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อผลประโยชน์ของพราหมณ์ซึ่งถือเป็นวรรณะสูงสุด การแบ่งชั้นวรรณะจึงทวีความรุนแรงขึ้น จนกลายเป็นความเหยียดหยามและลิดรอนสิทธิของผู้มีวรรณะต่ำกว่า ซึ่งรายละเอียดนั้นจะได้ศึกษากันต่อไปในหัวข้อยุค พราหมณะ

คัมภีร์พระเวท

ก่อนที่ชาวอารยันจะเข้ามาครอบครองอินเดีย ชาวอารยันมีความเชื่อดั้งเดิมในทางศาสนาเกี่ยวโยงกับเทพเจ้าแห่งดินฟ้าอากาศอยู่ก่อนแล้ว เช่น เทพเจ้าผู้สร้างโลกคือ พระอินทร์ (Indra) ซึ่งชาวอารยันนับถือว่าเป็นเทพที่มีอำนาจสูงสุด เพราะเชื่อว่าพระอินทร์เป็นเทพเจ้าแห่งสงครามซึ่งนำทัพของอารยันเข้าห้ำหั่นที่มั่นของพวกทาส นอกจากพระอินทร์แล้ว ยังมีเทพเจ้าองค์สำคัญอีกมากมาย ได้แก่ เทพแห่งไฟคืออัคนี (Agni) เทพแห่งดวงอาทิตย์คือสุริยะ (Surya) เทพแห่งพระจันทร์คือโสมา (Soma) เทพแห่งน้ำและฝนคือวรุณ (Varuna) และเทพแห่งความตายและการทำลายคือยม (Yama) เหล่านี้เป็นต้น

เหตุที่ชาวอารยันยกเอาธรรมชาติขึ้นเป็นเทพเจ้า หรือเทวะ (Devas) เพราะมีความเชื่อว่าธรรมชาติเหล่านี้ทรงไว้ซึ่งมหิทธานุภาพ ที่สามารถจะบันดาลให้เกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติซึ่งนำความฉิบหายและคุณประโยชน์มาให้แก่มนุษย์ได้ ฉะนั้นจึงพากันยึดถือธรรมชาติเหล่านั้นเป็นที่พึ่ง และยังเชื่อต่อไปอีกว่า เทวะและวิญญาณของบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วนั้น มีภพอยู่เบื้องบน การที่จะส่งเครื่องบูชาให้ไปถึงวิญญาณเหล่านั้นได้ ก็ด้วยการเผาไฟเพื่อบวงสรวงบูชา โดยเชื่อว่าควันไฟจะลอยขึ้นไปและนำคำขอพรต่างๆ ไปถึงเทพเจ้าให้ได้รับทราบในที่สุดจึงทำให้เกิดพิธีกรรมที่จะสื่อสารกับ

เทพเจ้าคือการบูชาเทพเจ้าด้วยไฟ หรือที่เรียกว่าการบูชายัญเพื่อให้เทพเจ้าพอใจ จะได้ประทานความสุขความสำเร็จให้ตามความปรารถนา

ต่อมาเมื่อชาวอารยันเข้ามาสู่อินเดียแล้ว จึงได้นำเอาความนึกคิดทางด้านศาสนาของพวกตน ซึ่งประกอบด้วยลัทธิพิธีที่เกี่ยวกับการใช้ไฟในการประกอบพิธีพลีกรรม รวมถึงวิหารหรือเทวาลัยสำหรับเป็นที่สิง สถิตของเทพเจ้า เข้าผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนาของชาวทราวิทพื้นเมืองที่นับถือธรรมชาติเช่นเดียวกัน แต่มุ่งเน้นธรรมชาติทั้ง 4 คือดิน น้ำ ลม และไฟที่มอบความอุดมสมบูรณ์ให้กับมนุษย์มากกว่า ในที่สุดลัทธิประเพณีทางศาสนาของอารยันก็ได้ผสมกลมกลืนกับความเชื่อของชนพื้นเมืองเดิมจนแยกกันไม่ออก ก่อตัวเป็นลัทธิศาสนาใหม่ที่พัฒนาจนกลายมาเป็นศาสนาพราหมณ์ (Brahmana) ที่แพร่หลายไปทั่วแผ่นดินอินเดียมาจนถึงปัจจุบัน

เหตุที่เรียกกันว่า “ศาสนาพราหมณ์” เนื่องจากมีวรรณะพราหมณ์เป็นผู้ศึกษาและสืบทอดความรู้เหล่านั้น ฉะนั้นพราหมณ์จึงเป็นกลุ่มผู้รู้ที่วรรณะอื่นต้องนับถือ ไม่เว้นแม้แต่วรรณะกษัตริย์ที่ต้องเชื่อฟัง เนื่องจากพราหมณ์สามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้โดยตรงและยังมีความรู้ความสามารถในการประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาเทพเจ้าเหล่านั้นอีกด้วย

การบูชายัญจึงเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติกันเรื่อยมาโดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม ซึ่งแต่เดิมนั้น การบูชายัญในยุคแรกๆ จะใช้เนยใสเนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อยเท่านั้น ยังไม่ปรากฏว่ามีการฆ่าชีวิตเพื่อบูชายัญแต่อย่างใด แต่ต่อมาเมื่อพิธีกรรมเปลี่ยนแปลงไป มีการนำเอาสัตว์และมนุษย์มาฆ่าเพื่อบูชายัญ เพราะคนอินเดียใน มัยนั้นเชื่อว่าการประกอบพิธีบูชายัญดังกล่าวจะช่วยให้ชีวิตยืนยาวมั่นคงด้วยธนสารสมบัติ เพียบพร้อมด้วยทายาทและเกียรติยศชื่อเสียง (จันทรัชนันท์ สิงหทัต, 2539)

ศาสนาพราหมณ์ที่พวกอารยันได้พัฒนาขึ้นนั้น เต็มไปด้วยบทโศลก สรรเสริญบูชาเทพเจ้า รวมถึงตำราเกี่ยวกับพิธีกรรมและเรื่องราวทางด้านปรัชญาอื่นๆ ที่เชื่อกันว่าเป็นคำทิพย์ที่ได้ยินมาจากเทพเจ้า โดยมีพราหมณ์เป็นผู้รับมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม (Brahma) ซึ่งเป็นพระผู้สร้างโลกและสรรพสัตว์โดยตรง ต่อมาได้มีการจัดรวบรวมบทสวดเหล่านั้นขึ้นเป็นหมวดหมู่ และบันทึกไว้ด้วยภาษาสัน กฤตโบราณซึ่งเป็นภาษาเก่าแก่ชั้นสูง เรียกว่า คัมภีร์พระเวท (Veda)

นับแต่นั้นมาศาสนาพราหมณ์ถือว่า พระเวทเป็นตัวคัมภีร์ที่เป็นนิรันดร เกิดจากการดลใจของเทพเจ้า จึงพากันยอมรับนับถือไว้ในฐานะสัจธรรมที่เป็นแก่นแท้ของศา นาพราหมณ์แม้แต่ตัวหนังสือที่จดคัมภีร์พระเวทก็ยังได้รับการนับถืออย่างยิ่งราวกับเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งโดยเฉพาะพยา งค์ตอนขึ้นต้นโศลกที่ออกเสียงว่าโอม (Om) ถือว่าเป็นสิ่งที่ประจุพลังอำนาจและความลึกลับของคัมภีร์พระเวทไว้อย่างเหลือเชื่อ

ที่มาของพระเวทเริ่มต้นด้วย ฤคเวท (Rigvada) ซึ่งเป็นบทสวดสรรเสริญและอ้อนวอนเทพเจ้า จำนวน 1,028 บท และคาดว่ามีอายุอยู่ราว 500 ปีก่อนพุทธศักราช เล่าถึงเรื่องราวของเทพเจ้าของเผ่าอารยัน คือ พระอินทร์ซึ่งช่วยให้พวกอารยันได้รบพุ่งมีชัยต่อพวกทัสยุ และกล่าวเหยียด

หยามพวกทัสยุว่าเป็นพวกอสูรที่เป็นอริกับเทพเจ้า คัมภีร์ฤคเวทนี้ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุดในโลกที่ทำให้ทราบความคิดความเชื่อของชาวอารยันในสมัยนั้น

ต่อมาในหมู่พวกพราหมณ์ที่ประกอบพิธีทางศาสนา ได้พยายามคัดเลือกเฉพาะบทสวดขับบางบทในคัมภีร์พระเวทมาเรียงใหม่และใช้ขับสาธยายมนตร์บูชาเทวดา (โสมเทพ) ด้วยน้ำโสมที่คั้นมาจากต้นโสมบนเขามูชวัตในเทือกเขาหิมาลัย คัมภีร์ที่ใช้ในการบรรยายการบูชาเทวดาด้วยน้ำโสมนี้เรียกว่าสามเวท (Samveda) เป็นคัมภีร์ที่แตกออกมาจากฤคเวท แต่ภายหลังมีเนื้อหามากขึ้นก็เลยกลายเป็นอีกคัมภีร์หนึ่ง แยกไว้เป็นเพลงขับสาธยายมนตร์โดยเฉพาะ

ต่อเมื่อพวกอารยันแผ่อำนาจไปทางตะวันออกเฉียงใต้แถบแคว้นอัมพาล กุรุเกษตรตลอดจนแคว้นปัญจาบในลุ่มน้ำคงคาและยมุนาตอนบน ระหว่างนั้นพราหมณ์ก็ได้คัดเอามนตร์โศลกในคัมภีร์ฤคเวทมาดัดแปลงเรียบเรียงด้วยร้อยแก้วและจัดเข้าคู่ไว้เป็นชุด ๆ เพื่อสะดวกในการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา จึงเกิดเป็นคัมภีร์ยชุรเวท (Yajurveda) ใช้อธิบายการประกอบพิธีบวงสรวงบูชา

คัมภีร์พระเวททั้ง 3 คัมภีร์คือ ฤคเวทสามเวท ยชุรเวท รวมเรียกว่า ไตรเวท หรือไตรเพทในยุคที่พราหมณ์เรืองอำนาจอยู่ คัมภีร์ไตรเพทถือเป็นเสมือนอาญาสิทธิ์ของพราหมณ์ที่ทุกคนต้องเคารพใครจะได้ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์ก็จะต้องเจนจบไตรเพททั้งสิ้น ดังนั้นไตรเพทจึงเป็นทั้งคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์และเป็นหลักสูตรการศึกษาของเหล่าพราหมณาจารย์ทั้งหลายอีกด้วย

ครั้นมาถึงสมัยมหาภารตยุทธ์ในปลายยุคพระเวท ศาสนาพราหมณ์ถูกสั่นคลอนด้วยลัทธิความเชื่ออื่นที่เริ่มต้นเกิดขึ้นติดตามมา พวกพราหมณ์จึงได้รวบรวมไสยศาสตร์ต่างๆ เข้าไว้เพื่อเรียกศรัทธาให้ศาสนาพราหมณ์กลับมาเป็นที่ยึดเหนี่ยวเหมือนเดิม กลายเป็นพระเวทที่ 4 ของพราหมณ์ที่เรียกว่า อาถรรพเวท (Atharveda) ประกอบด้วยมนตร์โศลกของเก่าซึ่งโดยมากเป็นมนตร์เสกเป่าเพื่อทำลายสิ่งอัปมงคลต่างๆ แก้ความเจ็บป่วย อยู่ยงคงกระพัน ไล่ผีสักยันต์ฝังรูปฝังรอย ทำเสน่ห์ยาแฝดสะเดาะเคราะห์ แก้เสนียดจัญไร และภยันตรายต่างๆ นอกจากนี้ยังมีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเมฤนศาสตร์อีกด้วย (สมัคร บุราวาศ,2516)

คัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์และสำคัญสูงสุด ที่เป็นทั้งหลักศาสนาและหลักการดำเนินชีวิตที่เคร่งครัดของชาวอารยัน แม้ว่าในสมัยนั้นจะมีการขีดเขียนตัวหนังสือเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วก็ตาม แต่พวกพราหมณ์ก็ยังนิยมการศึกษาและท่องจำด้วยวิธีที่เรียกว่ามุขปาฐะอยู่ดี ทั้งนี้เพื่อให้ความเคารพนับถือในความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท และในการสวดสาธยายพระเวทนั้น จะต้องสวดให้ถูกต้องอักขระ พยัญชนะ ให้ถูกวรรคตอนและชัดเจนเพราะหากสวดผิดพลาดคลาดเคลื่อนไป ก็ถือว่าเป็นข้อเสียหายที่จะมีผลต่อผู้ทำพิธีกรรมหรืออาจทำให้ไม่ได้รับผลตามที่ปรารถนา

6.2 ยุคพราหมณะ (Brahmana Period) ประมาณ 300-100 ปี ก่อนพุทธศักราช กำเนิดพระพรหมและความเชื่อเรื่องตรีมูรติ

เมื่อสำรวจวรรณคดีเก่าแก่ของอินเดีย เช่น คัมภีร์ฤคเวท หรือคัมภีร์พระเวทอื่น ๆ นักศึกษาจะไม่มีทางได้พบเรื่องราวของเทพเจ้าที่เรียกว่า “พระพรหม” นี้เลย นั่นแสดงว่าในสมัยพระเวทยุคต้นยังไม่มีการกล่าวถึงพระพรหมแต่อย่างใด

เท่าที่ทราบคำว่า “พรหมา” หรือ “พระพรหม” ปรากฏในวรรณคดีอินเดียเป็นครั้งแรกเมื่อปลายสมัยพระเวท ในคัมภีร์ศตปถพราหมณะ ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ในยุคพราหมณะ (ประมาณ 2,600 ถึง 2,800 ปีมาแล้ว) ได้กล่าวถึงพระพรหมว่าเป็นพระผู้สร้างไฟและสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นเทวะในอุดมคติที่เป็นนามธรรมที่ไม่มีตัวตนและไม่มีเพศ (วิสุทธิ์ บุษยกุล,2549) และที่สำคัญคือยกฐานะให้สูงส่งยิ่งกว่าพระอินทร์ ที่พราหมณ์เคยนับถือกันว่าเป็นเทพสูงสุด แต่ภายหลังพระอินทร์กลับเริ่มเสื่อมความนิยมเพราะเมาน้ำโสมบ้าง เจ้าชู้บ้าง รบแพ้อสูรบ้าง พวกพราหมณ์จึงต้องสร้างพระพรหมที่ไม่มีแม้ตัวตนและอยู่เหนือโลกขึ้นมาทดแทนและเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

เมื่อสร้างพระพรหมขึ้นเป็นเทพสูงสุดแทนพระอินทร์แล้ว พวกพราหมณ์ก็ยังได้สร้างนิยายเรื่องพระเจ้าสร้างโลกไว้ด้วยว่า ก่อนนั้นโลกยังเป็นสภาวะที่ว่างเปล่า เมื่อกาลผ่านไปก็มีสภาวะอย่างหนึ่งมารวมประชุมกันเข้าเป็นก้อนกลมเหมือนไข่ และพระพรหมก็ถืออุบัติขึ้นในไข่ฟองนั้น บันดาลให้ไข่แตกออกเป็น องซีก ซีกบนเป็นสวรรค์ ซีกล่างเป็นโลกมนุษย์ พระพรหมถิตอยู่ในโลกสวรรค์ จากนั้นพระพรหมจึงได้สร้างพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว ฝน พายุ ไฟ และสรรพสัตว์ต่างๆ จนเต็มโลก แล้วบันดาลให้สัตว์เหล่านั้นเป็นไปตามอำนาจของพระพรหมเรียกว่า พรหมลิขิต ดังนั้นชะตาชีวิตของคนเราจะเป็นเช่นไรนั้น พระพรหมได้ขีดเส้นชะตาชีวิตไว้เสร็จสรรพแล้วนับแต่เกิดมาทีเดียว กล่าวกันว่าแต่ละคนมีพรหมลิขิตปรากฏอยู่บนหน้าผากตั้งแต่เกิดได้ 6 วัน ซึ่งรอยนั้นพระพรหมเป็นผู้เขียนขึ้นด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ฉะนั้นจึงไม่มีใครอยู่นอกเหนืออำนาจของพระพรหมไปได้ ฐานะของพระพรหมจึงยิ่งใหญ่ คือ เป็นทั้งองค์ธาดา หรือผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง และเป็นเทพบิดรคือบิดาของทวยเทพทั้งหลาย

ในตอนแรก ผู้คนต่างเห็นด้วยที่พระพรหมไม่มีตัวตน แต่ต่อมาจึงเกิดความไม่แน่ใจว่าเราจะรับรู้ว่ามีพระพรหมจริงๆ ได้อย่างไร ในเมื่อมองก็ไม่เห็น จะกราบไหว้ก็กราบไม่ได้ดังนั้นพราหมณ์จึงมีความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขหลักการเสียใหม่ โดยสร้างให้พระพรหมมีตัวตนแต่ว่าอยู่เหนือโลก มี 4 หน้า นั่งอยู่ตลอดกาล หันหน้าออก 4 ทิศ เพื่อดูแลโลก 4 ด้าน แต่ก็เป็นผู้บริสุทธิ์คือไม่มีเพศ ไม่มีเรื่องกามารมณ์ จึงเป็นผู้สงบและมีความสุขอันเป็นยอด จึงเกิดมีพรหมสี่หน้าขึ้น (สิริวัฒน์ คำวันสา,2534)

ครั้นต่อมาไม่นานนัก พระพรหมก็ถูกเสริมเติมแต่งให้มีลักษณะใกล้เคียงคนธรรมดามากขึ้นอีก แม้ว่ายังทรงไว้ซึ่งอำนาจแห่งเทวะที่อยู่เหนือมนุษย์ แต่ก็เริ่มมีตัวตน มีรูปร่างลักษณะมีหน้า 7 หน้า เป็นชาย มีความรู้สึก มีความรักและความชอบเหมือนมนุษย์ทั้งหลาย พระพรหมจึงไม่เป็นที่พอใจของบรรดาผู้เคารพอีกเช่นเดียวกับกรณีของพระอินทร์ ดังนั้นพวกพราหมณ์จึงได้สร้างเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ขึ้นมาให้เสมอกับพระพรหมอีก 2 องค์ รวมเป็น 3 องค์เรียกว่า “ตรีมูรติ” (Trimurati) ซึ่งถือกันว่า

เทพเจ้าทั้งสามเป็นเทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดและเป็นนิรันดร์ พร้อมกันนั้นก็ได้กำหนดหน้าที่ของพระเป็นเจ้าเหล่านั้นไว้ต่าง ๆ กัน คือ 1) พระพรหม เป็นผู้สร้าง (Creator) สถิตอยู่ชั้นบนเหนือพื้นพิภพ 2) พระวิษณุ หรือนารายณ์ เป็นผู้รักษา (Preserver) ถิตอยู่ทางทิศใต้ประจำอยู่ทางทะเล และ 3) พระศิวะ หรืออิศวร เป็นผู้ทำลาย (Destroyer) สถิตอยู่ทางเหนือของภูเขาหิมาลัย

ทั้งพระวิษณุและพระศิวะ ก็ล้วนอวตารมาจากพระเจ้าองค์เดิมคือพระพรหม การที่มีเทพเคารพถึงสามองค์ภายใต้ความเชื่อที่ว่า “สรรพสิ่งเกิดจากหนึ่งเดียวหรือธาตุเดียวคือพรหมันที่สามารถเจริญเติบโตและขยายตัวได้ แต่ทว่าสิ่งสูงสุดหรือเทพสูงสุดมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น” ความเชื่อนี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาการแตกแยกนิกายในยุคต่อ ๆ มา คือ กลุ่มที่บูชาพระวิษณุก็มุ่งมั่นภักดีในองค์พระวิษณุจนเกิดเป็นไวษณพนิกาย (Vaishnavism) ส่วนกลุ่มที่บูชาพระศิวะก็มุ่งมั่นภักดีต่อพระศิวะเกิดเป็นไศวนิกาย (Saivism)

การเกิดขึ้นของทั้งสองนิกายนี้ทำให้พระเป็นเจ้าทั้งสองโดดเด่นและมีความหมายในฐานะเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว และในขณะเดียวกันฐานะของพระพรหมก็ค่อยๆ เสื่อมความนิยมลง ในปัจจุบันเทวาลัยในอินเดียที่ประดิษฐานรูปปันพระพรหมนั้นแทบจะหาไม่ได้เลยบางเทวาลัยมีแต่รูปปันของพระศิวะและพระวิษณุประดิษฐานโดดเด่นเป็นสง่า แต่ในคูหาหรือช่องเล็กๆ ของผนังเทวาลัยกลับมีรูปปั้นพระพรหมองค์เล็กๆ ประดิษฐานรวมอยู่ด้วยเท่านั้นเอง

เราจะเห็นว่า การสร้างเทพเจ้าขึ้นมาเรื่อย ๆ ไม่หยุดหย่อนเช่นนี้ เป็นลักษณะสำคัญของศาสนาพราหมณ์ที่ต่างจากศาสนาอื่น ๆ สมัยพราหมณะจึงเป็นสมัยที่มนุษย์สร้างพระเจ้า มิใช่พระเจ้าสร้างมนุษย์อย่างที่เคยเชื่อถือมาแต่เดิม ในยุคนี้ทั้งผู้นำทางศาสนาพราหมณ์และผู้เคารพบูชาต่างก็มุ่งเน้นไปที่ความฉาบฉวยของเปลือกนอกแห่งศาสนา จนละเลยคำสอนในคัมภีร์ไตรเพท กลับเน้นหนักไปกับเรื่องราวอิทธิปาฏิหาริย์และเวทมนตร์มายาคุณไสยต่าง ๆ ที่เก็บไว้ในคัมภีร์ที่ 4 หรืออาถรรพเวทเป็นหลัก

แม้แต่แนวคิดเรื่องตรีมูรติก็เป็นเช่นนั้น คือเกิดขึ้นด้วยความต้องการให้เกิดการรวมปาฏิหาริย์อันยิ่งใหญ่แห่งองค์เทพทั้งสามเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งเท่ากับองค์เทพองค์เดียวกันนี้มีพลังอำนาจ ทั้งการสร้างโลกโดยพระพรหม บำรุงรักษาโลกโดยพระวิษณุ และทำลายโลกโดยพระศิวะจะเห็นว่าแนวทางนี้ก็ยังมุ่งเน้นไปที่อิทธิปาฏิหาริย์แห่งองค์เทพเป็นหลัก แทนที่จะมุ่งศึกษาคำสอนดั้งเดิมในคัมภีร์พระเวท สิ่งเหล่านี้ก็คือสัญญาณแห่งความเสื่อมของศาสนาพราหมณ์ในช่วงเวลาต่อมา (ดวงธิดา ราเมศวร์ ,2549) และเป็นเหตุให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนคำสอนเสียใหม่ กระทั่งกลายเป็นศาสนาฮินดูที่พยายามในทุกวิถีทางที่จะเรียกศรัทธากลับคืนมาให้ได้มากที่สุด

พัฒนาการของระบบวรรณะ 4 สู่ระบบชนชั้นในยุคพระเวท แม้จะมีการแบ่งเป็นวรรณะแล้วแต่ยังไม่เด่นชัดนัก ระบบวรรณะเริ่มก่อตัวเป็นรูปร่างขึ้นเมื่อสงครามระหว่างอารยันกับดราวิเดียนสิ้นสุดลง การตีความความหมายของวรรณะตามคัมภีร์พระเวทเป็นสิ่งที่เกิดจากความจำเป็นทางสังคม

หรือความต้องการของผู้มีอำนาจในสังคมเป็นหลัก เช่นในระยะแรกของการมีระบบวรรณะ วรรณะจะถูกตีความไปตามความต้องการของผู้ชนะ สงครามคืออารยัน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้มีอำนาจในสังคมที่ต้องการจะแบ่งแยกกลุ่มชนที่มีชาติพันธุ์ต่างกันออกจากกันอย่างชัดเจนระหว่างอารยันกับดราวิเดียน เพื่อความบริสุทธิ์ของเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ของตน กล่าวคือ พราหมณ์ กษัตริย์ ไวศยะถือเป็นอารยวรรณะซึ่งมีผิวขาว เป็นนายเหนือชนพื้นเมืองเดิมซึ่งผิวคล้ำกว่า เรียกว่า ทาสวรรณะ หรือศูทร มีหน้าที่รับใช้ผู้เป็นนายคือพวกอารยัน

สมัยต่อมาวรรณะได้ถูกตีความไปตามความจำเป็นทางสังคม ที่ต้องการแรงงานและความเชี่ยวชาญในวิชาชีพต่าง ๆ (พระมหานิกร สุวรรณดี,2544) ซึ่งเป็นแต่เพียงการแบ่งหน้าที่และอาชีพให้แก่คนในสังคมเท่านั้นได้แก่ พราหมณ์มีหน้าที่สั่งสอนเยี่ยงครูอาจารย์ กษัตริย์มีหน้าที่เป็นนักรบป้องกันชาติบ้านเมืองแพศย์หรือไวศยะมีอาชีพค้าขายสร้างเศรษฐกิจให้สังคม และศูทรมีหน้าที่ทำไร่ไถนาและใช้แรงงาน

ต่อมาภายหลัง เมื่อมีความเจริญทางสังคมและเศรษฐกิจอันเป็นมูลเหตุให้สังคมมีความลับซับซ้อน และแสวงหาความเชี่ยวชาญในวิชาชีพแขนงต่าง ๆ มากขึ้น จึงมีการแบ่งแยกออกเป็นชนชั้นใหม่ ๆ ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีอาชีพการงานและกฎเกณฑ์ทางวรรณะคล้ายกัน กลายเป็นวรรณะย่อย ๆ ไป โดยวรรณะที่สูงกว่าเหยียดหยามและเอาเปรียบวรรณะต่ำ ด้วยเหตุทางผลประโยชน์เป็นสำคัญ กล่าวคือในยุคแรกทาส ซึ่งเป็นวรรณะต่ำที่ยังมีฐานะดีและเป็นที่ยอมรับของสังคมสามารถแต่งงานกับวรรณะอื่นได้ แต่ภายหลังเมื่อระบบวรรณะขมวดเกลียวแน่นขึ้น ฐานะของทา ก็ลดต่ำลงตามลำดับกลายเป็นพวกเลวทราม (Untouchable) และห้ามพวกทาสทำพิธีต่าง ๆ เช่น การเผาศพอย่างที่พวกอารยันทำ ห้ามอ่านห้ามจับพระเวท ถ้าฝ่าฝืนจะถูกตัดมือตัดหู (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2534)

ความรุนแรงของการแบ่งชั้นวรรณะดังกล่าวปรากฏชัดในช่วงปลายยุคพระเวท โดยพวกพราหมณ์ได้อ้างคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์คือบทสวดฤคเวทตอนท้ายที่มีใจความว่า พระพรหมสร้างมนุษย์ให้เกิดขึ้นมาบนโลกด้วยฐานะที่ต่างกัน และมนุษย์ก็ถือกำเนิดมาจากอวัยวะที่ต่างกันของพระพรหมด้วย คนในวรรณะพราหมณ์ถือกำเนิดมาจากพระเศียรของพระพรหม คนวรรณะกษัตริย์ถือกำเนิดมาจากพระอังสา (บ่า) คนในวรรณะแพศย์ถือกำเนิดมาจากพระอุทร (ท้อง) ส่วนคนในวรรณะศูทรถือกำเนิดมาจากพระบาท (เท้า) บางแห่งกล่าวต่างไปจากนี้ว่าวรรณะพราหมณ์มาจากปากของพระพรหม วรรณะกษัตริย์มาจากแขน วรรณะแพศย์ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของการทำมาหาเลี้ยงชีพหรือเป็นหน่วยเศรษฐกิจของชุมชนมาจากท้อง และวรรณะศูทรซึ่งเป็นพวกใช้แรงงานมาจากเท้าของ (พระพรหมพรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์, 2549)

การที่มนุษย์ถือกำเนิดมาจากอวัยวะที่ต่างกันดังนี้ จึงไม่มีความเสมอภาคกันตั้งแต่เกิดแต่เพราะนั่นเป็นพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าที่ได้กำหนดไว้แล้ว จึงต้องถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ดังนั้นผู้ที่เกิดในวรรณะใดก็ต้องดำรงอยู่ในวรรณะนั้นตลอดไป และการประกอบอาชีพก็ต้องให้เป็นไป

ตามหน้าที่ของตน ๆ จะก้าวก่ายกันไม่ได้ และห้ามมิให้คนต่างชั้นวรรณะกันทำการสมรสข้ามวรรณะ ต้องสมรสกับคนภายในวรรณะเดียวกันเท่านั้น หากมีการสมรสข้ามวรรณะกัน บุตรที่เกิดมาก็จะไม่อาจเข้าชั้นวรรณะใดได้อีก และจะถูกเรียกว่าจัณฑาล กลายเป็นบุคคลที่ถูกสังคมเหยียดหยามดูถูก ทั้งนี้ก็เพราะต้องการปกป้องสายเลือดและชนชั้นของเผ่าอารยันเป็นหลัก หากใครฝ่าฝืนนอกจากจะถือว่าเป็นการทรยศต่อวรรณะตนเองแล้ว ยังถือว่าเป็นการขัดบัญชาของพระผู้เป็นเจ้าย่อมจะถูกพระเจ้าลงโทษ เรียกว่า “เทวทัณฑ์” บ้าง หรือ “พรหมทัณฑ์” บ้าง ผู้ที่เกิดในวรรณะต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกศูทรและจัณฑาล ต้องยอมรับปฏิบัติตามคำสั่งของพราหมณ์โดยไม่มีข้อแม้ใด ๆ พวกศูทรจึงเป็นพวกที่ได้รับชะตากรรมมากที่สุดและน่าสงสารมากที่สุด แม้ทุกวันนี้ก็ยังมีความเชื่อเช่นนี้หลงเหลืออยู่ในอินเดียอีกมาก (พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), 2534)

6.3 ยุคอุปนิษัท (Upanishad Period) ประมาณ 150 - 100 ปี ก่อนพุทธศักราช

“พรหมัน” ในคัมภีร์อุปนิษัท

ศาสนาพราหมณ์ได้วิวัฒนาการจากยุคพราหมณะเข้าสู่ยุคที่ 3 คือยุคอุปนิษัท ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวอินเดียสร้างรากฐานทางสังคมที่มั่นคงแข็งแกร่งแล้ว แต่ในทางศาสนา ผู้คนกลับเริ่มฉุกคิดว่า “ลำพังการบูชายัญอย่างที่เคยประพฤติมานั้น ไม่สู้จะได้ผลอะไรเลย ยังไม่เห็นเลยว่าจะสามารถเอาชนะทุกข์ได้อย่างแท้จริง นอกจากจะเป็นการปลอบใจชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น” ดังนั้นต่อมาจึงเกิดมีนักปรัชญาที่พยายามค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงของชีวิตว่า “ชีวิตคืออะไร เราเกิดมาทำไม ตายแล้วจะไปไหน”

ความสงสัยและความขัดแย้งดังกล่าวเริ่มรุนแรงมากขึ้น จนถึงขนาดที่ว่ามีการรวมกลุ่มอภิปรายปัญหาต่าง ๆ เพื่อคัดค้านพราหมณ์เลยทีเดียว โดยมีวรรณะกษัตริย์เป็นแกนนำสร้างปรัชญาใหม่ ๆ วันดีคืนดีก็ตั้งปัญหาถามพวกพราหมณ์ว่า “อะไรคือปฐมเหตุของโลกและชีวิตพรหมคืออะไร เราเกิดมาจากไหน เราอยู่ได้ด้วยอะไร เราถูกสร้างขึ้นมาบนพื้นฐานแห่งอะไร”

เมื่อต่างคนต่างพยายามใช้ปัญญาของตนขบคิดหาเหตุผล จึงพบข้อสรุปบางประการที่น่าสนใจ ซึ่งได้รวบรวมขึ้นมาใหม่เป็นอีกคัมภีร์หนึ่ง ให้ชื่อว่า “คัมภีร์อุปนิษัท” (Upanishads) ซึ่งเป็นบทสรุปของคัมภีร์พระเวท ถือเป็นตัวแทนพัฒนาการด้านความคิดตามคัมภีร์พระเวทขั้นสุดท้าย และเป็นลักษณะสุดท้ายของศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นคัมภีร์อุปนิษัทจึงเป็นอวสานของพระเวท และสำนักปรัชญาลัทธิฮินดูในสมัยต่อมา ก็ล้วนวางหลักคำสอนของตนไว้กับคัมภีร์อุปนิษัทที่ขยายความออกไปที่เรียกว่า “เวทานตะ” (Vedanta) นั่นเอง

คัมภีร์อุปนิษัทเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อใดนั้นยังหาข้อสรุปได้ยาก ทั้งนี้เพราะคัมภีร์อุปนิษัทมีอยู่นับร้อยเล่ม และแต่ละเล่มก็ไม่ตรงกันหรือที่ขัดแย้งกันเองก็มี นักปราชญ์ฝ่ายฮินดูกล่าวว่าอุปนิษัทต้องเกิดก่อนพุทธศาสนาอย่างแน่นอน (พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, 2544) ส่วนบางท่านมีความเห็น

แย้งกันว่าคัมภีร์อุปนิษัทอาจเกิดขึ้นหลังพุทธกาล คือเป็นผลงานของพวกฮินดูซึ่งหาทางจะดำรงไว้ซึ่งศาสนาพราหมณ์ในยุคที่พุทธศาสนาและศาสนาเชนกำลังรุ่งเรือง

คำสอนในคัมภีร์อุปนิษัทเป็นปรัชญาที่ลึกซึ้งและเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจได้ ที่เห็นได้ชัดคือคำสอนเรื่องความจริงสูงสุดที่เรียกว่า “พรหมัน” (Brahman) ซึ่งเป็นคำสอนใหม่ที่ไม่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวท

คัมภีร์อุปนิษัทกล่าวว่า แม้พระเวทจะถือกันว่าเป็นพระวจนะของพระผู้เป็นเจ้าโดยตรง (ศรุติ) แต่ที่แท้จริงก็เป็นสิ่งที่เกิดมาจากพรหมัน ออกมากับลมหายใจของพรหมันนั่นเอง ดังนั้นพรหมันในคัมภีร์อุปนิษัทจึงมีความสำคัญเหนือกว่าพระเวทมากนัก ดังจะเห็นได้จากประโยคที่ว่า “ผู้ที่รู้จักพระเวทที่ดีที่สุด ก็ยังไม่อาจหลุดพ้นจากทุกข์ได้ ถ้าเขายังไม่รู้จักพรหมัน ตรงข้ามถ้ารู้จักพรหมันแต่ไม่รู้พระเวทเลย กลับสามารถหลุดพ้นจากทุกข์ได้”(สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2546)

ในคัมภีร์อุปนิษัทกล่าวถึงพรหมันว่า “มีพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดอยู่เพียงหนึ่งเดียวคือพรหมัน (Brahman) ทุกสิ่งแยกตัวมาจากพรหมัน และจะกลับไปรวมกับพรหมันอีก บุคคลคือชีวาตมันหรืออาตมัน (Atman) ซึ่งมีธรรมชาติเหมือนพรหมันแต่แยกมาอยู่ในตัวบุคคล บุคคลจะต้องพยายามด้วยการประกอบพิธีกรรมจนถึงขั้นบรรลุโมกษะ (Moksha) หรือความหลุดพ้น ก็จะกลับไปรวมกับพรหมัน ขณะเมื่อยังรวมกับพรหมันไม่ได้ ก็จะเวียนว่ายตายเกิดไปจนกว่าจะกลับไปรวมกับพรหมันได้ ชีวาตมันที่จะกลับไปสู่พรหมันได้นั้นจึงต้องเลือกกระทำแต่กรรมที่ไม่ผูกพันกับโลก (พีรพงศ์ สุขแก้ว, 2548)

คำสอนเรื่อง “พรหมัน” นี้ถือเป็นหลักการสำคัญของคัมภีร์อุปนิษัทที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพรหมัน มนุษย์กับเทพเจ้า และมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ตลอดจนมนุษย์กับสรรพสิ่งในจักรวาล โดยยืนยันว่า “เป็นไปไม่ได้เลยที่ชีวิตมนุษย์จะอยู่แยกไปอย่างเด็ดขาดจากความเป็นไปของจักรวาล เพราะมนุษย์ก็คือส่วนหนึ่งของจักรวาลนั่นเอง”

7. ปรัชญาการดำเนินชีวิตตามหลักอาศรม 4

ย้อนไปในยุคพราหมณะซึ่งพิธีบูชายัญได้รับความนิยมกันอย่างแพร่หลาย ในยุคนั้นพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการประกอบพิธีกรรม จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน เมื่อประชาชนเกิดความเดือดร้อนก็พากันไปหาพราหมณ์เพื่อให้ช่วยเปลื้องทุกข์และไถ่บาปให้ เพราะถือว่าพราหมณ์เป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเสมือนตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้าหน้าที่ของพราหมณ์จึงอยู่ที่การประพฤติเคร่งครัดอยู่ในพิธีกรรม และกระทำตนให้เป็นที่พึ่งของประชาชนในทางด้านจิตใจเท่านั้น

คัมภีร์พระเวทในส่วนที่เรียกว่า อรัณยกะ (บทเรียนในป่า) ได้กล่าวถึงหลักการดำเนินชีวิตของพราหมณ์ผู้บำเพ็ญตนเพื่อให้บรรลุประโยชน์หรือจุดมุ่งหมายของชีวิตมนุษย์ ซึ่งเป็นขั้นเป็นตอนไปตามลำดับ เรียกว่าอาศรม 4 (Four Ashrams) ดังนี้

1. พรหมจารี (Brahmacharya: Student) แปลว่า ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นวัยที่ต้องศึกษาเล่าเรียน จะเริ่มทำพิธีเล่าเรียนเรียกว่า “อุปานยัน” แปลว่านำชีวิตเข้าสู่ความรู้ตั้งแต่อายุ 8 ขวบ เบื้องแรกจะต้องให้พราหมณ์ผู้เป็นครูอาจารย์เป็นผู้สวมคล้องด้ายสายศักดิ์สิทธิ์เรียกว่า ยัชโญปวีต เท่ากับเป็นการประกาศและปฏิญาณตนว่าเป็นพรหมจารีที่จะต้องเชื่อฟังครูบาอาจารย์ ต้องมีความประพฤติเรียบร้อย ต้องเคารพต่ออาจารย์ทุกโอกาสและต้องเรียนอยู่ในสำนักของอาจารย์อย่างน้อย 12 ปี จึงสำเร็จการศึกษา

2. คฤหัสถ์ (Grihastha: Householder) แปลว่า ผู้ครองเรือน เป็นวัยที่แสวงหาความสุขทางโลกตามฆราวาสวิสัย ต้องแต่งงานและมีบุตรอย่างน้อย 1 คน เพื่อใช้หนี้บรรพบุรุษและเป็นการป้องกันมิให้บิดามารดาตกนรกขุม “ปุตตะ” จะต้องประกอบอาชีพให้มีฐานะมั่นคงในทางฆราวาส ปฏิบัติตามกฎของผู้ครองเรือน ตลอดจนเอาใจใส่ในการประกอบยัญพิธี

3. วนปรัสถ์ (Vanaprastha: Hermit) แปลว่า ผู้อยู่ป่า หลังจากสร้างฐานะในเพศคฤหัสถ์ได้แล้ว มีบุตรธิดาสืบสกุลแล้ว ก็ยกทรัพย์สมบัติให้บุตรธิดา แล้วออกไปอยู่ในป่าเพื่อแสวงหาความสุขสงบจากวิเวก บำเพ็ญเพียรทางใจและข้อปฏิบัติอื่นๆทางศาสนาอย่างเคร่งครัดยังมีภรรยาเหมือนกับบุคคลทั่วไป แต่มุ่งบำเพ็ญความดีเพื่อสัมปรายภพให้มากยิ่งขึ้น

4. สันยาสี (Sannyasa: Ascetic) แปลว่า ผู้แสวงหาธรรม พิธีบวชเป็นสันยาสี คุรุ (ครู) จะทำพิธีสวดมนต์บูชาพระเจ้า แล้วสอนให้ผู้บวชว่าตาม เสร็จแล้วคุรุจะอบรมให้ผู้ถือบวชทราบทางปฏิบัติ การถือบวชเป็นสันยาสีนับเป็นช่วงสุดท้ายของชีวิตของผู้ที่หวังประโยชน์สูงสุดฉะนั้นจึงต้องสละโลกและบุตรภรรยา ความวุ่นวายออกบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าตลอดชีวิต เพื่อจุดหมายปลายทางของชีวิต คือ โมกษะ

อาศรม 4 จึงเป็นลำดับขั้นแห่งวิถีชีวิต (Stages of life) เป็นแนวทางปฏิบัติของผู้บำเพ็ญตนไปสู่ธรรมขั้นสูงสุดในศาสนาพราหมณ์คือโมกษะ ซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตสังคมของประชาชนและเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่การพัฒนาทางศีลธรรมขั้นสูงต่อไป แต่บุคคลที่จะปฏิบัติตามอาศรม 4 ได้ จะต้องอยู่ในวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์เท่านั้น

ระบบอาศรม 4 ที่พัฒนาขึ้นยุคพราหมณะนี้ นับว่ายังไม่เข้มงวดหรือเคร่งครัดเท่าใดนักเพราะยุค พราหมณะยังคงเน้นในเรื่องการบูชายัญ มีบุตร และบำเพ็ญทานของพราหมณ์ผู้นับถือพระเวท ดังนั้นช่วงคฤหัสถ์จึงเป็นช่วงชีวิตที่พราหมณ์ยกย่องและให้ความสำคัญ ทั้งนี้เพราะพราหมณ์ส่วนใหญ่เป็นคฤหบดีพราหมณ์ ซึ่งยังคงมีบุตรภรรยาและสามารถประกอบอาชีพอยู่เป็นครอบครัวได้ตามปกติ ส่วนช่วงสันยาสี (ผู้แสวงหาโมกษะ) นั้น เป็นช่วงชีวิตที่ใครจะเลือกจะเลือกหรือไม่เลือกก็ไม่มีผลต่อความพ้นทุกข์เพราะความพ้นทุกข์ขึ้นอยู่กับการบูชายัญเป็นหลัก (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2546)

แต่ครั้นมาถึงยุคอุปนิษัท ระบบโครงสร้างทางศาสนาอันได้แก่คำสอนและการปฏิบัติของศาสนาพราหมณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยมุ่งเน้นการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดจากภายนอกโดย

อาศัยการประกอบพิธีบูชายัญเป็นหลัก ก็เปลี่ยนมาเป็นการเข้าถึงพรหมันตามหลักปรัชญาในคัมภีร์อุปนิษัท อาศัยการบำเพ็ญตบะหรือบำเพ็ญโยคะอย่างยิ่งยวดละทิ้งทุกอย่างเพื่อให้เข้าถึงพรหมัน เพราะเห็นว่า การบูชายัญนั้นเพียงช่วยให้ไปสวรรค์ได้ แต่ก็ยังไม่อาจช่วยให้บรรลุโมกษะเข้าถึงพรหมมันได้เลย

ดังนั้น ในยุคอุปนิษัท ความสำคัญของพราหมณ์ในฐานะผู้ประกอบพิธีกรรมเริ่มลดลงช่วงสันยาสีหรือช่วงชีวิตสุดท้ายที่มุ่งแสวงหาโมกษะกลับได้รับการยกย่องมากเป็นพิเศษ และยังเชื่ออีกว่าการเข้าสู่ช่วงสันยาสีนั้นจะเริ่มต้นเมื่อใดก็ได้ โดยไม่จำเป็นต้องรอให้มีอายุมากหรือมีลูกหลานก่อนตามแบบเดิม แนวคิดดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดการเติบโตและแผ่ขยายของลัทธิถือพรตอยู่ป่า ปลีกตัวจากโลกภายนอก ไม่มีชนชั้นวรรณะ และมุ่งความสันโดษและแสวงหาความสุขทางจิตวิญญาณ

แนวคิดและระบบปรัชญาอินเดีย 2 สาย สมัยที่ปรัชญาอุปนิษัทเกิดขึ้น เป็นยุคที่ใกล้กับพุทธกาลมากแล้ว เป็นยุคที่นักคิดชาวอินเดียเริ่มเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น ไม่ผูกพันกับระบบประเพณีดั้งเดิมซึ่งถ่ายทอดกันมาแต่สมัยพระเวท เพราะฉะนั้นจึงมีนักคิดอิสระที่มีความคิดแหวกแนวออกไปจากระบบประเพณีดั้งเดิมของพระเวทออกไป

พวกนักคิดอิสระที่พากันปฏิเสธคัมภีร์พระเวทมีอยู่หลายกลุ่ม ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงชื่ออาชีวก ปริพาชก นิครนถ์ ลัทธิครูทั้ง 6 ท่านเหล่านี้ล้วนแต่เป็นนักคิดอิสระที่แยกตัวออกมาจากพราหมณ์ผู้นับถือพระเวททั้งสิ้น

ดังนั้น ยุคนี้จึงเป็นเสมือนจุดเชื่อมต่อระหว่างลัทธิความเชื่อสองสาย คือ ลัทธิศาสนาพราหมณ์ที่ยังคงยึดมั่นอยู่ในคัมภีร์พระเวท กับลัทธิศาสนาใหม่ ๆ ที่ปฏิเสธคัมภีร์พระเวท

ฉะนั้น ลัทธิศาสนาของอินเดียในยุคนี้ จึงสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 พวก คือ 1. พวกอไวทิกวาทะ (Avaidika) และ 2. พวกไวทิกวาทะ (Vaidika) ซึ่ง เสถียร โพธินันทะ (2535) ได้อธิบายไว้ว่า พวกอไวทิกวาทะ (Avaidika) หรือนาสติกะ (Nastika) คือพวกที่ปฏิเสธความศักดิ์สิทธิ์ของพระเวท ปฏิเสธความยิ่งใหญ่ของพระเจ้า และไม่ยอมรับประเพณีของพราหมณ์ ซึ่งหลัก ๆ ก็ได้แก่ ลัทธิของครูทั้ง 6 ศาสนาเชน และพระพุทธศาสนา โดยแยกออกได้อีกเป็น 2 กลุ่มคือ 1) กลุ่มเหตุผลนิยม (Rationalist) เน้นการแสวงหาความรู้ โดยการใช้เหตุผลและการตั้งข้อสมมติฐาน ซึ่งถือว่าเป็นการเก็งความจริง นักคิดกลุ่มนี้ยืนยันว่าความรู้ที่ได้มานั้นเกิดจากการใช้เหตุผลของมนุษย์ล้วน ๆ ไม่อ้างอำนาจพิเศษเหนือธรรมชาติใด ๆ ทั้งมิได้อ้างว่าเป็นความรู้ที่เกิดจากญาณหยั่งรู้พิเศษอันเกิดมาจากการบำเพ็ญเพียรทาจิตจนบรรลุ แต่เป็นความคิดความเห็นที่เกิดจากการคาดคะเนและทำนายตามหลักเหตุผลล้วน ๆ นักคิดกลุ่มนี้ ประกอบด้วยนักปรัชญาอุปนิษัทยุคแรก นักปรัชญาสายอาชีวกะและปริพาชกะ และ 2) กลุ่มประสบการณ์นิยมหรือปฏิบัตินิยม (Experientialist) ที่ยืนยันว่าความรู้ที่แท้จริง ย่อมเป็นผลที่เกิดมาจากการปฏิบัติ การทดลองพิสูจน์จนได้รู้แจ้งเองด้วยประสบการณ์ของตน นักคิดกลุ่มนี้ประกอบด้วย นักปรัชญาอุปนิษัทยุคปลาย นักปรัชญาเชน เป็นต้น

(พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์, ม.ป.ป.) ในแง่มุมการแสวงหาความรู้ นักปฏิบัติกลุ่มนี้มีแนวทางใกล้เคียงกับพระพุทธศาสนา ส่วนพวกไวทิกวาทะ (Vaidika) หรืออาสติกะ (Astika) คือพวกที่ยังคงนับถือพระเวทเป็นปทัฏฐาน คือยอมรับประเพณีของพราหมณ์และไม่ปฏิเสธความศักดิ์สิทธิ์ของพระเวทพวกไวทิกวาทะนี้จึงจัดอยู่ในประเภทจารีตนิยม (Traditionalist) เพราะเชื่อว่าความรู้ทุกชนิดเกิดมาจากแหล่งเดียวกัน โดยการเปิดเผยของเทพเจ้า เรียกว่า “พระเวท” (Vedas) ซึ่งพราหมณ์ยึดถือกันว่าเป็นคัมภีร์หลักที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นโองการของสวรรค์ เป็นขุมทรัพย์ทางปัญญาอันยิ่งใหญ่และสูงส่งของมวลมนุษย์ ดังนั้นเมื่อมีการศึกษาและ สืบทอดก็ต้องยึดตามแบบแผนและปฏิบัติตามประเพณีธรรมเนียมเก่า ต้องอนุรักษ์และอนุวัตรตามสิ่งที่กล่าวในคัมภีร์พระเวท โดยไม่มีข้อโต้แย้ง วิจารณ์ หรือแสวงหาเหตุผลใด ๆ

พวกไวทิกวาทะนี้ต่อมาภายหลังก่อเกิดเป็น 6 ลัทธิใหญ่ เรียกว่า หลักทรรศนะ 6 (Six Darshanas) ประกอบด้วยลัทธิเวทานตะ นยายะ ไวเศษิกะ สางขยะ โยคะ และมิมางสา ทรรศนะเหล่านี้มีรายละเอียดคำสอนต่างกันดังนี้

1. ลัทธิเวทานตะ (Vedanta) ก่อตั้งโดยฤษีพาทรายณะ ลัทธินี้สืบทอดมาจากการแตกยอดบทอุปนิษัทบทสุดท้ายของคัมภีร์พระเวทที่กล่าวถึงจุดสูงสุดแห่งการศึกษาหรือที่เรียกว่า เวทานตะ ตั้งปรัชญาความเชื่อว่า ความจริงแท้ (สัจธรรม) หรือความจริงอันสูงสุด หรืออันติมสัจจะ (Ultimate Reality) ของโลกและจักรวาลมีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น คือ พรหมัน หรือปรมาตมัน และชีวาตมัน หรืออาตมัน (ดวงธิดา ราเมศวร์, 2549) แต่เพราะเหตุที่เราไม่รู้เท่าทันความจริงที่ว่า จิตของเราแต่ละคนเป็นอาตมัน เป็นอย่างเดียวกับจิตของพรหม คือ ปรมาตมัน คนเราจึงกระทำกรรมและถือกรรมต่าง ๆ เป็นตัวตนของเขา ดังนั้นจึงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกนี้ เมื่อใดกำจัดอวิชชาหรือความไม่รู้ได้แล้ว อาตมันก็จะเข้าร่วมสถิตอยู่กับปรมาตมัน คนที่สำเร็จถึงขั้นนั้นก็จะกลายเป็นพรหม

2. ลัทธินยายะ (Nyaya) ก่อตั้งโดยท่านฤษีโคตมะ ลัทธินี้เน้นหนักไปในเรื่องการพิจารณาหาความจริงแบบตรรกะ (Logical Realism) ใช้ความคิดวิพากษ์วิจารณ์และวิเคราะห์ความจริงในรูปแบบต่าง ๆ โดยเชื่อว่าความจริงที่ยอมรับได้จะต้องอธิบายได้ด้วยหลักของเหตุผลสอนให้พิจารณาถึงความทุกข์ ความเกิดความเคลื่อนไหวในระหว่างมีชีวิตอยู่และความสำนึกผิดสอนให้บุคคลเลิกละอกุศล ให้มีเมตตาต่อกัน มีสัจจะบำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน ในที่สุดก็จะบรรลุความหลุดพ้นจากความทุกข์และเครื่องผูกพันอันเกิดจากการสมาคมระหว่างชีวาตมันกับสาร เพราะการสมาคมกันของชีวาตมันกับสารทำให้ชีวาตมันหลงลืมภาวะดั้งเดิมของตัวเอง แล้วไปทำกรรมดีกรรมชั่วผลของการทำกรรมดีและชั่ว จึงทำให้ชีวาตมันเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏไม่รู้จบ เมื่อคลี่คลายชีวาตมันออกจากสารได้ก็จะเป็นอิสระอย่างแท้จริง เป็นอิสรภาพสูงสุด เพราะหลุดพ้นจากการเกิดการตาย และพ้นไปจากความทุกข์และความสุขตลอดกาล (ประยงค์ แสนบุราณ, 2549)

3. ลัทธิไวเศษิกะ (Vaisesika) ก่อตั้งโดยฤษีกณาท ลัทธินี้สอนว่า โลกเกิดจากพลังอันมองไม่เห็นที่สืบมาจากกรรมในภพก่อนแต่ก็มีจิตอันยิ่งใหญ่ที่สุดคือปรมาตมันเป็นใหญ่อยู่ในสากลโลก เป็นอมตะ ไม่มีต้นไม่มีปลายไม่มีการทำลายแตกดับ แผ่ซ่านทั่วไปโดยปราศจากรูปร่าง และเป็นผู้สร้างสากลโลกขึ้น จิตอันยิ่งใหญ่นี้ได้แยกส่วนเป็นวิญญาณส่วนบุคคลที่เรียกว่าชีวาตมัน โมกษะหรือความหลุดพ้นจากทุกข์ของชีวาตมัน จึงสามารถเข้าถึงได้ด้วยการขจัดอวิชชา (อวิทยา) ให้หมดไป และทำความรู้แจ้งในสัจธรรมให้เกิดขึ้น เมื่อนั้นชีวาตมันก็จะไม่ยึดมั่นในใจและกาย ทำให้มองเห็นธรรมชาติที่แท้จริงของตนว่า เป็นวิญญาณบริสุทธิ์หรือจิตสารบริสุทธิ์ที่ดำรงอยู่โดยปราศจากสัมปชัญญะ ไม่มีความรู้ ไม่มีความสุข ไม่มีความทุกข์เป็นภาวะนิรันดร์

4. ลัทธิสางขยะ (Sankhya) ก่อตั้งโดยกบิลมหามุนี ลัทธินี้มุ่งแสวงหาความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับสัจภาพโดยการจำแนกวัตถุแห่งการรับรู้ออกเป็น “ตัตตวะ” หรือความจริงแท้ 25 ประการ ซึ่งอาจย่อลงเป็น 2 คือ ปุรุษะ และประกฤติ ปุรุษะ ได้แก่ อาตมันหรือวิญญาณสากลส่วนประกฤติ คือสิ่งที่เป็นต้นเหตุหรือต้นกำเนิดของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ลัทธินี้จึงจัดอยู่ในประเภทสัจนิยมเชิงทวิ (Dualistic Realism) เพราะมีความเห็นว่าปุรุษะและประกฤติทั้งสองส่วนเป็นสัจภาพและเป็นมูลการณะของสรรพสิ่งโดยชี้ให้เห็นว่าปุรุษะถูกขังอยู่ในประกฤติ จึงได้ประกอบกรรมอันนำมาซึ่งความทุกข์ เมื่อทราบดังนี้แล้วจึงต้องพยายามหาทางถอนวิญญาณของตนออกจากวัตถุธาตุทั้งมวล ดังนั้นการหลุดพ้นก็คือการกลับไปสู่ภาวะเดิมของปุรุษะ กล่าวคือกลับคืนสู่วิญญาณบริสุทธิ์เหมือนก่อนที่จะมาสัมพันธ์กับประกฤติ เมื่อหลุดพ้นแล้วก็จะได้เข้าร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิญญาณสากลหรือปรมาตมันต่อไป

5. ลัทธิโยคะ (Yoga) ก่อตั้งโดยปตัญชลีมหาฤษี เชื่อว่ามีเทพเจ้าผู้ทรงอำนาจเหนือมนุษย์คือพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ หรือปรมาตมัน อันเป็นปฐมวิญญาณของสัตว์ทั้งหลาย ในยุคต้นฝึกบำเพ็ญตบะโดยหวังไปทางโลกิยสุข ต่อมาฝึกเน้นหนักไปในทางทำจิตให้สะอาดเพื่อจะได้รวมกับพระพรหม โดยกำหนดให้ตั้งสมาธิ คือการเพ่งจิตให้มีอารมณ์เดียวเป็นเอกัคคตา เพื่อให้วิญญาณเล็กน้อยทั้งหลายเข้าร่วมอยู่ในวิญญาณอันเป็นปฐม (คือ ให้อาตมันเข้าไปอยู่ในปรมาตมัน) วิธีการของโยคะ คือ บังคับการระบายและตั้งลมหายใจเข้าออก เพ่งบางส่วนของร่างกายให้เกิดสมาธิ ต้องมีความข่มการดิ้นรนให้หมดไป โดยตั้งใจเพ่งพระอิศวรเป็นใหญ่ ซึ่งเป็นบุรุษหรืออาตมัน อันพ้นแล้วจากกรรมหรือความเสื่อมเสียทั้งปวง มีทางเข้าถึงโยคะ 8 สาย การปฏิบัติโยคะนี้ต้องปฏิบัติเป็นขั้น ๆ ไป และจะเกิดความสำเร็จเป็นขั้น ๆ เช่นกัน บางครั้งอาจเกิดมีอิทธิปาฏิหาริย์ขึ้นมาซึ่งเป็นผลพลอยได้ แต่เป้าหมายที่แท้จริงก็เพื่อการดับพฤติกรรมของจิต

6. ลัทธิมิมางสา (Mimamsa) ก่อตั้งโดยฤษีไชมินิ เชื่อว่าวิญญาณเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เชื่อว่าโลกนี้และวิญญาณต่าง ๆ ล้วนเป็นอมตะและเชื่อความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท แต่มิได้กล่าวถึงเทพเจ้าว่าเป็นผู้สร้างโลก โดยถือว่าพระเจ้าสูงสุดไม่มี โลกนี้ไม่มีใครสร้าง และจะไม่มีวันสูญสลาย โลก

จะดำรงอยู่อย่างนี้ตลอดไปทั้งสากลโลกและจักรวาล ไม่มีกาลไหน ๆ ที่สากลจักรวาลจะมีลักษณะผิดแผกแตกต่างไปจากที่มันเป็นอยู่ในเวลานี้ ถึงอย่างไรสากลจักรวาลก็จะยังคงสถานะและสภาวะที่เป็นอยู่เช่นนี้ตลอดไป

จากรายละเอียดข้างต้น เราจะเห็นว่าชาวอินเดียเป็นนักคิดนักแสวงหาที่มีแนวคิดในเชิงศาสนาและปรัชญาที่ละเอียดซับซ้อน มีหลากหลายระบบ ซึ่งแต่ละระบบก็มีคำสอนที่มีรายละเอียดต่างกันไป ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อีกส่วนหนึ่งเกิดจากความหลากหลาย และเหลื่อมล้ำต่ำสูงแห่งวิถีชีวิตของผู้คน (พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, 2544)

อย่างไรก็ตาม คำสอนที่เป็นศาสนาหรือปรัชญาเหล่านั้น แม้จะต่างกันในรายละเอียดแต่ทั้งหมดล้วนมีลักษณะร่วมอย่างเดียวกัน คือการแสวงหาความเป็นจริงสูงสุดที่เป็นฐานรองรับความมีอยู่ของชีวิต โลก และจักรวาล และพยายามอธิบายแนวความคิดเกี่ยวกับความเป็นจริงนั้น ๆ สะท้อนออกมาเป็นปรัชญาชีวิต เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุโมกษะหรือการหลุดพ้น ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของทุก ๆ ชีวิต

8. ลัทธิครูทั้ง 6

นักบวชที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นได้แก่ ครูทั้ง 6 หรือที่ทราบกันดีว่าลัทธิครูทั้ง 6 (ครูในที่นี้มาจากคำว่า ครุ มีความหมายว่า ศาสดา นั่นเอง) ลัทธิครูทั้ง 6 เป็นลัทธิที่มีมาก่อนยุคพุทธกาลเล็กน้อย และบางท่านร่วมสมัยกับพระพุทธองค์มีประวัติไม่ชัดเจนมากนัก หลักฐานที่ได้มาจากพระไตรปิฎกเป็นหลักโดยทั้ง 6 ท่านต่างเป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียงพอสมควร แต่ที่ดังมากที่สุดจนถึงปัจจุบัน คือ นิครนถ์นาฏบุตร หรือมหาวีระ ศาสดาของศาสนาเชน ซึ่งจะได้กล่าวประวัติแต่ละลัทธิดังนี้ (พระครูอุดมญาณาภิรัต (ขันทอง ค่าแพง) 2555)

1. ลัทธิปูรณะกัสสปะ (Purana Kassapa)

ท่านนี้เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงท่านหนึ่งในบรรดาครูทั้ง 6 ในหนังสือสุมังคลวิลาสินีของพระพุทธโฆษาจารย์ปราชญ์ผู้เรืองนามราวพุทธศตวรรษ ที่ 10 กล่าว่า ท่านผู้นี้เกิดในตระกูลวรรณะพราหมณ์ โตขึ้นออกบวชแบบลัทธินิยมการนุ่งลมห่มฟ้า หรือเปลือย ในวัยเด็กเป็นคนรับใช้ในตระกูลที่มีคนรับใช้ 99 คน รวมบูรณะอีกคนหนึ่งเป็น 100 พอดี แต่มีบางมติแย้งว่า คำว่าปูรณะมาจากการบรรลุโพธิญาณมากกว่า เป็นเรื่องยากที่คนวรรณะพราหมณ์จะลดตัวมาเป็นเด็กรับใช้ ท่านผู้นี้มีคำสอนที่ว่า "วิญญาณนิ่งอยู่เฉยๆ ไม่ทำงานอะไร แต่ร่างกายต่างหากทำงาน วิญญาณจึงไม่ต้องรับผิดชอบต่อผลบุญและบาปที่ร่างกายทำไว้และกล่าวว่า บุญไม่มี บาปไม่มี ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ทำเองก็ดีให้ผู้อื่นทำก็ดี ย่อมไม่มีผล สิ่งใดก็ตามที่ได้ทำลงไปแล้วดีก็ตาม ชั่วก็ตามเท่ากับว่าไม่ได้ทำไม่มีบุญหรือบาปเกิดขึ้น ทฤษฎีนี้เรียกว่า อกริยทิฏฐิ คือการกระทำที่ไม่มีผล หรือไม่เชื่อไม่เชื่อในผลของกรรม" ซึ่งค้านกับคำ

สอนของพระพุทธองค์ที่กล่าวว่า กายกับจิตเป็นสิ่งที่เนื่องถึงกัน แยกกันไม่ได้ ทำกรรมเช่นใดย่อมได้รับผลกรรมเช่นนั้น

2. ลัทธิมักขลิโคสาล (Magghalikosala)

ท่านผู้นี้เป็นบุตรพราหมณ์มักขลิ มารดาชื่อภัททา ณ หมู่บ้านสาลวัน ใกล้เมืองสาวัตถี พระพุทธโฆษาจารย์ กล่าวว่า คำว่าโคสาละ แปลว่าผู้เกิดในคอกวัว สมัยเป็นเด็กเป็นคนรับใช้ วันหนึ่งเดินอุ้มหม้อน้ำมันไปตามถนน ด้วยความประมาทจึงลื่นล้ม เจ้านายจึงกล่าวเตือนว่า “มา ขลิ” แปลว่าอย่าลื่น จึงได้ชื่อว่ามักขลิ ตั้งแต่นั้นมา แต่ทฤษฎีนี้ก็มีผู้แย้งว่าเป็นไปได้ยากที่ที่คนวรรณะพราหมณ์จะลดตัวเป็นคนใช้ ยิ่งในสมัยก่อนพุทธกาล วรรณะยังเข้มข้นอยู่

ลัทธินี้มีความเกี่ยวเนื่องกับศาสดา คือปารศวนาถต้นกำเนิดศาสนาเชน และเคยเป็นอาจารย์ของนิครนถ์นาฏบุตรมาก่อน ลัทธินี้มีชีวิตอย่างสกปรก ไม่ยอมรับอาหารที่เขาเจาะจงถวาย ไม่รับอาหารขณะมีสุนัขอยู่ข้าง ๆ หรือแมลงวันตอมอยู่เพราะถือว่าเป็นการแย่งความสุขของผู้อื่นไม่รับประทานปลา เนื้อ ไม่ดื่มสุราและของมึนเมา ไม่สะสมข้าวปลาอาหาร ยามข้าวยากหมากแพง ลัทธิมีคำสอนว่า "สัตว์ทั้งหลาย ต้องฟื้นคืนชีพมาอีกไม่สูญหายไปจากโลกนี้และมีภพที่ไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงไม่ ว่าภพชั้นต่ำหรือสูง สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย การกระทำไม่มี ผลของการกระทำไม่มีการกระทำที่เป็นเหตุเศร้าหมองไม่มี ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับความ บังเอิญและโชควาสนาและอำนาจของดวงดาว การกระทำทุกอย่างอยู่ภายใต้ชะตากรรม อำนาจของดวงดาวมีอำนาจเหนือสิ่งใดในพิภพ แม้แต่พระเจ้ายังตกอยู่ในอำนาจของโชคชะตา ด้วยคำสอนแบบนี้มักขลิโทศาลจึงจัดเข้าในเจ้าลัทธิอเหตุกทิฏฐิ คือมีความเห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สิ่งทั้งหลายเป็นมาของมันเองโดยมันเองและเพื่อมันเองไม่มีใครสร้างและปรุงแต่ง" ซึ่งแนวคำสอนนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่าไร้ประโยชน์ที่สุดในบรรดาลัทธิทั้งหลาย ลัทธินี้สืบต่อกันมาไม่นานก็ขาดหายไป

3. ลัทธิอชิตเกสกัมพล (Ajita kesakambala)

ลัทธินี้ก่อตั้งโดยท่านอชิตเกสกัมพลเป็นผู้มีชื่อเสียงก่อนพุทธกาลเล็กน้อย คำว่า เกสกัมพล แปลว่า ผู้มีผ้านุ่งผ้าห่มที่ทำด้วยผม เป็นผ้าที่หยาบและน่าเกลียด มีแนวความคิดที่รุนแรงคัดค้านทุกลัทธิรวมทั้งพุทธศาสนา ลัทธินี้สอนว่า "ทุกสิ่งทุกอย่างขาดสูญ ไม่มีคนไม่มีสัตว์ ไม่มีมารดา บิดา ทำอะไรก็สักว่าแต่ทำเท่านั้นการบูชาบวงสรวงก็ไร้ผล การเคารพนับถือผู้ควรเคารพก็ไร้ผล โลกนี้ไม่มีโลกหน้าไม่มี สัตว์ตายแล้วขาดสูญ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อตายแล้วก็จบที่ป่าช้า ไม่มีอะไรเกิดอีก บาปบุญคุณโทษไม่มี การทำบุญคือคนโง่ การแสวงหาความสุขจึงเป็นสิ่งที่ควรทำ ความสุขที่ได้มาจาก การปล้นสะดมภ์ ย่องเบา เผาบ้านสังหารชีวิตก็ควรทำ"ลัทธินี้ หนักไปในทางวัตถุนิยมยิ่งกว่าลัทธิใด เป็นลักษณะอุจเฉททิฏฐิ ที่เชื่อว่า ตายแล้วขาดสูญ

4. ลัทธิปกุธกัจจายนะ (Pakudha Kacchayana)

ลัทธินี้ก่อตั้งโดยปกุธกัจจายนะ หนึ่งในคณาจารย์ที่มีชื่อเสียง เล่ากันว่าเกิดในตระกูลพราหมณ์ สมัยเด็กมีความสนใจทางศาสนาเป็นอย่างยิ่ง โตขึ้นจึงออกบวชแสวงหาโมกขธรรม จนบรรลุธรรมที่มุ่งหวัง แล้วสั่งสอนจนกลายเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียง

ลัทธินี้สอนว่า "สภาวะที่แยก หรือทำให้แปรเปลี่ยนไปไม่ได้อีก มี 7 อย่างคือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ วิญญาณ ไม่ได้เกิดขึ้นจากการกระทำหรือใครเนรมิตร เป็นสภาพที่ยั่งยืนตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่อาจให้สุข ทุกข์ ผู้ฆ่า ผู้ถูกฆ่า บาปกรรมจากการฆ่าจึงไม่มี เป็นแต่เพียงสภาวะที่แทรกเข้าไปวัตถุทั้ง 7 เท่านั้น" ความเห็นของปกุธกัจจายนะจึงจัดเป็นสัสสตทิฏฐิ คือเห็นว่าโลกเที่ยง ซึ่งเป็นแนวคำสอนที่ตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา

5. สัญชัยเวลัฏฐบุตร (Sanjaya Velatthaputra)

ท่านสัญชัย เป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียงท่านหนึ่งในสมัยพุทธกาล พระอัครสาวก คือ พระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรก็เคยอยู่กับท่าน เป็นเจ้าลัทธิของพวกปริพพาชก ตั้งสำนักเผยแพร่ที่เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ แต่เมื่อพระอัครสาวกทั้งสองผละหนีไปพร้อมลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก จึงกระอักเลือดจนถึงมรณกรรม ท่านสัญชัยมีแนวคำสอนกลับกลอก เอาแน่นอนไม่ได้ ไม่สามารถบัญญัติอะไรตายตัวอะไรออกไปได้ เพราะกลัวผิดบ้าง ไม่รู้บ้าง โดยคำสอนว่า "ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี จะว่าไม่มีก็ไม่ใช่ มีก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ทั้งสองอย่าง โลกนี้โลกหน้าไม่มีจะว่าไม่มีก็ไม่ใช่ จะว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีทั้งสองอย่าง วิญญาณไม่มี จะว่าไม่มีก็ไม่ใช่ มีก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ทั้งสองอย่าง"

ทฤษฎีของท่านสัญชัยจึงฟังยาก จะเอาแน่เอานอนไม่ได้ พูดซัดส่ายเหมือนปลาไหล ในกรตังคสูตร จึงกล่าวประณามว่า เป็นลัทธิคนตาบอด ไม่สามารถนำตนและผู้อื่นให้เข้าถึงความจริงได้ มีปัญญาทราม โง่เขลาไม่กล้าตัดสินใจใด ๆ ได้อย่างเด็ดขาด เนื่องจากไม่รู้จริงอย่างถ่องแท้

6. นิครนถ์นาฏบุตรหรือศาสดามหาวีระ (Mahavira)

ก่อนพุทธกาลราว 43 ปี นิครนถ์นาฏบุตร หรือมหาวีระ (Mahavira) ก็ได้ก่อตั้งลัทธิศาสนาหนึ่งขึ้น ซึ่ง ปัจจุบันเรียกว่า ศาสนาเชน ท่านนิครนถ์นาฏบุตร นับเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในบรรดาครูทั้ง 6 ตำนานกล่าวว่าเกิดที่กุณฑคาม เมืองไวสาลี แคว้นวัชชีของพวกเจ้าลิจฉวี บิดานามว่าสิทธัตถะ หรือสิทธารถะ เป็นกษัตริย์ลิจฉวีพระองค์หนึ่ง มารดาชื่อว่าตฤศลา เนื่องจากเป็นคนกล้าหาญ จึงได้ชื่อว่า มหาวีระ แปลว่า มีความแกล้วกล้าอาจหาญ ครั้งออกบวชแสวงหาโมกขธรรม 12 ปี จึงบรรลุโมกษะ เมื่อได้บรรลุแล้วจึงได้นามใหม่ว่า ชินะ อันหมายถึงผู้ชนะแล้ว ท่านเป็นศิษย์ท่านปาร์ศวา (Parsva) ซึ่งถือว่าเป็นศาสดาองค์ที่ 23 ผู้มีอายุห่างจากท่านมหาวีระเพียง 250 ปีเท่านั้น คำว่า ศาสดาในศาสนาเชนเรียกว่า ตัรถังกร แปลว่า ผู้ถึงท่าคือนิพพาน

โดยมหา วีระเป็นองค์ที่ 24 ได้สั่งสอน อยู่ 30 ปี จึงนิพพานหรือ นิรวาน (Nirvan) ก่อนพระบรมศาสดา อย่างไรก็ตาม มีสาวกของมหาวีระหรือนิครนถ์นาฏบุตรเป็นจำนวนมากที่เปลี่ยน

กลับมาเป็นพุทธสาวก ศาสนาเชนนับเป็นศาสนาที่ถือหลักการไม่เบียดเบียน หรืออหิงสาอย่างเอกอุ และที่มีแนวคิดใกล้เคียงกันกับพุทธศาสนา แม้แต่การสร้างพระพุทธรูป ถ้าดูอย่างผิวเผินก็ไม่เห็นความแตกต่างจากพระพุทธรูปเท่าใด ยกเว้นจะเปลือยกายและมีดอกจันทน์ที่หน้าอกเท่านั้น

ปัจจุบันมีเชนศาสนิกชนประมาณ 6 ล้านคน ทั่วอินเดีย โดยมากมีฐานะดี เพราะเป็นพ่อค้าเสียส่วนใหญ่ จุดประสงค์ของลัทธินี้ก็เพื่อจะหลุดพ้นจากสังสารวัฏ โดยเรียกว่าโมกษะ คือต้องสำเร็จเกวลัชญาณก่อน โดยสอนว่า "การที่จะนำไปสู่โมกษะได้นั้นคือแก้ว 3 ดวงคือมีความเห็นชอบ มีความรู้ชอบ มีความประพฤติชอบ เท่านั้น พระเจ้าเป็นเรื่องเหลวไหล พระเจ้าไม่สามารถบันดาลทุกข์สุขให้ใครได้ ทุกข์สุขเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากกรรม การอ้อนวอนก็เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ไม่มีสาระ"

ลัทธินี้ถือว่าการบำเพ็ญตนให้ลำบากคืออัตตกิลมถานุโยค ถือเป็นทางนำไปสู่การบรรลุธรรมที่เรียกว่า โมกษะ ผู้ที่ฝึกฝนดีแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหวทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดทางกาย วาจา ใจ กล่าวกันว่าท่านมหาวีระบำเพ็ญขันติธรรมนานจนไม่ขยับเขยื้อนไปไหน จนเถาวัลย์ขึ้นพันรอบกายท่าน นอกจากนี้นักบวชเชนยังต้องรักษาศีล 5 ข้อย่างเคร่งครัด คือ 1) เว้นจาการฆ่าสิ่งที่มีชีวิตรวมทั้งพืชด้วย 2) เว้นจาการพูดเท็จ 3) เว้นจาการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ 4) เว้นจาการประพฤติผิดในกาม และ 5) ไม่ยินดีในกามวัตถุ อนึ่ง ศาสนิกชนเชนต้องรักษาศีล 12 ข้ออย่างเคร่งครัดเช่นกัน คือ 1) เว้นจากการทำลายสิ่งที่มีชีวิต 2) เว้นจาการประพฤติผิดในกาม 3) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ 4) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม 5) มีความพอใจในความปรารถนาคือพอใจในสิ่งที่ตนมี 6) เว้นจากอารมณ์ที่ก่อให้เกิดความชั่ว เช่นการเที่ยวเตร่ 7) รู้จักประมาณในการใช้สอยเครื่องอุปโภคบริโภค 8) เว้นจากการทางที่ก่อให้เกิดอาชญาให้ร้าย 9) ไม่ออกพ้นเขตไม่ว่าทิศใดทิศหนึ่งยามบำเพ็ญพรต 10) บำเพ็ญพรตทุกเทศกาล 11) อยู่จำอุโบสถศีล และสุดท้าย 12) ให้ทานแก่พระและต้อนรับแขกผู้มาเยือน ซึ่งต่อมาหลังพุทธปรินิพพาน 240 ปีก็แตกออกเป็น 2 นิกาย คือ 1) นิกายทิฆัมพร ยังถือเคร่งครัดเหมือนเดิม โดยไม่นุ่งผ้า เปลือยกายเหมือนเดิม 2) นิกายเสวตัมพร นุ่งขาวห่มขาว ไว้ผมยาว แต่งตัวสะอาดสะอ้าน และคบหากับผู้คนมากกว่านิกายเดิม ที่เน้นการปลีกตัวอยู่ต่างหาก

ลัทธิครูทั้ง 6 เป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลใน สมัยพุทธกาลปรากฏในวรรณกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาคือ พระไตรปิฎกทำให้เข้าใจทรรศนะของแต่ลัทธิได้ชัดเจนว่า ลัทธิครูทั้ง 6 นี้ ต่างมีทรรศนะ หลักคำสอน แนวคิด ในการอธิบายโลกและชีวิต มนุษย์แตกต่างกันออกไปตามทรรศนะหรือความเชื่อของลัทธิแต่ละลัทธิ จากการศึกษา ทรรศนะ แนวคิด หรือหลักคำสอนของลัทธิครูทั้ง 6 ทำให้เห็นทรรศนะ แนวคิด ความเชื่อ แต่ละลัทธิที่แตกต่างกัน คือ ลัทธิครูปูรณกัสสปะ มีทรรศนะหรือมองว่า บุญไม่มี บาปไม่มี ความดีไม่มี ความชั่วไม่มี เป็นลัทธิที่ปฏิเสธกฎเกณฑ์ของศีลธรรมซึ่งเป็นมาตรฐานกลางของสังคมมนุษย์โดยสิ้นเชิง ลัทธิ ครูมักขลิโคสาล มีทรรศนะหรือมองว่า กรรมที่บุคคลทำไว้แล้วในอดีต ไม่มีผลไปถึงในอนาคตนั่นคือ ไม่มีเหตุ หรือไม่มีปัจจัย ลัทธิครูอชิตเกสกัมพล

มีทรรศนะโดยมองว่า บุญและบาปไม่มี การทำบาปไม่มีผล การทำบุญ ทำทานก็ไม่มีผล ลัทธิครูปกุทธกัจจายนะ มีทรรศนะว่า อณูและจิตเป็นของเที่ยงแท้ ลัทธิครูนิครนถนาฏบุตร มีทรรศนะโดยมองว่า ความจริงมีหลายเงื่อนหลายแง่ และลัทธิครูที่ 6 คือ ลัทธิครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร มีทรรศนะว่า ไม่มีความแน่นอน มีความซัดส่าย และความลื่นไหลได้ตลอด พระพุทธเจ้าเป็นศาสดาร่วมสมัย กับลัทธิครูทั้ง 6 ทรงมีพุทธวินิจฉัยต่อทรรศนะของลัทธิครูทั้ง 6 ผ่านหลักคำสอนของพระองค์ตลอดสาย ของชุดคำสอน โดยพระองค์ทรงมีทรรศนะ ความเชื่อ แนวคิดแตกต่างไปจากลัทธิครูทั้ง 6 จนทำให้เห็นภาพแห่งการมองต่างด้านหลักคำสอนซึ่งมีความเปลี่ยนไปจากทรรศนะของลัทธิครูทั้ง 6 ผ่านกิจกรรมการสนทนาปัญหาธรรมด้วยการถกปัญหาเกี่ยวกับหลักคำสอน เป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างพระพุทธเจ้ากับลัทธิครูทั้ง 6 การถกปัญหาแต่ละครั้งยิ่งสะท้อนให้เห็นภาพของการมองต่างที่เรียกกันว่า “ทรรศนะ”ระหว่างพระพุทธเจ้ากับลัทธิครูทั้ง 6 ได้อย่างชัดเจน จนทำให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนามี ความเป็นสมเหตุสมผลมีความน่าเชื่อถือกลายเป็นที่ศาสนาได้รับการยอมรับทั่วไปในที่สุด

9. สรุปท้ายบท

สังคมชมพูทวีปหรือที่เรารู้โดยทั่วไปคือดินแดนของประเทศอินเดียสมัยโบราณ เป็นดินแดนที่มีความกว้างใหญ่ไพศาลมากมีผู้คนหลายเผ่าพันธุ์อาศัยอยู่มีทั้งผู้อาศัยอยู่ดั่งเดิม และกลุ่มที่พากันอพยพเข้ามาทีหลัง มีการปกครอง ชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อและการปฏิบัติตามแนว ความเข้าใจของตนที่แตกต่างกัน พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นมาในท่ามกลางลัทธิหรือแนวความคิดที่เกิดขึ้นจากความหลากหลายเหล่านั้นในแต่ละยุค คือ **1) ยุคพระเวท** มีความเชื่อในพระพรหมผู้สร้างโลก จึงเกิดระบบวรรณะ 4 เหล่าขึ้น คือ พราหมณ์ เป็นผู้นำประกอบพิธีบูชาเทพเจ้า กษัตริย์ เป็นนักรบ นักปกครอง และเป็นเจ้าของที่ดิน แพศย์ เป็นชาวบ้านชาวเมืองที่ทำไร่ไถนา ค้าขาย และช่างฝีมือ ศูทร เป็นทาสหรือกรรมกร **2) ยุคพราหมณะ** พวกพราหมณ์ได้สร้างเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ขึ้นมาให้เสมอกับพระพรหมอีก 2 องค์ รวมเป็น 3 องค์เรียกว่า “ตรีมูรติ” (Trimurati) ซึ่งถือกันว่าเทพเจ้าทั้งสามเป็นเทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดและเป็นนิรันดร์ พร้อมกันนั้นก็ได้กำหนดหน้าที่ของพระเป็นเจ้าเหล่านั้นไว้ต่าง ๆ กัน คือ (1) พระพรหม เป็นผู้สร้าง (Creator) สถิตย์อยู่ชั้นบนเหนือพื้นพิภพ (2) พระวิษณุ หรือนารายณ์ เป็นผู้รักษา (Preserver) สถิตย์อยู่ทางทิศใต้ประจำอยู่ทางทะเล (3) พระศิวะ หรืออิศวร เป็นผู้ทำลาย สถิตย์อยู่ทางเหนือของภูเขาหิมาลัย และ **3) ยุคอุปนิษัท** มีความเชื่อว่า “มีพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดอยู่เพียงหนึ่งเดียวคือพรหมัน (Brahman) ทุกสิ่งแยกตัวมาจากพรหมันและจะกลับไปรวมกับพรหมันอีก บุคคลคือชีวาตมันหรืออาตมัน (Atman) ซึ่งมีธรรมชาติเหมือนพรหมันแต่แยกมาอยู่ในตัวบุคคล บุคคลจะต้องพยายามด้วยการประกอบพิธีกรรมจนถึงขั้นบรรลุโมกษะ (Moksha) หรือความหลุดพ้น ก็จะกลับไปรวมกับพรหมัน ขณะเมื่อยังรวมกับพรหมันไม่ได้ ก็จะเวียนว่ายตายเกิดไปจนกว่าจะกลับไปรวมกับพรหมันได้ ชีวาตมันที่จะกลับไปสู่พรหมันได้นั้นจึงต้องเลือกกระทำแต่กรรมที่ไม่ผูกพันกับโลก

จากความเชื่อในคัมภีร์พระเวทในแต่ละยุค ได้เกิดศาสนาพิธีกรรม ประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ อีกมากมาย เช่นระบบวรรณะ 4 เหล่า การฆ่าสัตว์บูชายัญ การอาบน้ำล้างบาป การสวดมนต์อ้อนวอน บรวงสรวง หรือแม้แต่การทรมานร่างกายเพื่อละอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในร่างกายเมื่อตายไปแล้วจะไม่กลับมาเกิดอีกจะไปหลอมรวมเป็นอันเดียวกันกลับพระพรหม (ปรมาตมัน) พระพุทธเจ้าพระองค์ก็เคยทดลองปฏิบัติตามความเชื่อความนิยมของผู้คนในสมัยนั้นที่เรียกว่า บำเพ็ญทุกกรกิริยา หลังจากที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้แล้ว เทศนากัณฑ์แรกที่เรียกว่า ปฐมเทศนา ที่ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง 5 นี้ มีชื่อปรากฏในพระไตรปิฎกว่า "ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" พระองค์ปฏิเสธการปฏิบัติสุดโต่งอยู่ 2 อย่างที่พระองค์เคยบำเพ็ญมา คือกามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ในกาม และอัตตกิลมถานุโยค การทรมานร่างกาย พระองค์ได้เสนอทางสายใหม่ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา

การศึกษาอินเดียก่อนพุทธกาลมิใช่ศึกษาแค่ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์อินเดียเท่านั้น แต่คือการศึกษาการก่อกำเนิดขึ้นของพระพุทธศาสนา แนวทางการปฏิบัติของศาสนาคำสอนเดิมไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ดังเช่นที่พระองค์ปฏิเสธมาแล้วในเทศน์กัณฑ์แรก พระองค์ได้นำเสนอหลักการใหม่ คือ มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง ได้แก่ มรรคมีองค์ 8 ประการ คือ 1. สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ 2. สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ 3. สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ 4. สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำชอบ 5. สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ 6. สัมมาวายามะ คือ ความ พยายามชอบ 7. สัมมาสติ คือ การระลึกชอบ 8. สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งจิตมั่นชอบ สรุปสิ่งที่พระพุทธเจ้านำมาแสดงหลักการใหม่ เส้นทางสายใหม่ ก็คือพระพุทธศาสนานั่นเอง

คำถามท้ายบท

1. ภูมิประเทศของอินเดียมีลักษณะอย่างไรบ้าง จงอธิบาย?

2. ศาสนาในโลกนี้มีมูลเหตุเกิดขึ้นมาจากสิ่งใดบ้าง และพระพุทธศาสนาจัดอยู่ในประเภทใด จงอธิบาย?

3. การปกครองของอินเดียในยุคพระเวทเป็นอย่างไร จงอธิบาย?

4. เพราะเหตุใดคนอินเดียจึงนิยมอาบน้ำล้างบาป จงอธิบาย?

5. เพราะเหตุใดอินเดียจึงยึดมั่นในเรื่องวรรณะมากกว่าชนชาติอื่น จงอธิบาย?

6. พรหมัน ในคัมภีร์อุปนิษัทมีลักษณะอย่างไร จงอธิบาย?

7. ลัทธิของครูทั้ง 6 กับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร? จงอธิบาย?

เอกสารอ้างอิง

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2545). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จันทรัชนันท์ สิงหทัต. (2539). *การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานอินเดีย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหิดล.

ดวงธิดา ราเมศวร์. (2549). *อารยธรรมยิ่งใหญ่แห่งอาเซียน อินเดีย-จีน*. พิมพลักษณ์.

ประยงค์ แสนบุราณ. (2549). *ปรัชญาอินเดีย.* โอ. เอส. พริ้นติ้ง.

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (2549). *พรหมสี่หน้า.* อมรินทร์.

พระมหานิกร สุวรรณดี.(2544). *การศึกษาวิเคราะห์หลักความเชื่อเรื่องระบบวรรณะของชาวฮินดูในประเทศไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหิดล.

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ (2544). *พุทธปรัชญา สาระและพัฒนาการ*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสมศักดิ์ ญาณโพโธ. (2514, 27 กุมภาพันธ์). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. http://palungjit.org/threads/ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา-เถรวาท-มหายาน-พระมหาสมศักดิ์-ญาณโพโธ.75562/

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ).(2534). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พีรพงศ์ สุขแก้ว.(2548). *สู่พรหมัน:ตรีมูรติ "พระพรหม พระศิวะ พระนารายณ์".* มาย แบ็งค๊อค.

ฟื้น ดอกบัว. (2549). *ศาสนาเปรียบเทียบ.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). บูรพาสาส์น.

ฟื้น ดอกบัว. (2554). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ.* ศิลปาบรรณาคาร.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2557). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล.* (พิมพ์ครั้งที่ 8). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วิสุทธิ์ บุษยกุล. (2549). *"ปรัมปราวิทยาว่าด้วยพระพรหม."*. อมรินทร์.

สมัคร บุราวาศ. (2516). *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล*. แพร่พิทยา.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2523). *พระพุทธศาสนาในอินเดีย*. กรุงสยามการพิมพ์.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2540). *ศาสนาเปรียบเทียบ.* มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2546). *พุทธ-ฮินดูจุดยืนที่แตกต่าง*. สุขภาพใจ.

เสถียร โพธินันทะ. (2535). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

หลวงวิจิตรวาทการ. (2523). *ศาสนาสากล เล่ม 1.* ลูก ส.ธรรมภักดี.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 2

1. หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 2

1.1 บทนำ

1.2 ภูมิหลังชมพูทวีปและศากยวงศ์

1.3 ประสูติ

1.4 เสด็จออกผนวช

1.5 ตรัสรู้

1.6 ปฐมเทศนา

1.7 ปฐมสาวก

1.8 ส่งพระสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนา

1.9 เสด็จกรุงราชคฤห์

1.10 เสด็จแคว้นมคธ

1.11 สรุปท้ายบท

คำถามท้ายบท

เอกสารอ้างอิง

2. วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลำดับเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติช่วงปฐมกาล ได้แก่ การประสูติ การเสด็จออกผนวช การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา การแต่งตั้งเอตทัคคะให้กับพระสาวก และประกาศพระศาสนา

2.2 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำสำคัญในพุทธประวัติ อาทิเช่น เทวทูต 4 มัชฌิมาปฏิปทา และการเสวยวิมุตติสุข

2.3 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดสำคัญที่ปรากฏในเหตุการณ์การเสด็จออกผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะ โดยเชื่อมโยงกับค่านิยมทางศาสนาและปัจเจกบุคคลในสังคม และ นัยสำคัญของการแสดงปฐมเทศนาและบทบาทของพระสาวกเบื้องต้นในการวางรากฐานพระพุทธศาสนา

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถ

3.1 LLO1 อธิบายลำดับเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติช่วงปฐมกาล ได้แก่ การประสูติ การเสด็จออกผนวช การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา การแต่งตั้งเอตทัคคะให้กับพระสาวก และประกาศพระศาสนา ได้อย่างถูกต้องตามเนื้อหาของบทเรียนผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ที่กำหนด

3.2 LLO2 อธิบายความหมายของคำสำคัญในพุทธประวัติ อาทิเช่น เทวทูต 4 มัชฌิมาปฏิปทา และการเสวยวิมุตติสุข ได้อย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาผ่านการสรุปเนื้อหาหรือกิจกรรมการเรียนรู้ที่กำหนด

3.3 LLO3 อภิปรายแนวคิดสำคัญที่ปรากฏในเหตุการณ์การเสด็จออกผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะ โดยเชื่อมโยงกับค่านิยมทางศาสนาและปัจเจกบุคคลในสังคม ได้อย่างเหมาะสมตามเนื้อหาของบทเรียนผ่านการอภิปรายในชั้นเรียนหรือกิจกรรมการเรียนรู้ที่กำหนด

3.4 LLO4 อภิปรายนัยสำคัญของการแสดงปฐมเทศนาและบทบาทของพระสาวกเบื้องต้นในการวางรากฐานพระพุทธศาสนา ได้อย่างเหมาะสมตามเนื้อหาของบทเรียนผ่านกิจกรรมอภิปรายหรือกิจกรรมการเรียนรู้ที่กำหนด

4. วิธีสอนและกิจกรรม

ผู้สอนเลือกวิธีการสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

4.1 การบรรยายเชิงโต้ตอบ (Interactive Lecture-Based Learning) โดยใช้วิธีการบรรยายแบบมีปฏิสัมพันธ์ ประกอบด้วยคำถามปลายเปิด และการอภิปรายร่วมในชั้นเรียนเพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกอธิบายเหตุการณ์สำคัญในบทเรียน โดยใช้สื่อประกอบ เช่น คลิปวิดีโอ ภาพ สไลด์ แผนที่ความคิด หรือ ตัวอย่างจากพระไตรปิฎกเพื่อประกอบการบรรยายหรืออธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning) โดยจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมด้วยความกระตือรือร้น เช่น กิจกรรมการจัดทำแผนภาพลำดับเหตุการณ์ (Timeline Activity) เกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง และให้นักศึกษาอธิบายเหตุการณ์แต่ละช่วงและทำการสรุปคำสำคัญหรือแนวคิดที่สำคัญ ในรูปแบบ Infographic หรือ Mind Map

4.3 การเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ (Collaborative Learning & Discussion) หรือ การเรียนรู้แบบเป็นทีม (Team-Based learning) โดยแบ่งกลุ่มนักศึกษาให้สืบค้นหัวข้อเฉพาะ เช่น การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา หรือบทบาทของพระสาวก แล้วให้อภิปรายร่วมกันและสรุปข้อมูลด้วยตนเอง พร้อมนำเสนอในรูปแบบ Creative Presentation หรือ อภิปรายในห้องเรียน

4.4 การนำเสนอหรือถ่ายทอดเนื้อหาบทเรียน (Micro-teaching or Creative Presentation) โดยให้นักศึกษาเลือกหัวข้อย่อยจากพุทธประวัติช่วงปฐมกาล แล้วถ่ายทอดความ

เข้าใจผ่านการนำเสนอ เช่น การทำคลิปวิดีโอสั้น การออกแบบโปสเตอร์สื่อความรู้ การทำแผนที่ความคิด (Mind Mapping) การจัดทำสื่อดิจิทัล เช่น Slide, Presentation ด้วยโปรแกรมออนไลน์มี Canva เป็นต้น

4.5 การเรียนรู้โดยใช้เกมเป็นฐาน (Game-Based Learning) โดยให้นักศึกษาทำการศึกษาค้นคว้า หรืออ่านเนื้อหาที่กำหนดให้ ใช้เวลาประมาณ 15 นาที จากนั้นให้จับคู่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยฝึกสรุป Key Takeaways ให้ได้อย่างน้อย 3 ประเด็น ผู้สอนให้สัญญาณเริ่มเล่นเกมแฟนตัวยง/แฟนพันธ์แท้ โดยใช้ App เช่น Kahoot/Quizzes/Gimkit/Blooklet/Socrative ฯลฯ หรือใช้ Board Game เพื่อสร้างกิจกรรมตอบคำถาม ผู้เรียนจำนวน 3 คน ที่ได้คะแนนสูงสุด Top 3 ในแต่ละครั้งจะได้คะแนนพิเศษ โดยมีเงื่อนไขที่ตกลงร่วมกันก่อนเรียนตามความเหมาะสม เช่น หากได้คะแนน Top 3 ครบ 10 ครั้งก่อนผู้เรียนคนอื่น จะได้คะแนนพิเศษ 10 คะแนน เพื่อนำไปตัดเกรด ผู้เรียนคนอื่น ๆ จะได้คะแนนตามจริง จากนั้นให้ผู้เรียนแต่ละคนให้ข้อสะท้อนคิด (Feedback) เช่น กด Like หรือ Dislike หรือ ให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงการเล่นในครั้งถัดไป หลังสิ้นสุดการเล่นเกมแต่ละเกม ให้ผู้เรียนแต่ละคนนำคะแนนที่ได้ และ Key Takeaways ข้อสะท้อนคิด (Feedback) หรือข้อเสนอแนะของตนเอง นำไปสะสมใน Portfolio โดยใช้ App ต่าง ๆ เช่น Notion App หรือ Google Sites เป็นต้น เพื่อส่งอาจารย์ในสัปดาห์สุดท้าย เพื่อนำไปตัดสินผลการเรียนหรือตัดเกรด ร่วมกับคะแนนอื่น ๆ เช่น คะแนนสอบกลางภาค คะแนนสอบปลายภาค เป็นต้น โดยเล่นแบบนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบทุกเนื้อหาในบทเรียนนั้น ๆ

4.6 กิจกรรมพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ (Character-Building Activities) โดยให้นักศึกษาเลือกคุณลักษณะของบุคคลต้นแบบ เช่น พระพุทธเจ้า พระอัครสาวก หรือสาวก สาวิกาที่ผู้เรียนชื่นชอบ แล้วนำมาอธิบายหรืออภิปรายในชั้นเรียน โดยเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะที่พึงประสงค์ที่ผู้เรียนต้องการจะนำไปพัฒนาตนเองให้ได้ตามบุคคลต้นแบบที่เลือก

4.7 กิจกรรมสะท้อนและอภิปรายหลักจริยธรรม (Ethical Reflection & Discussion) โดยจัดสถานการณ์จำลองให้ผู้เรียนอภิปราย เช่น “หากคุณเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จะตัดสินใจออกบวชหรือไม่ เพราะเหตุใด?” จากนั้นให้นักศึกษาเชื่อมโยงกับหลักคุณธรรมจริยธรรมและหลักศีลธรรม ความเสียสละ และค่านิยมในยุคปัจจุบัน

5. สื่อการเรียนการสอน

ผู้สอนเลือกสื่อการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

5.1 สื่ออ้างอิงหลัก เช่น เอกสารประกอบการสอน/เอกสารคำสอน/ตำรา/หนังสือ/พระไตรปิฎก/บทความวิจัย/บทความวิชาการ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในบทเรียน

5.2 สื่อดิจิทัลเพื่อการเรียนรู้ เช่น /PowerPoint/YouTube/E-book/E-learning/Canva/ Google Sites ฯลฯ

5.3 สื่อหรือแอปเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมและติดตามความก้าวหน้าในการเรียนรู้ หรือพัฒนาความรู้ มี Metacognitive Knowledge เป็นต้น เช่น กลุ่ม Facebook/กลุ่ม Line/ Classroom/Zoom Cloud Meeting/Google Meet/Notion App ฯลฯ

5.4 สื่อสะท้อนคิด (Feedback) สำหรับการประเมินเพื่อพัฒนาและตัดสินผลการเรียนรู้ เช่น Google Form/ Quizzes/ Kahoot/ Boardgame/ YouTube comment/ Canva Comment/ Google classroom comment ฯลฯ

6. การวัดและการประเมินผล

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment)

การประเมินในขั้นนี้มุ่งเน้นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยไม่นำมาตัดสินผลการเรียนรู้ การให้คะแนน หรือตัดเกรด แต่เป็นกระบวนการสะท้อนความคิดในการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถประเมินศักยภาพของตนเองในการเรียนรู้ในบทเรียน ตลอดจนเป็นแนวทางสำหรับผู้สอนในการนำข้อมูลไปปรับปรุงกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัยต่อไป โดยผู้สอนเลือกการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.1.1 แบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน เพื่อวัดความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นและความก้าวหน้าในการเรียนรู้

6.1.2 กิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน เช่น Activity-Based Learning/ Collaborative Learning & Discussion/ Team-Based learning /Micro-teaching or Creative Presentation ฯลฯ เพื่อพัฒนาศักยภาพของนักศึกษาตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง

6.1.3 แบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถาม การตอบคำถาม และการมีส่วนร่วมในการทำรายงานกลุ่มและการนำเสนอรายงาน เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้านทักษะ (S) ด้านจริยธรรม (Ethic) และด้านลักษณะบุคคล (Character)

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment)

การประเมินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในส่วนนี้ มุ่งวัดความสามารถของผู้เรียนตามผลลัพธ์การเรียนรู้ (LLOs) ที่กำหนดไว้ โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม โดยตรวจสอบได้ผ่านกิจกรรมและเครื่องมือการประเมินที่หลากหลายตามแนว OBE เพื่อให้ครอบคลุมด้านความรู้ (K) ที่คาดหวัง โดยผู้สอนเลือกการประเมินหรือเอกสารหลักฐานประกอบในการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.2.1 ข้อสอบกลางภาค (Midterm Examination) เป็นแบบอัตนัยหรือแบบปรนัย ตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.2 รายงานกลุ่ม เป็นแบบออนไลน์ หรือเป็นเล่มรายงานตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.3 ข้อสอบปลายภาค (Final Examination) เป็นแบบผสมอัตนัยและปรนัย ตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.4 Rubrics Scoring เป็นการกำหนดเกณฑ์ในการให้คะแนนการสอบอัตนัยและการนำเสนอรายงานเพื่อให้เกิดความชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม

6.2.5 Portfolio สะสมกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน โดยใช้กิจกรรม เช่น Gamification ให้นักศึกษาสะสม Reflection/Feedback/Key Takeaways ของตนเอง

บทที่ 2
พุทธประวัติในปฐมกาล

1. บทนำ

พุทธประวัติ หมายถึง เรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าศาสดาของศาสนาพุทธที่รู้จักกันโดยทั่วไปในพระนามว่า “พระพุทธเจ้า” เรื่องราวเหล่านี้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นพุทธพจน์ที่ตรัสไว้เป็นตอน ๆ กระจัดกระจาย ไม่ได้เรียงร้อยเป็นเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนจบ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2492) การศึกษาพุทธประวัติจึงต้องอาศัยการรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นเบื้องต้น ต่อมาได้มีการเรียบเรียงพุทธประวัติในรูปวรรณกรรมที่เป็นระบบ เช่น นิทานกถา ที่แต่งโดยพระพุทธโฆสเถระ ณ ลังกา ซึ่งเล่าเรื่องราวอย่างละเอียดและพิสดาร ลลิตวิสตระ ซึ่งเป็นผลงานของพระสงฆ์นิกายสรวาสติวาทที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าอย่างกว้างขวาง และวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น สัมภารวิบาก ชินมหานิทาน และปฐมสมโพธิกถา ที่แต่งโดยพระสงฆ์ล้านนา รวมถึงปฐมสมโพธิกถาฉบับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้เรียบเรียงขึ้น และพุทธประวัติฉบับนักธรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2561) ในบทนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติช่วงปฐมกาล ได้แก่ ภูมิหลังของชมพูทวีปและศากยวงศ์ การประสูติ การเสด็จออกผนวช การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา การได้ปฐมสาวก การส่งพระสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนา การเสด็จกรุงราชคฤห์ และการเสด็จแคว้นมคธ โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียงตามลำดับเหตุการณ์เพื่อให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจภาพรวม และสามารถศึกษาต่อยอดในระดับลึกจากแหล่งข้อมูลที่มีรายละเอียดเพิ่มเติม อันจะนำไปสู่การเข้าใจพุทธประวัติในเชิงลึกและรอบด้านยิ่งขึ้น

2. ภูมิหลังชมพูทวีปและศากยวงศ์

การทำความเข้าใจภูมิหลังชมพูทวีปและศากยวงศ์เป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาพุทธประวัติ เนื่องจากเป็นถิ่นกำเนิดของพระพุทธเจ้าและพระประยูรญาติ แคว้นสักกะและศากยวงศ์มีประวัติศาสตร์ยาวนานและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับโกลิยวงศ์ ซึ่งเป็นวงศ์ของพระนางสิริมหามายาพระมารดาของพระพุทธเจ้า ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงภูมิหลังชมพูทวีปและศากยวงศ์ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นสี่ประเด็นหลัก ได้แก่ บริบทของชมพูทวีปและประชาชน กำเนิดสักกชนบทและศากยวงศ์ กำเนิดโกลิยวงศ์ และลำดับการสืบเชื้อสายของศากยวงศ์และโกลิยวงศ์

2.1 ชมพูทวีปและประชาชน

ชมพูทวีป หรือ “ดินแดนแห่งต้นหว้า” เป็นชื่อเรียกภูมิภาคอินเดียในยุคโบราณ ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของเทือกเขาหิมาลัย ครอบคลุมพื้นที่ในปัจจุบัน ได้แก่ อินเดีย เนปาล ปากีสถานตอนเหนือ อัฟกานิสถาน และบังกลาเทศ ลักษณะภูมิประเทศอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีระบบนิเวศที่หลากหลาย ส่งผลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทั้งด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และศาสนา

ชมพูทวีปในสมัยนั้นแบ่งออกเป็นสองส่วนสำคัญ คือ มัชฌิมชนบท (มัธยมประเทศ) หมายถึง ดินแดนใจกลางที่เป็นศูนย์กลางทางการเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา มีนครใหญ่ ๆ เช่น พาราณสี ราชคฤห์ และสาวัตถี 2. ปัจจันตชนบท หมายถึงพื้นที่ชายขอบ ห่างไกลศูนย์กลางอำนาจ วัฒนธรรมพัฒนาได้ช้ากว่า ประชากรในชมพูทวีปประกอบด้วยสองกลุ่มชาติพันธุ์หลัก ได้แก่ 1. ชาวอารยัน (Aryan) หรือชาวอริยกะ อพยพจากเอเชียกลาง ผ่านเทือกเขาหิมาลัยเข้ามาทางตอนเหนือของชมพูทวีป มีลักษณะผิวขาว รูปร่างสูงใหญ่ ฉลาดปราดเปรื่อง และมีวัฒนธรรมเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะวัฒนธรรมพระเวท ศาสนาพราหมณ์ ภาษา และระบบวรรณะ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบสังคมและการปกครอง 2. ชาวดราวิเดียน (Dravidian) หรือชาวมิลักขะ เป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมของชมพูทวีป มีรูปร่างเตี้ย ผิวเข้ม ผมหยักศกหรือหยิก หน้าผากลาด จมูกแบน ตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ มีวัฒนธรรมพื้นถิ่นของตนเอง แม้จะมีความเจริญในระดับหนึ่ง แต่ด้อยกว่าในด้านการจัดระเบียบสังคมและการทหาร การรุกรานของชาวอารยันส่งผลให้ชาวดราวิเดียนต้องถอยร่นไปทางตอนใต้ ขณะที่ชาวอารยันเข้าครอบครองดินแดนตอนเหนือ และพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางแห่งอารยธรรม โดยเรียกพื้นที่นั้นว่า มัชฌิมชนบท ส่วนพื้นที่ที่ชาวดราวิเดียนถอยร่นไปตั้งถิ่นฐานเรียกว่า ปัจจันตชนบท

ภายหลังจากชาวอารยันเข้าปกครองดินแดนมัธยมประเทศแล้ว ได้จัดระเบียบการปกครองโดยแบ่งออกเป็นแคว้นใหญ่จำนวน 16 แคว้น ซึ่งมีระบุชื่อในบาลีอุโบสถสูตร ติกนิบาตอังคุตรนิกาย คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ นอกจากนี้ ยังมีแคว้นเล็กที่สำคัญอีก 5 แคว้น ได้แก่ สักกะ โกลิยะ ภัคคะ วิเทหะ และอังคุตตราปะ โดยแต่ละแคว้นมีระบบการปกครองที่แตกต่างกัน บางแคว้นปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ขณะที่บางแคว้นยึดถือระบอบแบบสามัคคีธรรม มีระบบวรรณะ (Caste System) เป็นการจำแนกชนชั้นทางสังคมโดยกำเนิด แบ่งออกเป็นสี่ชนชั้นหลัก ได้แก่ พราหมณ์ (นักบวช) กษัตริย์ (นักรบและผู้ปกครอง) แพศย์ (พ่อค้า) และศูทร (กรรมกร) วรรณะสูงสุดในด้านเกียรติยศคือพราหมณ์ ส่วนกษัตริย์มีอำนาจปกครองสูงสุดในเชิงการเมือง

ในด้านความเชื่อทางศาสนา ชมพูทวีปในยุคนั้นมีลัทธิและสำนักความคิดมากมาย โดยเฉพาะทิฏฐิ (Ditthi) หมายถึง “ความเห็น” หรือ “ความเชื่อ” เกี่ยวกับโลก ชีวิต และความตาย มีมากถึง 62 ทิฏฐิ เช่น เชื่อว่าตายแล้วสูญ หรือเชื่อว่ากรรมมีผลสืบเนื่องต่อชีวิต (สุ.ที. (ไทย) 11/1/1) ในยุคนั้น

มีความเชื่อว่า การบำเพ็ญ ตบะ (Tapa) หรือ การทรมานตนเอง เป็นอีกแนวปฏิบัติสำคัญที่แพร่หลายในลัทธิพราหมณ์ ผู้บำเพ็ญตบะเชื่อว่า การทนทุกข์สามารถนำไปสู่ความบริสุทธิ์ทางจิตและหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2492)

บริบททางสังคม การเมือง และศาสนาในชมพูทวีปช่วงก่อนพุทธกาลนั้น สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมที่ซับซ้อน ความแตกต่างทางชนชั้น และมีการตั้งคำถามเกี่ยวกับความหมายของชีวิต สภาพการณ์เหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่กระตุ้นให้ผู้มีปัญญา เช่น เจ้าชายสิทธัตถะ ตั้งใจแสวงหาหนทางใหม่ในการหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ในวัฏสงสาร

2.2 กำเนิดสักกชนบทและศากยวงศ์

เรื่องราวในอดีตมีการกล่าวถึงกำเนิดของศากยวงศ์ซึ่งเป็นเชื้อสายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าโอกกากราช (หรือ อุกกากราช) พระองค์ทรงมีพระมเหสีหลายพระองค์ เมื่อพระอัครมเหสี คือ พระนางหัตถา สิ้นพระชนม์ พระราชาทรงแต่งตั้งพระธิดาอีกองค์เป็นอัครมเหสีและพระนางได้ให้กำเนิดโอรสใหม่ชื่อว่า “ชันตุ” พระราชาทรงปีติยินดีจึงประทานพร 1 ประการ พระนางได้ทูลขอราชสมบัติทั้งสิ้นให้โอรสของตน พระราชาจึงจำต้องให้พระราชโอรสและธิดาจากอัครมเหสีองค์ก่อนทั้ง 9 พระองค์ อพยพออกจากพระนครไปตั้งถิ่นฐานใหม่

กลุ่มเจ้าชายและเจ้าหญิงเหล่านั้น พร้อมด้วยเสนา ได้เดินทางไปยังป่าไม้สักกะ ใกล้ภูเขาหิมพานต์ ซึ่งเป็นที่ตั้งของอาศรมท่านกบิลฤๅษี ฤๅษีได้แนะนำให้สร้างเมืองขึ้น ณ ที่นั้น เมืองจึงชื่อว่า “กบิลพัสดุ์” เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของเชื้อสายขัตติยะ พวกเขาจึงสมรสกันเอง เว้นพระเชฏฐภคินี ซึ่งถือเสมือนเป็นมารดา (ที.สี.(ไทย)11/177/555-559) เมื่อพระเจ้าโอกกากราชทราบเรื่อง ทรงเปล่งอุทานว่า “สกฺยา วต โภ กุมารา ปรมสกฺยา วต โภ กุมาราติ” แปลว่า “พวกกุมารสามารถหนอยอดเยี่ยมหนอ” (ที.สี.(ไทย)11/149/504) คำว่า “สกฺยา” นี้จึงเป็นที่มาของชื่อ “ศากยะ” ซึ่งกลายเป็นชื่อของชนเผ่านี้ในเวลาต่อมา และวงศ์นี้จึงเรียกว่า “ศากยวงศ์” โดยใช้โคตรว่า “อาทิตยโคตร” หรือ “โคตมโคตร” ซึ่งเป็นโคตรเดียวกับที่พระพุทธเจ้าทรงใช้

ในทางภูมิรัฐศาสตร์ เมืองกบิลพัสดุ์ที่ตั้งขึ้นนั้นอยู่ในบริเวณของ แคว้นโกศล ซึ่งเป็นแคว้นใหญ่ทางการเมืองของชมพูทวีป ศากยวงศ์จึงมีสถานะเป็น “ชนบท” หรือเมืองเล็กในเขตอำนาจของแคว้นโกศล เรียกว่า “สักกชนบท” (สุ.ขุ.(ไทย) 47/354/384) แม้จะอยู่ภายใต้แคว้นใหญ่ แต่แคว้นสักกะมีการปกครองตนเองในลักษณะ “ระบบสามัคคีธรรม” กล่าวคือ บริหารด้วยการปรึกษาหารือของผู้อาวุโส (ผู้ใหญ่ที่มีอายุหรือมีสถานะสูง) ในวงศ์ศากยะ ผ่านสภาที่เรียกว่า “ศากยสภา” แทนที่จะมีกษัตริย์ผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จ ดังนั้น ผู้ปกครองเมือง เช่น พระเจ้าสุทโธทนะ จึงไม่ได้ทรงพระนามว่า “มหาราชา” หากแต่เรียกว่า “ศากยราชา” ซึ่งหมายถึงผู้ปกครองเมืองในฐานะเจ้าประเทศราชหรือหัวหน้าสภาตามระบอบประชาธิปไตยแบบโบราณ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2492)

2.3 กำเนิดโกลิยวงศ์

โกลิยวงศ์เป็นอีกหนึ่งตระกูลที่มีความเกี่ยวพันใกล้ชิดกับศากยวงศ์ ซึ่งเป็นต้นตระกูลของพระพุทธเจ้า เรื่องราวต้นกำเนิดของโกลิยวงศ์ปรากฏในพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ระบุว่า หลังจากเจ้าชายและเจ้าหญิงในศากยวงศ์ตั้งถิ่นฐานที่เมืองกบิลพัสดุ์จนมีลูกหลานมากมาย วันหนึ่ง พระนางปิยา (พระเชฏฐภคินีหรือพี่สาว) ของเหล่ากุมารทั้งหลายประชวรด้วยโรคเรื้อน ด้วยเกรงว่าโรคจะระบาด จึงได้จัดให้พำนักแยกอยู่ต่างหาก ในบริเวณใต้ดินใกล้สระโบกขรณีในป่า และในขณะเดียวกัน พระเจ้ารามแห่งกรุงพาราณสี ก็ประชวรด้วยโรคเดียวกัน ถูกนางสนมและนางในรังเกลียด จึงสละราชสมบัติให้พระโอรสแล้วเสด็จเข้าป่า ประทับอยู่ในโพรงไม้ใหญ่ เสวยรากไม้จนหายจากโรค

วันหนึ่ง เสือโคร่งที่ดื่มน้ำจากสระใกล้ที่พำนักของพระนางปิยา ได้กลิ่นมนุษย์จึงขุดบริเวณนั้น ทำให้พระนางตกพระทัยร้องลั่น พระเจ้ารามได้ยินเสียงร้องจึงมาช่วยไว้ ทรงถามถึงที่มา เมื่อทราบว่าพระนางเป็นพระธิดาในเชื้อสายขัตติยะ จึงเชื้อเชิญให้อยู่ร่วมกัน ด้วยมีฐานะสมบูรณ์เท่าเทียมกัน พระนางปิยาได้อยู่ร่วมกับพระเจ้าราม เสวยรากไม้จนหายจากพระโรค และได้ให้กำเนิดพระโอรสฝาแฝดถึง 16 คู่ รวมเป็น 32 พระองค์ พระเจ้ารามทรงเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนจนเติบใหญ่และถ่ายทอดศิลปศาสตร์ให้ทุกแขนง

ต่อมามีพรานป่าจากเมืองพาราณสีมาพบพระเจ้ารามโดยบังเอิญและนำข่าวไปแจ้งพระโอรสคนโต เหล่าโอรสได้เสด็จมาเยี่ยมพระบิดา ทูลเชิญให้กลับพระนคร แต่พระองค์ไม่ปรารถนาจะกลับ หากแต่ขอให้เหล่าโอรสช่วยกันสร้างเมืองขึ้น ณ ที่พำนักเดิม ด้วยการถากถางต้นไม้โกละ (ต้นกระเบา) ออก แล้วตั้งชื่อเมืองว่า “โกลนคร” อีกชื่อหนึ่งเรียกว่า “พยัคฆบถนคร” หมายถึง เมืองที่อยู่ในทางเดินของเสือโคร่ง (ที.สี.(ไทย)11/177/555–561) ในเวลาต่อมา เมืองนี้ได้รับชื่อใหม่ว่า “เทวทหะ” ซึ่งปรากฏในอรรถกถาเทวทหสูตร โดยอธิบายว่า คำว่า “เทวะ” หมายถึง ราชา และคำว่า “เทวทหะ” หมายถึง “สระของราชาทั้งหลาย” เพราะสระนี้เป็นแหล่งที่ราชวงศ์ใช้สรงสนาน จนกลายเป็นชื่อเรียกนิคมนี้ในที่สุด (สุ.ม.(ไทย) 22/27/28)

ภายหลัง พระนางผู้เป็นพระมารดาได้แนะนำเหล่าโอรสให้ไปเลือกคู่จากธิดาของเจ้าศากยวงศ์ โดยกล่าวว่า “เจ้าศากยผู้อยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์เป็นพระเจ้าลุงของพวกเธอ มีพระธิดาไว้ผมอย่างนี้ นุ่งห่มผ้าอย่างนี้...พวกลูกจงเลือกธิดาที่ตนหมายปอง แล้วพากันกลับมาเถิด” คำแนะนำนี้นำไปสู่การแต่งงานระหว่างสองพระวงศ์ มาจนถึงสมัย พระเจ้าสุทโธทนะ (ศากยวงศ์) และ พระนางสิริมหามายา (โกลิยวงศ์) ซึ่งเป็นพระราชบิดาและพระราชมารดาของเจ้าชายสิทธัตถะ ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่ลึกซึ้งนี้ ทำให้ทั้งสองวงศ์มีธรรมเนียมวิวาหมงคลและอาวาสหมงคลร่วมกันมาอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยพุทธกาล

2.4 ลำดับการสืบเชื้อสายศากยวงศ์และโกลิยวงศ์

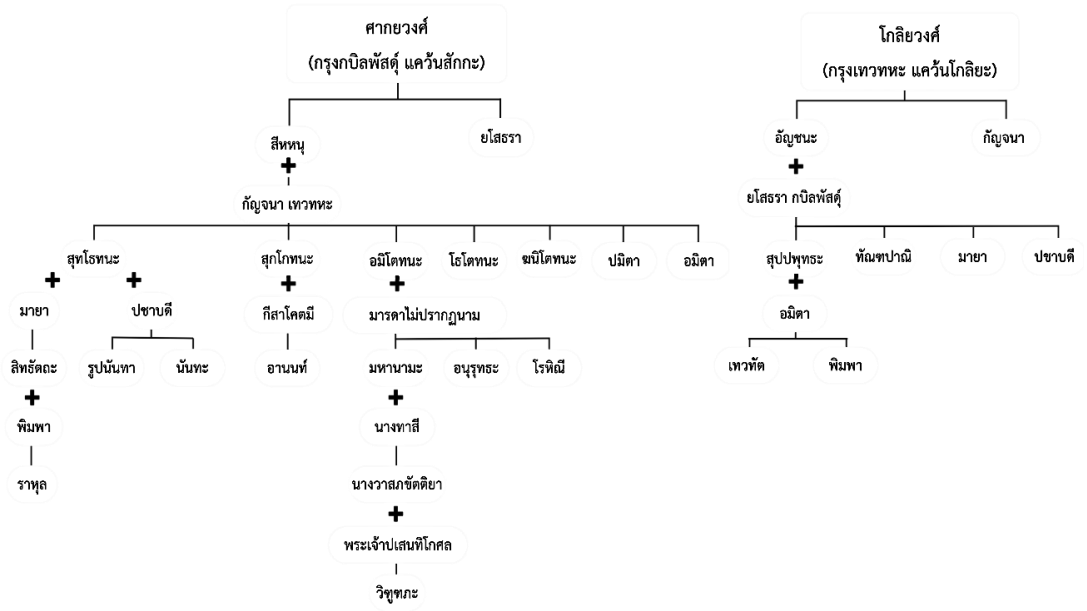
ศากยวงศ์และโกลิยวงศ์เป็นสองราชวงศ์ที่มีความเกี่ยวพันทางสายเลือดมาอย่างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะพระบิดาและพระมารดาของพระพุทธเจ้าก็เป็นเชื้อสายจากสองวงศ์นี้ การเข้าใจลำดับการสืบเชื้อสายจึงช่วยให้เห็นภาพโครงสร้างทางสังคม ตำแหน่งทางการเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างราชตระกูลในยุคนั้น

ศากยวงศ์ครองนครกบิลพัสดุ์ สืบเชื้อสายมาตามลำดับ จนถึงสมัยของพระเจ้าชยเสนะ ๆ นั้น พระองค์มีพระราชบุตรที่ปรากฏนามอยู่ 2 พระองค์ พระราชโอรสมีพระนามว่า สีหหนุ พระราชธิดามีพระนามว่า ยโสธรา เมื่อพระเจ้าชยเสนะเสด็จสวรรคตแล้ว สีหหนุราชกุมารก็ได้เสด็จขึ้นครองราชย์สืบสันสติวงศ์ต่อมา พระเจ้าสีหหนุทรงมีพระมเหสีพระนามว่า กัญจนา ซึ่งเป็นพระพี่นางของพระเจ้าอัญชนะผู้ครองเทวทหนคร พระเจ้าสีหนุและพระนางกัญจนา มีพระราชโอรสและพระราชธิดาที่ประสูติแต่พระนางอยู่ 7 พระองค์ เป็นพระราชโอรส 5 พระองค์ คือ พระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้าสุกโกทนะ พระเจ้าอมิโตทนะ พระเจ้าโธโตธนะ และ พระเจ้าฆนิโตธนะ เป็นพระราชธิดา 2 พระองค์ คือ พระนางปมิตา และ พระนางอมิตา

ฝ่ายพระนางยโสธรา พระราชธิดาของพระเจ้าชยเสนะนั้น ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัญชนะผู้ครองเทวทหนคร ฝ่ายโกลิยวงศ์ มีพระราชโอรสและพระราชธิดาที่ประสูติจากพระนาง 4 พระองค์ เป็นพระราชโอรส 2 พระองค์ คือ พระเจ้าสุปปพุทธ และ พระเจ้าทัณฑปาณิ เป็นพระราชธิดา 2 พระองค์ คือ พระนางมายา และ พระนางปชาบดี หรือเรียกอีกอย่างว่า สิริมหามายา ก็มี และเรียก พระนางปชาบดี ว่า มหาปชาบดีโคตรมี ก็มี

ศากยวงศ์และโกลิยวงศ์สืบเชื้อสายเกี่ยวเนื่องกันมาโดยลำดับอย่างนี้มาจนถึงสมัยของพระเจ้าสุทโธทนะแห่งศากวงศ์ ได้อภิเษกกับพระนางสิริมหามายาแห่งโกลิยวงศ์ เป็นพระอัครมเหสี มีพระราชโอรส 1 พระองค์ คือ สิทธัตถราชกุมาร ภายหลังเมื่อพระนางสิริมหามายาเสด็จสวรรคตลง พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงอภิเษกกับพระนางปชาบดีโคตรมี พระนางได้ให้ประสูติพระโอรส 1 พระองค์ คือ นันทราชกุมาร และพระธิดาอีก 1 พระองค์ คือ พระนางรูปนันทา ในกาลภายหลังต่อมา สิทธัตถราชกุมาร เมื่อเจริญวัยขึ้น ก็ได้อภิเษกกับพระนางพิมพา และได้ให้ประสูติพระราชโอรส 1 พระองค์ คือ ราหุลกุมาร

เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจในลำดับการสืบเชื้อสายศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ ผู้ศึกษาพึงดูแผนภูมิประกอบดังต่อไปนี้

ภาพที่ 2.1 แสดงลำดับการสืบเชื้อสายฝั่งศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ (สุดใจ ภูกงลี, 2564)

จากลำดับเชื้อสายของทั้งศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพื้นฐานที่แข็งแกร่งจากทั้งสองราชตระกูล ซึ่งล้วนแต่เป็นวงศ์กษัตริย์ขัตติยะที่ยึดถือในศักดิ์ศรี ความบริสุทธิ์แห่งสายเลือด และหลักธรรมของชนชั้นสูง ความเป็นมาทางตระกูลนี้จึงมิใช่เพียงแค่ลำดับเครือญาติ แต่ยังเป็นพื้นฐานสำคัญที่หล่อหลอมพระลักษณะของเจ้าชายสิทธัตถะ ทั้งในด้านภาวะผู้นำ สำนึกแห่งหน้าที่ และแรงผลักดันสู่การแสวงหาทางแห่งความพ้นทุกข์

3. ประสูติ

การประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของพุทธประวัติและเส้นทางที่นำไปสู่การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เหตุการณ์นี้ไม่เพียงแค่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ แต่ยังเป็นที่มาของคำทำนายและการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในชีวิตของพระองค์และพระประยูรญาติ ในหัวข้อนี้ จะนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับ การประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ และชีวิตเจ้าชายก่อนเสด็จออกผนวช ดังนี้

3.1 การประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา ทรงประทับอยู่ร่วมกันอย่างเกษมสำราญผ่านกาลล่วงไป คราวนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต ทรงพินิจพิจารณามหาวิโลกนะทั้ง 5 คือ กาลเวลา ทวีป ประเทศ ตระกูล และอายุของมารดาผู้ให้กำเนิดแล้ว จึงจุติลงมาเกิดในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายาเทวี พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระครรภ์ตลอด 10 เดือน เมื่อพระครรภ์แก่

เต็มที่ใกล้จะประสูติแล้ว พระนางมีพระราชประสงค์จะเสด็จไปสู่เรือนพระญาติ จึงกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะลาขอกลับไปยังเมืองเทวทหนคร ตระกูลของพระนาง พระเจ้าสุทโธทนะทรงอนุญาต แล้วทรงรับสั่งให้ปรับปรุงถนนหนทางจากเมืองกบิลพัสดุ์ถึงเมืองเทวทหะให้ราบเรียบ ประดับประดาเส้นทางด้วยต้นกล้วย ตั้งหม้อที่เต็มด้วยน้ำ ประดับประดาด้วยธงชายและธงผ้า ให้พระเทวีประทับนั่งบนพระราชยาน แล้วส่งเสด็จไปพร้อมกับหมู่บริวาร ในเวลาเช้า ในวันเพ็ญเดือน 6 (วันวิสาขปุรณมี) 80 ปีก่อนพุทธศักราช (623 BC) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2554)

ระหว่างพระนครทั้งสอง คือ ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะ มีสวนต้นสาละแห่งหนึ่ง ชื่อว่า “ลุมพินีวัน” ซึ่งในขณะนั้นมีดอกไม้บานสะพรั่งตั้งแต่โคนต้นจนถึงปลายกิ่ง งดงามประหนึ่งสวนสวรรค์ พระนางสิริมหามายาเทวีทอดพระเนตรเห็น จึงทรงมีพระประสงค์จะเสด็จเข้าไปพักผ่อน เหล่าเสนาอำมาตย์จึงจัดขบวนเสด็จเข้าไปยังสวนดังกล่าว เมื่อพระนางเสด็จถึงต้นสาละ ทรงยื่นพระหัตถ์จับกิ่งไม้ กิ่งสาละก็โน้มลงมาโดยอัศจรรย์ ขณะนั้นเองพระนางมีอาการเจ็บครรภ์กะทันหัน มหาชนจึงกั้นผ้าม่านล้อมรอบพระนางไว้ เมื่อถึงเวลาประสูติ พระโพธิสัตว์ก็ประสูติอย่างบริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งปฏิกูลใด ๆ แปดเปื้อน ทันทีที่พระโพธิสัตว์ประสูติ ท้าวมหาพรหมทั้ง 4 องค์ ได้นำข่ายทองมารองรับพระองค์ และทูลให้พระนางสิริมหามายาแช่มชื่นพระทัย เนื่องด้วยพระราชบุตรเป็นผู้มีบุญญาธิการยิ่งใหญ่ พระโพธิสัตว์ทรงยืนอย่างสง่างาม ท่ามกลางความผุดผ่องบริสุทธิ์ประดุจแก้วมณีวางบนผ้าขาวจากนั้น มีสายน้ำ 2 สายไหลลงมาจากท้องฟ้า เพื่อสรงพระวรกายของพระโพธิสัตว์และพระมารดา ท้าวจาตุมหาราชทั้ง 8 องค์ รับพระโพธิสัตว์ต่อจากท้าวมหาพรหม และส่งต่อให้แก่มนุษย์ เมื่อพ้นจากมือมนุษย์ พระโพธิสัตว์ก็ประทับยืนบนพื้นดิน และทรงทอดพระเนตรไปยังทิศตะวันออก จักรวาลทั้งสิ้นก็ปรากฏชัด พระองค์ทรงตรวจดูทุกทิศทาง ทั้งเบื้องล่างและเบื้องบน แต่ไม่พบผู้ใดเสมอด้วยพระองค์ จากนั้นพระโพธิสัตว์ได้เสด็จย่างพระบาท 7 ก้าว และเมื่อประทับยืนบนก้าวที่ 7 ได้ทรงเปล่ง อาสภิวาจา คือ วาจาแสดงความยิ่งใหญ่ว่า

“อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส เสฏฺโฐหมสฺมิ
โลกสฺส อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ”

แปลความว่า “เราเป็นผู้เลิศที่สุดในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก เราเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก ชาตินี้เป็นชาติที่สุด บัดนี้ การเกิดใหม่ย่อมไม่มีอีกแล้ว” (สุ.ม.(ไทย)23/373-378/44-45)

ในสมัยที่พระโพธิสัตว์ ประสูติ ณ สวนลุมพินีวัน ตรงกับวันศุกร์ เพ็ญเดือนวิสาขะ ปีจอ ก่อนพุทธศักราช 80 ปี เวลาสายใกล้เที่ยง (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2492,) ในวันนั้นได้เกิดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะนั้น ได้แก่ 1. การเกิดขึ้นแห่งพระนางสิริมหามายาเทวี ผู้เป็นพระราชมารดาของพระราหุล 2. การเกิดขึ้นแห่งฉันนะอำมาตย์ 3. การเกิดขึ้นแห่งกาฬุทายีอำมาตย์ 4.การเกิดขึ้นแห่งอานนท์ราชกุมาร 5. การเกิดขึ้นแห่งพระยาม้ากัณฐกะ 6. การเกิดขึ้นแห่งต้นมหาโพธิพฤกษ์ 7. การเกิดขึ้นแห่งขุมทรัพย์ 4 ขุม และเรียกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

พร้อมกันนี้ว่า “สหชาติทั้ง 7” หลังจากนั้น ชาวเมืองทั้ง 2 พระนครก็ได้นำพระโพธิสัตว์เสด็จกลับสู่กรุงกบิลพัสดุ์ในวันนั้นเอง (สุ.ขุ.(ไทย) 55/1/80-90)

3.2 ชีวิตเจ้าชายก่อนเสด็จออกผนวช

ในช่วงหลังการประสูติของพระโพธิสัตว์นั้น ปรากฏมีดาบสผู้หนึ่งชื่อว่า “กาลเทวละ” หรือที่รู้จักในอีกชื่อว่า “อสิตดาบส” เป็นผู้สำเร็จสมาบัติ 8 และมีความคุ้นเคยกับราชสกุลของพระเจ้าสุทโธทนะ ดาบสได้รับแจ้งข่าวการประสูติของพระโพธิสัตว์จากเหล่าเทวดา จึงรีบเดินทางมายังพระราชนิเวศน์เพื่อขอชมพระโพธิสัตว์ พระเจ้าสุทโธทนะทรงต้อนรับด้วยความยินดี และมีรับสั่งให้นำพระราชกุมารมาให้ดาบสนมัสการ แต่เมื่อดาบสจะกราบ พระบาทของพระโพธิสัตว์กลับประดิษฐานอยู่บนชฎาของดาบสเอง ซึ่งถือเป็นนิมิตอันอัศจรรย์แสดงถึงความเป็นอัจฉริยบุคคล ดาบสจึงถวายอัญชลี (ไหว้) พระโพธิสัตว์ด้วยความเคารพ พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์ ก็ทรงกราบไหว้พระราชโอรสของพระองค์เช่นกัน ดาบสกาลเทวละได้ระลึกถึงชาติในอดีตและอนาคตถึง 80 กัป ก็เห็นแน่ชัดว่าพระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเกิดความปลื้มปีติยินดี แสดงสีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส แต่ต่อมาไม่นานนัก กลับมีน้ำตานองหน้า ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ต่างพากันสงสัยว่าจะเกิดอันตรายใด ๆ ขึ้นกับพระราชกุมารหรือไม่? จึงได้ถามถึงสาเหตุ ดาบสจึงอธิบายว่าพระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าโดยแน่นอน ไม่มีอันตรายใด ๆ แต่ตนเองจะมิได้อยู่ทันยุคที่พระองค์ตรัสรู้ เพราะจะสิ้นชีวิตเสียก่อน และจะไปอุบัติในอรูปภพ อันเป็นภพที่พระพุทธเจ้าแม้หลายร้อยพระองค์ก็ไม่สามารถเสด็จไปโปรดได้ เหตุการณ์นี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นแห่งคำทำนายอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในชีวิตของพระโพธิสัตว์

เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ 5 วัน พระเจ้าสุทโธทนะและเหล่าพระประยูรญาติได้จัดพิธีสรงพระเศียรและเฉลิมพระนามอย่างสมพระเกียรติ ณ พระราชมณเฑียร โดยได้เชิญพราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญไตรเพทจำนวน 108 คน มาร่วมประกอบพิธีพยากรณ์พระราชกุมาร พราหมณ์ 7 คนแรกได้ได้ตรวจดูพระลักษณะและพยากรณ์แบบสองทางว่า “หากพระโพธิสัตว์ดำรงเพศฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่หากเสด็จออกผนวชจะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า” อย่างไรก็ตาม โกณฑัญญมาณพ ซึ่งเป็นพราหมณ์ที่อายุน้อยที่สุดในกลุ่ม ได้พยากรณ์อย่างมั่นใจเพียงทางเดียวว่า พระกุมารจะต้องได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ไม่อาจดำรงอยู่ในเพศฆราวาสได้ คำพยากรณ์นี้จึงเป็นการยืนยันอีกครั้งหนึ่งต่อคำทำนายของกาฬเทวิลดาบสที่เคยกล่าวไว้ก่อนแล้ว ทำให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงมีความวิตกยิ่งขึ้น หลังจากตรวจสอบพระลักษณะพระกุมารอันประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ (สุ.ที.(ไทย) 16/130/1) พราหมณ์ทั้งหลายจึงถวายพระนามว่า “สิทธัตถะ” แปลว่า “ผู้ประสบความสำเร็จ” หรือ “ผู้สำเร็จตามปรารถนา”ภายหลังพิธี พราหมณ์ทั้งแปดกลับสู่เรือนและได้กล่าวกับบุตรของตนว่า หากพระกุมารองค์นี้เสด็จออกผนวชเมื่อใด ให้บุตรของตนออกบวชในพระศาสนาของพระองค์ด้วย ต่อมาเมื่อพราหมณ์ทั้งเจ็ดถึงแก่มรณภาพ เหลือเพียงโกณฑัญญะ

ผู้ยังมีชีวิตอยู่ ครั้นทราบข่าวว่าพระสิทธัตถะทรงออกผนวชแล้ว จึงชักชวนบุตรของพราหมณ์อีกเจ็ดคนให้ร่วมบวชด้วย แต่มีเพียงสี่คนที่ยินดีตามไปและยกให้โกณฑัญญะเป็นผู้นำหมู่ พวกเขาทั้งห้าจึงเป็นที่รู้จักในนาม “ปัญจวัคคีย์” แปลว่า “มีพวก 5 คน” ซึ่งภายหลังต่อมาถือเป็นกลุ่มแรกที่ได้รับการแสดงปฐมเทศนาในพุทธศาสนา

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติได้ 7 วัน พระราชมารดา พระนางสิริมหามายาเทวี ได้เสด็จสวรรคตและไปบังเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต (สุ.ขุ.(ไทย) 44/111/485) พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงแต่งตั้งพระนางมหาปชาบดีโคตมี พระน้องนางร่วมอุทรของพระนางสิริมหามายา ให้ดำรงตำแหน่งอัครมเหสี และทรงเลี้ยงดูพระราชกุมารอย่างใกล้ชิด ในช่วงที่พระกุมารยังทรงเยาว์ พระเจ้าสุทโธทนะ เริ่มมีพระวิตกเกี่ยวกับคำทำนายของดาบสและพราหมณ์ทั้งหลายที่กล่าวว่า พระโอรสจะเสด็จออกผนวช และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระองค์จึงมีรับสั่งถามเหล่าอำมาตย์ว่า “สิ่งใดจะทำให้พระโอรสเกิดความคิดอยากออกผนวช?” อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า พระกุมารจะเกิดความสลดใจและเบื่อหน่ายในวัฏสงสาร หากได้พบเห็น บุพนิมิต 4 ได้แก่ 1. คนแก่ 2. คนเจ็บป่วย 3. คนตาย และ 4. นักบวชผู้มีอาการสงบ (เช่น สมณะ ดาบส หรือฤๅษี) เมื่อทรงทราบดังนั้น พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงดำริแน่วแน่ที่จะป้องกันไม่ให้บุพนิมิตทั้ง 4 นี้ปรากฏต่อสายตาของพระราชกุมารโดยเด็ดขาด พร้อมรับสั่งว่า “เรามิได้ปรารถนาให้พระโอรสของเรากลายเป็นพระพุทธเจ้า แต่หวังจะเห็นพระองค์เป็นมหาราชผู้ยิ่งใหญ่ ครองชมพูทวีปทั้งสี่ พร้อมด้วยแคว้นบริวารนับหมื่น มีอาณาเขตกว้างไกลถึงสามสิบหกโยชน์ ดำเนินอยู่ท่ามกลางหมู่ขัตติยบริพารด้วยพระบารมีอันรุ่งเรือง” เพื่อให้มั่นใจว่าพระกุมารจะไม่พบเห็นสิ่งที่เป็นนิมิตนำไปสู่การออกบรรพชา พระองค์จึงโปรดให้ตั้งเวรยามเข้มงวดตลอดเส้นทางการเสด็จ ห้ามมิให้บุคคลผู้มีสภาพแห่งความแก่ ความเจ็บ หรือความตาย ปรากฏในสายพระเนตรของพระราชกุมารอย่างเด็ดขาด

ในวันหนึ่ง พระเจ้าสุทโธทนะทรงประกอบพระราชพิธีวัปปมงคล หรือพิธีแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพระราชพิธีสำคัญของราชสำนัก แสดงถึงการเริ่มต้นแห่งฤดูเพาะปลูก พสกนิกรทั้งพระนครต่างพากันพร้อมใจกันตกแต่งบ้านเมืองอย่างวิจิตรตระการตา ราวกับนครแห่งเทพ เมื่อเสด็จถึงสถานที่ประกอบพิธี พระองค์ทรงพบต้นหว้าใหญ่ต้นหนึ่งที่ให้ร่มเงาร่มรื่น จึงโปรดให้จัดพระแท่นบรรทมใต้ต้นไม้นั้นสำหรับให้เจ้าชายสิทธัตถะประทับพักผ่อน พร้อมล้อมม่านไว้โดยรอบ และตั้งเวรยามอย่างแน่นหนา จากนั้นพระองค์ทรงเสด็จไปประกอบพิธีวัปปมงคลด้วยเครื่องราชอลงกรณ์เต็มยศ ขณะเดียวกันบรรดานางนมผู้มีหน้าที่ถวายงานพระกุมาร ต่างพากันออกไปชมพระราชพิธีด้วยความตื่นเต้น ทิ้งให้เจ้าชายประทับอยู่เพียงลำพัง เมื่อเจ้าชายทอดพระเนตรไม่พบผู้ใด จึงเสด็จลุกขึ้นนั่งขัดสมาธิใต้ร่มไม้ด้วยความสงบ กำหนดลมหายใจเข้าออกอย่างมีสติ และเข้าสู่ปฐมฌานด้วยพระองค์เอง การเข้าสู่ปฐมฌานในครั้งนี้ นับเป็นเหตุการณ์สำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากภายหลังเมื่อทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้ว

มิอาจบรรลุธรรมได้ พระองค์ทรงหวนระลึกถึงวิธีการนี้ และตระหนักได้ว่าการดำเนินไปตามทางสายกลางจะเป็นหนทางแห่งการตรัสรู้

ในช่วงเวลานั้น แสงอาทิตย์ค่อย ๆ เคลื่อนเปลี่ยนทิศ เงาของต้นไม้รอบบริเวณล้วนเอนตามทิศทางของแสง มีเพียงเงาของต้นหว้าเท่านั้นที่ยังตั้งตรงครอบคลุมพระวรกายของพระโพธิสัตว์อย่างสงบนิ่ง พวกนางนมเมื่อกลับมาถึง ก็พบภาพพระกุมารนั่งขัดสมาธิอยู่บนพระแท่น พร้อมกับเห็นปาฏิหาริย์แห่งเงาต้นหว้า จึงรีบกราบทูลเหตุการณ์อัศจรรย์นี้แด่พระราชา พระเจ้าสุทโธทนะเสด็จมายังที่ประทับและทอดพระเนตรเหตุการณ์ด้วยพระองค์เอง ทรงซาบซึ้ง จึงตรัสด้วยความปีติว่า “นี่เป็นการไหว้เจ้าครั้งที่สอง” แล้วทรงก้มพระเศียรไหว้พระราชโอรสด้วยความปลื้มปีติเป็นล้นพ้น (สุ.ขุ.(ไทย) 55/1/96)

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเจริญพระชนมายุได้ 7 พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะทรงโปรดให้ขุดสระน้ำ 3 สระในพระราชวัง เพื่อปลูกบัวชนิดต่าง ๆ ได้แก่ อุบล (บัวเขียว), ปทุม (บัวหลวง), และบุณฑริกะ (บัวขาว) สำหรับให้เจ้าชายได้ทรงเล่นอย่างสำราญ พร้อมกันนี้ยังทรงจัดถวายเครื่องทรง ผ้าโพกพระเศียร และฉลองพระองค์อันประณีตจากเมืองกาสี พร้อมทั้งถวายเศวตฉัตรเหนือพระเศียรตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน เพื่อปกป้องจากความหนาว ร้อน ละอองฝุ่น น้ำค้าง และสิ่งสกปรกต่าง ๆ (สุ.อ.(ไทย) 34/478/169) เมื่อเจ้าชายมีพระชนมายุสมควรแก่การศึกษา พระราชบิดาจึงทรงพาไปมอบไว้ในสำนักของอาจารย์วิศวามิตร เจ้าชายสิทธัตถะทรงศึกษาศาสตร์ทั้ง 18 ประการได้อย่างรวดเร็วและครบถ้วน จนสิ้นความรู้ของครู ทรงเป็นผู้เฉลียวฉลาดและอ่อนโยน ด้วยได้รับการทะนุถนอมเลี้ยงดูอย่างดี เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุครบ 16 พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะทรงสร้างปราสาท 3 หลัง สำหรับประทับในแต่ละฤดู ได้แก่ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว พร้อมจัดหาหญิงฟ้อนรำถึง 40,000 นางไว้ถวายงานบำเรอพระราชกุมารตลอดทั้งวันทั้งคืน ชีวิตของเจ้าชายในเวลานั้นเปรียบประดุจเทพเจ้าในท่ามกลางหมู่นางอัปสร ในช่วงเวลานั้น พระเจ้าสุทโธทนะได้ทูลขอพระนางยโสธรา (หรือพระนางพิมพา) พระราชธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะแห่งกรุงเทวทหะ ซึ่งประสูติจากพระนางอมิตา พระขนิษฐาของพระเจ้าสุทโธทนะ มาอภิเษกสมรสกับเจ้าชายสิทธัตถะ เจ้าชายทรงประทับในปราสาททั้งสามตามฤดูกาล และทรงเสวยราชสมบัติร่วมกับพระนางพิมพา จนต่อมาเกิดมีเสียงวิจารณ์ในหมู่พระญาติว่า เจ้าชายสิทธัตถะมัวแต่เสวยสุขในราชสำนัก โดยมิได้ศึกษาศิลปะหรือศาสตร์แห่งการปกครอง พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงเรียกพระราชโอรสเข้าเฝ้า เจ้าชายทรงกราบทูลว่า พระองค์มีความพร้อมแล้วไม่จำเป็นต้องศึกษาเพิ่มเติม พร้อมประกาศว่าจะแสดงความสามารถด้านศิลปะภายใน 7 วัน เมื่อถึงวันนัดหมาย เจ้าชายทรงให้ประชุมนายขมังธนู แล้วแสดงความสามารถด้านศิลปะการยิงธนูถึง 12 ประการ ซึ่งล้วนเป็นที่อัศจรรย์ ไม่มีผู้ใดในแผ่นดินสามารถกระทำได้เช่นนั้น การแสดงความสามารถในครั้งนั้นทำให้พระญาติทั้งหลายหมดความสงสัยในพระปรีชาสามารถโดยสิ้นเชิง (สุ.ขุ.(ไทย) 55/1/96–97) ดังนั้น ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนกระทั่ง

พระองค์มีพระชนมายุ 29 พรรษา เจ้าชายสิทธัตถะราชกุมารทรงเปี่ยมด้วยสุขสมบูรณ์ในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการศึกษา การดำรงชีวิต และสภาพแวดล้อม

4. เสด็จออกผนวช

การเสด็จออกผนวชของพระโพธิสัตว์นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญในพระชนมชีพของพระองค์ อันแสดงถึงพระปณิธานอันแน่วแน่ในการแสวงหาทางหลุดพ้นจากความทุกข์ ท่ามกลางชีวิตอันเปี่ยมด้วยความสุขในราชสำนัก พระองค์ยังทรงเห็นโทษในวัฏสงสาร และตัดสินพระทัยสละโลกออกผนวช เพื่อแสวงหาธรรมอันสูงสุด ในหัวข้อนี้ จะนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับ มูลเหตุแห่งการเสด็จออกผนวช และเหตุการณ์เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ดังนี้

4.1 มูลเหตุแห่งการเสด็จออกผนวช

มูลเหตุแห่งการเสด็จออกผนวชของพระโพธิสัตว์ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ในหลายตอน โดยกล่าวถึงการที่พระองค์ทรงพิจารณาชีวิตอย่างลึกซึ้งผ่าน “บุพนิมิต 4” คือ นิมิตหมายเบื้องต้น หรือลางบอกเหตุล่วงหน้า ได้แก่ การเห็นคนชรา คนเจ็บป่วย ศพผู้ตาย และบรรพชิตผู้มีอิริยาบถสงบ ซึ่งกระตุ้นให้ทรงใคร่ครวญถึงความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต ความเสื่อมสลาย และการแสวงหาทางหลุดพ้นจากวัฏฏะทั้งปวง (วงจรแห่งการเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือการเวียนว่ายตายเกิด)

ในขณะที่พระองค์ยังทรงพระเยาว์และประทับอยู่ในพระราชฐานอย่างสุขสบาย พระองค์ได้เสด็จออกจากพระนครและทอดพระเนตรบุพนิมิตทั้งสี่ โดยเชื่อว่าเป็นการเนรมิตขึ้นโดยเทวดาเพื่อเตือนพระองค์ให้ระลึกถึงสัจธรรมของชีวิต ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ซึ่งไม่มีผู้ใดหลีกพ้นได้ การพบเห็นสมณะผู้สงบ ก่อให้เกิดความเลื่อมใสในชีวิตนักบวชและเป็นแรงบันดาลใจให้พระองค์ทรงปรารถนาจะค้นหาทางหลุดพ้น

อีกทั้งในช่วงเวลาเดียวกันนั้น พระองค์ยังได้รับข่าวว่าพระชายาให้ประสูติพระโอรส พระองค์ได้ตรัสว่า “ห่วง (ราหุล) เกิดแล้ว เครื่องจองจำเกิดแล้ว” ซึ่งสะท้อนความรู้สึกว่าแม้ความรักและความผูกพันในครอบครัวก็เป็นพันธนาการที่เหนี่ยวรั้งจากเส้นทางแห่งการหลุดพ้น ด้วยเหตุดังกล่าว ทั้งจากประสบการณ์ทางตรงและจากการใคร่ครวญภายใน พระโพธิสัตว์จึงตัดสินพระทัยที่จะสละชีวิตฆราวาสเพื่อออกแสวงหาธรรมอันสูงสุด (สุ.ขุ.(ไทย) 55/1/97–103)

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ตรัสเล่าด้วยพระองค์เองในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย และมัชฌิมนิกาย โดยความว่า

> ***“...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแม้เพียบพร้อมไปด้วยฤทธิ์*** *(ความมีพร้อมสมบูรณ์ทุกอย่าง)* ***เห็นปานนี้ และความสุขุมาล*** *(การถูกประคบประหงม)* ***เหลือเกิน ถึงเช่นนี้ ก็ยังคิดได้ว่า ปุถุชนผู้มิได้สดับว่า ตัวเองก็จะต้องแก่ ตัวเองก็จะต้องเจ็บไข้ ตัวเองก็จะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความแก่ ความเจ็บไข้ และความตายไปได้ แต่พอเห็นคนอื่นแก่ เห็นคนอื่นเจ็บ และเห็นคนอื่นตาย กลับอึดอัด ระอา***

รังเกลียด ลืมตัวเสียเองว่า ถึงตัวเราก็จะต้องแก่ เจ็บ ตาย ไม่ล่วงพ้นความแก่ ความเจ็บ ความตายไปได้ ก็การที่เราเองก็จะต้องแก่ จะต้องเจ็บ จะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความแก่ ความเจ็บ ความตาย ไปได้เหมือนกัน พอเห็นคนอื่นแก่ คนอื่นเจ็บ คนอื่นตาย แล้วจะพึงอึดอัด ระอา รังเกลียด นั่นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่เช่นนี้ ความเมาในความหนุ่มได้หายไปหมด ความเมาในความไม่มีโรคได้หายไปหมด ความเมาในชีวิต *(ความเป็นอยู่)* ***ได้หายไปหมด...”*** *(สุ.อ. (ไทย) 34/478/170-171)*

“...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในช่วงเวลาก่อนที่เราจะตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์ เราเองก็เป็นผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย ความโศก และสิ่งที่เป็นไปกับด้วยความเศร้าหมองเป็นธรรมดา แต่กลับยังแสวงหาสิ่งที่มีลักษณะเช่นเดียวกันนั้นอยู่ เราจึงได้พิจารณาว่า เมื่อเราเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เหตุใดจึงยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดอีก เมื่อเราต้องแก่ เหตุใดจึงยังแสวงหาสิ่งที่มีความแก่ เมื่อเราต้องเจ็บป่วย เหตุใดจึงยังแสวงหาสิ่งที่มีความเจ็บป่วย เมื่อเราต้องตาย เหตุใดจึงยังแสวงหาสิ่งที่มีความตาย เมื่อเราประสบกับความโศกเศร้า เหตุใดจึงยังแสวงหาสิ่งที่มีความโศกเศร้า เมื่อเรายังมีสังกิเลส *(สิ่งเศร้าหมอง)* ***เหตุใดจึงยังแสวงหาสิ่งที่เต็มไปด้วยสิ่งเศร้าหมอง เมื่อพิจารณาเช่นนี้ เราจึงเห็นว่า สิ่งที่ควรทำ คือ การรู้ชัดถึงโทษแห่งความเกิด แล้วแสวงหาพระนิพพานอันเป็นธรรมที่ไม่เกิด เป็นธรรมสูงสุด ปลอดพ้นจากโยคะเครื่องผูกมัดทั้งปวง รู้ชัดถึงโทษแห่งความแก่ แล้วแสวงหานิพพานที่ไม่แก่ รู้ชัดถึงโทษแห่งความเจ็บ แล้วแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเจ็บ รู้ชัดถึงโทษแห่งความตาย แล้วแสวงหานิพพานที่ไม่ตาย รู้ชัดถึงโทษแห่งความโศก แล้วแสวงหานิพพานที่ไม่มีความโศก รู้ชัดถึงโทษแห่งสังกิเลส แล้วแสวงหานิพพานที่ปราศจากความเศร้าหมอง พระนิพพานนี้เป็นธรรมอันเกษมจากโยคะ หาธรรมอื่นยิ่งกว่านี้มิได้...”*** *(สุ. ม. (ไทย) 18/316/414)*

เมื่อพิจารณาเช่นนี้ พระองค์จึงคลายความยินดีในกามสุขทางโลก และมุ่งสู่การค้นหาหนทางพ้นทุกข์อย่างแท้จริงโดยตั้งพระปณิธานจะเสด็จออกผนวช การเสด็จออกผนวชของพระโพธิสัตว์จึงมิใช่การหลีกหนีปัญหาแห่งชีวิต แต่เป็นการแสวงหาคำตอบที่แท้จริงของชีวิต ด้วยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในธรรมชาติของความทุกข์ และแรงปรารถนาที่จะหลุดพ้นอย่างแท้จริงจากวัฏสงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด)

4.2 เหตุการณ์เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์

การเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ของพระโพธิสัตว์สิทธัตถะ เป็นเหตุการณ์สำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนในพระชนมชีพ ซึ่งมิใช่เพียงการละทิ้งความสุขในฐานะกษัตริย์ราชกุมาร แต่ยังเป็นการแสดงเจตจำนงอันแรงกล้าในการแสวงหาความจริงและทางหลุดพ้นจากวัฏสงสาร แม้จะทรงได้รับการเลี้ยงดูด้วยความสุขุมาลชาติ มีความพรั่งพร้อมด้วยราชสมบัติและความรักจากพระญาติวงศ์ แต่พระองค์กลับทรงใคร่ครวญอย่างลึกซึ้งต่อความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อได้ทอดพระเนตร “บุพนิมิต” ทั้ง 4 ซึ่งกระตุ้นให้ตระหนักถึงสัจธรรมคือความจริงของความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความสงบของเพศบรรพชิต ประกอบกับข่าวการประสูติของพระโอรสที่ทำให้ทรงรำลึกถึง “พันธะ” แห่งชีวิตฆราวาส พระองค์จึงทรงตัดสินพระทัยสละโลกเพื่อแสวงหาธรรมอันสูงสุด

คืนวันเสด็จออกผนวช พระองค์เสด็จขึ้นปราสาทและบรรทมอย่างเงียบสงบ เหล่าสตรีนางฟ้อนต่างถือเครื่องดนตรีมาแสดงฟ้อนรำ ขับร้อง และบรรเลงเพื่อถวายความบันเทิงตามปกติ แต่พระองค์กลับไม่ได้อภิรมย์ เนื่องจากทรงคลายกำหนัดในกามสุขทั้งปวง ไม่นานก็เข้าสู่นิทรา เมื่อพระองค์ตื่นจากบรรทม ทรงทอดพระเนตรเห็นเหล่าสตรีนางฟ้อนหลับใหลอย่างไม่สำรวมภายใต้แสงประทีป พระองค์เกิดความสลดสังเวชในใจ เปรียบปราสาทอันงดงามดุจป่าช้าที่เต็มไปด้วยร่างไร้วิญญาณ พระองค์จึงมีพระดำริแน่วแน่ว่า “คืนนี้แหละเป็นเวลาที่ควรเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์”

พระองค์เสด็จไปยังคอกม้า พร้อมด้วยฉันนะมหาดเล็ก และตรัสเรียกพระยาม้ากัณฐกะให้เตรียมออกจากพระนครโดยเงียบที่สุด ขณะเสด็จออกจากพระราชวัง ยังได้เสด็จไปเยี่ยมห้องบรรทมของพระนางยโสธรา เห็นพระนางหลับโดยวางพระหัตถ์บนพระเศียรของพระราหุลกุมาร พระองค์แม้จะทรงอาลัย ก็ไม่กล้าเข้าไปอุ้มพระโอรส ด้วยเกรงพระนางจะตื่นและเป็นอุปสรรคต่อการเสด็จออกผนวช จึงดำริว่า “เมื่อบรรลุธรรมแล้วจักกลับมาเยี่ยม” แล้วเสด็จออกจากพระนครในยามเที่ยงคืน

ในระหว่างทาง พญามารได้ปรากฏตนทูลห้ามพระองค์โดยกล่าวว่า “หากอยู่ต่ออีกเพียง 7 วัน จักได้ครองราชย์เป็นจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่” แต่พระองค์ตรัสปฏิเสธอย่างหนักแน่นว่าสิ่งเหล่านั้นหาใช่เป้าหมายของพระองค์ไม่ หากแต่พระองค์ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อโปรดสัตว์โลก เหตุการณ์นี้สามารถตีความได้ว่า “พญามาร” คือสัญลักษณ์ของอำนาจ ความยึดมั่นและโลกียสุขทั้งหลายที่พยายามเหนี่ยวรั้งพระองค์เอาไว้ แต่ก็ไม่อาจขัดขวางพระจิตที่มุ่งสู่การหลุดพ้นได้ (สุ.ขุ. (ไทย) 55/1/102–104)

เมื่อเสด็จถึงแม่น้ำอโนมา ทรงสอบถามชื่อแม่น้ำจากฉันนะ และเมื่อทราบว่าแม่น้ำชื่อ อโนมา แปลว่า “ไม่ทราม” จึงทรงเห็นเป็นนิมิตมงคล ทรงกระตุ้นม้าให้กระโดดข้ามแม่น้ำไป และประทับยืนบนฝั่งตรงข้ามที่มีเนินทรายขาวสะอาด ณ ที่นั้นเอง พระองค์ทรงตั้งพระทัยจะผนวชโดยสมบูรณ์ จึงทรงมอบเครื่องทรงและม้าให้ฉันนะนำกลับพระนคร พร้อมกำชับไม่ให้ติดตาม จากนั้นทรงตัด

พระเกศาและมัสสุด้วยพระขรรค์ เหลือไว้เพียงพระเกศาเวียนขวาสูงสององคุลี (หน่วยวัดโบราณซึ่งอิงจากความยาวของนิ้วมือหนึ่งข้อ) แล้วครองผ้ากาสายะ ถือเพศบรรพชิตโดยสมบูรณ์

หลังจากผนวช พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ที่อนุปิยอัมพวัน 7 วัน แล้วจึงเสด็จด้วยพระบาทโดยลำพังไปยังกรุงราชคฤห์ สิ้นระยะทางกว่า 30 โยชน์ในวันเดียว (สุ.ขุ. (ไทย) 55/1/105–107) การที่พระองค์มุ่งไปสู่กรุงราชคฤห์นั้น เพราะกรุงราชคฤห์ในเวลานั้นเป็นศูนย์กลางแห่งอารยธรรมและสำนักนักปราชญ์มากมาย โดยเฉพาะนักบวชและคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียงทางสมาธิและปรัชญา เช่น อาฬารดาบส กาลามะ และอุทกดาบส รามบุตร พระองค์จึงทรงตั้งพระทัยแน่วแน่ที่จะเสด็จไปยังเมืองนี้เพื่อแสวงหาครูผู้สามารถแนะนำธรรมะที่นำไปสู่ความหลุดพ้นได้

เหตุการณ์เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์นี้ นอกจากจะมีระบุว่าพระองค์เสด็จหนีออกผนวชในเวลากลางคืนแล้ว ยังมีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกายมูลปัณณาสก์ อีกนัยหนึ่งว่าพระองค์ออกบวชโดยซึ่งหน้า โดยพระพุทธองค์ทรงตรัสเล่าด้วยพระองค์เองความว่า

> ***“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยต่อมา เรากำลังรุ่นหนุ่ม มีเกศาดำสนิท ยังอยู่ในช่วงปฐมวัย เมื่อพระมารดาและพระบิดาไม่ทรงปรารถนาจะให้บวชมีพระพักตร์อาบด้วยน้ำพระเนตร ทรงกันแสงอยู่ จึงปลงผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือน ไม่มีเรือน บวช เมื่อบวชแล้ว ก็เสาะหาว่ากุศลเป็นอย่างไร...”*** *(สุ.ม. (ไทย) 18/317/415)*

และที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มีเนื้อความว่า

> ***“...ดูก่อนราชกุมาร เมื่อก่อนแต่อาตมภาพยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ ก็มีความคิดเห็นว่า ความสุขอันบุคคลจะพึงถึงได้ด้วยความสุขไม่มี ความสุขอันบุคคลจะพึงถึงได้ด้วยทุกข์แล ดูก่อนราชกุมาร สมัยต่อมา เมื่ออาตมภาพยังเป็นหนุ่ม มีผมดำสนิท ประกอบด้วยวัยกำลังเจริญ อยู่ในช่วงปฐมวัย เมื่อมารดาบิดาไม่ปรารถนา (จะให้บวช) ร้องไห้น้ำตานองหน้าอยู่ ได้ปลงผมและหนวดนุ่งห่าผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ครั้นบวชอย่างนี้แล้ว แสวงหาว่าอะไรจะเป็นกุศล...”*** *(สุ.ม. (ไทย) 21/489/105)*

พระพุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นว่า การออกผนวชของพระองค์ มิใช่เป็นการหลีกหนีจากโลกหรือภาระทางฆราวาสเท่านั้น แต่เป็นการแสดงถึงความตั้งมั่นในพระทัยอย่างแน่วแน่ในทางธรรม เพื่อแสวงหาความหลุดพ้นจากความทุกข์ และอุทิศตนเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ทั้งปวง ถึงแม้ข้อมูลเหตุการณ์เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ของเจ้าชายจะแตกต่างกันถึง 2 นัย แต่ถึงกระนั้นก็สามารถสรุปได้ว่า พระองค์ได้เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์จริง ๆ เจ้าชายสิทธัตถะราชกุมารเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ขณะที่พระองค์มีพระชนมายุ 29 พรรษา 51 ปีก่อน พ.ศ. (594 BC) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2554)

5. ตรัสรู้

ภายหลังการเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ พระโพธิสัตว์ทรงมุ่งมั่นแสวงหาหนทางหลุดพ้นจากความทุกข์ ด้วยการศึกษากับอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงและทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างเข้มข้น ก่อนจะทรงค้นพบ “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือ ทางสายกลาง ซึ่งนำไปสู่การตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่สุด ในหัวข้อนี้ จะนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับ การบำเพ็ญเพียร การดำเนินสู่ทางสายกลาง และการตรัสรู้ (การรู้แจ้งธรรมด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เองอย่างสมบูรณ์) ของพระโพธิสัตว์ ดังนี้

5.1 บำเพ็ญเพียรและดำเนินสู่ทางสายกลาง

เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ ทรงออกบิณฑบาตด้วยอิริยาบถสง่างาม ทำให้ชาวเมืองต่างตื่นตระหนกไม่รู้ว่าเป็นเทพ มนุษย์ นาค หรือครุฑจำแลงมา เหล่าราชบุตรจึงพากันกราบทูลพระเจ้าพิมพิสาร จึงโปรดให้ตรวจสอบ เมื่อเห็นว่าทรงบริโภคภัตตาหารตามปกติ ก็ทรงแน่ใจว่าเป็นมนุษย์ พระโพธิสัตว์เสด็จไปเสวยภัตที่เงาปัณฑวบรรพต แม้จะรู้สึกอึดอัดในอาหารหยาบ แต่เมื่อทรงระลึกถึงเหตุแห่งการออกบวช จึงเสวยโดยไม่หวั่นไหว เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทราบเรื่อง ก็เสด็จไปเข้าเฝ้าและถวายราชสมบัติ แต่พระโพธิสัตว์ทรงปฏิเสธ โดยตรัสว่าทรงปรารถนาพระสัมโพธิญาณเท่านั้น พร้อมให้คำมั่นว่าจะเสด็จมาโปรดแคว้นนี้เป็นแห่งแรกหลังตรัสรู้

ภายหลังจากนั้น พระองค์เสด็จไปศึกษากับอาฬารดาบส กาลามโคตร ทรงบรรลุอากิญจัญญายตนะสมาบัติ (ภาวะแห่งการเข้าฌานที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์แห่งความไม่มีอะไรเลย) แต่ทรงพิจารณาแล้วเห็นว่ายังไม่ใช่ทางหลุดพ้นจากทุกข์ จึงละออกจากสำนักไปศึกษาต่อกับอุทกดาบส รามบุตร และทรงบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะสมาบัติ (ภาวะจิตที่ละเอียดลึกจนแทบไม่มีความหมายรู้(สัญญา) แต่ก็ยังไม่ถึงกับไร้สัญญาโดยสิ้นเชิง) ซึ่งเป็นสมาบัติขั้นสูงสุด แต่ก็ยังไม่ใช่หนทางดับกิเลสอย่างแท้จริง จึงทรงออกจากสำนักนั้นอีก (สุ.ม.(ไทย) 21/489/105–109)

จากนั้น พระองค์เสด็จไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งมีภูมิประเทศสงบ ร่มรื่น ริมแม่น้ำเนรัญชรา เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร จึงทรงตั้งพระทัยแน่วแน่ในการประกอบมหาปธาน (ความเพียรอย่างยิ่ง) เพื่อแสวงหาทางตรัสรู้ โดยมีปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ได้แก่ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ติดตามมาอุปัฏฐากพระองค์ด้วยความศรัทธาแน่วแน่

ณ ป่าหิมพานต์บริเวณตำบลอุรุเวลา พระโพธิสัตว์ทรงเริ่มการบำเพ็ญอันถือเป็นวัตรของเดียรถีย์ (อัตตกิลมถานุโยค) ด้วยความเชื่อว่า การข่มกายปราบจิตจนถึงที่สุดจะนำไปสู่ความบริสุทธิ์หลุดพ้น เช่นเดียวกับนักบวชในยุคนั้นที่นิยมการทรมานร่างกาย เพื่อให้พ้นจากความยึดมั่นถือมั่นในกายและอารมณ์ทั้งปวง พระองค์จึงทรงทดลองประพฤติวัตร อันมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. ตปัสสีวัตร (วัตรเพื่อเผากิเลสด้วยตบะ) เป็นวัตรที่มุ่งเผาผลาญกิเลสด้วยความทรมานตน เช่น ไม่สวมอาภรณ์ ไม่รับอาหารที่ผู้อื่นชักชวน ไม่ฉันปลา เนื้อ หรืออาหารที่จัดเจาะจง ทรงฉันอาหาร

ที่ต่ำต้อย เช่น โคมัย (มูลวัว) หญ้า เปลือกไม้ ข้าวตัง และผลไม้หล่นเอง บางคราวฉันวันละคำ วันละเรือน หรืออาหารที่เก็บไว้หลายวัน โดยหวังว่าจะกำจัดกิเลสผ่านความลำบากยากเข็ญให้ถึงที่สุด

2. ลูขวัตร (วัตรในความเศร้าหมอง) ทรงงดเว้นการชำระล้างร่างกายเป็นเวลานานจนฝุ่นและคราบไคลจับแน่นหนาเป็นสะเก็ด ทรงไม่แม้แต่จะระลึกคิดลูบหรือเช็ดออก แสดงถึงความสละตัวจากรูปกายโดยสิ้นเชิง

3. เชคุจฉิวัตร (วัตรในความรังเกียจ) เป็นวัตรที่เน้นการระมัดระวังไม่ให้เบียดเบียนสัตว์แม้เพียงเล็กน้อย เช่น ขณะเดินจะมีสติทุกย่างก้าว ไม่ให้เหยียบแม้แต่หยดน้ำที่อาจมีสัตว์อาศัยอยู่ ถือเป็นการปฏิบัติด้วยความกรุณาต่อสรรพสัตว์ขั้นสูงสุด

4. ปวิวิตตวัตร (วัตรในความสงัด) พระองค์เสด็จไปอยู่ในป่าลึก หลีกเลี่ยงผู้คน ไม่อยากให้ผู้ใดพบเห็น เปรียบเสมือนเนื้อป่าที่หวาดระแวงคนอยู่เสมอ แม้จะพบคนเลี้ยงโคหรือคนหาของป่าก็จะเสด็จไปยังป่าอื่นทันที เพื่อดำรงตนในความวิเวกโดยแท้จริง (สุ.ม. (ไทย) 18/177-193/54-63)

จากนั้นพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างเคร่งครัดด้วยเห็นว่าน่าจะเป็นหนทางตรัสรู้ พระองค์ทรงเริ่มจากการข่มจิต บังคับใจ กัดฟัน ดันลิ้นกับเพดาน ผลคือเกิดความเร่าร้อนจนเหงื่อไหลจากรักแร้ แม้สติยังมั่นคง แต่กายกลับทนทุกขเวทนาอย่างหนัก ต่อมาทรงทดลองกลั้นลมหายใจทางปากและจมูก จนลมดันออกทางรูหู คล้ายเสียงสูบลมทอง แต่ก็ยังไม่อาจดับทุกข์ได้ จากนั้นพระองค์ทรงกลั้นลมหายใจทางปาก จมูก และช่องหู เพื่อเพ่งฌานอันไม่มีลมหายใจเป็นอารมณ์ ถือเป็นความเพียรอย่างเข้มข้นที่สุด แต่ก็ทรงพิจารณาเห็นว่า แนวทางทุกรกิริยานั้นไม่ใช่หนทางตรัสรู้ เมื่อหันมาอดอาหารอย่างสุดขีด จนร่างกายทรุดโทรมถึงขั้นเห็นกระดูกชัดเจน ขนร่วง ผิวเหี่ยว เทวดาและมนุษย์ต่างก็พากันเข้าใจผิดว่าพระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ แม้พระสติยังมั่นคง แต่พระวรกายกลับเต็มไปด้วยเวทนา พระองค์จึงทรงใคร่ครวญว่า “สมณะหรือพราหมณ์ใดในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต คงไม่มีผู้ใดอดทนต่อทุกรกิริยาได้ยิ่งกว่าที่พระองค์ทำแล้ว แต่ก็ยังไม่บรรลุธรรมอันยิ่งเลย สงสัยคงจะมีทางอื่นที่นำไปสู่การตรัสรู้” พระองค์จึงระลึกถึงเหตุการณ์ในวัยเยาว์ เมื่อครั้งได้บรรลุปฐมฌานใต้ต้นหว้าในวันวัปปมงคล ทรงพิจารณาเห็นว่า “ทางแห่งฌานนี้แหละ คือหนทางแห่งการตรัสรู้” ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงละทิ้งทุกรกิริยา แล้วหันกลับมารับประทานอาหารหยาบเพื่อฟื้นฟูพระวรกายให้พร้อมสำหรับการดำรงฌานอีกครั้ง เหล่าปัญจวัคคีย์ เห็นพระองค์กลับมาบริโภคอาหาร จึงเข้าใจผิด คิดว่าทรงละความเพียร หันไปหาความมักมากเสียแล้ว จึงพากันละทิ้งพระองค์หนีไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี (สุ.ม.(ไทย) 21/495-505/111-116)

5.2 ลำดับการตรัสรู้

เมื่อพระมหาโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาเป็นเวลา 6 ปี และทรงพิจารณาเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเลิกการทรมานตน หันมาบริโภคอาหารหยาบ พระฉวีวรรณของพระองค์จึงกลับผ่องใสดังเดิม ในวันเพ็ญเดือน 6 ทรงรับข้าวปายาสจากนางสุชาดา และหลังจากทรงสรงสนาน ณ แม่น้ำ

เนรัญชราแล้ว ได้ทรงอธิษฐานถาดทองให้ลอยทวนน้ำ เพื่อเป็นนิมิตหมายแห่งการตรัสรู้ เหตุการณ์นี้ถือเป็น “เหตุอัศจรรย์” ในเชิงวรรณกรรมทางศาสนา มีการตีความได้ว่า ถาดทองที่ “ลอยทวนน้ำ” สื่อถึงจิตที่ทวนกระแสโลก พระโพธิสัตว์กำลังดำเนินสู่กระแสทางธรรมที่ตรงข้ามกับกระแสทางโลก

จากนั้น พระองค์ได้เสด็จไปยังโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ต้นอัสสัตถพฤกษ์) ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม โดยมีหญ้าคาจำนวน 8 กำที่พราหมณ์โสตถิยะถวายนำไปปูลาดเป็นบัลลังก์ตรัสรู้ เมื่อประทับนั่งผินพระพักตร์สู่ทิศตะวันออก ทรงตั้งพระปณิธานอย่างแน่วแน่ว่า “แม้เนื้อและเลือดในกายนี้จะแห้งเหือดหมด เหลือเพียงหนัง เอ็น กระดูก ก็หาเป็นไรไม่ หากยังไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ เราจักไม่ละจากบัลลังก์นี้” นี่คือการตั้งพระปณิธานอันเด็ดเดี่ยวของพระโพธิสัตว์ก่อนการตรัสรู้ (สุ.ข.(ไทย) 55/1/111-116)

ในคืนนั้น พระยามารพร้อมเสนามารได้ปรากฏเพื่อทัดทานการตรัสรู้ของพระองค์ การผจญมารจึงบังเกิดขึ้น ซึ่งสามารถตีความได้ว่าเป็นการต่อสู้ทางจิตระหว่างกิเลสกับบารมี พระมหาโพธิสัตว์ทรงระลึกถึงบารมีทั้งสิบประการ เป็นเหตุให้จิตมั่นคงเปี่ยมด้วยพลังแห่งธรรมในที่สุด สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงให้ความเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า “เป็นเรื่องแสดงน้ำพระหฤทัยของพระมหาบุรุษโดยบุคลาธิษฐาน คือ กล่าวเปรียบด้วยตัวบุคคล, กิเลสกามเปรียบด้วยพระยามาร กิเสลอันเป็นฝ่ายเดียวกันนั้นเปรียบด้วย เสนามาร กิเลสเหล่านั้นเกิดขึ้นท่องเที่ยวอยู่ในจิตของพระมหาบุรุษ ทำให้นึกถึงการเสวยสุขสมบัติในปางหลังและให้คิดหวนกลับไป จึงเปรียบด้วยพยามารยกพลเสนามาผจญ บารมีทั้ง 10 นั้น เมื่อพระมหาบุรุษทรงระลึกถึงแล้ว ก็ทำให้พระทัยหนักแน่น เปรียบด้วยมหาปฐพีที่เป็นพยาน พระองค์ทรงเอาคุณธรรมเหล่านั้น มาหักห้ามพระทัยไม่ให้หวนกลับเป็นอันขาด เปรียบด้วยเสียงแห่งชัยชนะของการผจญมารโดยธรรมาธิษฐาน” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2492)

ลำดับแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์นั้นปรากฏโดยพุทธพจน์ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ซึ่งเป็นบทสนทนาที่พระพุทธองค์ทรงสนทนากับพระโพธิราชกุมาร โดยความว่า

> ***“...ครั้นอาตมภาพบริโภคอาหารหยาบมีกำลังขึ้นแล้ว จิตก็สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน มีวิตก*** *(การนำจิตไปสู่อารมณ์กรรมฐาน)* ***มีวิจาร*** *(การตรึกตรอง พิจารณาอยู่ในอารมณ์นั้น)* ***มีปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ จากนั้นบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกวิจารสงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ มีอุเบกขา*** *(ความมีใจเป็นกลาง)* ***มีสติสัมปชัญญะ*** *(ความรู้ตัวทั่วพร้อม)* ***และเสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป จึงบรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ตติยฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข จากนั้นบรรลุ***

จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และเพราะดับโสมนัส *(ความยินดี)* ***โทมนัส*** *(ความไม่ยินดี)* ***ก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ อาตมภาพนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ได้โน้มน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสติญาณ*** *(ความรู้ที่ระลึกถึงการอยู่ในภพชาติในอดีต)* ***อาตมภาพนั้นย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ อาตมภาพนั้นย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ*** *(ลักษณะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น)* ***พร้อมทั้งอุเทศ*** *(รายละเอียดเฉพาะ)* ***ด้วยประการฉะนี้***

ดูก่อนราชกุมาร นี้เป็นวิชชาที่หนึ่งที่อาตมภาพได้บรรลุแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว แก่อาตมภาพผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้วอยู่ อาตมภาพนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ได้โน้มน้อมจิตไปเพื่อรู้จุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย *(จุตูปปาตญาณ)* ***อาตมภาพนั้นย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุของมนุษย์ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้***

ดูก่อนราชกุมาร นี้เป็นวิชชาที่สองที่อาตมภาพได้บรรลุแล้วในมัชฌิมยามแห่งราตรี อวิชชาถูกกำจัดแล้ววิชชาเกิดขึ้นแล้ว ความมืดถูกกำจัดแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่อาตมภาพ ผู้ไม่ประมาท มีความเพียรมีตนส่งไปแล้วอยู่ อาตมภาพนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ได้โน้มน้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ *(รู้และทำลายอาสวะ ดับกิเลสได้สิ้นเชิง)* ***ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธนี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่ออาตมภาพนั้นรู้เห็นอย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นแล้ว แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดูก่อนราชกุมาร นี้เป็นวิชชาที่สามที่อาตมภาพได้บรรลุแล้วในปัจฉิมยามแห่งราตรี อวิชชาถูกกำจัดแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ความมืดถูกกำจัด***

แล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่อาตมภาพผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้วอยู่...” *(สุ.ม.(ไทย)21/505/117-119)*

ลำดับของการตรัสรู้ ตามพุทธพจน์เบื้องต้นปรากฏชัดเจนว่า ในคืนวันตรัสรู้นั้น พระองค์ได้บรรลุธรรม (การเข้าถึงความจริงแท้) ขั้นสูงสุดเป็นลำดับ ดังนี้

1. ปฐมฌาน ถึง จตุตถฌาน พระองค์เริ่มด้วยการทำจิตให้สงบจากกิเลสและอกุศลธรรม บรรลุฌาน 4 ระดับในขั้นสมาธิ จนจิตผ่องใสมั่นคง ตั้งมั่นพร้อมสำหรับการหยั่งรู้

2. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ พระองค์ทรงระลึกชาติได้เป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งเหตุการณ์รายละเอียด และบริบทแห่งชาติก่อน ๆ

3. จุตูปปาตญาณ พระองค์ทรงเห็นการจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายตามกรรม ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ รู้ว่ากรรมเป็นเงื่อนไขแห่งภพภูมิของสัตว์ทั้งหลาย

4. อาสวักขยญาณ พระองค์ทรงรู้แจ้งชัดด้วยวิปัสสนาญาณ คือ ความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลส และทำลายอาสวะสิ้นเชิง บรรลุความจริงแห่งทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว พระองค์ทรงหยั่งรู้ว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว”

พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงตรัสรู้ในวันเพ็ญวิสาขปูรณมีดิถี ขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ณ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม (ปัจจุบันเรียกว่า พุทธคยา) เมื่อพระชนมายุได้ 35 พรรษา 45 ปีก่อน พ.ศ. (588 BC) (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2548), สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2554) หลังจากที่พระองค์ทรงละทิ้งการบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้ว เพียรพยายามด้วยการปฏิบัติอย่างสายกลาง เหตุการณ์นี้ไม่เพียงแค่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นการกำเนิดของพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนสำคัญในการละทิ้งแนวทางสุดโต่งสู่แนวทางมัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) ซึ่งกลายเป็นรากฐานสำคัญในการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธจนถึงปัจจุบัน พระองค์ได้ตรัสรู้ชอบด้วยพระปัญญาอันยิ่ง อันเป็นเหตุให้ถึงความบริสุทธิ์จากกิเลสและอาสวะทั้งปวง จึงทรงได้พระนามว่า “อรหัง” และพระองค์ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง จึงได้พระนามว่า “สัมมาสัมพุทโธ”

6. ปฐมเทศนา

โดยเนื้อหาของการเสวยวิมุตติสุขนั้นกล่าวโดยย่อได้ดังนี้ “ในระหว่างนี้ มิได้มีการสรงพระพักตร์ มิได้มีการชำระพระสรีรกาย มิได้มีกิจในการเสวย พระกระยาหารเลย เสด็จอยู่ด้วยความสุขในฌาน ด้วยความสุขเกิดจาก (อริย) มรรค และด้วย ความสุข คือ (อริย) ผล ในครั้งนั้น ขณะที่พระองค์เสด็จประทับนั่งอยู่ ณ โคนต้นราชายตนะ ในวันที่ 49 อันเป็นวันสุดท้ายของ 7 สัปดาห์ (เป็นวันออกจากสมาธิ) นั้น ได้ทรงพระดำริ ที่จักสรงพระพักตร์ขึ้นมา ท้าวสักกะผู้จอมแห่งทวยเทพ

จึงทรงนำผลสมอมาถวายด้วยพระองค์เอง พระบรมศาสดาเสวยผลสมอนั้น เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงเสด็จลงพระบังคน ในครั้งนั้น ท้าว สักกะอีกนั่นแหละได้ถวายไม้สีพระทนต์นาคลดาและน้ำสรงพระพักตร์ด้วยแด่พระองค์ พระบรม ศาสดาทรงเคี้ยวไม้สีพระทนต์ สรงพระพักตร์ด้วยน้ำจากสระอโนดาต แล้วยังประทับนั่งอยู่ ณ โคนต้นราชายตนะนั้นเอง”(ธนิต อยู่โพธิ์, 2530)

หลังจากตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ประทับเสวยวิมุตติสุข คือ สุขในการ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส ณ สถานที่ 7 แห่ง แห่งละ 7 วัน รวม 7 สัปดาห์ ดังนี้

สัปดาห์ที่ 1 เสด็จประทับนั่งอยู่บนรัตนบัลลังก์ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั่นเอง ยังไม่เสด็จลุกขึ้นไปไหน ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทกลับไปกลับมา ครั้งนั้นพระพุทธองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทที่พระองค์ได้ทรงกำหนดรู้แล้วนั้น ตามแบบอนุโลมและแบบปฏิโลม (ตามลำดับและถอยกลับ) (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2492) ตลอดยาม 3 แห่งราตรี แล้วเปล่งอุทาน (คือ พระวาจาที่ตรัสออกด้วยความเบิกบานพระหฤทัย) ในยามละครั้ง อุทานปฐมดำรัสว่า “เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่เนื้อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ชัดธรรมพร้อมทั้งเหตุ” (สุ.ขุ. (ไทย) 39/1/5)

สัปดาห์ที่ 2 เสด็จไปประทับยืนทางทิศอีสาน คือทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทอดพระเนตรต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไม่กระพริบพระเนตร สถานที่นั้นเรียก ว่า อนิมิสเจดีย์ แสดงให้เห็นพระกตัญญูกตเวทีต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่ทรงอาศัยร่มเงา บำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เหล่าเทวดามีความกังวล ลำดับนั้น พระศาสดาทรงทราบความวิตกของเทวดาทั้งหลายก็เหาะขึ้นสู่เวหาทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ เพื่อระงับความวิตกของเทวดาเหล่านั้น ครั้นทรงระงับความวิตกของเทวดาทั้งหลายด้วยปาฏิหาริย์นี้อย่างนี้แล้ว ประทับยืน ณ ส่วนทิศอุดรอิงทิศปาจีนนิดหน่อยจากบัลลังก์ ทรงพระดำริว่า เราแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ ณ บัลลังก์นี้แล้วหนอ ทรงสำรวจดูบัลลังก์และโพธิพฤกษ์อันเป็นสถานที่ทรงบรรลุผลแห่งพระบารมีทั้งหลายที่ทรงบำเพ็ญมาตลอดสี่อสงไขยกับแสนกัป ด้วยดวงพระเนตรที่ไม่กระพริบ ทรงยับยั้งอยู่ 7 วัน (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525)

สัปดาห์ที่ 3 ทรงเนรมิตสถานที่จงกรมขึ้นทางทิศอุดร คือทิศเหนือ ระหว่างต้น พระศรีมหาโพธิ์กับอนิมิสเจดีย์ เสด็จจงกรมในที่นั้น สถานที่นั้นเรียกว่า รัตนจงกรมเจดีย์ การเดินจงกรม คือการเดินอย่างมีสติ กำหนดจิตทุกย่างก้าว ก่อนจะออกเดินต้องไปยืนที่หัวทางที่จะใช้จงกรม มือทั้งสองประสานไว้ข้างหน้า อธิษฐานจงกรม แล้วเดินกลับไปกลับมา ตามเวลาที่อธิษฐานใจไว้ คือมีที่หมายหรือกำหนดว่า เมื่อเดินไปถึงที่ไหนจะกลับ และกลับมาถึงไหนแล้วจะเดินต่อไปเป็นการแช่มช้ามีสติ

กำหนดนึกรู้สึกอยู่เสมอทุกขณะที่เท้า ยก ย่าง เหยียบ สถานที่ใช้เดินจงกรมเป็นทางราบหรือทางตรง ยาวประมาณสิบวาเศษ หรือ 16 ก้าวขึ้นไปไม่เกิน 25 ก้าว แล้วเดินกำหนดสติ กลับมาที่จุดเดิม

สัปดาห์ที่ 4 เสด็จไปประทับนั่งขัดบัลลังก์ ทรงพิจารณาอภิธรรมปิฎก ณ เรือน แก้วที่เทวดาเนรมิตถวาย ตั้งอยู่ทางทิศพายัพ คือทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้น พระศรีมหาโพธิ์ สถานที่นั้นเรียกว่า รัตนฆรเจดีย์พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกสิ้น 7 วัน

สัปดาห์ที่ 5 เสด็จออกไปประทับใต้ต้นไทร ชื่ออชปาลนิโครธ เป็นที่พักของคน เลี้ยงแพะ ตั้งอยู่ทางทิศบูรพา คือทิศตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ขณะประทับนั่ง เสวยวิมุตติสุข ธิดามาร 3 นาง คือ ตัณหา ราคะ และอรดี ได้เข้ามายั่วยวน แต่ก็ไม่ สามารถทำให้พระทัยของพระองค์หวั่นไหว ได้จึงต้องล่าถอยกลับไปจากนั้นพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อหุหุกชาติ เพราะมักตวาดคนอื่นว่า หึ หึ ได้มาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับหลักธรรมที่ทำให้ คนเป็นพราหมณ์อย่างแท้จริง พระองค์ตรัสว่า ผู้ลอยบาปได้แล้ว ไม่ข่มขู่คนอื่นด้วย คำหยาบว่า หึ หึ หมั่นสำรวมตน รอบรู้ ประพฤติพรหมจรรย์จบแล้ว ไม่มีกิเลสในใจ แม้น้อยหนึ่ง ควรเรียกว่าเป็นพราหมณ์ (สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง,2557) แท้จริง พราหมณ์นั้น ได้ฟังแล้วเดินหลีกไป โดยพรหมณ์หุหกชาตินั้นมีความคิดว่าพราหมณ์นั้นมาจากพรหม แปลว่าเป็นวงศ์พรหม พราหมณ์ นั้น ระวังชาติของตนไม่ให้เป็นผู้คละด้วยชาติอื่น แม้จะหาสามีภรรยา ก็หาแต่ในพวกตนเท่านั้น เขาถือว่า พวกเขาเป็นอุภโตสุชาตเกิดดี แล้วทั้ง 2 ฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดาทั้งฝ่ายบิดา เป็นสังสุทธดหณี มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดี แม้ชาติอื่นที่นับว่าค่ากว่าชาติ พราหมณ์ก็ย่อมนับถือพราหมณ์ แม้พวกกษัตริย์ผู้ถือตนว่ามีชาติ สูง ก็ย่อมนับถือพราหมณ์ เช่นเจ้านายทรงนับถือพระฉะนั้น

พราหมณ์นั้น มีวิธีลอยบาป คือตั้งพิธีอย่างหนึ่งเป็นการประจำ ปี ที่เรียกว่า “ศิวาราตรี” ในพิธีนั้น เขาลงอาบน้ำในแม่น้ำ สระเกล้า ชำระกายให้หมดจดแล้ว ถือว่าได้ลอยบาปไปตามกระแสน้ำแล้ว เป็นสิ้นบาปกันคราวหนึ่ง ถึงปีก็ทำใหม่” เขามีเวท คือสำหรับแสดงคำสวดอ้อนวอนเทวดาและการบูชายัญกับทั้งมนตร์สำหรับเช่น และกิจที่จะต้องทำในศาสนาของเขา 3 อย่าง ชื่ออิรุพเพท บชุพเพท สามเพท ถ้าเติมอถัพพนเพทเข้าด้วย ก็เป็น 4 พราหมณ์ผู้กำลัง เรียนเพททั้ง 3 หรือทั้ง 4 นั้นอยู่ ชื่อ “พรหมจารี ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เรียนจบแล้ว ชื่อว่าถึงที่สุดเพทหรืออยู่จบพรหมจรรย์แล้ว”

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปประทับยังร่มไม้อชปาลนิโครธอีกครั้งหนึ่ง ทรงได้พิจารณาถึงพระธรรม ที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้ทั้งหมดนั้น เป็นธรรมที่ยากที่มนุษย์ทั้งหลาย ผู้มีปัญญาน้อย มีความเพียรน้อย แม้จะได้สดับแล้ว จะตรัสรู้ตามได้ ทำให้พระองค์ทรงท้อพระทัยในอันจะแสดงธรรมโปรดประชากร ขณะนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม ทราบในพระพุทธปริวิตกเช่นนั้น จึงชวนเทพยดาเป็นอันมาก

เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วกราบทูลอาราธนาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระมหากรุณาดังทะเลหลวง ประชากรทั้งปวงที่มีสาวกบารมีได้สั่งสมไว้มีอยู่ สัตว์ผู้มีธุลีนัยน์ตาน้อย ยังมีอยู่ถ้าพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดประทานพระธรรมเทศนา ประชาสัตว์ก็จะได้ดวงปัญญาหยั่งรู้ตามจะได้ข้ามสังสารวัฏฏ์ สมดังมโนรถของพระองค์ที่ทรงมุ่งจะรื้อขนสัตว์ให้เข้าสู่พระนิพพาน” ซึ่งตรงกับบทอาราธนาธรรมที่ปรากฏว่า ท้าวสหัมบดีพรหมได้หายไปในพรหมโลก มาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดุจบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียดฉะนั้น ครั้นแล้วห่มผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่าคุกชาณุมณฑลเบื้องขวาลงบนแผ่นดิน ประณมอัญชลีไปทางพระผู้มีภาคเจ้าแล้วได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดทรงแสดงธรรมขอพระสุคตได้โปรดทรงแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีธุลีในจักษุน้อยมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี (วินย.มหา. (ไทย) 6/8/31)

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม ก็ทรงพระจินตนาการว่าเป็นธรรมดาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่สืบ ๆ กันมา ในอันที่จะประกาศธรรมโปรดประชากรแท้จริง ในราตรีแห่งวันที่จะได้ตรัสรู้ ในมัชฌิมยาม ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ ก็ทรงหยั่งเห็นสันดานของประชาสัตว์สิ้นแล้ว ว่ามีอุปนิสสัยต่าง ๆ กัน เป็น 4 จำพวก อุปมาด้วยบัว 4 เหล่า คือ

1. อุคฆฏิตัญญู พวกที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เมื่อได้ฟังธรรมก็สามารถรู้ และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็เบ่งบานทันที

2. วิปจิตัญญู พวกที่มีสติปัญญาปานกลาง เมื่อได้ฟังธรรมแล้วและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ปริ่มน้ำซึ่งจะบานในวันถัดไป

3. เนยยะ พวกที่มีสติปัญญาน้อย เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ เพียรพยายามอยู่บ่อยๆ ในที่สุดก็สามารถรู้และเข้าใจได้ในวันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้นเบ่งบานได้

4. ปทปรมะ พวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิจฉาทิฏฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธาปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม ยังแต่จะตกเป็นอาหารของเต่าปลา ไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อเบ่งบาน (สุ.ที. (ไทย) 13/56/148)

สัปดาห์ที่ 6 เสด็จไปประทับนั่งใต้ต้นจิก ชื่อมุจลินท์ ตั้งอยู่ทางทิศอาคเนย์ คือทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ระหว่างนั้นมีฝนตกทั้งสัปดาห์ มุจลินทนาคราชได้ขึ้นจากสระน้ำในบริเวณนั้น มาขนดลำตัวโอบรอบพระวรกายและแผ่ พังพานปกป้องพระเศียร มิให้ลมและฝนต้อง

พระวรกาย ครั้นฝนหายขาดแล้ว มุจลินทนาคราชคลายขนดออกแล้วจากไป (วินย.มหา. (ไทย) 6/5/20)

สัปดาห์ที่ 7 เสด็จไปประทับใต้ต้นเกต ชื่อราชายตนะ ตั้งอยู่ทางทิศทักษิณ คือทิศใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ขณะประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข พาณิชสองพี่น้อง คือตปุสสะและภัลลิกะ เดินทางจากอุกกลชนบทมาถึงที่นั้น เห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ใต้ ต้นราชายตนะ ได้นำข้าวสัตตุก้อนและสัตตุผงเข้าไปถวาย และแสดงตนเป็นปฐมอุบาสก ขอถึงพระรัตนะ 2 ประการ คือ พระพุทธเจ้าและพระธรรม เป็นสรณะที่พึ่งตลอดชีวิต เรียกว่า เทววาจิกอุบาสก (วินย.มหา. (ไทย) 6/6/24)

7. ปฐมสาวก

พระองค์ทรงกำหนดว่าจะแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ก่อน จึงเสด็จออกจากต้น อชปาลนิโครธตอนเช้าวันขึ้น 15 ค่ำแห่งเดือนอาสาฬหะ คือ เดือน 8 ทรงพระดำเนินไป ตามทางที่จะไปเมืองพาราณสี อันเป็นเมืองหลวงของแคว้นกาสี ครั้นเสด็จถึงเขตติดต่อระหว่างแม่น้ำคยากับต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงพบอาชีวกชื่ออุปกะเดินสวนทางมา อุปกาชีวก เห็นพระฉวีวรรณของพระองค์ผุดผ่องนึกประหลาดใจ ต้องการทราบว่าใครเป็นศาสดา จึงทูลถามพระองค์ พอได้ยินคำตอบว่า พระองค์เป็นผู้ตรัสรู้เอง ไม่มีใครเป็นศาสดาสั่งสอน อุปกาชีวกไม่เชื่อ สันศีรษะแล้วเดินหนีไป พระองค์เสด็จต่อไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ถึงที่อยู่ของปัญจวัคคีย์ในเวลาเย็นวันเดียวกัน

ฝ่ายปัญจวัคคีย์เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล นัดหมายกันว่า พระสมณโคดมนี้ ทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความมักมากเสียแล้ว ไม่สามารถ จะบรรลุธรรมวิเศษอะไรได้ เมื่อเสด็จมาถึง พวกเราจะไม่ไหว้ ไม่ต้อนรับ ไม่รับบาตรจีวร เหมือนแต่ก่อน แต่จะปูอาสนะไว้ ครั้นพระองค์เสด็จเข้าไปหาแล้ว ปัญจวัคคีย์พูดถ้อยคำ อันแสดงความไม่เคารพ พระองค์จึงตรัสว่า เราได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มาแสดงธรรมให้ฟัง ปัญจวัคคีย์ไม่เชื่อ จึงทรงเตือนสติว่า เธอทั้งหลายจำได้อยู่หรือว่า วาจาเช่นนี้เราเคยพูดมาก่อน ปัญจวัคคีย์นึกขึ้นได้ว่า พระองค์ไม่เคยตรัสคำนี้มาก่อน จึงถวายอภิวาทยอมรับฟังพระธรรมเทศนา (วินย.มหา. (ไทย) 6/12/42)

รุ่งขึ้นวันอาสาฬหบูชา พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาชื่อธัมมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ ความย่อว่า ส่วนสุดสองอย่างบรรพชิตไม่ควรยึดถือปฏิบัติ ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข ซึ่งหย่อนเกินไป และอัตตกิลมถานุโยค การทำตนให้เดือดร้อน เช่น การทำทุกรกิริยา ซึ่งตึงเกินไป ส่วนสุดสองอย่างนี้ ไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ พระองค์ทรงค้นพบทางสายกลางที่ไม่ข้องแวะกับส่วนสุดสองอย่างนั้น ไม่หย่อนนัก ไม่ตึงนัก เปรียบเหมือนสายพิณ หย่อนนักก็ดีดไม่ดัง ตึงนักดีดแล้วมักขาด สายพิณที่จึงได้พอดี จึงจะดีดดังและไม่ขาด ทางสายกลางนี้ เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางแห่งการตรัสรู้และพระนิพพาน

ขณะทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่ โกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใด สิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด มีความดับเป็นธรรมดา” เมื่อทรงแสดง ปฐมเทศนาจบลง ท่านได้บรรลุโสดาปัตติผล พระองค์ทรงทราบ จึงทรงเปล่งอุทานว่า ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะรู้แล้วหนอ พระอุทานนี้ ทำให้ท่านได้ชื่อว่า อัญญาโกณฑัญญะ เป็นสักขีพยานว่า พระธรรมของพระองค์ที่ว่า ประณีตลุ่มลึกนั้น บัดนี้มีผู้รู้แจ้งแล้ว เมื่อท่านทูลขออุปสมบท พระองค์ทรงให้โกณฑัญญะอุปสมบทเป็นภิกษุ ด้วยพระวาจาว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด วิธีอุปสมบทอย่างนี้ เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา ส่วนผู้ที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีนี้ เรียกว่า เอหิภิกขุ การอุปสมบท ของพระอัญญาโกณฑัญญะ ทำให้เกิดพระภิกษุองค์แรกขึ้นในพระพุทธศาสนา และทำให้มีพระรัตนตรัยครบสมบูรณ์ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ในวันอาสาฬหบูชานี้ (วินย.มหา. (ไทย) 6/17/49)

หลังจากนั้นมา พระองค์ประทับจำพรรษาแรก ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอื่นอีก จนพระปัญจวัคคีย์ที่เหลือได้ดวงตาเห็นธรรมครบทุกรูป และทรงบวชให้ทั้งหมด เหมือนอย่างบวชให้พระอัญญาโกณฑัญญะทุกประการ เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์บรรลุโสดาปัตติผล ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระอริยสาวก เพราะฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้ว พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์จะให้ภิกษุปัญจวัคคีย์ เหล่านั้นบรรลุเป็นพระอรหันต์ จึงทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรให้ฟัง ความย่อว่า ภิกษุทั้งหลาย รูป คือร่างกาย เวทนา คือความรู้สุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญา คือความจำ สังขาร คือสภาพที่เกิดกับจิต ปรุงแต่งจิตให้ดีบ้างชั่วบ้าง และวิญญาณคือจิต รวมเรียกว่าขันธ์ 5 นี้เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ถ้าขันธ์ 5 นี้เป็นตัวตนแล้ว บุคคลผู้เป็นเจ้าของพึงปรารถนาได้ ตามใจชอบว่าจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะขันธ์ 5 เป็นอนัตตาไม่ใช่ ตัวตน บุคคลผู้เป็นเจ้าของจึงไม่สามารถบังคับได้ตามใจหวัง

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุปัญจวัคคีย์ให้พิจารณาแยกกายใจโดยขันธ์ 5 เป็น อนัตตา ไม่ใช่ตัวตนอย่างนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์พิจารณาตามกระแสพระธรรมเทศนานั้น จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ขณะนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก 6 องค์ คือ พระพุทธเจ้าและภิกษุปัญจวัคคีย์ อีก 5 คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ (สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, 2557)

8. ส่งพระสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนา

เมื่อ ยสะกุลบุตร บุตรของเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี เกิดความเบื่อหน่ายจากการครองเรือน ได้เดินตามทางไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พลางบ่นไปว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” ในเวลาใกล้รุ่ง ขณะนั้นพระบรมศาสดาทรงเสด็จจงกรมอยู่ ทรงได้ยินเข้า จึงตรัสไปว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่

ขัดข้อง เชิญทางนี้เถิด และนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน” ยสะได้ยินดังนั้นจึงถอดรองเท้าเข้าไปเฝ้า ถวายนมัสการ แล้วนั่งลงที่สมควรแห่งหนึ่งพระองค์ทรงแสดงอนุปุพพิกถา 5 ประการ คือ เรื่องที่กล่าวถึงตามลำดับ ธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นชั้น ๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมัตถ์ ประกอบด้วย

1. ทานกถา คือ เรื่องทาน กล่าวถึงการให้ การเสียสละเผื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือกัน (talk on giving, liberality or charity)

2. สีลกถา คือ เรื่องศีล กล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม (talk on morality or righteousness)

3. สัคคกถา คือ เรื่องสวรรค์ กล่าวถึงความสุขความเจริญ และผลที่น่าปรารถนาอันเป็นส่วนดีของกาม ที่จะพึงเข้าถึง เมื่อได้ประพฤติดีงามตามหลักธรรมสองข้อต้น (talk on heavenly pleasures)

4. กามาทีนวกถา คือ เรื่องโทษแห่งกาม กล่าวถึงส่วนเสีย ข้อบกพร่องของกาม พร้อมทั้งผลร้ายที่สืบเนื่องมาแต่กาม อันไม่ควรหลงใหลหมกมุ่นมัวเมา จนถึงรู้จักที่จะหน่ายถอนตนออกได้ (talk on the disadvantages of sensual pleasures)

5. เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสงส์แห่งความออกจากกาม กล่าวถึงผลดีของการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินติดอยู่ในกาม และให้มีฉันทะที่จะแสวงความดีงามและความสุขอันสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้น (talk on the benefits of renouncing sensual pleasures) (วินย.มหา. (ไทย) 6/27/64)

ตามปกติ พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่คฤหัสถ์ ผู้มีอุปนิสัยสามารถที่จะบรรลุธรรมพิเศษ ทรงแสดงอนุปุพพิกถานี้ก่อน แล้วจึงตรัสแสดงอริยสัจจ์ 4 เป็นการทำจิตให้พร้อมที่จะรับ ดุจผ้าที่ซักฟอกสะอาดแล้ว ควรรับน้ำย้อมต่าง ๆ ได้ด้วยดีแล้วจบลงด้วยการอริยสัจ 4 พอจบพระธรรมเทศนา ยสกุลบุตรก็ได้ดวงตาเห็นธรรม เศรษฐีผู้เป็นบิดาท่านยสะ ได้เข้าเฝ้าพระศาสดาและพระองค์ได้ทรงประทานพระธรรมเทศนาอนุปุพพีกถาและอริยสัจ 4 ท่านเศรษฐีได้แสดงตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต นับว่าเป็นอุบาสกคนแรกในโลกที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ (เตวาจิกอุบาสก) (วิ.มหา. (ไทย) 4/27/26-27) ฝ่ายมารดาและภรรยาของท่านก็เหมือนกัน ได้ขอถึงพระรัตนะตรัยเป็นสรณะเป็นอุบาสิกาคนแรกในโลก พระพุทธเจ้าทรงอุปสมบทแก่ท่านยสะด้วยการประทานพระดำรัสว่า "เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด" ในที่ นี้ไม่มีคำว่า "เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด" เพราะยสะเป็นพระอรหันต์ถึงที่สุดแห่งทุกข์แล้ว สหายพระยสะที่มีชื่อ 4 คน คือ วิมละ สุพาหุ ปุณชิ และควัมปติ และที่ไม่ปรากฏชื่ออีก 50 คน ทราบข่าวยสกุลบุตรบวชจึงพากันออกบวชตาม พระพุทธองค์ทรงอุปสมบทและทรงสั่งสอนจนให้สำเร็จพระอรหันต์

ครั้นมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลกแล้ว 61 องค์ พร้อมด้วยพระศาสดา พระองค์จึงตรัสเรียกพระสงฆ์สาวกเหล่านั้นมาเพื่อที่จะส่งไปประกาศพระศาสนา จึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้เธอทั้งหลายก็เหมือนกัน เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปตามชนบท เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก แต่อย่าไปทางเดียวกัน 2 องค์จงแสดงธรรมที่มีคุณในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะอันบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายมีกิเลสบังปัญญาดุจธุลีในจักษุมีอยู่น้อย เพราะโทษที่มิได้ฟังธรรม จึงเสื่อมจากคุณที่จะพึงได้พึงถึง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่ แม้เราเองจะไปยังอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อจะแสดงธรรม” เมื่อพระสงฆ์สาวกทั้ง 60 องค์ออกประกาศพระศาสนาได้มีกุลบุตรศรัทธาเลื่อมใสเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงเห็นความลำบาก ที่พระสงฆ์ได้นำกุลบุตรเหล่านั้นมาบวชกับพระองค์ ภายหลังจึงทรงอนุญาตให้พระสงฆ์เหล่านั้นให้บวชกุลบุตรผู้มีความเลื่อมในได้เอง โดยการให้กล่าวแสดงตนถึงพระรัตนตรัย ก็เป็นอันเสร็จพิธีการบวช การบวชแบบนี้เรียกว่า ติสรณคมนูปสัมปทา คือไตรสรณคมน์ (สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, 2557)

9. เสด็จกรุงราชคฤห์

ส่วนพระองค์ทรงเสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทางเสด็จแวะพักที่ไร่ฝ่ายแห่งหนึ่ง ได้พบกุลบุตรผู้เป็นสหายกัน 30 คน มีชื่อเรียกว่า “ภัททวัคคีย์” พระพุทธเจ้าก็ทรงเทศนาอนุปุพพีกถาและอริยสัจ 4 โปรดจนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วได้ทรงส่งไปประกาศพระศาสนาต่อไป

9.1 โปรดชฎิล 3 พี่น้อง

ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราเป็นที่อาศัยของพวกชฎิล 3 พี่น้อง ผู้พี่มีชื่อว่าอุรุเวลกัสสปะมีศิษย์อยู่ 500 คน คนกลางมีชื่อว่านทีกัสสปะมีศิษย์อยู่ 300 คน คนเล็กมีชื่อว่าคยากัสสปะมีศิษย์อยู่ 200 คน พระพุทธเจ้าทรงทรมานชฎิลเหล่านั้นจนละทิ้งลัทธิเดิม มีความศรัทธาในพระองค์ ขออุปสมบท แล้วพระองค์ทรงเทศนาโปรดด้วยกัณฑ์ที่มีชื่อว่า “อาทิตตปริยายสูตร” ใจความในอาทิตตปริยาสูตรนั้นว่า

1. อายตนะภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นต้น

2. อายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ เป็นของร้อน

3. วิญญาณ ผัสสะ และเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะอายตนะภายใน กับอายตนะภายนอกกระทบกันเป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร ร้อนเพราะไฟ 3 กอง คือ ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะและร้อนเพราะ การเกิด แก่ ตาย ความเศร้าโศกครำครวญ ความทุกข์ ความเสียใจ และความขัดเคืองใจ

เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว ภิกษุทั้งหมด 1,003 รูป ได้สำเร็จพระอรหันต์ (วินย.มหา. (ไทย) 6/55/105)

9.2 โปรดพระเจ้าพิมพิสาร

พระพุทธองค์ ครั้นประทับอยู่ที่คยาสีสะตามควรแก่พระอัธยาศัยแล้ว จึงพร้อมด้วยภิกษุสาวกเหล่านั้นได้เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ณ ลัฏฐิวัน (สวนตาลหนุ่ม) พระเจ้าพิมพิสารทราบข่าวก็ได้เสด็จออกมานมัสการพร้อมด้วยบริวารมากมาย บริวารเหล่านั้นได้แสดงทิฐิของตนไปต่าง ๆ เช่น บางพวกก็นมัสการ บางพวกก็เฉย เป็นต้น พระองค์จึงให้พระอุรุเวลกัสสปะ ประกาศลัทธิเก่าของตนแก่ชนผู้เลื่อมใส ว่าไม่มีแก่นสาร หาประโยชน์มิได้ จากนั้นพระองค์ก็แสดงอนุปปุพพีกถา และอริยสัจ 4 ในที่สุดพระเจ้าพิมพิสาร กับบริวาร 12 ส่วนได้ดวงตาเห็นธรรม อีกส่วนหนึ่งได้ตั้งอยู่ในสรณคมน์ ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารก็ได้สำเร็จความปรารถนา ที่ทรงตั้งไว้ 5 ประการในครั้งยังเป็นพระกุมาร คือ

1. ครั้งก่อน เมื่อหม่อนฉันยังเป็นราชกุมาร ได้มีความปรารถนาว่า ไฉนหนอ ชนทั้งหลายพึงอภิเษกเราในราชสมบัติดังนี้ นี้เป็นความปรารถนา ของหม่อมฉันประการที่ 1 บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้วพระพุทธเจ้าข้า

2. ขอพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พึงเสด็จมาสู่แว่นแคว้นของหม่อมฉันนั้น นี้เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ 2 บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้วพระพุทธเจ้าข้า

3. ขอหม่อมฉันพึงได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น นี้เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ 3 บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้วพระพุทธเจ้าข้า

4. ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นพึงแสดงธรรมแก่หม่อมฉัน นี้เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ 4 บัดนี้ความปรารถนานั้น ของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว พระพุทธเจ้าข้า

5. ขอหม่อมฉัน พึงรู้ตัวถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น นี้เป็นความปรารถนาของหม่อนฉันประการที่ 5 บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว พระพุทธเจ้าข้า (วิ. มหา. (ไทย) 6/59/113)

ครั้นสำเร็จความปรารถนาทั้ง 5 ประการแล้ว พระองค์ก็ทรงถวายพระราชอุทยานเวฬุวัน (สวนไม้ไผ่) สร้างเป็นวัดแห่งแรกในทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยแห่งภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน

ในวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ ประทับนั่งบนพุทธอาสน์แล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงถวายภัตตาหาร ทรงอังคาสพระสงฆ์มี พระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ครั้นพระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จ เรียบร้อยแล้ว พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลว่า ลัฏฐิวันที่เสด็จประทับอยู่นั้น เป็นสถานที่เล็ก ทั้งไกลจากชุมชน หนทางไปมาไม่สะดวก หม่อมฉันขอถวายพระราชอุทยานเวฬุวันสวน ไม้ไผให้เป็นสังฆาวาสที่พักของพระสงฆ์ ด้วยเป็นสถานที่กว้าง

ใหญ่ มีเสนาสนะพร้อมมูล อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลจากชุมชน กลางวันไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน กลางคืนเงียบสงัด ไม่มีเสียง อื้ออึง หนทางไปมาสะดวก เหมาะจะแสวงหาความสงบ หลีกเร้นอยู่ตามวิสัยสมณะควรเป็นที่ประทับอยู่ของพระองค์ แล้วทรงจับพระเต้าทองเต็มด้วยน้ำหลั่งลงบนพระหัตถ์พระพุทธเจ้า ถวายพระราชอุทยานเวฬุวันเป็นสังฆาวาส พระพุทธเจ้าทรงรับพระเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนาทรงอนุโมทนาแล้ว ทรงพาพระสงฆ์สาวกไปประทับ ณ พระเวฬุวัน และทรงใช้พระเวฬุวันแห่งนี้ เป็นที่ ประดิษฐานพระพุทธศาสนา นับแต่ทรงให้การอุปสมบทชฎิล 3 พี่น้อง ทรงพาไปเผยแผ่ ธรรมในเมืองราชคฤห์โดยมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ทำให้พระพุทธ ศาสนาแผ่ขยายไปได้อย่างรวดเร็ว

9.3 โปรดพระอัครสาวก

ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ เมืองราชคฤห์นี้ มีมาณพคนหนึ่งชื่ออุปติสสะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในหมู่บ้านอุปติสสคาม ตำบลนาลันทา ใกล้เมืองราชคฤห์ เป็นบุตรของวังคันตพราหมณ์และนางสารีพราหมณีเป็นเพื่อนสนิทกับมาณพอีกคนหนึ่งชื่อโกลิตะ ลูกชายนางโมคคัลลีพราหมณี ในหมู่บ้านโกลิตคาม ซึ่งอยู่ใกล้กับหมู่บ้าน อุปติสสคาม ทั้งสองตระกูลนี้คบหาเป็นเพื่อนกันมานานถึง 7 ชั่วอายุคน ดังนั้น อุปติสสมาณพและโกลิตมาณพ จึงคบหาเป็นเพื่อนกันตามบรรพบุรุษ ทั้งสองคนมีอายุ รุ่นราวคราวเดียวกัน เข้าศึกษาศิลปวิทยาในสำนักเดียวกัน มักไปไหนมาไหนด้วยกัน และ มีบริวารคนละ 500 คอยติดตามห้อมล้อมไปด้วยเสมอ วันหนึ่งได้ชวนกันไปดูมหรสพ แต่ไม่รู้สึกสนุกสนาน เกิดความเบื่อหน่ายในการชมมหรสพ เห็นพ้องต้องกันว่า การดูมหรสพจะได้ประโยชน์อะไร คนที่กำลังแสดงอยู่ อีกไม่ถึง 100 ปี ก็จะต้องตายกันหมด ควรออกบวชแสวงหาโมกขธรรมดีกว่า จึงชวนกัน ไปบวชอยู่ในสำนักของสัญชัยปริพาชก หนึ่งในจำนวนครูทั้ง 6 ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนมากมายในสมัยนั้น (สุ.อง. (ไทย) 32/146/269)

หลังจากบวชเป็นปริพาชกแล้ว มาณพทั้งสองใช้เวลาไม่นานนักก็ศึกษาเล่าเรียนจน จบความรู้ของอาจารย์ เพราะเป็นผู้มีสติปัญญาดี แต่ไม่พอใจในความรู้เพียงเท่านั้น เพราะ ไม่สามารถทำให้บรรลุโมกขธรรมได้ จึงเที่ยวเสาะแสวงหาพราหมณาจารย์ ผู้เป็นนักปราชญ์ สามารถบอกทางบรรลุโมกขธรรมได้ เมื่อไม่พบนักปราชญ์ตามที่คาดหวัง จึงพากันกลับมา อยู่ในสำนักอาจารย์สัญชัยตามเดิม และทำกติกากันว่า ใครพบโมกขธรรมก่อน จงบอกแก่ กัน จากนั้นได้แยกย้ายกันเสาะแสวงหาโมกขธรรม

เช้าวันหนึ่ง ขณะพระอัสสชิกำลังเที่ยวบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ อุปติสสปริพาชก เดินมาจากอารามปริพาชกได้เห็นพระอัสสชิมีกิริยาอาการสำรวม น่าเลื่อมใส สุภาพเรียบร้อย สงบเสงี่ยม งดงามทั้งการเดินและการยืน มีนัยน์ตาทอดลง แปลกจากบรรพชิตทั่วไป เกิดความเลื่อมใสใน

จริยาวัตรของท่าน จึงเดินตามหลังไปด้วยความรู้สึกแปลกใจว่า นักบวชท่านนี้เป็นใครกัน เราไม่เคยพบเห็นมาก่อน คงจะเป็นพระอรหันต์หรือผู้บรรลุ ธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง สังเกตเห็นพระเถระกำลังบิณฑบาตอยู่ ไม่เหมาะจะเข้าไปถาม จึงเดิน ตามไปห่างๆ ครั้นเห็นพระเถระได้อาหารบิณฑบาตพอสมควร กำลังหาสถานที่ฉัน ภัตตาหาร จึงเข้าไปปรนนิบัติให้เกิดความคุ้นเคย แล้วสอบถามว่า ท่านผู้เจริญ อากัปกิริยา ของท่านสงบเสงี่ยมยิ่งนัก ผิวพรรณก็เปล่งปลั่งสุกใส ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจคำสอนของใคร ทำให้ต้องละทิ้งบ้านเรือนออกบวช เมื่อพระอัสสชิตอบว่า พระสมณโคดม ทรงละฆราวาสวิสัย เสด็จออกผนวชจากราชสกุลศากยะ เป็นศาสดาของเรา เราชอบใจ คำสอนของพระองค์ จึงติดตามออกบวช จึงถามต่อไปว่า ศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร พระเถระตอบอย่างถ่อมตนว่า เราบวชได้ไม่นานนัก เพิ่งเข้ามาศึกษาพระธรรมวินัยนี้ จึงไม่สามารถแสดงธรรมให้ท่านฟังโดยพิสดารได้ แต่จะบอกให้รู้เพียงใจความสั้น ๆ อุปติสสปริพาชกขอให้บอกเพียงใจความสั้น ๆ เท่านั้น พระอัสสชิ จึงบอกย่อ ๆ ว่า ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้นไว้ด้วย พระมหาสมณะมีปกติตรัสสอนอย่างนี้ (สุ.องฺ (ไทย) 32/146/272)

เมื่อพระเถระกล่าวจบ อุปติสสปริพาชกเกิดดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีการ เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีการดับไปเป็นธรรมดา จากนั้นถามพระเถระว่า ขณะนี้พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหน เมื่อทราบว่าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน จึงนิมนต์ให้ พระเถระล่วงหน้าไปก่อน

ครั้นพระเถระจากไปแล้ว อุปติสสปริพาชกก็กลับไปหาโกลิตปริพาชก บอกข่าว การพบพระอัสสชิ และแสดงธรรมให้ฟังตามที่ตกลงกันไว้ โกลิตปริพาชกได้ดวงตาเห็น ธรรมเหมือนกัน หลังจากนั้นคนทั้งสองชวนกันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ตั้งใจจะพาอาจารย์ สัญชัยไปด้วย แต่สัญชัยปริพาชกมีทิฏฐิมาก ถือตนว่าเป็นเจ้าสำนักใหญ่ มีคนเคารพนับถือมาก ไม่อาจจะลดตัวเป็นศิษย์ใครได้ จึงปฏิเสธไม่ยอมไป แม้พยายามชักชวนหลายครั้งก็ ไม่เป็นผลสำเร็จ ท่านได้ถามคนทั้งสองว่า ในโลกนี้คนโง่มากหรือคนฉลาดมาก เมื่อคน ทั้งสองตอบว่า คนโง่มาก คนฉลาดมีน้อย จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นคนฉลาดจงไปหา พระสมณโคดม คนโง่จงมาหาเรา ท่านทั้งสองจงไปกันเถิด ในที่สุด อุปติสสะและโกลิตะได้อำลาสัญชัยปริพาชก ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ พระเวฬุวัน พร้อมด้วยเพื่อนปริพาชก 250 คน อีก 250 คนยังคงอยู่กับสัญชัยปริพาชก ต่อไป ขณะนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอยู่ ทอดพระเนตรเห็นสหายทั้งสองนำบริวารมาแต่ไกล ทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า คู่อัครสาวกของเรากำลังมา เมื่อคนเหล่านั้น มาถึง ถวายอภิวาทแล้วนั่งฟังพระธรรมเทศนา ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง บริวาร 250 คน สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกันในวันนั้นเอง ยกเว้นอุปติสสะและโกลิตะ ทั้งหมดทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ภายหลัง

อุปสมบท อุปติสสะมีชื่อว่า พระสารีบุตร โกลิตะ มีชื่อว่า พระโมคคัลลานะ ตามนามมารดาของตน ตั้งแต่นั้นมา

พระโมคคัลลานะหลังจากอุปสมบทได้ 7 วัน หลีกไปบำเพ็ญเพียรที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ ขณะปฏิบัติธรรมอยู่นั้น ถูกความง่วงครอบงำ มีความเบื่อหน่าย นั่งโงกง่วงอยู่ พระพุทธเจ้าทรงทราบด้วยพระญาณ เสด็จไปประทานอุบายแก้ง่วงว่า ดูกร โมคคัลลานะ เมื่อเธอกำหนดกรรมฐานใดอยู่ รู้สึกง่วงนอน จงกำหนดกรรมฐานนั้นให้มาก ขึ้นกว่าเดิม ความง่วงของเธอจะหายไป ถ้ายังไม่หายง่วง ให้ตรึกตรองพิจารณาถึงธรรมที่ ได้ฟังและเรียนมาแล้ว สาธยายธรรมนั้น ยอนหูทั้งสองข้าง เอามือลูบตามตัว ยืนขึ้นแล้ว เอาน้ำลูบนัยน์ตา เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาวบนท้องฟ้า ทำความรู้สึกให้เหมือนกัน ทั้งกลางวันกลางคืน เดินจงกรมกลับไปกลับมา ไม่ให้จิตคิดฟุ้งซ่านไปในภายนอก สุดท้าย ให้สำเร็จสีหไสยาส นอนตะแคงขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมกัน ตั้งสติว่าจะไม่ประกอบสุขในการนอน ตื่นแล้วรีบลุกขึ้นทำความเพียรทันที

ต่อจากนั้นทรงประทานพระโอวาทอีก 3 ข้อ คือ

1. จงสำเนียกว่า เราจักไม่ชูงวงเข้าไปสู่ตระกูล คือไม่ถือตัวว่าเป็นคนสำคัญ เพราะ เมื่อชูงวงเข้าไปสู่ตระกูล หากคนทั้งหลายมีงานจำเป็นอยู่หลายอย่าง ไม่ทันได้ใส่ใจถึง อาจทำให้เข้าใจผิดไปว่าใครยุยงพวกเขาให้แตกจากเรา พวกเขาจึงไม่สนใจเรา และเมื่อบิณฑบาตไม่ได้อะไร ก็จะเขินอาย คิดฟุ้งซ่าน ไม่สำรวมจิต ทำให้จิตห่างจากสมาธิ

2. จงสำเนียกว่า เราจักไม่พูดถ้อยคำเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกัน เพราะเมื่อพูดโต้เถียงกันไปมา ก็ต้องพูดมาก คิดฟุ้งซ่าน ไม่สำรวมจิต ทำให้จิตห่างจากสมาธิ

3. เราไม่สนับสนุนให้คลุกคลีกับหมู่ชน ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต แต่สนับสนุนให้คลุกคลีกับเสนาสนะอันเงียบสงบ ไม่มีเสียงอื้ออึง ไร้คนสัญจร เหมาะจะ หลีกเร้นอยู่ตามวิสัยสมณะควรละทิฏฐินั้นเสีย และไม่ทำทิฏฐิอื่นให้เกิดขึ้นอีก

พระโมคคัลลานะทูลขอให้ทรงแสดงตัณหักขยธรรม คือข้อปฏิบัติอันจะนำไปสู่ การดับกิเลสตัณหา พระองค์ตรัสสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ถือมั่น ก็จะไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ก็จะดับกิเลสตัณหาทั้งปวงได้ พระโมคคัลลานะปฏิบัติตามพระโอวาทที่ตรัสสอน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้นเอง ได้รับการยกย่องให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นผู้เลิศในทางมีฤทธิ์มาก

พระสารีบุตร หลังจากอุปสมบทได้ 15 วัน ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปพักที่ถ้ำ สุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ มีปริพาชกผู้หนึ่งชื่อทีฆนขะ อัคคิเวสสนโคตร ซึ่งเป็นหลานของท่านเอง ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แสดงทิฏฐิของตนว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควร แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด

พระองค์ตรัสตอบว่า อัคคิเวสสนะ ถ้าอย่างนั้น ความเห็นอย่างนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน ท่านต้องไม่ชอบใจความเห็นอย่างนั้น แล้ว ทรงแสดงทิฏฐิของคน 3 ประเภทว่า คนบางพวกเห็นว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจ หมด คนบางพวกเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด คนบางพวกเห็นว่า บางสิ่งควรแก่เรา เราชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ ทิฏฐิเช่นนี้ทำให้เกิดการ เข้าใจผิดกัน ทุ่มเถียงกัน บาดหมางกัน จนถึงเบียดเบียนกันขึ้น เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้

ครั้นทรงแสดงโทษความยึดมั่นถือมั่นด้วยทิฏฐิ 3 อย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตร มีความย่อว่า มหาภูตรูป 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประชุมกันเข้าเป็นกาย เกิดจากบิดามารดา เติบโตมาเพราะข้าวสุกและขนมสด มีการแตกทำลายไป ไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมละความพอใจในกาย ความเยื่อใยในกาย และความตกอยู่ในอำนาจของกามได้ เวทนา 3 คือ สุข ทุกข์ และ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ ก็เช่นเดียวกัน เป็นของไม่เที่ยง เวทนาอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเวทนาอีกสอง อย่างก็หายไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมละความยึดมั่นถือมั่น เบื่อหน่ายในเวทนาเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดย่อม หลุดพ้น ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยทิฏฐิ ไม่วิวาทแก่งแย่งกับใคร

พระสารีบุตรนั่งถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระพุทธเจ้า ฟังพระธรรมเทศนาที่ตรัสแก่ทีฆนขปริพาชก ตั้งใจพิจารณาไปตามกระแสพระธรรมเทศนานั้น จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมันด้วยอุปาทาน สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้นเอง ได้รับ การยกย่องให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา เป็นผู้เลิศในทางมีปัญญามาก

ส่วนทีฆนขปริพาชก ได้ดวงตาเห็นธรรม ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล สิ้นความ เคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธศาสนา ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาว่า มีความไพเราะ ดุจบุคคลหงายของที่คว่ำา เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในที่มืด และประกาศตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งตลอดชีวิต (สุ.ข. (ไทย) 40/11/131)

10. เสด็จแคว้นมคธ

หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศพระธรรมแก่ภัททวัคคีย์ ชฎิลสามพี่น้อง และพระเจ้าพิมพิสาร ตลอดจนทรงโปรดพระอัครสาวกให้บรรลุธรรม ณ กรุงราชคฤห์แล้ว พระศาสนาได้เริ่มเป็นที่รู้จักในแคว้นมคธอย่างแพร่หลาย แต่กระบวนการเผยแผ่ธรรมะยังต้องดำเนินต่อไป ด้วยความมั่นคง ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงเสด็จออกจากเวฬุวันสู่พื้นที่ต่าง ๆ เพื่อโปรดประชาชนและแสดงหลักธรรมสำคัญ อันนำไปสู่เหตุการณ์สำคัญ คือ วันจาตุรงคสันนิบาต การแสดง โอวาทปาฏิโมกข์ และการประกาศพระสัจธรรมอย่างเป็นระบบในราชธานีของแคว้นมคธ

10.1 วันจาตุรงคสันนิบาตและการประกาศธรรม

ในเย็นวันนั้น พระบรมศาสดาทรงประชุมพระสาวก ณ พระเวฬุวันวิหาร มีสันนิบาตอันประกอบด้วยองค์ 4 ที่เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต คือ

1. วันนั้นเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 อยู่ในมาฆฤกษ์
2. ภิกษุ 1,250 รูป มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย
3. ภิกษุที่ร่วมประชุม ล้วนเป็นพระอรหันต์ ผู้ได้อภิญญา 6 ทั้งหมด
4. ภิกษุทุกรูปล้วนเป็นเอหิภิกขุ คือ พระพุทธเจ้าตรัสให้บวชด้วยพระวาจา

ท่ามกลางสันนิบาต พระบรมศาสดาทรงสถาปนา พระสารีบุตร และ พระโมคคัลลานะ ให้เป็นคู่อัครสาวก ด้วยเหตุที่ท่านทั้งสองได้บรรลุ สาวกบารมีญาณ เต็มเปี่ยมแล้ว นับด้วยอสงไขยกับอีกแสนกัป

10.2 โอวาทปาฏิโมกข์

พระบรมศาสดาทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์อันมีภิกษุปุราณชฎิล 1,000 รูป ภิกษุบริวารของท่านพระสารีบุตร และท่านพระโมคคัลลานะ 250 รูป ความว่า

“ขันติเป็นธรรมเครื่องเผากิเลสอย่างยิ่ง
พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า
นิพพานเป็นธรรมอันสูงสุด
ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต
ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ...”

การไม่ทำบาปทั้งปวง 1 การทำกุศลให้ถึงพร้อม 1 การทำจิตให้ผ่องใส 1 ธรรม 3 ประการนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย การไม่กล่าวร้าย 1 การไม่ทำร้าย 1 ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ 1 ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ 1 ที่นั่งที่นอนอันสงัด 1 การประกอบความเพียรในอธิจิต 1 ธรรม 6 ประการนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราพระองค์นี้ การชุมนุมสงฆ์เช่นนี้ มีครั้งเดียว คือในปีแรกหลังจากตรัสรู้แล้ว 9 เดือน (ที.ม. (ไทย) 2/1/55-67)

10.2 การประกาศพระสัจธรรม

แนวคิดของพระพุทธเจ้าในการแสดงธรรมและเผยแผ่ธรรมนี้ สามารถประจักษ์ได้ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค คราวพระองค์ทรงส่งพระอรหันต์สาวก 60 รูป ไปประกาศศาสนาและเผยแผ่ธรรมว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ จงจาริกไป

เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมากเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและ ความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในนัยน์ตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ ฟัง (วิ.ม.(ไทย) 4/32/40)

ความสำเร็จในการแสดงธรรมหรือการเผยแผ่ศาสนาของพระพุทธเจ้า นอกจากพระองค์ทรงยึดมั่นในหลักการ วิธีการและอุดมการณ์ในการสอนและการแสดงธรรมแล้ว พระองค์ยังทรงพิจารณาถึงเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน ตัวผู้เรียน ตัวผู้สอน และลีลาการสอนอีกด้วย เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอนของพระพุทธเจ้านั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แยกไว้ เป็นประเด็นที่น่าสนใจดังนี้ 1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นหรือเข้าใจยากหรือยังไม่รู้เห็นไม่เข้าใจ 2. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับชั้น และความต่อเนื่องเป็นสายลงไป 3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ พึงสอนด้วยของจริงให้ผู้เรียนได้ดูได้เห็นได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง 4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คุมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่อง โดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา 5. สอนมีเหตุผล สามารถตรองตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทานำ 6. สอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก 7. สอนสิ่งที่มีความหมายควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2526)

11. สรุปท้ายบท

พุทธประวัติในปฐมกาล เป็นการศึกษาลำดับเหตุการณ์สำคัญในช่วงต้นแห่งพระพุทธศาสนาเริ่มตั้งแต่บริบททางประวัติศาสตร์ของชมพูทวีป ซึ่งอยู่ภายใต้ระบบวรรณะที่ฝังลึกและความเชื่อในพิธีกรรม พระโพธิสัตว์สิทธัตถะทรงถือกำเนิดในศากยวงศ์ อันเป็นราชสกุลผู้สูงศักดิ์ และทรงได้รับการศึกษาครบถ้วนตามธรรมเนียมกษัตริย์ ทว่าด้วยพระปรีชาญาณที่ลึกซึ้ง ทรงตระหนักถึงความไม่เที่ยงแท้แห่งชีวิตจากภาพปรากฏของเทวทูตทั้ง 4 อันเป็นนิมิตภายในอันทรงพลังซึ่งนำไปสู่การเสด็จออกผนวช มิใช่ด้วยอารมณ์ถวิลหาความสงบเพียงส่วนตัว แต่เป็นการมุ่งแสวงหาความจริงสูงสุดเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรอย่างไม่ลดละ ไม่ว่าการศึกษาในสมาบัติขั้นสูงสุดหรือการบำเพ็ญทุกรกิริยาอันเป็นวิถีแห่งความหลุดพ้นในอุดมคติของนักบวชในยุคสมัยนั้นอย่างถึงที่สุด จนกระทั่งทรงค้นพบมัชฌิมาปฏิปทา และบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณภายใต้ควงไม้ศรีมหาโพธิ์ ณ อุรุเวลาเสนานิคม ภายหลังการตรัสรู้ พระองค์มิได้เก็บงำธรรมะไว้เพื่อตน แต่ทรงประกาศธรรมสัจจะ โดยเริ่มจากปัญจวัคคีย์ ผู้เป็นกลุ่มแรกที่ได้สดับพระธรรมเทศนาและบรรลุธรรมเป็นลำดับ จนกระทั่งเกิดระบบสาวกเป็นครั้งแรก และมีการส่งออกพระสาวกไปประกาศพระศาสนา

อย่างมีระบบ ทั้งยังมีการขยายผลสู่พระราชาผู้ทรงอำนาจ เช่น พระเจ้าพิมพิสารผู้ถวายพระเวฬุวันให้เป็นวัดแห่งแรกของพระพุทธศาสนา ตลอดจนการได้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวก ทำให้พระพุทธศาสนาเริ่มมีสถาบันทางศาสนาอย่างเป็นระบบ มีโครงสร้างผู้นำทางธรรมชัดเจน พร้อมเผยแผ่ธรรมะอย่างเป็นองค์รวม อันสะท้อนให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์ที่ทรงสละสมบัติบรมจักรพรรดิ เพื่ออภิวาทสัจจะสูงสุด

การเรียนรู้พุทธประวัติในปฐมกาล มิใช่เพียงเพื่อจดจำเหตุการณ์ แต่เพื่อเข้าใจเจตจำนงอันยิ่งใหญ่ของพระบรมศาสดา ที่มิใช่เพียงผู้แสวงหาความหลุดพ้นส่วนตน หากแต่เป็นบุคคลผู้สร้างจริยวัตรแห่งปัญญาและเมตตาให้ปรากฏเป็นแบบอย่างของ “ผู้นำทางจิตวิญญาณ” ผู้เรียนจะสามารถพิจารณาเห็นพัฒนาการของศาสนาในฐานะสถาบันที่เริ่มต้นจากการเสียสละของปัจเจกบุคคล สู่การสร้างเครือข่ายสังคมแห่งธรรม ความเข้าใจดังกล่าวไม่เพียงเสริมสร้างความรู้เชิงประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ยังปลูกฝังโลกทัศน์เชิงพุทธปรัชญาที่เน้นการละอัตตาเพื่อสรรพสัตว์ ช่วยให้ผู้เรียนมีกรอบคิดเชิงจริยธรรมเพื่อเข้าใจบทบาทของศาสนาในสังคมร่วมสมัย และตระหนักถึงคุณค่าของการพัฒนาตนเพื่อผู้อื่นอย่างแท้จริง

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายภูมิหลังของชมพูทวีปและลักษณะทางสังคมในช่วงปฐมกาล พร้อมทั้งแสดงให้เห็นว่าเอื้อต่อการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาอย่างไร?

2. จงอธิบายความหมายของบุพนิมิตหรือ “เทวทูต 4” ที่เจ้าชายสิทธัตถะได้พบ และอธิบายว่าสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อพระราชหฤทัยของพระองค์อย่างไร?

3. จงอธิบายแนวทางการบำเพ็ญทุกรกิริยาของพระโพธิสัตว์ พร้อมเหตุผลที่ทรงละทิ้งแนวทางนี้ และเลือกดำเนินตามทางสายกลาง?

4. จงอธิบายลำดับเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นหลังตรัสรู้ในช่วง 7 สัปดาห์แรก และเหตุใดการประทับอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ จึงมีความหมายในเชิงศาสนา?

5. จงอภิปรายเหตุผลที่การแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรต่อปัญจวัคคีย์ว่าถือเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา และมีผลต่อการเกิดขึ้นของสังฆะอย่างไร?

6. จงอภิปรายถึงแรงบันดาลใจที่อยู่เบื้องหลังของการส่งพระสาวกออกไปประกาศพระพุทธศาสนา และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากภารกิจนี้ในระยะเริ่มต้น?

7. จงอภิปรายบทบาทของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะในฐานะพระอัครสาวก และเหตุใดทั้งสองจึงได้รับการยกย่องให้เป็นแบบอย่างในด้านปัญญาและฤทธิ์?

เอกสารอ้างอิง

ธนิต อยู่โพธิ์. (2530). *นิทานกถาพระพุทธประวัติตอนต้น ฉบับพระพุทธโฆสเถระ.* กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พระเทพดิลก. (2551). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์**.** (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534).*พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2561). พัฒนาการวรรณกรรมพุทธประวัติ. *วารสารปาริชาต มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 31(2), 209-211.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2526). *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า.* มูลนิธิพุทธธรรม.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์**.** (2554). *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก.* ผลิธัมม์.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2492). *พุทธประวัติ เล่ม 1*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2557).*วิชาพุทธประวัติ ธรรมศึกษาชั้นตรี ฉบับปรับปรุง 2557***.** มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุดใจ ภูกงลี. (2564). *เอกสารประกอบการสอนวิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. มหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 3

1.หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 3

1.1 บทนำ

1.2 เสด็จกรุงกบิลพัสดุโปรดพระประยูรญาติ

1.3 ทรงรับเชตวันมหาวิหาร

1.4 เสด็จกรุงเวสาลีระงับภัย

1.5 โปรดพระพุทธมารดาในภพดาวดึงส์

1.6 ทรงแต่งตั้งพุทธอุปัฏฐาก

1.7 สรุปท้ายบท

คำถามท้ายบท

เอกสารอ้างอิง

2.วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับลำดับเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติช่วงมัชฌิมกาล ได้แก่ การเสด็จกรุงกบิลพัสดุโปรดพระประยูรญาติ ทรงรับเชตะวันมหาวิหาร เสด็จกรุงเวสาลีระงับภัย ทรงโปรดพระพุทธมารดาในภพดาวดึงส์ และทรงแต่งตั้งพุทธอุปัฏฐาก

2.2 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับความหมายของคำสำคัญในพุทธประวัติ อาทิเช่น การเสด็จกรุงกบิลพัสดุโปรดพระประยูรญาติของพระพุทธเจ้า

2.3 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับแนวคิดสำคัญเรื่องญาตัตถจริยา แนวคิดเรื่องการให้ทานในพระพุทธศาสนา และการแต่งตั้งพุทธอุปัฏฐาก

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถ

3.1 LLO1 อธิบายลำดับเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติช่วงมัชฌิมกาล ได้แก่ เสด็จกรุงกบิลพัสดุโปรดพระประยูรญาติ ทรงรับเชตะวันมหาวิหาร เสด็จกรุงเวสาลีระงับภัย ทรงโปรดพระพุทธมารดาในภพดาวดึงส์ และทรงแต่งตั้งพุทธอุปัฏฐาก ได้อย่างถูกต้องตามเนื้อหาของบทเรียน

3.2 LLO2 อธิบายความหมายของคำสำคัญในพุทธประวัติ เช่น การเสด็จกรุงกบิลพัสดุโปรดพระประยูรญาติ ได้อย่างถูกต้องด้วยภาษาของตนเอง

3.3 LLO3 อภิปรายแนวคิดสำคัญเรื่องญาตัตถจริยา แนวคิดเรื่องการให้ทานในพระพุทธศาสนา และการแต่งตั้งพุทธอุปัฏฐาก ได้อย่างเหมาะสมตามเนื้อหาของบทเรีย

4. วิธีสอนและกิจกรรม

ผู้สอนเลือกวิธีการสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

4.1 การบรรยายเชิงโต้ตอบ (Interactive Lecture-Based Learning) โดยใช้วิธีการบรรยายแบบมีปฏิสัมพันธ์ ประกอบด้วยคำถามปลายเปิด และการอภิปรายร่วมในชั้นเรียนเพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกอธิบายเหตุการณ์สำคัญในบทเรียน โดยใช้สื่อประกอบ เช่น คลิปวิดีโอ ภาพ สไลด์ แผนที่ความคิด หรือ ตัวอย่างจากพระไตรปิฎกเพื่อประกอบการบรรยายหรืออธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning) โดยจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมด้วยความกระตือรือร้น เช่น กิจกรรมการจัดทำแผนภาพลำดับเหตุการณ์ (Timeline Activity) เกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง และให้นักศึกษาอธิบายเหตุการณ์แต่ละช่วงและทำการสรุปคำสำคัญหรือแนวคิดที่สำคัญ ในรูปแบบ Infographic หรือ Mind Map

4.3 การเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ (Collaborative Learning & Discussion) หรือ การเรียนรู้แบบเป็นทีม (Team-Based learning) โดยแบ่งกลุ่มนักศึกษาให้สืบค้นหัวข้อเฉพาะ เช่น การเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์โปรดพระประยูรญาติ ทรงรับเชตะวันมหาวิหาร แล้วให้อภิปรายร่วมกันและสรุปข้อมูลด้วยตนเอง พร้อมนำเสนอในรูปแบบ Creative Presentation หรือ อภิปรายในห้องเรียน

4.4 การนำเสนอหรือถ่ายทอดเนื้อหาบทเรียน (Micro-teaching or Creative Presentation) โดยให้นักศึกษาเลือกหัวข้อย่อยจากเนื้อหาในบทเรียน แล้วถ่ายทอดความเข้าใจผ่านการนำเสนอ เช่น การทำคลิปวิดีโอสั้น การออกแบบโปสเตอร์สื่อความรู้ การทำแผนที่ความคิด (Mind Mapping) การจัดทำสื่อดิจิทัล เช่น Slide, Presentation ด้วยโปรแกรมออนไลน์มี Canva เป็นต้น

4.5 การเรียนรู้โดยใช้เกมเป็นฐาน (Game-Based Learning) โดยให้นักศึกษาทำการศึกษาค้นคว้า หรืออ่านเนื้อหาที่กำหนดให้ ใช้เวลาประมาณ 15 นาที จากนั้นให้จับคู่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยฝึกสรุป Key Takeaways ให้ได้อย่างน้อย 3 ประเด็น ผู้สอนให้สัญญาณเริ่มเล่นเกมแฟนตัวยง/แฟนพันธ์แท้ โดยใช้ App เช่น Kahoot/Quizzes/Gimkit/Blooklet/Socrative ฯลฯ หรือใช้ Board Game เพื่อสร้างกิจกรรมตอบคำถาม ผู้เรียนจำนวน 3 คน ที่ได้คะแนนสูงสุด Top 3 ในแต่ละครั้งจะได้คะแนนพิเศษ โดยมีเงื่อนไขที่ตกลงร่วมกันก่อนเรียนตามความเหมาะสม เช่น หากได้คะแนน Top 3 ครบ 10 ครั้งก่อนผู้เรียนคนอื่น จะได้คะแนนพิเศษ 10 คะแนน เพื่อนำไปตัดเกรด ผู้เรียนคนอื่น ๆ จะได้คะแนนตามจริง จากนั้นให้ผู้เรียนแต่ละคนให้ข้อสะท้อนคิด (Feedback) เช่น กด Like หรือ Dislike หรือ ให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงการเล่นในครั้งถัดไป หลังสิ้นสุดการ

เล่นเกมแต่ละเกม ให้ผู้เรียนแต่ละคนนำคะแนนที่ได้ และ Key Takeaways ข้อสะท้อนคิด (Feedback) หรือข้อเสนอแนะของตนเอง นำไปสะสมใน Portfolio โดยใช้ App ต่าง ๆ เช่น Notion App หรือ Google Sites เป็นต้น เพื่อส่งอาจารย์ในสัปดาห์สุดท้าย เพื่อนำไปตัดสินผลการเรียนหรือตัดเกรด ร่วมกับคะแนนอื่น ๆ เช่น คะแนนสอบกลางภาค คะแนนสอบปลายภาค เป็นต้น โดยเล่นแบบนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบทุกเนื้อหาในบทเรียนนั้น ๆ

4.6 กิจกรรมพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ (Character-Building Activities) โดยให้นักศึกษาเลือกคุณลักษณะของบุคคลต้นแบบ เช่น พระพุทธเจ้า พระอัครสาวก หรือสาวก สาวิกาที่ผู้เรียนชื่นชอบ แล้วนำมาอธิบายหรืออภิปรายในชั้นเรียน โดยเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะที่พึงประสงค์ที่ผู้เรียนต้องการจะนำไปพัฒนาตนเองให้ได้ตามบุคคลต้นแบบที่เลือก

4.7 กิจกรรมสะท้อนและอภิปรายหลักจริยธรรม (Ethical Reflection & Discussion) โดยจัดสถานการณ์จำลองให้ผู้เรียนอภิปราย เช่น “หากคุณเป็นพระญาติของพระพุทธเจ้าที่มีอายุมากกว่าจะแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้าที่มีอายุน้อยกว่าหรือไม่ เพราะเหตุใด?” จากนั้นให้นักศึกษาเชื่อมโยงกับหลักคุณธรรมจริยธรรมและหลักศีลธรรม ความเสียสละ และค่านิยมในยุคปัจจุบัน

5. สื่อการเรียนการสอน

ผู้สอนเลือกสื่อการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

5.1 สื่ออ้างอิงหลัก เช่น เอกสารประกอบการสอน/เอกสารคำสอน/ตำรา/หนังสือ/พระไตรปิฎก/บทความวิจัย/บทความวิชาการ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในบทเรียน

5.2 สื่อดิจิทัลเพื่อการเรียนรู้ เช่น /PowerPoint/YouTube/E-book/E-learning/Canva/Google Sites ฯลฯ

5.3 สื่อหรือแอปเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมและติดตามความก้าวหน้าในการเรียนรู้ หรือพัฒนาความรู้ มี Metacognitive Knowledge เป็นต้น เช่น กลุ่ม Facebook/กลุ่ม Line/Classroom/Zoom Cloud Meeting/Google Meet/Notion App ฯลฯ

5.4 สื่อสะท้อนคิด (Feedback) สำหรับการประเมินเพื่อพัฒนาและตัดสินผลการเรียนรู้ เช่น Google Form/ Quizzes/ Kahoot/ Boardgame/ YouTube comment/ Canva Comment/ Google classroom comment ฯลฯ

6. การวัดและการประเมินผล

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment)

การประเมินในขั้นนี้มุ่งเน้นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยไม่นำมาตัดสินผลการเรียนรู้ การให้คะแนน หรือตัดเกรด แต่เป็นกระบวนการสะท้อนความคิดในการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถประเมินศักยภาพของตนเองในการเรียนรู้ในบทเรียน ตลอดจนเป็นแนวทางสำหรับผู้สอนในการนำข้อมูลไปปรับปรุงกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัยต่อไป โดยผู้สอนเลือกการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.1.1 แบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน เพื่อวัดความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นและความก้าวหน้าในการเรียนรู้

6.1.2 กิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน เช่น Activity-Based Learning/ Collaborative Learning & Discussion/ Team-Based learning /Micro-teaching or Creative Presentation ฯลฯ เพื่อพัฒนาศักยภาพของนักศึกษาตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง

6.1.3 แบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถาม การตอบคำถาม และการมีส่วนร่วมในการทำรายงานกลุ่มและการนำเสนอรายงาน เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้านทักษะ (S) ด้านจริยธรรม (Ethic) และด้านลักษณะบุคคล (Character)

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment)

การประเมินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในส่วนนี้ มุ่งวัดความสามารถของผู้เรียนตามผลลัพธ์การเรียนรู้ (LLOs) ที่กำหนดไว้ โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม โดยตรวจสอบได้ผ่านกิจกรรมและเครื่องมือการประเมินที่หลากหลายตามแนว OBE เพื่อให้ครอบคลุมด้านความรู้ (K) ที่คาดหวัง โดยผู้สอนเลือกการประเมินหรือเอกสารหลักฐานประกอบในการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.2.1 ข้อสอบกลางภาค (Midterm Examination) เป็นแบบอัตนัยหรือแบบปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.2 รายงานกลุ่ม เป็นแบบออนไลน์ หรือเป็นเล่มรายงานตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.3 ข้อสอบปลายภาค (Final Examination) เป็นแบบผสมอัตนัยและปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.4 Rubrics Scoring เป็นการกำหนดเกณฑ์ในการให้คะแนนการสอบอัตนัยและการนำเสนอรายงานเพื่อให้เกิดความชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม

6.2.5 Portfolio สะสมกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน โดยใช้กิจกรรม เช่น Gamification ให้นักศึกษาสะสม Reflection/Feedback/Key Takeaways ของตนเอง

บทที่ 3
พุทธประวัติในมัชฌิมกาล

1.บทนำ

พุทธประวัติในช่วงมัชฌิมกาลเป็นช่วงเวลาสำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะเป็นระยะที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศพระธรรมและเผยแผ่หลักคำสอนไปทั่วชมพูทวีป พระองค์มิได้เก็บรักษาพระธรรมไว้เพียงลำพัง แต่มีพระมหากรุณาธิคุณในการเผยแผ่พระธรรมเพื่อนำพาสรรพสัตว์ให้พ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง การประกาศพระศาสนาในช่วงนี้จึงเป็นการวางรากฐานที่มั่นคงให้แก่พระพุทธศาสนา ทำให้คำสอนของพระพุทธองค์สามารถสืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม พระองค์ได้พิจารณาว่าพระธรรมที่ตรัสรู้นั้นเป็นสัจธรรมอันลึกซึ้ง เข้าใจได้ยาก และมิใช่ทุกคนจะสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย แต่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์จึงทรงตัดสินพระทัยประกาศพระพุทธศาสนาเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ให้เข้าถึงหนทางแห่งการดับทุกข์ สำหรับการประกาศพระพุทธศาสนาเริ่มต้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาเรื่อง “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแก่ปัญจวัคคีย์ทั้งห้า ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระธรรม หลังจากจบเทศนา พระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม และขอบวชเป็นพระภิกษุองค์แรก ทำให้เกิด พระรัตนตรัย ครบองค์สาม ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ภายหลังจากการแสดงปฐมเทศนา พระพุทธองค์มิได้หยุดอยู่เพียงเท่านั้น แต่ยังทรงมุ่งมั่นเผยแผ่พระธรรมไปยังแคว้นต่าง ๆ ทั่วชมพูทวีป พระองค์เสด็จจาริกไปยังเมืองสำคัญ เช่น ราชคฤห์ พาราณสี สาวัตถี เวสาลี และแคว้นอื่น ๆ เพื่อแสดงธรรมแก่ประชาชนทุกชนชั้น ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี พ่อค้า และสามัญชน คำสอนของพระองค์เป็นที่เลื่อมใสศรัทธา เนื่องจากมีเนื้อหาที่เข้าใจง่ายและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง พระพุทธองค์ยังทรงส่งพระสาวกออกไปเผยแผ่ธรรมไปตามหัวเมืองและดินแดนต่าง ๆ โดยมีแนวทางการแสดงธรรมที่เหมาะสมกับจริตของผู้ฟัง ทำให้มีผู้ศรัทธาและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้พระองค์ยังแสดงธรรมแก่กษัตริย์และบุคคลสำคัญ เช่น พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ และพระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เพื่อให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงและสามารถเผยแผ่ไปอย่างยั่งยืน พระพุทธเจ้าทรงตั้งพระสงฆ์สาวกขึ้นเป็นรากฐานของพระศาสนา โดยกำหนดหลักเกณฑ์การบวชและวางพระวินัยให้เป็นแนวทางปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ คณะสงฆ์ถือเป็นกำลังสำคัญในการรักษาและสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธองค์ทรงแต่งตั้ง พระสารีบุตร และ พระโมคคัลลานะ เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้าย เนื่องจากทั้งสองท่านมีความสามารถโดดเด่นในการเผยแผ่พระธรรม โดยพระสารีบุตรเป็นเลิศด้านปัญญาและการแสดงธรรม ส่วนพระโมคคัลลานะเป็นเลิศด้านฤทธิ์อภิญญา นอกจากนี้ ยังมีพระสาวก

สำคัญอีกหลายรูป เช่น พระมหากัสสปะ พระอานนท์ พระอนุรุทธะ และพระองคุลิมาล ซึ่งต่างมีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังทรงอนุญาตให้สตรีสามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ โดยมีพระมหาปชาบดีโคตมี เป็นภิกษุณีองค์แรก ทำให้เกิดคณะภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่สตรีและประชาชนทั่วไป

2. เสด็จกรุงกบิลพัสดุโปรดพระประยูรญาติ

ขณะที่พระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันวิหาร พระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระราชบิดาได้สดับข่าวว่า พระโอรสบำเพ็ญทุกรกิริยา 6 ปี อยู่ที่อุรุเวลาเสนานิคม บัดนี้ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ทรงประกาศธรรมจักรอันบวร ประทับอยู่ที่เวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์

พระราชาจึงรับสั่งให้อำมาตย์ผู้หนึ่ง พร้อมด้วยบริวารอีกหนึ่งพัน ไปกราบทูลเชิญให้พระพุทธองค์ เสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ อำมาตย์พร้อมทั้งบริวารรับพระราชโองการแล้ว รีบเดินทางไปยังกรุงราชคฤห์สิ้นหนทาง ประมาณ 60 โยชน์ เพื่อทูลเชิญพระบรมศาสดา ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อถึงกรุงราชคฤห์ อำมาตย์พาบริวารเข้าไปยังพระเวฬุวันวิหาร ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ท่ามกลางบริษัท 4 อำมาตย์นั้นฟังแล้วคิดว่า พระราชสาส์นของพระราชาที่นำมาจะงดไว้ก่อน แล้วยืนอยู่ที่ท้ายสุดบริษัท ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาได้บรรลุพระอรหัตทั้งที่กำลังยืนอยู่ พร้อมบริวารหนึ่งพันได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบท

พระพุทธเจ้าประทาน เอหิภิกขุอุปสัมปทา ตรัสว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอพึงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด อำมาตย์พร้อมด้วยบริวารหนึ่งพันได้เป็นผู้ทรงจีวรและบาตรอันสำเร็จแล้วด้วยฤทธิ์ในทันทีนั้น งามประหนึ่งพระเถระบวชมาแล้วตั้งร้อยพรรษา

จำเดิมแต่ได้บรรลุพระอรหัต ภิกษุอำมาตย์ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วนั้นไม่ได้กลับไปกราบทูลความให้พระราชาทราบเลย เมื่ออำมาตย์ก็ยังไม่กลับ ข่าวสารก็ไม่ได้รับ พระราชาจึงส่งอำมาตย์อื่นพร้อมบริวารหนึ่งพันไปอีก ทรงส่งไปโดยทำนองเดียวกันนี้ถึง 9 ครั้ง ก็ยังไม่ได้รับข่าวคราว เพราะว่าเมื่ออำมาตย์ทุกคนที่ไป เมื่อได้บรรลุพระอรหัต ยังกิจของตนให้สำเร็จแล้ว ก็พากันพำนักอยู่ ในกรุงราชคฤห์เท่านั้น ไม่มีอำมาตย์ผู้หนึ่งผู้ใด จะส่งข่าวสารกลับมากราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ แม้แต่คนเดียว

พระเจ้าสุทโธทนะทรงพระดำริว่าชนเหล่านี้ไม่นำกลับมาแม้ข่าวสาร ใครหนอจักกระทำตามคำสั่งของเราได้ เมื่อทรงตรวจดูข้าราชบริพารก็เห็น กาฬุทายีอำมาตย์ ซึ่งเป็นผู้จัดราชกิจทั้งปวงให้สำเร็จ เป็นผู้ที่มีความคุ้นเคยกับราชวงศ์ เพราะกาฬุทายีอำมาตย์ผู้นี้ เกิดวันเดียวกับพระโอรสสิทธัตถะ เป็นหนึ่งในสหชาติทั้ง 7 พระราชาจึงมีรับสั่งให้หา ตรัสว่า กาฬุทายี เราปรารถนาจะเห็น

บุตรของเรา จึงส่งอำมาตย์ 9 คน กับบุรุษผู้เป็นบริวาร 9 พัน แต่บรรดาคนเหล่านั้นก็ไม่มีผู้ใดกลับมา แม้เพียงข่าวสารก็ยังไม่มี อันตรายแห่งชีวิตของเรารู้ได้ยากขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ เราปรารถนาจะเห็นบุตร เธออาจไปนำบุตรของเรามาได้หรือไม่

กาฬุทายีอำมาตย์กราบทูลว่า ได้พระเจ้าข้า หากข้าพระพุทธเจ้าจักได้บวช พระราชาตรัสว่า เธอจะบวชหรือไม่ก็ตาม เธอจงนำบุตรของเรากลับมาให้ได้ กาฬุทายีทูลรับพระบัญชา แล้วถือเอาพระราชสาส์นไปยังกรุงราชคฤห์ เมื่อถึงเวฬุวันวิหาร เข้าไปยืนอยู่ท้ายบริษัท ในขณะที่พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนา กาฬุทายีพร้อมด้วยบริวารได้บรรลุพระอรหัต ได้บวชแล้วโดยความเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา

เมื่อเหมันตฤดูล่วงไป นับแต่วันที่อำมาตย์กาฬุทายีมาถึงเวฬุวันวิหาร เวลาก็ล่วงไปแล้ว 7-8 วัน ครั้นในวันเพ็ญเดือน 4 พระกาฬุทายีคิดว่า บัดนี้ วสันตฤดูกำลังย่างเข้ามา หนทางที่เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ก็ชุ่มชื้น แผ่นดินปกคลุมไปด้วยหญ้าเขียวขจี ราวป่ามีดอกไม้บานสะพรั่ง กาลนี้เป็นกาลอันควรที่พระบรมศาสดาจะเสด็จจาริกไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อโปรดพระพุทธบิดาและสงเคราะห์พระประยูรญาติ พระกาฬุทายีเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ พรรณนาการเสด็จดำเนินไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ด้วยพระคาถาประมาณ 60 คาถา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าสุทโธทนะมีพระราชประสงค์จะพบพระองค์ ขอพระองค์กระทำการสงเคราะห์แก่พระชนกและพระญาติทั้งหลายเถิด พระบรมศาสดาทรงรับคำของกาฬุทายี

ครั้นถึงเวลาเสด็จจาริก พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วยขีณาสพสองหมื่นองค์ คือภิกษุกุลบุตร ชาวอังคะ และมคธหมื่นองค์ ภิกษุชาวกรุงกบิลพัสดุหมื่นองค์ เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์เดินทางวันละหนึ่งโยชน์ ด้วยมีพระดำริว่า หนทางจากกรุงราชคฤห์ถึงกรุงกบิลพัสดุ ประมาณ 60 โยชน์ ก็จักถึงในเวลาสองเดือน จึงเสด็จ จาริกไปโดยไม่รีบด่วน พระกาฬุทายีคิดว่าเราควรจะไปกราบทูลความที่พระพุทธองค์กำลังเสด็จมาแก่พระราชาให้ทรงทราบ จึงเหาะขึ้นสู่เวหาสไปปรากฏตัวในพระราชนิเวศน์

พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระเถระก็ดีพระทัย นิมนต์พระเถระให้นั่งบนอาสนะอันสมควรแล้ว นิมนต์ให้ฉันภัตตาหาร พระราชาอังคาสพระเถระแล้ว มีรับสั่งให้จัดถูบาตรนั้นด้วยเครื่องหอม บรรจุบาตรให้เต็ม ด้วยโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ ที่จัดไว้เพื่อพระองค์ ให้กาฬุทายีนำไปถวายพระทศพล พระเถระได้โยนบาตรขึ้นไปในอากาศ ตนเองก็เหาะขึ้นสู่เวหาส นำบิณฑบาตมาถวายแด่พระบรมศาสดา พระเถระนำบิณฑบาตมาถวายทุกวันโดยวิธีนี้ แม้พระบรมศาสดาก็เสวยบิณฑบาตเฉพาะของพระราชาเท่านั้น ในระหว่างการเดินทาง

หลังจากเสร็จภัตกิจทุกวันในพระราชนิเวศน์ พระเถระก็จะกราบทูลพระราชาว่า วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาสิ้นระยะทางมีประมาณเท่านี้ อันเป็นเหตุให้ราชสกุลทั้งสิ้นเกิดความยินดีเลื่อมใสในพระบรมศาสดา ทั้งที่ยังมิได้เห็น ด้วยคำที่พระกาฬุทายีเถระพรรณนา

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาใกล้ถึงพากันคิดว่า พวกเราจักได้เห็นพระญาติผู้ประเสริฐ จึงประชุมกันพิจารณาหาสถานที่อันเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ ได้กำหนดกันว่าปราสาทของพระเจ้านิโครธศากยะนั้น น่ารื่นรมย์ จึงให้กระทำการบูรณะปราสาทนั้นเพื่อให้พระพุทธองค์ประทับ เมื่อจะกระทำการต้อนรับ พระญาติทั้งหลายส่งเด็กชายและเด็กหญิง ชาวบ้านหนุ่มสาวถือของหอมและดอกไม้ แต่งตัวด้วยเครื่องประดับอันงดงามไปก่อน ต่อจากนั้น จึงส่งราชกุมาร ราชกุมารีตามไป ส่วนพวกตน ถือของหอม ดอกไม้ และจุรณเป็นต้น เสด็จตามราชกุมาร ราชกุมารีเหล่านั้น ครั้นรับเสด็จแล้วนำพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังนิโครธาราม พระบรมศาสดาแวดล้อมด้วย พระขีณาสพสองหมื่น ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้

ธรรมดาเจ้าศากยะทั้งหลาย มีมานะจัดในเรื่องชาติสกุล เจ้าศากยะเหล่านั้นทรงดำริว่า พวกเราเป็น กนิษฐา เป็นพระภาคิไนย เป็นพระโอรส สิทธัตถกุมารเป็นเด็กกว่า เป็นพระนัดดาของเราทั้งหลาย เราจักถวายการเคารพได้อย่างไร จึงตรัสกับพระราชกุมารทั้งหลายที่ยังหนุ่มว่า พวกเธอจงพากันถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า เราจักนั่งหลังพวกเธอ เจ้าศากยะทั้งหลายเหล่านั้นไม่ถวายบังคม พากันนั่งเฉยอยู่

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรวจดูอัธยาศัยของเจ้าศากยะเหล่านั้นแล้ว จึงทรงเข้าจตุตถฌานอันเป็นบาทแห่งอภิญญา ออกจากจตุตถฌานแล้วเหาะขึ้นสู่เวหาส ทรงแสดงยมกปาฏิปาริย์ปานประหนึ่งจะโปรยปราย ละอองธุลีพระบาท ลงบนเศียรของเจ้าศากยะเหล่านั้น (สุ.ขุ. (ไทย) 73/1/60-87)

พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรความอัศจรรย์ดังนั้น ตรัสว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แรกที่พระองค์ประสูติ หม่อมฉันได้เห็นพระบาทของพระองค์ ไปประดิษฐานอยู่บนชฎาของกาฬเทวิลดาบสผู้มาเยี่ยม หม่อมฉันก็ได้ไหว้พระองค์เป็นครั้งแรก ในวันวัปปมงคลแรกนาขวัญ หม่อมฉันก็ได้เห็นร่มเงาไม้หว้าที่พระองค์ประทับอยู่บนพระแท่น ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามตะวัน ก็ได้ไหว้พระองค์ครั้งนั้นเป็นการไหว้ครั้งที่สองของหม่อมฉัน ก็บัดนี้ หม่อมฉันได้เห็นปาฏิหาริย์ที่ไม่เคยเห็นมาก่อน จึงขอไหว้พระองค์อีก นี้เป็นการไหว้ครั้งที่สามของหม่อมฉัน

เมื่อพระราชาถวายบังคมแล้ว เจ้าศากยะทั้งปวง ก็พากันถวายบังคมตามทั้งหมด ไม่มีพระองค์ใด ที่จะนั่งเฉยอยู่ โดยไม่ถวายบังคม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระญาติทั้งหลายถวายบังคมด้วยประการฉะนี้แล้ว เสด็จลงจากอากาศ ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ แล้วตรัสพุทธวงศ์ ลำดับความเป็นมาของพระพุทธเจ้าในอดีต นับตั้งแต่พระทีปังกรพุทธเจ้าจนถึงพระกัสสปพุทธเจ้า ที่ทรงพยากรณ์ไว้ว่า พระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาล ให้แก่สมาคมพระประยูรญาติในที่นั้น ทำให้เจ้าศากยะทั้งปวง บังเกิดความเลื่อมใสโดยถ้วนหน้ากัน

ลำดับนั้น มหาเมฆได้ยัง ฝนโบกขรพรรษ ให้ตกลงมา น้ำนั้นมีสีแดง ผู้ที่ประสงค์ให้เปียกจึงจะเปียก ฝนโบกขรพรรษแม้หยาดเดียว ก็ไม่อาจตกลงบนร่างกายของผู้ที่ไม่ประสงค์จะให้เปียกเจ้า

ศากยะทั้งปวงเห็น ดังนั้นเกิดอัศจรรย์ไม่เคยเป็น สนทนากันว่า น่าอัศจรรย์ พวกเราไม่เคยเห็นมาก่อนเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ฝนโบกขรพรรษนี้ จะตกลงในสมาคมแห่งพระญาติของเรา แต่ในบัดนี้ก็หาไม่ แม้ในอดีตกาลก็เคยตกแล้ว จากนั้นจึงตรัส เวสสันดรชาดกเป็นลำดับต่อไป (สุรีย์ มีผลกิจ, 2556)

2.1 โปรดพระพุทธบิดา

ในวันรุ่งขึ้น พระบรมศาสดาอันภิกษุสองหมื่นแวดล้อม เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ ไม่มีผู้ใดจะไปนิมนต์หรือรับบาตรแม้สักคนเดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนที่ทวารพระราชวัง ทรงพิจารณาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ท่านเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในนครของสกุล อย่างไรหนอ ท่านเสด็จไปบิณฑบาตยังเรือนของเหล่าชนโดยข้ามลำดับ หรือตามลำดับเรือน ทรงพิจารณาแล้วไม่เห็นพระพุทธเจ้าแม้สักพระองค์หนึ่ง ที่จะเสด็จไปโดยข้ามลำดับ จึงมีพระดำริว่า บัดนี้แม้เราก็ควรจะรักษาประเพณีของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นไว้ และต่อไปสาวกทั้งหลายของเรา เมื่อสำเหนียก ตามเราอยู่ จักได้บำเพ็ญ ปิณฑจาริกวัตร คือการถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรตามลำดับเรือน

พิจารณาดังนี้แล้ว จึงเสด็จเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือน มหาชนโจษขานกันว่า สิทธัตรราชโอรส เที่ยวไปเพื่อก้อนข้าว พากันเปิดหน้าต่างเรือนของตน เพื่อดูพระโอรสของพระราชาเที่ยวบิณฑบาต พระเทวีมารดาพระราหุล ทรงดำริว่าแต่ก่อนนี้ พระลูกเจ้าเสด็จเที่ยวไปในพระนครด้วยวอทอง โดยราชานุภาพยิ่งใหญ่ มาบัดนี้ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวะ เสด็จเที่ยวไปเพื่อก้อนข้าว จะงามหรือหนอจึงทรงเปิดพระแกลทอดพระเนตรดู ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมรรคาในพระนครให้สว่างไสว ด้วยพระรัศมี แห่งพระสรีระอันไพโรจน์ งดงามด้วยพุทธสิริที่หาอุปมามิได้ ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ สดใส ด้วยอนุพยัญชนะ 80 ประการ ล้อมรอบด้วยรัศมีด้านละวา จึงทรงกล่าวชมตั้งแต่พระอุณหิสจนถึงพื้นพระบาท ด้วยคาถาชื่อว่า นรสีหะ เป็นอาทิ ว่า

พระผู้นรสีหะ มีพระเกสาอันดำสนิท มีพระนลาตปราศจากมลทินดุจดวงอาทิตย์
มีพระนาสิกโด่งงามพอเหมาะ มีข่ายแห่งพระรัศมีซ่านไป...

พระเทวีได้ไปกราบทูลพระราชาว่า พระโอรสของพระองค์เสด็จเที่ยวไปเพื่อก้อนข้าว พระราชาสดับ แล้วทรงสลดพระทัย ทรงจัดผ้าสาฎกให้เรียบร้อย รีบเสด็จดำเนินออกไปโดยเร็ว ประทับยืน ณ เบื้องพระพักตร์ ของพระบรมศาสดาแล้วตรัสถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงกระทำหม่อมฉันให้ได้อาย เพื่ออะไรจึงเสด็จไปเพื่อก้อนข้าว ทำไมพระองค์จึงกระทำความสำคัญว่า ภิกษุทั้งหลายมีเพียงเท่านี้ หม่อมฉันจักไม่อาจถวายบิณฑบาตได้

พระบรมศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร นี้เป็นการประพฤติตามวงศ์ของอาตมภาพ

พระราชาตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วงศ์ของเราทั้งหลายชื่อว่าเป็นวงศ์กษัตริย์ ไม่มีกษัตริย์แม้แต่พระองค์เดียวเป็นผู้เที่ยวไปเพื่อภิกษา

พระบรมศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร ที่ชื่อว่าวงศ์กษัตริย์นั้น เป็นวงศ์ของพระองค์ ส่วนวงศ์ของอาตมภาพชื่อว่า พุทธวงศ์ มีพระทีปังกร พระโกณฑัญญะ พระกัสสปะ พระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ สำเร็จการเลี้ยงพระชนมชีพ ด้วยการเที่ยวภิกขาจารเท่านั้น

พระบรมศาสดา ทั้งที่ประทับยืนอยู่ในระหว่างมรรคานั่นเอง ตรัสพระคาถาว่า

บุคคลไม่ควรประมาทในโภชนะที่ตนได้รับ บุคคลพึงประพฤติธรรมให้สุจริต
ผู้ประพฤติธรรมอันสุจริตเป็นปกติ ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งโลกนี้ และโลกหน้า...

ในเวลาจบพระคาถา พระราชบิดาทรงดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล ณ ที่นั้นเอง

ครั้นพระราชบิดาทรงกระทำให้แจ้งในโสดาปัตติผลแล้ว ทรงรับบาตรของพระบรมศาสดาเสด็จ นำพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ขึ้นสู่มหาปราสาท อังคาสพระบรมศาสดา และภิกษุสงฆ์ด้วยภัตตาหาร อันประณีต หลังภัตกิจ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลพึงประพฤติธรรมให้สุจริต ไม่พึงประพฤติธรรมนั้นให้ทุจริต
ผู้ประพฤติธรรมอันสุจริตเป็นปกติ ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า...

เมื่อจบพระดำรัส พระเจ้าสุทโธทนะดำรงอยู่ใน สกทาคามิผล พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บรรลุ โสดาปัตติผล เหล่านางสนมทั้งปวง พากันถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า (สุ.ขุ. (ไทย) 70/1/168-181)

เมื่อมองกว้างๆ การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน 4 อย่าง ดังนี้

1. สันทัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา

2. สมาทปนา จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

3. สมุตเตชนา เร้าใจให้แกล้วกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

4. สัมปหังสนา ชโลมใจให้แช่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติ อาจผูกเป็นคำสั้นๆ ว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง หรือ ชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) 2546)

2.2 แนวคิดเรื่องญาตัตถจริยา

ญาตัตถจริยา คือ พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ญาติตามฐานะ (สุเชาว์ พลอยชุม, 2539) เป็นการสงเคราะห์พระญาติให้มีโอกาสได้เข้าถึงธรรม การบำเพ็ญประโยชน์ แก่พระญาติชี้ให้เห็นความกตัญญูกตเวทีที่ทรงมีต่อผู้มีพระคุณในช่วงก่อนที่จะทรงออกผนวช เมื่อพิจารณาจะเห็นว่าในการสงเคราะห์พระญาติของพระพุทธเจ้า จะสอดคล้องกับแนวคิด เรื่องความกตัญญูใน ทุลลภสูตร อังคุตตรนิกาย ทรงตรัสถึงบุคคลหาได้ยาก 3 จำพวก ไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความมีปรากฏแห่งบุคคล 3 หาได้ยากในโลก บุคคล 3 คือใคร คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว บุคคลผู้กตัญญูกตเวที ความมีปรากฏแห่งบุคคล 3 นี้แล หาได้ยากในโลก” (สุ.อ. (ไทย) 34/554/528)

จากพระสูตรจะเห็นไว้ว่า พระพุทธเจ้า ผู้ที่นำพระธรรมของพระพุทธเจ้ามาแสดง และบุคคลผู้กตัญญูกตเวที จัดเป็นบุคคลที่หาได้ยาก นอกจากนี้การแสดงออกของพระพุทธเจ้าในการสงเคราะห์แก่พระญาติถือเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีในอรรถกถาทุลลภสูตร อธิบายว่า “กตญฺญู กตเวที ได้แก่ บุคคลผู้รู้กรรมที่เขาทำแล้ว (แก่ตน) ว่า ผู้นี้ทำคุณแก่เรา ดังนี้แล้ว ทำการตอบแทนให้ผู้อื่นรู้ คือให้ปรากฏ” (สุ.อ. (ไทย) 34/554/528) กตัญญู จึงหมายถึง การรู้ว่า ใครมีบุญคุณต่อเรา และเราต้องกตเวที คือการตอบแทนบุณคุณแก่บุคคลนั้นด้วย จึงจะได้ชื่อว่า กตัญญูกตเวที การตอบแทนแก่ผู้อื่นตามคำสอนของพระพุทธศาสนาถือเป็นมงคลของชีวิต ไม่ว่าจะตอบแทนด้วยวัตถุทาน หรืออามิสทานก็ตาม ล้วนแสดงให้เห็นถึงจิตใจของบุคคลผู้นั้น ดังนั้นตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้มีความกตัญญูกตเวทีจึงเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลกนี้ บทบาทของพระองค์เป็นตัวอย่างของผู้มีความกตัญญูกตเวทีด้วยการบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติทรงโปรดด้วยการแสดงธรรม ดังเหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์โปรดพระเจ้าสุทโธทนะ พระราชบิดาทูลเชิญพระพุทธองค์ถึง 10 ครั้ง จึงทรงรับอาราธนาเสด็จไปโปรด (สุ.ขุ. (ไทย) 52/370/323-324) เหตุผลสำคัญที่ทรงยับยั้งไว้เนื่องด้วยทรงพระประสงค์ให้พระญาณของพระราชบิดาและพระญาติแก่กล้าก่อน จึงจะทรงแสดงธรรมโปรดได้ง่าย ครั้นเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะได้สดับรับฟัง พระองค์ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาปัตติผลทันที (สุ.ขุ. (ไทย) 42/138/232-235)

จากเหตุการณ์ดังกล่าวทรงชี้แนะทางสว่างให้แก่พระราชบิดา จนกระทั่งดวงตาเห็นธรรมและบรรลุธรรมได้ในที่สุด ซึ่งเป็นตัวอย่างการแสดงบทบาทที่มีต่อพระญาติด้วยความกตัญญูกตเวที นอกจากนี้ยังทรงสงเคราะห์พระญาติเสด็จโปรดพระนางพิมพา พระราหุล ให้สิทธิพิเศษแต่พระญาติโดยอนุญาตให้พวกพระญาติที่เป็นศากยะ และเป็นเดียรถีย์เข้ามาอุปสมบทโดยไม่ต้องอยู่ติตถิยปริวาส 4 เดือน ก่อนเสด็จไปห้ามพระญาติฝ่ายศากยะและโกลิยะไม่ให้แย่งน้ำกัน

จากแนวคิดดังกล่าว สะท้อนให้เห็นบทบาทในการสงเคราะห์ต่อพระญาติและศากยวงศ์ของพระองค์ทรงปฏิบัติต่อสังคมโลกเสด็จโปรดพระประยูรญาติ เสด็จระงับข้อพิพาท ระหว่างพระญาติ

สงเคราะห์โดยให้สิทธิ บางประการ สิ่งเหล่านี้คือ ญาตัตถจริยา บทบาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกด้วยความกตัญญูและปรารถนาจะให้เขาเหล่านั้นหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก ด้วยการแสดงธรรมเพื่อแนะนำ สั่งสอน ชี้ทางสว่าง สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นการบำเพ็ญ ประโยชน์ต่อพระญาติทั้งสิ้น (วันชาติ ชาญวิจิตรและคณะ, 2563)

3. ทรงรับเชตวันมหาวิหาร

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงยังกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ที่ป่าสีตวัน ณ ที่นี้ อนาถบิณฑิกคหบดี ชาวกรุงสาวัตถี คุมกองเกวียน 500 เล่ม บรรทุกสินค้ามาค้าขายยังกรุงราชคฤห์ แวะพักกองเกวียนอยู่ที่นิเวศน์ของราชคหเศรษฐี ผู้เป็นพี่ชายของภรรยา ได้ทราบข่าวว่า ขณะนี้ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้ว ประทับอยู่ ณ ป่าสีตวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ บังเกิดความปีติเป็นที่ยิ่ง จึงออกไปเฝ้าพระพุทธองค์แต่เช้าตรู่ พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรด อนาถบิณฑิกะได้บรรลุ โสดาปัตติผล

วันรุ่งขึ้น อนาถบิณฑิกคหบดีได้ถวายมหาทานแด่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วกราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์ ขอให้เสด็จไปโปรดชาวกรุงสาวัตถี พระบรมศาสดาทรงรับโดยดุษณี ครั้นเสร็จธุระแล้ว อนาถบิณฑิกะพร้อมด้วยเหล่าบริวาร ก็เดินทางกลับกรุงสาวัตถี ระหว่างทางได้ บริจาคกหาปณะ สร้างเสนาสนะสำหรับเป็นที่พำนักสงฆ์ไว้เป็นระยะตลอดทาง 45 โยชน์ และบริจาคทานแก่ผู้ยากไร้ สิ้นกหาปณะเป็นจำนวนมาก เมื่อกลับถึงกรุงสาวัตถี อนาถบิณฑิกะได้ไปขอซื้ออุทยานจากเจ้าเชต ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้า ปเสนทิโกศล ในการนี้เจ้าเชตเกี่ยงว่าหากอนาถบิณฑิกะนำเอากหาปณะ มาเรียงจนเต็มเนื้อที่ที่ต้องการ ก็จะขายให้อนาถบิณฑิกะสั่งบริวารให้ขนกหาปณะใส่เกวียน นำมาเรียงบนเนื้อที่นั้น ยังเหลือที่ว่างอยู่อีกส่วนหนึ่ง อนาถบิณฑิกะสั่งบริวาร ให้ไปนำกหาปณะมาเพิ่มให้เต็ม แต่เจ้าเชตกล่าวว่า ที่ว่างส่วนนั้น ข้าพเจ้าขอมีส่วน ร่วมในการได้สร้างซุ้มประตู

อนาถบิณฑิกะสั่งให้ดำเนินการก่อสร้างพระคันธกุฎี สำหรับเป็นที่ประทับของพระบรมศาสดา ตรงกลางเนื้อที่ แวดล้อมด้วยกุฏิของพระมหาสาวก สร้างศาลาทรงกลม อันเป็นที่ประชุมสงฆ์ สร้างศาลาราย สถานที่จงกรม ที่พักกลางคืนและกลางวัน สร้างสระโบกขรณี และอื่น ๆ ที่ควรแก่การใช้สอยของภิกษุสงฆ์ไว้เป็นอันมาก

กาลต่อมา เมื่อการก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว อนาถบิณฑิกะขนานนามว่า เชตวันวิหาร เพื่อเป็น เกียรติแก่ เจ้าเชต ผู้เป็นเจ้าของที่ดิน จากนั้น อนาถบิณฑิกะได้ส่งทูตไปอาราธนาพระพุทธองค์ ให้เสด็จมายังกรุงสาวัตถี เพื่อถวายพระเชตะวันให้เป็นอารามของสงฆ์ต่อไป (สุ.ขุ (ไทย) 70/1/181-185)

3.1 แนวคิดเรื่องการให้ทานในพระพุทธศาสนา

จากการให้ทานด้วยความศรัทธาอันแรงกล้าของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ทำให้ทราบว่าพระธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา เมื่อได้ศึกษาแล้วจะพบว่ามีหลักคำสอนที่แสดงถึงความมุ่งหมายในการให้ทานปรากฏอยู่หลายแห่ง แต่โดยทั่วไปแล้ว จุดมุ่งหมายของการให้ทานนั้น คือ เพื่อสร้างบุญบารมี เพื่อให้ได้บุญ หรือให้ได้คุณงามความดี โดยอาศัยพระภิกษุ สามเณรผู้เป็นเนื้อนาบุญ เป็นแหล่งเพาะและเผยแผ่ความดีที่ยอดเยี่ยมในการให้ทานเช่นเดียวกัน ผู้กระทำย่อมมีเป้าหมายในการกระทำนั้น กล่าวคือ บางคนให้เพื่อช่วยเหลือเขาให้พ้นจากความทุกข์ บางคนให้เพื่อสั่งสมคุณความดี เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า การทำทานเป็นความดีอย่างหนึ่ง เป็นการพัฒนาจิตของผู้ให้ เพราะผู้ที่ให้ทานได้ชื่อว่าเป็นผู้บำเพ็ญบุญและการกระทำนั้นเป็นการสั่งสมความดี ทั้งยังเป็นการทำทรัพย์ภายนอกให้เป็นทรัพย์ภายใน ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในนิธิกัณฑสูตร ว่า “บุคคลฝังขุมทรัพย์ไว้ในดิน ใต้น้ำลึกก็คิดว่า เมื่อถึงคราวจำเป็นทรัพย์นี่จะเป็นประโยชน์แก่ตน ทรัพย์ที่ฝังไว้ในโลกเพื่อป้องกันการถูกริบเป็นของหลวง เพื่อป้องกันโจรปล้นบ้าง เก็บไว้ใช้หนี้บ้าง เก็บไว้ใช้ในเวลาข้าวยากหมากแพงบ้าง หรือเก็บเอาไว้ใช้ในคราวเกิดอันตราย ทรัพย์ที่ฝังไว้นั้น จะมีประโยชน์แก่คนฝังทุกคราวก็หาไม่ เพราะเหตุว่า ขุมทรัพย์ อาจเคลื่อนที่ไปบ้าง ลืมที่ฝังบ้าง มีผู้ลักไปบ้าง นาคหรือยักษ์ลักไปบ้าง หรือบางครั้งทายาทผู้ไม่เป็นที่รักขุดเอาไปบ้าง พอสิ้นบุญ ทรัพย์ทั้งหมดนั้นก็พินาศไปด้วย แต่ขุมทรัพย์คือบุญ บุคคลชายหญิงใดฝังไว้ดีแล้ว ด้วยการให้ทาน (ศีล ความสำรวมและความฝึกตน) ในเจดีย์ ในสงฆ์ ในบุคคล ในแขก ในบิดามารดา หรือในพี่ชาย ทรัพย์นั้นชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว ใคร ๆ ก็ลักเอาไปไม่ได้ เป็นของติดตามตนไป บรรดาทรัพย์สมบัติทุกอย่าง เวลาเขาตายไป จะนำไปได้แต่เพียงขุมทรัพย์คือบุญนี้เท่านั้น” (สุ.ขุ. (ไทย) 38/1-8/17-18)

“บุคคลผู้หวังความสุขความเจริญให้เกิดมีแก่ตนทั้งในชาติปัจจุบันและชาติหน้า ควรหมั่นสะสมบุญอยู่เสมอ บุญนั้นย่อมเกิดขึ้นจากการให้ทาน จากการรักษาศีล และจากการเจริญจิตภาวนาอบรมจิตให้มีความสะอาด เหมือนภาชนะที่รองรับน้ำฝน ย่อมเต็มที่ละน้อยจากเม็ดฝนที่ตกลงมา การสั่งสมบุญที่ละน้อย ก็ย่อมเต็มไปด้วยบุญได้ เหมือนพุทธภาษิตว่า “บุคคลไม่ควรดูหมิ่นบุญว่าบุญเล็กบุญน้อยจะไม่มาถึง แม้หม้อน้ำ ย่อมเต็มด้วยน้ำที่ตกที่ละหยาดได้ ฉันใด คนมีปัญญาสั่งสมบุญอยู่แม้ที่ละน้อยๆ ก็ย่อมเต็มด้วยบุญได้ ฉันนั้น”

ดังนั้นจึงสรุปว่าการให้ทานตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น มีจุดมุ่งหมายหลายประการทั้งเพื่อประโยชน์ส่วนตนและเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น คือ

1. เพื่อบูชาพระคุณ หมายถึง พระสงฆ์ หรือบิดามารดา เพราะเป็นผู้ทรงธรรม ผู้มีคุณงามความดี มีคุณธรรมสูง เป็นบ่อเกิดแห่งบุญทั้งหลาย หรือเป็นบุคคลที่มีพระคุณต่อตนเอง เป็นต้น

2. เพื่อการอนุเคราะห์ คือ พี่น้อง บุตรธิดา ญาติมิตร เป็นการเกื้อกูลช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

3. เพื่อการสงเคราะห์ คือ ให้แก่คนที่ลำบาก การสงเคราะห์ สามารถแยกออกเป็น 2 อย่าง คือ การสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ อันได้แก่ปัจจัย 4 มี อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ด้วยหวังให้ผู้รับมีความสุข และการสงเคราะห์ด้วยธรรม เป็นการแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้เขาได้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์สามารถรู้จักผิดชอบชั่วดี เป็นต้น

4. เพื่อสาธารณะประโยชน์ คือการให้ที่มิได้จำกัดแต่ในพระสงฆ์แต่เป็นการให้ที่มีประโยชน์กว้างขวางมากกว่าการให้ทั่วไป ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์สุขของคนหมู่มาก เช่น การบริจาคที่ดินหรือเงินสร้างโรงพยาบาล สร้างโรงเรียน สร้างถนน เป็นต้น การให้ประเภทนี้มีผลมาก

5. เพื่อสร้างบารมี เป็นจุดมุ่งหมายสำคัญ เพราะการทำบุญเป็นการมุ่งปรับปรุงจิตของผู้ให้ให้สูงขึ้น และเป็นเครื่องมือในการกำจัดกิเลส (ความตระหนี่) เป็นอย่างดีโดยเห็นว่าการให้เป็นความดีมีคุณค่าต่อตัวเองและผู้อื่น (พระนรินทร์ภัทร นิรุตฺติเมธี (ตาคำ), 2560)

4. เสด็จกรุงเวสาลีระงับภัย

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ พระเวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์ หลังจากออกพรรษาแล้ว เสด็จไปยังกรุงเวสาลี ขณะนั้น ชาวเวสาลีถูกภัย 3 ประการ คือ ทุพภิกขภัย อมนุสสภัย และพยาธิภัย เบียดเบียน พวกเจ้าลิจฉวีประชุมกันว่า ได้ยินว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ปวงสัตว์ ทรงมีอานุภาพ มาก หากพระองค์เสด็จมาโปรด ภัยทุกอย่างที่เกิดขึ้น ก็คงจักระงับไป จึงส่งเจ้าลิจฉวี ชื่อ มหาลี เป็นผู้ที่พระราชาพิมพิสารโปรดปราน และอำมาตย์ผู้หนึ่งเดินทางไปขอร้องพระเจ้าพิมพิสาร ให้ทูลอาราธนาพระพุทธองค์เสด็จไปยังกรุงเวสาลี เมื่อพระราชากราบทูลอาราธนาแล้ว พระพุทธองค์ทรงพิจารณาว่า หากตรัส รัตนสูตร ในกรุงเวสาลี นอกจากความเดือดร้อนจักสงบลง มหาชนชาววัชชีเมื่อได้ฟังพระสูตรนี้แล้ว จักได้บรรลุมรรคผลเป็นจำนวนมาก จึงรับคำทูลเชิญของเจ้าลิจฉวีนั้น

พระเจ้าพิมพิสารสดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับคำทูลเชิญแล้ว ได้ตระเตรียมหนทางที่เสด็จให้ ราบเรียบ ทรงส่งพระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุ 500 รูป เสด็จไปทางแม่น้ำคงคา พระราชาลงไปส่งเสด็จถึงริมฝั่ง รับสั่งให้โปรยดอกไม้ ยกธงชัยและเศวตฉัตรสองชั้นเพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอดทาง ใช้เวลา 5 วันจึงถึงกรุง เวสาลี พวกเจ้าลิจฉวี ดีใจพากันออกมารับเสด็จถึงริมฝั่งน้ำเช่นเดียวกัน

ขณะนั้นเอง มหาเมฆก็ตั้งขึ้นทั้ง 4 ทิศ พอพระผู้มีพระภาคย่างพระบาทแรกลงที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ฝนก็ตกอย่างหนัก ในที่ทุกแห่งน้ำไหลไปแค่เข่า แค่ขา แค่เอว ซากศพทั้งปวงถูกน้ำพัดพาลงสู่แม่น้ำคงคา ทำให้พื้น ดินสะอาด พระพุทธองค์ประทับยืนใกล้ประตูพระนคร มีรับสั่งให้พระ อานนท์สาธยาย รัตนสูตร กล่าวสัจจวาจาอันอาศัยคุณของพระรัตนตรัย เพื่อกำจัดอุปัทวันตรายเหล่านั้นที่ประตูเมือง แล้วทรงให้ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ทั่วพระนครพร้อมพวกเจ้าลิจฉวี เมื่อพระอานนท์

กล่าว ยังกิญจิ พวกอมนุษย์ต่างหนีออกจากพระนครไป อุปัทวภัยทุกอย่างก็สงบลง มหาชนพากันออกมาบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น แล้วนำเสด็จพระบรมศาสดาเข้าไปยังสัณฐาคาร ท่ามกลางพระนคร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์และพระราชา แม้ท้าวสักกะจอมเทพ ก็ประทับนั่งใกล้กับเทวบริษัทในเทวโลกทั้งสอง

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรัตนสูตร แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอีก 7 วัน ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา ความสวัสดีได้มีแก่ราชสกุลและมหาชนชาวลิจฉวี การตรัสรู้ธรรมได้มีแก่สัตว์ทั้งหลายมากมาย

จากนั้น พระพุทธองค์เสด็จกลับกรุงราชคฤห์ เหล่าเจ้าลิจฉวีทั้งหลายตามส่งเสด็จ จนถึงฝั่งแม่น้ำคงคา ด้วยเครื่องสักการบูชาอันยิ่งใหญ่ พวกนาคราชทั้งหลายในแม่น้ำคงคา คิดว่าพวกมนุษย์กระทำการสักการะพระพุทธองค์ ต่างพากันมาเฝ้ากราบทูลวิงวอนว่า ขอพระพุทธองค์ทรงโปรดอนุเคราะห์พวกข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ นาคราชจึงนำเสด็จพระพุทธองค์พร้อมภิกษุสงฆ์ลงไปยังนาคพิภพ พระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมแก่เหล่านาคบริษัทตลอดราตรี ในวันที่สอง นาคราชทั้งหลายพากันถวายมหาทาน ด้วยของอันเป็นทิพย์ พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนา แล้วเสด็จออกจากนาคพิภพ เหล่าภุมมัฏฐเทวดา และเทวดา ทั้งหลายตราบถึงอกนิษฐพรหม ก็ได้กระทำมหาสักการะเช่นกัน (สุ.ขุ. (ไทย) 55/1/215-275)

จากที่กล่าวมาสังเกตได้ว่าการเจริญน้ำพุทธมนต์นั้นเกิดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงให้พระอานนท์ได้เจริญน้ำพุทธมนต์ที่เมืองเวสาลีด้วยการประพรมน้ำพุทธมนต์ทั่วพระนครเพื่อขจัดทุพภิกขภัยที่เกิดขึ้นให้หมดไปและเพื่อให้เกิดสิริมงคลต่อชีวิต ดังนั้น การเจริญน้ำพุทธมนต์จึงได้ดำเนินการมาตั้งสมัยพุทธกาล กระทั้งปัจจุบันก็ยังมีการเจริญน้ำพุทธมนต์อยู่ ในช่วงที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา

5. โปรดพระพุทธมารดาในภพดาวดึงส์

พระบรมศาสดาทรงพิจารณาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต หลังจากแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้ว จะไปจำพรรษา ณ ที่ใด ทรงทราบว่าในภพดาวดึงส์ เพื่อแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา จึงเสด็จไปยังดาวดึงส์พิภพ เทวดาในหมื่นจักรวาลพากันมาเฝ้าพระทศพล เมื่อพระองค์ประทับนั่งที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ รัศมีของพระพุทธองค์รุ่งเรืองสดใสกว่ารัศมีของเทพยดาทั้งปวง พระพุทธมารดาเสด็จลงมาจากวิมานชั้นดุสิต พระพุทธองค์ประทับนั่งท่ามกลางเทวบริษัท ทรงปรารภพระมารดาเริ่มแสดงอภิธรรม ว่า

กุสลาธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงแสดงคัมภีร์พระอภิธรรม โดยนัยนี้ตลอด 3 เดือน

ในเวลาไปภิกขาจาร พระพุทธองค์ทรงเนรมิตพระพุทธนิรมิต ทรงอธิษฐานว่า พระพุทธนิรมิตจงแสดงธรรมชื่อนี้จนกว่าเราจะกลับมา แล้วเสด็จไปยังป่าหิมพานต์ ทรงเคี้ยวไม้สีฟันชื่อ นาคลดา ทรงบ้วนพระโอษฐ์ที่สระอโนดาต นำบิณฑบาตมาแต่อุตตรกุรุทวีป ประทับนั่งกระทำภัตกิจ ณ ศาลาใหญ่ แล้วตรัสกับพระสารีบุตรที่มาเฝ้าอุปัฏฐากว่า วันนี้เรากล่าวภาษิตธรรมชื่อนี้แก่พระพุทธมารดา เธอจงบอกธรรมนั้นแก่ภิกษุ 500 ผู้เป็นนิสิตของเธอเถิด ครั้นตรัสดังนั้นแล้ว เสด็จกลับไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก ทรงแสดงธรรมต่อจากพระพุทธนิรมิตแสดง

พระสารีบุตรก็ได้กลับมาแสดงธรรมนั้นแก่ภิกษุนิสิต จนภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้ชำนาญในพระคัมภีร์อภิธรรมทั้ง 7 คัมภีร์ ขณะที่พระบรมศาสดาประทับจำพรรษาอยู่ในเทวโลก

อรรถกถา กล่าวว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ภิกษุ 500 เหล่านี้เป็นค้างคาว อาศัยอยู่ ณ เงื้อมผาแห่งหนึ่ง มีพระเถระ 2 รูป เดินจงกรมแล้วท่องพระอภิธรรมอยู่ ค้างคาวเหล่านั้นได้ยินก็ถือเอานิมิตในเสียง โดยไม่รู้ไม่เข้าใจว่า ชื่อนี้คือขันธ์ เหล่านี้คือธาตุ เหล่านี้คืออายตนะ เป็นต้น เมื่อค้างคาวนั้นจุติแล้ว ได้ไปบังเกิดในเทวโลก เสวยทิพยสมบัติสิ้นพุทธันดรหนึ่ง จุติจากเทวโลกแล้ว มาบังเกิดในตระกูลสาวัตถี มีความเลื่อมใสในยมกปาฏิหาริย์ จึงบวชในสำนักของพระสารีบุตรเถระ ได้เป็นผู้ชำนาญในคัมภีร์ทั้ง 7 ก่อนภิกษุทั้งปวง

พระบรมศาสดาทรงแสดงพระอภิธรรม โปรดพระพุทธมารดาโดยทำนองนี้ ตลอดเวลา 3 เดือน ในกาลจบพระธรรมเทศนา มายาเทพบุตรพระพุทธมารดาตั้งอยู่แล้วในโสดาปัตติผล ธรรมาภิสมัยได้มีแก่เทวดา 8 หมื่นโกฏิ ด้วยประการฉะนี้ (สุ.ขุ. (ไทย) 42/24/307-319)

6. ทรงแต่งตั้งพุทธอุปัฏฐาก

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติการทำหน้าที่ของผู้อุปัฏฐากไว้ให้พระสงฆ์ปฏิบัติต่อกันเพื่อให้เกิดความเกื้อกูลและเป็นข้อปฏิบัติที่ดีงามของพระสงฆ์ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการทำหน้าที่ผู้อุปัฏฐากเพราะนอกจากจะก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและเป็นข้อปฏิบัติที่ดีงามอันบ่งถึงความเคารพและความกตัญญูกตเวทีของผู้ทำหน้าที่ผู้อุปัฏฐากแล้ว การทำหน้าที่ผู้อุปัฏฐากยังเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงมั่นของพระพุทธศาสนาอีกด้วย ด้วยเหตุที่การทำหน้าที่ผู้อุปัฏฐากมีความจำเป็นและความสำคัญดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติการทำหน้าที่ของผู้อุปัฏฐากเพื่อให้พระสงฆ์ปฏิบัติต่อกันและเป็นข้อวัตรที่ภิกษุต้องปฏิบัติถ้าไม่ปฏิบัติต้องอาบัติทุกกฎ (พระอมราภิรักขิต (อมโรเกิด, 2529)

พรรษาที่ 20 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จประทับจำพรรษา ณ เวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์ พรรษานี้ พระอานนท์ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น พุทธอุปัฏฐากประจำ ซึ่งก่อนหน้านี้ แม้ว่าพระอานนท์จะทำหน้าที่อุปัฏฐากแต่ก็มิได้กระทำประจำ พระพุทธองค์ยังมิได้ทรงแต่งตั้งภิกษุรูปใด ให้ทำหน้าที่นี้

โดยเฉพาะบางคราว พระนาคสมาละ พระนาคิตะ พระอุปวาณะ พระจุนทะ พระสาคตะ พระราธะ พระเมฆยะ เปลี่ยนกันรับหน้าที่อุปัฏฐาก

พระพุทธองค์ทรงปรารภว่า บัดนี้เราชราแล้ว พวกเธอจงเลือกภิกษุรูปหนึ่ง เพื่อเป็นอุปัฏฐากประจำของเรา พระสารีบุตรได้ฟังพระดำรัสเช่นนั้น จึงลุกจากอาสนะถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอรับหน้าที่อุปัฏฐาก พระพุทธเจ้าข้า

พระพุทธองค์ตรัสว่า อย่าเลย สารีบุตร เธออยู่ในทิศใด ทิศนั้นไม่ว่างเปล่า เธอไม่ต้องอุปัฏฐากเรา จากนั้นพระสาวกองค์อื่น ๆ ลุกขึ้นกล่าวโดยทำนองเดียวกัน พระพุทธองค์ทรงห้ามภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด พระอานนท์รูปเดียวนั่งนิ่งอยู่ เหล่าภิกษุจึงกล่าวว่า ท่านอานนท์ท่านทูลขอตำแหน่งอุปัฏฐากพระองค์เถิด พระอานนท์จึงทูลขอพร 8 ประการ ที่เป็นข้อห้าม 4 ประการ ที่เป็นข้อขอร้อง 4 ประการ คือ

พรที่เป็นข้อห้าม 4 ประการ ได้แก่

1. จักไม่ประทานจีวร ที่พระองค์ทรงได้มา แก่ข้าพระองค์
2. จักไม่ประทานบิณฑบาตแก่ข้าพระองค์
3. จักไม่ประทานให้แก่ข้าพระองค์ อยู่ร่วมในพระคันธกุฎี
4. จักไม่ทรงพาข้าพระองค์ ไปยังที่ทรงรับนิมนต์ไว้

พระบรมศาสดาตรัสถามว่า อานนท์ เธอเห็นโทษเช่นไร จึงขอพรนี้ พระอานนท์กราบทูลว่า เพราะบางคนอาจคิดว่า เนื่องจากข้าพระองค์ได้รับจีวร ได้รับบิณฑบาต ได้อยู่ร่วมกุฏิ ได้ไปสู่ที่นิมนต์พร้อมกับพระองค์ จึงยอมรับเป็นอุปัฏฐาก ด้วยความหวังในลาภสักการะเหล่านั้น พระเจ้าข้า

พรที่เป็นข้อขอร้อง 4 ประการ ได้แก่

1. ขอพระองค์เสด็จไปสู่ที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้แทน
2. ขอให้ข้าพระองค์นำอาคันตุกะที่มาจากที่ต่าง ๆ เข้าเฝ้าได้
3. ขอให้ข้าพระองค์เข้าเฝ้าเพื่อทูลถามข้อสงสัยได้ทุกเวลา
4. ขอทรงแสดงธรรมที่ข้าพระองค์มิได้รับฟัง ซ้ำอีก

พระบรมศาสดาตรัสถามว่า อานนท์ เธอเห็นอานิสงส์เช่นไร ในคำขอร้องนี้

พระอานนท์กราบทูลว่า เหล่าชนผู้มีศรัทธา เมื่อไม่มีโอกาสได้พบพระพุทธองค์ ย่อมจักขอร้องให้ข้าพระองค์เป็นผู้รับนิมนต์แทน เพื่อข้าพระองค์จะได้ทูลให้พระองค์ทรงทราบ หากพระองค์ไม่เสด็จไป ก็จักกล่าวว่า ข้าพระองค์อุปัฏฐากพระองค์เช่นไร จึงไม่ให้ความอนุเคราะห์ แม้ในกิจนิมนต์เช่นนี้ พระเจ้าข้า

สำหรับอาคันตุกะที่ต้องการเข้าเฝ้าพระองค์ บางครั้งเดินทางมาจากที่ไกล หากไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้า ย่อมกล่าวว่า พวกเราอุตส่าห์ทิ้งอาชีพการงาน เดินทางมาหวังจะได้เฝ้าพระศาสดา แต่ภิกษุผู้อุปัฏฐากกลับกีดกัน มิให้เข้าเฝ้า ก็จักทำให้ศรัทธาของคนเหล่านั้นเสื่อมคลายลง

ในความเห็นของข้าพระองค์ ก็เพื่อจะให้ขจัดข้อสงสัยอันอาจเป็นเสี้ยนหนามต่อการปฏิบัติธรรม ให้ดำเนินไปด้วยความถูกต้อง หากมีผู้ถามว่า พระสูตรนี้ ชาดกนี้ พระองค์ทรงแสดง ณ ที่ใดมีใจความเช่นไร หากข้าพระองค์ไม่ทราบ ชนทั้งหลายก็จักคิดว่า แม้การแสดงธรรมของพระศาสดาผู้อุปัฏฐากก็ยังไม่ทราบ เหตุใดจึงติดตามพระศาสดาอยู่ได้เป็นเวลานาน ข้าพระองค์ต้องการที่จะกล่าวธรรมนั้นแก่ผู้ต้องการให้ทราบอีก จึงขอประทานให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตดังกล่าว พระเจ้าข้า

พระบรมศาสดาทรงรับฟังเหตุผลแล้ว จึงประทานพุทธานุญาต พระอานนท์เมื่อได้รับพุทธานุญาตแล้ว ก็ปฏิบัติหน้าที่เป็นอุปัฏฐากประจำ นับแต่นั้นเป็นต้นมา ตราบจนพระพุทธองค์ปรินิพพาน

ในพรรษาที่ 20 พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งให้พระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐากประจำ เพราะท่านเป็นผู้เอาใจใส่ในการอุปัฏฐาก มีความจงรักภักดีต่อพระบรมศาสดา แม้ชีวิตก็ยอมแทนพระพุทธองค์ได้ พระอานนท์ได้อุปัฏฐากพระบรมศาสดาด้วยกิจต่าง ๆ อาทิ ถวายน้ำสรง ถวายไม้ชำระพระทนต์ นวดพระปฤษฎางค์ กวาดพระคันธกุฎี เป็นต้น ยามราตรีก็ถือประทีปดวงใหญ่ เดินตรวจตรารอบพระคันธกุฎีตลอดยามทั้งสาม พระอานนท์เป็นผู้ที่ประกอบด้วยความทรงจำธรรมอันน่าอัศจรรย์เป็นคลังรักษาจดจำพระธรรม ของพระบรมศาสดาได้อย่างแม่นยำ เพราะเหตุที่พระอานนท์เป็น ผู้ทรงคุณมีความเป็นพหูสูต หลังจากพระบรมศาสดาปรินิพพานแล้ว 3 เดือน พระมหากัสสปะประสงค์จะทำการสังคายนาพระธรรมวินัย จึงเลือกให้พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม ในส่วน พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์คิดว่า พรุ่งนี้จักทำการสังคายนาธรรมวินัย เรายังเป็นเสขบุคคล การจะไปประชุมร่วมกับพระเถระผู้เป็นอเสขะ เป็นสิ่งที่ไม่สมควรเลย จึงบังเกิดความอุตสาหะเจริญกายคตาสติ พากเพียร เป็นอันมากตลอดราตรีนั้น จงกรมอยู่จนล่วงมัชฌิมยาม ดำริว่าเราอาจจะทำความเพียรมากเกินไป จึงคิดลงจากที่จงกรมในเวลาใกล้รุ่ง ขณะที่กำลังเอนกายลงเพื่อจะพักผ่อน ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน เท้าทั้งสองเพียงพ้นจากพื้น ในระหว่างนั้น จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย พระอานนท์ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยอภิญญา 6 ปฏิสัมภิทา 4 ในคืนก่อนวันประชุมสังคายนานั่นเอง ครั้นถึงเวลาที่จะกระทำสังคายนา ภิกษุพร้อมเพรียงกันแล้ว พระอานนท์คิดว่า บัดนี้เป็นเวลาอันสมควรที่จะเข้าสู่ที่ประชุม เมื่อจะแสดงอานุภาพ พระอานนท์ผุดขึ้นจากพื้นดิน แสดงตนบนอาสนะในขณะนั้น พระมหากัสสปะเห็นอาการพระอานนท์ดังนั้น ก็ทราบว่า พระอานนท์บรรลุพระอรหัตแล้วมีความรู้สึกว่าหากพระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ คงจะประทานสาธุการแก่พระอานนท์เป็นแน่แท้ พระมหากัสสปะได้ให้สาธุการ 3 ครั้ง

กาลต่อมา พระอานนท์เถระดำริว่า เราได้ดำรงชีพมานานถึง 120 ปี จนบัดนี้พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปพอสมควรแล้ว บรรดาภิกษุสงฆ์ และเหล่าชนทั่วไปก็ยอมรับและปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดา สมควรที่เราจักนิพพานได้แล้ว จึงแจ้งแก่ภิกษุและชนทั้งหลายว่า จากนี้ไป 7 วัน เราจักนิพพาน ครั้นถึงวันที่ 7 ท่านแสดงฤทธิ์ขึ้นไปประดิษฐานอยู่ในอากาศ กลางแม่น้ำโรหิณี

อธิษฐานว่าเมื่อเราดับขันธ์นิพพานแล้ว ขอให้อัฐิธาตุของเราจงกระจายลงในสองฝั่งเท่า ๆ กัน พระราชาโกลิยะ และกบิลพัสดุ์ ต่างก็สร้างพระเจดีย์ใหญ่บรรจุอัฐิ ณ สองฝั่งแม่น้ำโรหิณีนั้น (สุ.อ. (ไทย) 33/1/450-455)

การทำหน้าที่ผู้อุปัฏฐากเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งประการหนึ่งในพระพุทธศาสนาเพราะนอกจากจะเป็นแบบอย่างที่ดีงามในพระพุทธศาสนาแล้วยังทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองและแพร่หลายสืบทอดมาได้จนถึงปัจจุบันนี้

7. สรุปท้ายบท

พุทธประวัติในมัชฌิมกาลเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองและสามารถประดิษฐานพระศาสนาเอาไว้ได้ จากการเผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกที่ไม่ย่อท้อต่อการเผยแผ่ พระพุทธองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ในชีวิตอยู่กับการอนุเคราะห์สงเคราะห์เพื่อให้สัตว์โลกหมู่ใหญ่ได้พบกับความสงบสุขพ้นจากทุกข์ในวัฏฏะสงสาร ในฐานะเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถึงแม้นกาลเวลาจะล่วงเลยมาถึง 2600 กว่าปี แต่คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ก็ยังคงความเป็นสัจจะธรรมแห่งความเป็นจริง ที่จะให้ผลแก่ผู้ตั้งใจปฏิบัติตาม

ความเมตตาของพระพุทธองค์ที่มีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายตั้งแต่ครั้งที่เป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอยู่ จึงไม่ได้ย่อท้อต่อการสั่งสอน เพื่อให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้ฟังคำสอนอันประเสริฐ รู้ความจริงของชีวิต จะได้หลุดพ้นอย่างเช่นพระองค์ โดยตลอด 45 พรรษา พระองค์ไม่ได้ทรงอยู่นิ่งเฉย ทรงเสด็จพุทธดำเนินจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนา พร้อมทั้งส่งเหล่าพระสาวกออกจาริกประกาศเผยแผ่หลักธรรมสู่ทุกชนชั้นในสังคมทั่วแคว้นต่าง ๆ ในชมพูทวีป แม้หนทางจะยากลำบากเพียงใด พระองค์ก็ไม่เคยหยุดที่จะทำหน้าที่เป็นครูของโลก สั่งสอนสรรพสัตว์ตลอดพระชนม์ชีพ ส่งผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมีผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก และสามารถหักล้างความเชื่อที่มีอยู่ดั้งเดิมได้ พระพุทธศาสนาจึงมั่นคงอยู่ในชมพูทวีปได้ และการเผยแผ่สู่ทุกชนชั้นในสังคม ทำให้พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับและมีผู้เลื่อมใสจำนวนมาก รวมทั้งพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระสาวกผู้เป็นเลิศในหมู่สาวกที่มีความสามารถโดดเด่นและได้รับการยกย่องในด้านต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้วางรากฐานการบรรพชาอุปสมบท กำหนดหลักเกณฑ์การบวชและพระวินัยเพื่อให้พระสงฆ์ดำรงอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างมั่นคง

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายการเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพระญาติของพระพุทธเจ้าก่อให้เกิดประโยชน์แก่ใครในด้านใดบ้าง?

2. กตัญญู กตเวที หมายถึงอะไร การที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระประยูรญาติแสดงให้เห็นถึงความกตัญญู กตเวทีหรือไม่ เพราะเหตุใดM

3. จงอธิบายวิธีการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าที่นักศึกษาสนใจมากที่สุดมา 1 วิธี พร้อมอธิบายเหตุผลประกอบ?

4. จงอธิบายจุดมุ่งหมายของการให้ทานที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา?

5. การให้ทานนั้นถือเป็นการการะทำความดีเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้รับเป็นสำคัญ หากจะเกิดประโยชน์แก่ผู้ให้ ประโยชน์นั้นคืออะไร และมีความสำคัญอย่างไร จงอธิบาย?

6. การทำหน้าที่อุปัฏฐากแก่สงฆ์ด้วยกัน มีความสำคัญอย่างไร จงอธิบาย?

7. พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระอานนท์เถระปฏิบัติหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากด้วยเหตุผลอะไร มีความเกี่ยวข้องกับความเป็นพระญาติหรือไม่ จงอธิบาย?

8. พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองในสมัยมัชฉิมกาลเพราะสาเหตุอะไร จงอธิบาย?

เอกสารอ้างอิง

พระนรินทร์ภัทร นิรุตฺติเมธี (ตาคำ). (2560). *ศึกษาวิเคราะห์การประยุกต์ใช้หลักการให้ทานในการส่งเสริมการจัดกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลแม่สุก อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา*. [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอมราภิรักขิต(อมโรเกิด). (2529). *สัตตปัพพบุพพสิกขาและบุพพสิกขาวรรณา* (พิมพ์ครั้งที่3). มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534).*พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย.(2543). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.*โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วันชาติ ชาญวิจิตรและคณะ. (2563).บทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรม. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ, 5*(2),1-17

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2564). *พุทธวิธีในการสอน.* กองทุนพระองค์เจ้าวิมลฉัตร.

สุเชาว์ พลอยชุม. (2539). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส* (พิมพ์ครั้งที่ 2). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุรีย์ มีผลกิจ (2556). *พระสัมมาสัมพุทธเจ้า*. คอมฟอร์ม

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 4

1.หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 4

1.1 บทนำ

1.2 เส้นทางพุทธดำเนินก่อนปรินิพพาน

1.3 ทรงประทานพุทโธวาท ณ หมู่บ้านภัณฑุคาม

1.4 บิณฑบาตที่มีอานิสงค์ใหญ่

1.5 หลักปฏิบัติของพุทธบริษัท 4

1.6 สาวกองค์สุดท้าย

1.7 ปัจฉิมโอวาทและเสด็จปรินิพพาน

1.8 เหตุการณ์หลังเสด็จดับขันธปรินิพพาน

1.9 การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

1.10. การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

1.11 สรุปท้ายบท

คำถามท้ายบท

เอกสารอ้างอิง

2.วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญในช่วงปัจฉิมกาลของพระพุทธเจ้า รวมถึงบริบทของเหตุการณ์ก่อนและหลังการปรินิพพาน เช่น การสั่งสอนพระสาวก และการประทานโอวาทครั้งสุดท้าย

2.2 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องธรรมชาติของชีวิต การเกิด แก่ เจ็บ ตาย การเตรียมพร้อมก่อนตาย ทัศนะต่อสัจธรรม และการไม่ยึดติดในสังขาร

2.3 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับแนวทางการเตรียมความพร้อมเพื่อการพ้นทุกข์

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถ

3.1 LLO1 อธิบายเหตุการณ์สำคัญในช่วงปัจฉิมกาลของพระพุทธเจ้า รวมถึงบริบทของเหตุการณ์ก่อนและหลังการปรินิพพาน เช่น การสั่งสอนพระสาวก และการประทานโอวาทครั้งสุดท้ายได้อย่างชัดเจนโดยยกตัวอย่างประกอบ

3.2 LLO2 อภิปรายแนวคิดเรื่องธรรมชาติของชีวิต การเกิด แก่ เจ็บ ตาย การเตรียมพร้อมก่อนตาย ทัศนะต่อสัจธรรม และการไม่ยึดติดในสังขารได้อย่างเหมาะสมตามหลักพุทธศาสนา

3.3 LLO3 อธิบายแนวทางการเตรียมความพร้อมเพื่อการพ้นทุกข์ โดยให้เหตุผลประกอบได้อย่างเหมาะสมตามหลักคำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงประทานไว้ในช่วงสุดท้ายของพระชนม์ชีพ เพื่อน้อมนำไปปฏิบัติให้เหมาะสมกับบริบทของตนในการดำเนินชีวิต

4. วิธีสอนและกิจกรรม

ผู้สอนเลือกวิธีการสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

4.1 การบรรยายเชิงโต้ตอบ (Interactive Lecture-Based Learning) โดยใช้วิธีการบรรยายแบบมีปฏิสัมพันธ์ ประกอบด้วยคำถามปลายเปิด และการอภิปรายร่วมในชั้นเรียนเพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกอธิบายเหตุการณ์สำคัญในบทเรียน โดยใช้สื่อประกอบ เช่น คลิปวิดีโอ ภาพ สไลด์ แผนที่ความคิด หรือ ตัวอย่างจากพระไตรปิฎกเพื่อประกอบการบรรยายหรืออธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning) โดยจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมด้วยความกระตือรือร้น เช่น กิจกรรมการจัดทำแผนภาพลำดับเหตุการณ์ (Timeline Activity) เกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง และให้นักศึกษาอธิบายเหตุการณ์แต่ละช่วงและทำการสรุปคำสำคัญหรือแนวคิดที่สำคัญ ในรูปแบบ Infographic หรือ Mind Map

4.3 การเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ (Collaborative Learning & Discussion) หรือ การเรียนรู้แบบเป็นทีม (Team-Based learning) โดยแบ่งกลุ่มนักศึกษาให้สืบค้นหัวข้อเฉพาะ เช่น การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา หรือบทบาทของพระสาวก แล้วให้อภิปรายร่วมกันและสรุปข้อมูลด้วยตนเอง พร้อมนำเสนอในรูปแบบ Creative Presentation หรือ อภิปรายในห้องเรียน

4.4 การนำเสนอหรือถ่ายทอดเนื้อหาบทเรียน (Micro-teaching or Creative Presentation) โดยให้นักศึกษาเลือกหัวข้อย่อยจากพุทธประวัติช่วงปฐมกาล แล้วถ่ายทอดความเข้าใจผ่านการนำเสนอ เช่น การทำคลิปวิดีโอสั้น การออกแบบโปสเตอร์สื่อความรู้ การทำแผนที่ความคิด (Mind Mapping) การจัดทำสื่อดิจิทัล เช่น Slide, Presentation ด้วยโปรแกรมออนไลน์มี Canva เป็นต้น

4.5 การเรียนรู้โดยใช้เกมเป็นฐาน (Game-Based Learning) โดยให้นักศึกษาทำการศึกษาค้นคว้า หรืออ่านเนื้อหาที่กำหนดให้ ใช้เวลาประมาณ 15 นาที จากนั้นให้จับคู่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยฝึกสรุป Key Takeaways ให้ได้อย่างน้อย 3 ประเด็น ผู้สอนให้สัญญาณเริ่มเล่นเกมแฟนตัวยง/แฟนพันธ์แท้ โดยใช้ App เช่น Kahoot/Quizzes/Gimkit/Blooklet/Socrative ฯลฯ หรือใช้ Board Game เพื่อสร้างกิจกรรมตอบคำถาม ผู้เรียนจำนวน 3 คน ที่ได้คะแนนสูงสุด Top 3 ในแต่ละครั้งจะได้คะแนนพิเศษ โดยมีเงื่อนไขที่ตกลงร่วมกันก่อนเรียนตามความเหมาะสม เช่น หากได้คะแนน Top 3 ครบ 10 ครั้งก่อนผู้เรียนคนอื่น จะได้คะแนนพิเศษ 10 คะแนน เพื่อนำไปตัดเกรด ผู้เรียนคนอื่น ๆ จะได้คะแนนตามจริง จากนั้นให้ผู้เรียนแต่ละคนให้ข้อสะท้อนคิด (Feedback) เช่น กด Like หรือ Dislike หรือ ให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงการเล่นในครั้งถัดไป หลังสิ้นสุดการเล่นเกมแต่ละเกม ให้ผู้เรียนแต่ละคนนำคะแนนที่ได้ และ Key Takeaways ข้อสะท้อนคิด (Feedback) หรือข้อเสนอแนะของตนเอง นำไปสะสมใน Portfolio โดยใช้ App ต่าง ๆ เช่น Notion App หรือ Google Sites เป็นต้น เพื่อส่งอาจารย์ในสัปดาห์สุดท้าย เพื่อนำไปตัดสินผลการเรียนหรือตัดเกรด ร่วมกับคะแนนอื่น ๆ เช่น คะแนนสอบกลางภาค คะแนนสอบปลายภาค เป็นต้น โดยเล่นแบบนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบทุกเนื้อหาในบทเรียนนั้น ๆ

4.6 กิจกรรมพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ (Character-Building Activities) โดยให้นักศึกษาเลือกคุณลักษณะของบุคคลต้นแบบ เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช หรือบุคคลที่ผู้เรียนชื่นชอบ แล้วนำมาอธิบายหรืออภิปรายในชั้นเรียน โดยเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะที่พึงประสงค์ที่ผู้เรียนต้องการจะนำไปพัฒนาตนเองให้ได้ตามบุคคลต้นแบบที่เลือก

5. สื่อการเรียนการสอน

ผู้สอนเลือกสื่อการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

5.1 สื่ออ้างอิงหลัก เช่น เอกสารประกอบการสอน/เอกสารคำสอน/ตำรา/หนังสือ/พระไตรปิฎก/บทความวิจัย/บทความวิชาการ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในบทเรียน

5.2 สื่อดิจิทัลเพื่อการเรียนรู้ เช่น /PowerPoint/YouTube/E-book/E-learning/Canva/Google Sites ฯลฯ

5.3 สื่อหรือแอปเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมและติดตามความก้าวหน้าในการเรียนรู้ หรือพัฒนาความรู้ มี Metacognitive Knowledge เป็นต้น เช่น กลุ่ม Facebook/กลุ่ม Line/Classroom/Zoom Cloud Meeting/Google Meet/Notion App ฯลฯ

5.4 สื่อสะท้อนคิด (Feedback) สำหรับการประเมินเพื่อพัฒนาและตัดสินผลการเรียนรู้ เช่น Google Form/Quizzes/Kahoot/Boardgame/YouTube comment/Canva Comment/ Google classroom comment ฯลฯ

6. การวัดและการประเมินผล

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment)

การประเมินในขั้นนี้มุ่งเน้นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยไม่นำมาตัดสินผลการเรียนรู้ การให้คะแนน หรือตัดเกรด แต่เป็นกระบวนการสะท้อนความคิดในการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถประเมินศักยภาพของตนเองในการเรียนรู้ในบทเรียน ตลอดจนเป็นแนวทางสำหรับผู้สอนในการนำข้อมูลไปปรับปรุงกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัยต่อไป โดยผู้สอนเลือกการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.1.1 แบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน เพื่อวัดความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นและความก้าวหน้าในการเรียนรู้

6.1.2 กิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน เช่น Activity-Based Learning/ Collaborative Learning & Discussion/ Team-Based learning /Micro-teaching or Creative Presentation ฯลฯ เพื่อพัฒนาศักยภาพของนักศึกษาตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง

6.1.3 แบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถาม การตอบคำถาม และการมีส่วนร่วมในการทำรายงานกลุ่มและการนำเสนอรายงาน เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้านทักษะ (S) ด้านจริยธรรม (Ethic) และด้านลักษณะบุคคล (Character)

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment)

การประเมินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในส่วนนี้ มุ่งวัดความสามารถของผู้เรียนตามผลลัพธ์การเรียนรู้ (LLOs) ที่กำหนดไว้ โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม โดยตรวจสอบได้ผ่านกิจกรรมและเครื่องมือการประเมินที่หลากหลายตามแนว OBE เพื่อให้ครอบคลุมด้านความรู้ (K) ที่คาดหวัง โดยผู้สอนเลือกการประเมินหรือเอกสารหลักฐานประกอบในการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.2.1 ข้อสอบกลางภาค (Midterm Examination) เป็นแบบอัตนัยหรือแบบปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.2 รายงานกลุ่ม เป็นแบบออนไลน์ หรือเป็นเล่มรายงานตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.3 ข้อสอบปลายภาค (Final Examination) เป็นแบบผสมอัตนัยและปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.4 Rubrics Scoring เป็นการกำหนดเกณฑ์ในการให้คะแนนการสอบอัตนัยและการนำเสนอรายงานเพื่อให้เกิดความชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม

6.2.5 Portfolio สะสมกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน โดยใช้กิจกรรม เช่น Gamification ให้นักศึกษาสะสม Reflection/Feedback/Key Takeaways ของตนเอง

บทที่ 4
พุทธประวัติในปัจฉิมกาล

1. บทนำ

พุทธประวัติในช่วงปัจฉิมกาลเป็นระยะเวลาสำคัญที่สะท้อนถึงบั้นปลายแห่งพระชนมชีพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมิได้เป็นเพียงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ หากยังเป็นหมุดหมายที่แสดงถึงการบรรลุความสมบูรณ์แห่งพระธรรมคำสอนและการสิ้นสุดภารกิจทางศาสนาอย่างสมบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงเสด็จออกจากกรุงราชคฤห์มุ่งหน้าสู่เมืองกุสินารา โดยระหว่างทางได้ทรงประทานโอวาทอันทรงคุณค่าแก่หมู่สงฆ์และพุทธบริษัททั้งหลาย เพื่อวางรากฐานในการดำรงและสืบทอดพระพุทธศาสนาในภายหน้า

พระโอวาทสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าว อาทิ หลักธรรมสำหรับพุทธบริษัท 4 พระโอวาทที่บ้านภัณฑุคาม และปัจฉิมวาจา ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความห่วงใยในสวัสดิภาพทางจิตวิญญาณของพุทธบริษัท ตลอดจนเน้นย้ำถึงหลักธรรมที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงเสวยภัตตาหารที่นายจุนทกัมมารบุตรถวาย ยังเป็นประเด็นที่มีการวิเคราะห์ในเชิงศีลธรรมและเจตนาธรรมอย่างลุ่มลึกในเชิงพุทธปรัชญา

การเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา เป็นบทสรุปแห่งการดำเนินชีวิตตามแนวทางอริยมรรค มีลักษณะของการวางใจเป็นกลางต่อความเกิด–ดับ และแสดงให้เห็นถึงการปล่อยวางจากขันธ์ทั้งปวงอย่างสมบูรณ์ หลังจากปรินิพพาน ยังมีเหตุการณ์สำคัญหลายประการ เช่น การถวายพระเพลิง การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และการประชุมสังคายนาพระธรรมวินัย ซึ่งล้วนมีผลต่อโครงสร้างของชุมชนพุทธและการถ่ายทอดคำสอนในยุคหลัง

การศึกษาพุทธประวัติช่วงปัจฉิมกาลจึงมีความสำคัญยิ่ง ไม่เพียงเพื่อให้เข้าใจบริบทเชิงประวัติศาสตร์ หากยังเป็นการวิเคราะห์แนวคิดหลักในเชิงปรัชญา จริยศาสตร์ และสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนเป็นการเปิดมุมมองใหม่ในการตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าในช่วงสุดท้าย ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในบริบทชีวิตร่วมสมัยได้อย่างมีคุณค่าและลึกซึ้ง

ในที่นี้จะได้แสดงถึงการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนในพรรษาสุดท้าย โดยเริ่มตั้งแต่ช่วงเวลาหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงปลงอายุสังขารแล้ว จนกระทั่งถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นลำดับไป

2. เส้นทางพุทธดำเนินก่อนปรินิพพาน

วันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 นอกเหนือจากจะเป็นวันมาฆบูชาแล้วยังเป็นวันคล้ายวันที่พระพุทธองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขาร ในพรรษาที่ 45 ซึ่งเป็นพรรษาสุดท้ายแห่งการดำเนินพุทธกิจขณะที่ทรงมีพระชนมายุ 80 พรรษา ขณะที่ทรงประทับจำพรรษาอยู่ที่เวฬุวคาม แขวงเมืองไพศาลี แคว้นวัชชี ในระหว่างพรรษานี้ พระพุทธองค์ทรงประชวรอย่างหนัก มีอาการอาพาธอย่างรุนแรง ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังปาวาลเจดีย์ ประทับนั่งบนอาสนะที่ ท่านพระอานนท์ปูถวาย ส่วนท่านพระอานนท์ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า "ดูกรอานนท์ เมืองเวสาลีเป็นที่น่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ พหุปุตตกเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ สารันทเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์..." (สำ.ม. (ไทย) 5/127/1124-1128) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทำนิมิตโอภาสถึง 16 ครั้ง เพื่อเปิดโอกาสให้พระอานนท์ได้ทูลอาราธนาให้ดำรงพระชนม์มายุสืบต่อไป แต่พระอานนท์ก็ไม่สามารถจะเข้าใจ ไม่ทราบว่าพระพุทธองค์ทรงหมายถึงอะไร เพราะในขณะนั้นท่านได้ถูกมารดลใจไว้ พระพุทธองค์จึงให้พระอานนท์ไปเจริญฌานสมาบัติ เมื่อพระอานนท์ออกไปแล้ว มารก็เข้ามาทูลให้พระองค์เสด็จปรินิพพาน พระองค์ก็ทรงรับ แล้วทรงกำหนดพระทัยว่าจักปรินิพพานในอีก 3 เดือนข้างหน้า (ขุ.อุ. (ไทย) 44/130/583) เมื่อทรงกำหนดว่าจะปรินิพพานแล้ว แผ่นดินก็ได้เกิดอาการไหวขึ้น พระอานนท์ได้เห็นเหตุการณ์อย่างนั้น จึงกลับเข้ามากราบทูลถามถึงสาเหตุที่เกิดแผ่นดินไหว พระพุทธองค์จึงตรัสเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว 8 ประการ คือ

1. ดูก่อนอานนท์ แผ่นดินใหญ่ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่ลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ สมัยที่ลมใหญ่พัดย่อมทำน้ำให้ไหว ครั้นน้ำไหวแล้ว แผ่นดินนี้ย่อมไหว

2. ดูก่อนอานนท์ สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ถึงความชำนาญทางจิต หรือเทวดาผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เข้าเจริญปฐวีสัญญาเล็กน้อย เจริญอาโปสัญญามาก ก็ทำให้แผ่นดินนี้สะเทือนหวั่นไหวได้

3. ดูก่อนอานนท์ เมื่อใด พระโพธิสัตว์เคลื่อนจากดุสิต มีสติสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือน หวั่นไหวได้

4. ดูก่อนอานนท์ ก็เมื่อใด พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือน หวั่นไหวได้

5. ดูก่อนอานนท์ เมื่อใด ตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาน เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ย่อมสะเทือน หวั่นไหวได้

6. ดูก่อนอานนท์ เมื่อใด ตถาคตยังธรรมจักรอันยอดเยี่ยมให้เป็นไป เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ย่อมสะเทือน หวั่นไหวได้

7. ดูก่อนอานนท์ เมื่อใด ตถาคตมีสติสัมปัชญญะ ปลงอายุสังขาร เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือน หวั่นไหวได้

8. ดูก่อนอานนท์ เมื่อใด ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพพานธาตุ เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ย่อมสะเทือน หวั่นไหวได้ (ที.มหา. (ไทย) 11/90/281)

เมื่อพระอานนท์ได้ฟังอย่างนั้น ก็ทราบได้ทันทีว่า เพราะเหตุใดจึงเกิดแผ่นดินไหว ได้กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธองค์ทรงดำรงพระชนม์อยู่ตลอดไป แต่พระองค์ก็ตรัสห้าม เพราะในบัดนี้ไม่มีประโยชน์อะไรอีกแล้วที่จะมาทูลอาราธนาพระองค์ เพราะจักกลับคืนวาจาที่ได้ตรัสแล้วด้วยเหตุแห่งชีวิต ไม่อยู่ในฐานะที่พระองค์จักกระทำได้ แล้วพระพุทธองค์ได้ตรัสบอกพระอานนท์ถึงในกาลก่อนที่พระองค์ทรงทำนิมิตโอภาสอย่างนี้ถึง 16 ครั้ง แต่พระอานนท์ไม่รู้เท่าทัน จึงไม่ได้ทูลอาราธนาให้ดำรงพระชนม์อยู่ต่อไป จากนั้นจึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ แล้วตรัสเตือนภิกษุสงฆ์ไม่ให้ประมาทว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นคือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 ธรรมเหล่านี้ เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่งแก่พวกเธอ”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า

“หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ, อยํ ตถาคตสฺส ปจฺฉิมวาจา”

“ สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ขอท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด”ไม่ช้าตถาคตจักปรินิพพาน จากนี้ล่วงไปสามเดือน ตถาคตจักปรินิพพาน (ที.มหา. (ไทย) 13/290/107)

พระอานนท์ผู้มีความห่วงใยในพระศาสดาไม่มีที่สิ้นสุด กราบทูลด้วยน้ำเสียงที่ยังเศร้าอยู่ว่า “พระองค์ผู้เจริญ พระองค์เป็นประดุจพระเจ้าจักรพรรดิในทางธรรม ทรงสถาปนาอาณาจักรแห่งธรรมขึ้น ทรงเป็นธรรมราชา สูงยิ่งกว่าราชาใดๆ ในพื้นพิภพนี้ ข้าพระองค์เห็นว่า ไม่สมควรแก่พระองค์เลย ที่จะปรินิพพานในเมืองกุสินารา อันเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย ขอพระองค์ไปปรินิพพานในเมืองใหญ่ๆ เช่น ราชคฤห์ สาวัตถี จำปา สาเกต โกสัมพี พาราณสี เป็นต้น เถิดพระเจ้าข้า ในมหานครเหล่านั้น กษัตริย์ พราหมณ์ เศรษฐี คหบดี และชาวนครทุกชั้น ที่เลื่อมใสในพระองค์ก็มีอยู่มากจักได้ทำมหาสักการะแด่ สรีระแห่งพระองค์เป็นมโหฬาร ควรแก่การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งอุดมรัตน์ในโลก”

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “อานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนั้นเลย ชีวิตของตถาคตเป็นชีวิตแบบอย่าง ตถาคตนิพพานไปแต่เพียงรูปเท่านั้น แต่เกียรติคุณของเราคงอยู่ต่อไป เราต้องการให้ชีวิตนี้ งามทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด อานนท์เอ๋ย ตถาคตอุบัติแล้วเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชน เมื่ออุบัติมาสู่โลกนี้ เราเกิดแล้วในป่า นามว่าลุมพินี เมื่อตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เราก็ได้

บรรลุแล้วในป่าตำบลอุรุเวลาเสนานิคมแขวงเมืองราชคฤห์มหานคร เมื่อตั้งอาณาจักรแห่งธรรมขึ้นเป็นครั้งแรก ได้สาวกเพียงห้าคน เราก็ตั้งลงแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายะ เขตเมืองพาราณสี ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายแห่งเรา เราก็ควรนิพพานในป่าเช่นเดียวกัน”

“อนึ่ง กุสินารานี้ แม้บัดนี้จะเป็นเมืองน้อย แต่ในโบราณกาล กุสินารานี้ เคยเป็นเมืองใหญ่มาแล้ว เคยเป็นที่ประทับของพระเจ้า จักรพรรดิ นามว่า มหาสุทัสสนะ นครนี้เคยชื่อกุสาวดี เป็นราชธานี ที่สมบูรณ์ มั่งคั่ง มีคนมาก มีมนุษย์นิกรเกลื่อนกล่น พรั่งพร้อม ด้วยธัญญาหาร มีรมณียสถานที่บันเทิงจิต ประดุจดังราชธานีแห่ง ทิพยนครจักรพรรดิ กุสาวดีราชธานีนั้น กึกก้องคฤหาสน์ ทั้งกลางวัน และกลางคืน ด้วยเสียงสิบประการ คือ เสียงคชสาร เสียงภาชี เสียงสังข์ รวมทั้งสำเนียงประชาชน เรียกกันบริโภคอาหาร ด้วยความ สำราญเบิกบานจิต” (วศิน อินทสระ, 2563)

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงเลือกเมืองกุสินาราอันเป็นเมืองเล็กแห่งนี้เป็นสถานที่ปรินิพพาน มีหลายสาเหตุ แต่สาเหตุสำคัญ คือ ทรงทราบดีว่าเมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว พระสรีระและพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์จักถูกแว่นแคว้นต่าง ๆ แย่งชิงไปทำการบูชา หากพระองค์ปรินิพพานในเมืองใหญ่ เมืองใหญ่เหล่านั้นอาจไม่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้เมืองเล็ก ๆ เช่น เมืองกุสินารา เป็นต้น ซึ่งก็เป็นความจริงเพราะหลังพระพุทธองค์ปรินิพพาน เจ้าผู้ครองแคว้นต่าง ๆ ก็ได้ยกกองทัพหลวงของตนมาล้อมเมืองกุสินาราเพื่อจะแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ แต่ด้วยความที่กุสินาราเป็นเมืองเล็ก จึงต้องยอมระงับศึกโดยแบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้ทุกเมืองโดยไม่ต้องเกิดสงคราม

3. ทรงประทานพุทโธวาท ณ หมู่บ้านภัณฑุคาม

เช้าวันต่อมา พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองเวสาลี ขณะเสด็จกลับออกมา ก็ทรงหยุดประทับยืนทอดพระเนตรเมืองเวสาลีเป็นนาคาวโลก (ที. มหา. (ไทย) 13/109/291) คือทรงเหลียวดูโดยหันพระวรกายกลับมาทั้งตัว แล้วเสด็จไปยังหมู่บ้านภัณฑุคาม พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ขณะที่ประทับอยู่ในหมู่บ้านภัณฑุคาม ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด อริยธรรม 4 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ เราและพวกเธอ จึงเร่ร่อนเที่ยวไปสิ้นกาลนานอย่างนี้ บัดนี้เราได้รู้แจ้งแทงตลอดถึงศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติอันเป็นอริยะแล้ว ตัณหาในภพเราถอนเสียแล้ว ตัณหาอันจะนำไปสู่ภพสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีแล้ว” (อภิ.ก. (ไทย) 80/300/322)

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระสุคตศาสดา ได้ตรัสพระธรรมเทศนาไวยากรณภาษิตนี้แล้ว ครั้นแล้วจึงตรัสนิคมคาถาประพันธ์นี้อีกว่า

สีลสมาธิปญฺญา จ วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา อนุพุทฺธา อิเม ธมฺมา โคตเมน ยสสฺสินา

ธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติ อันยอดเยี่ยม พระโคดมผู้ทรงเกียรติ ได้ตรัสรู้แล้ว

อิติ พุทฺโธ อภิญฺาย ธมฺมมกฺขาสิ ภิกฺขุนํ ทุกฺขสฺสนฺตกโร สตฺถา จกฺขุมา ปรินิพฺพุโต

พระพุทธเจ้า ครั้นทรงรู้จริงอย่างนี้ แล้ว ทรงบอกพระธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายพระองค์ผู้พระศาสดามีจักษุ ทรงกระทำ ที่สุดทุกข์ ดับสนิทแล้ว (องฺ.จตุก.(ไทย) 35/1/2)

อนึ่ง การทอดทัศนากรุงเวสาลี มิใช่เป็นปัจฉิมทัศนะอย่างเดียวการทอดทัศนาแม้ในกรุงสาวัตถี กรุงราชคฤห์ เมืองนาลันทา บ้านปาฏลิคามโกฏิคาม และนาทิกคาม เวลาเสด็จออกจากที่นั้น ๆ ทั้งหมดนั้น ก็เป็นปัจฉิมทัศนะทั้งนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้ากลับมาเหลียวดูในที่นั้น ข้อนั้นไม่น่าอัศจรรย์ เพราะฉะนั้น จึงไม่ชื่อว่าทรงเอี้ยวพระวรกายแลดู อนึ่ง เหล่าเจ้าลิจฉวี กรุงเวสาลีใกล้พินาศ จักพินาศไปใน 3 ปีข้างหน้า เพราะฉะนั้น เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จึงสร้างเจดีย์ชื่อว่า นาคาปโลกิตเจดีย์ ใกล้ประตูพระนคร จักบูชาเจดีย์นั้นด้วยสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ข้อนั้นก็จะมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น จึงเอี้ยวพระวรกายแลดูเพื่ออนุเคราะห์เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น (ที.มหา. (ไทย) 13/162/403)

4. บิณฑบาตที่มีอานิสงค์ใหญ่

หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ในหมู่บ้านภัณฑุคามแล้ว ก็ได้เสด็จไปที่โภคนคร โดยเสด็จผ่านหมู่บ้านหัตถีคาม อัมพคาม ชัมพุคาม ตามลำดับ จนถึงโภคนคร ได้ประทับอยู่ที่อานันทเจดีย์ ทรงแสดง มหาปเทส 4 ประการ เพื่อเป็นเครื่องวินิจฉัยพระธรรมวินัย คือ

1) ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนอาวุโส ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา

2) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า สงฆ์อยู่ในอาวาสชื่อโน้น พร้อมทั้งพระเถระพร้อมทั้งท่านที่เป็นประธาน ข้าพเจ้าได้สดับมาได้รับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา

3) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นพระเถระมากด้วยกันอยู่ในอาวาสชื่อโน้น เป็นพหูสูต ชำนาญในนิกาย ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับมา รับนาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา

4) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นเถระรูปหนึ่งอยู่ในอาวาสชื่อโน้น เป็นพหูสูต ชำนาญในนิกาย ทรงธรรม ทรงวินัยทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้น ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้นว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) 2551)

นอกจากนั้น ยังทรงแสดงธรรมอื่นๆ อีกเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายตามสมควร จากนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จไปยังเมืองปาวา ประทับอยู่ที่อัมพวัน คือสวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร เมื่อนายจุนทะได้ทราบข่าวจึงเข้าไปเฝ้ากราบทูลนิมนต์พระพุทธองค์กับภิกษุสงฆ์ไปรับบิณฑบาตที่บ้านของตนในวันรุ่งขึ้น

ในเวลาเช้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จไปยังบ้านของนายจุนทะ นายจุนทะได้นำสุกรมัททวะ มาถวาย พระพุทธองค์ก็ตรัสสั่งว่า “สูรกรมัททวะที่ท่านทำไว้นั้น จงถวายแก่ตถาคตเพียงผู้เดียว ส่วนที่เหลือนั้นให้ขุดหลุมฝังเสีย ด้วยไม่มีผู้ใดในมนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก ที่จะมีเตโชธาตุเผาผลาญสูรกรมัททวะให้ย่อยยับได้ ยกเว้นตถาคตผู้เดียว ฉะนั้น ท่านจงถวายอาหารอื่น ๆ แก่ภิกษุทั้งปวงเถิด” (ส. พลายน้อย, 2558) หลังจากพระพุทธองค์เสวยภัตตาหารของนายจุนทกัมมารบุตรแล้ว เกิดอาพาธอย่างแรงกล้าด้วยโลหิตปักขันทิกาพาธ มีเวทนาหนักใกล้ปรินิพพาน แต่ทรงมีสติสัมปชัญญะ อดกลั้นทุกขเวทนาเหล่านั้นไว้ด้วยอิทธิบาท 4 รับสั่งพระอานนท์ว่า “อานนท์ เราจักไปกรุงกุสินารา” (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, 2561)

ระหว่างทางเสด็จทรงแวะพักที่โคนไม้ข้างทาง และรับสั่งให้พระอานนท์ไปหาน้ำมา พระอานนท์กราบทูลว่า น้ำยังขุ่นอยู่ เพราะเกวียน 500 เล่มเพิ่งข้ามผ่านไป แล้วทูลเชิญพระองค์เสด็จไปที่แม่น้ำ กกุธานที ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากนี้ แต่พระพุทธองค์ก็ยังตรัสเช่นเดิมอีก ในครั้งที่ 3 พระอานนท์จึงทำตาม ปรากฏว่าน้ำกลับใสสะอาด จึงตักน้ำไปถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมกับกราบทูลเรื่องทั้งหมดให้ทรงทราบ (ส. พลายน้อย, 2558)

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเสวยน้ำนั้นแล้ว ครั้งนั้น ปุกกุสมัลลบุตร สาวกของอาฬารดาบสกาลามโคตร เดินทางจากเมืองกุสินาราจะไปเมืองปาวา เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ โคนต้นไม้ จึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคม และเมื่อได้ฟังสันติวิหารธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว เกิดความเลื่อมใส ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และได้น้อมนำผ้าเนื้อเกลี้ยง มีสีดังทองสิงคีที่เรียกว่าผ้าสิงคิวรรณ จำนวน 2 ผืน เข้าไปถวาย พระพุทธองค์ทรงรับเพียงผืนเดียว อีกผืนหนึ่งตรัสสั่งให้ถวายพระอานนท์ (ที.มหา (ไทย) 13/121/302)

เมื่อปุกกุสมัลลบุตรหลีกไปแล้ว พระอานนท์ได้น้อมผ้าสิงคิวรรณเข้าไปสู่พระวรกายของพระพุทธองค์ ผ้านั้นปรากฏดังถ่านไฟที่ปราศจากเปลว ผิวกายของพระองค์เปล่งประกายงามบริสุทธิ์ผุดผ่อง เมื่อพระอานนท์เห็นเช่นนั้นจึงทูลสรรเสริญ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า “อานนท์ ในกาลทั้ง 2 กายของตถาคตย่อมบริสุทธิ์ฉวีวรรณผุดผ่องยิ่ง คือ ในเวลาราตรีที่ตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และในเวลาราตรีที่ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน” (ที.มหา (ไทย) 13/122/303) “ อานนท์ ในปัจฉิมยามแห่งราตรีนี้ ตถาคตจักปรินิพพาน ในระหว่างไม้สาละทั้งคู่ ในสาลวันแห่งมัลลกษัตริย์ เมืองกุสินารา มาเถิด อานนท์ เราจักไปยังแม่น้ำกกุธานที” (ส. พลายน้อย, 2558) เมื่อเสด็จไปถึงแม่น้ำกกุธานที ทรงสรง ทรงดื่มแล้ว เสด็จไปยังอัมพวันตรัสสั่งให้พระจุนทกะปูลาดผ้าสังฆาฏิในบริเวณนั้นแล้ว ทรงพระบรรทมอุฏฐานสัญญามนสิการ โดยมีพระจุนทกะนั่งเฝ้าอยู่เบื้องพระพักตร์ (ส. พลายน้อย, 2558)

เมื่อพระพุทธองค์ทรงพักบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยแล้ว จึงตรัสสั่งกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ ต่อไปภายหน้า หากมีใครทำความร้อนใจให้เกิดแก่นายจุนทกัมมารบุตรว่า ที่พระพุทธเจ้า

ต้องเสด็จปรินิพพาน ก็เป็นเพราะบริโภคอาหารของท่าน” อานนท์ เธอจงช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของนายจุนทกัมมารบุตร โดยชี้แจงแก่เขาว่า บิณฑบาตที่มีผลเสมอกัน มีอานิสงส์เสมอกัน มีผลใหญ่กว่า มีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่นๆ นั้นมีอยู่ 2 คราว คือ บิณฑบาตที่บริโภคแล้ว ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หมายถึง บิณฑบาตที่นางสุชาดาถวายในวันตรัสรู้ และบิณฑบาตที่บริโภคแล้วเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง บิณฑบาตที่นายจุนทะถวายในวันปรินิพพาน” (ที.มหา (ไทย) 13/126/304)

ประเด็นนี้เป็นที่สงสัยกันอย่างมากในเหล่าพุทธศาสนิกชนและบุคคลทั่วไปที่ได้ทราบ จึงเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันตลอดมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นห่วงนายจุนทะเมื่อสองพันห้าร้อยกว่าปีก่อน แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะตรัสกับพระอานนท์แล้ว มีพุทธดำรัสปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ก็ยังมีบุคคลที่ไม่เข้าใจหรือสงสัยในประเด็นนี้อยู่ จึงจะได้ชี้แจงประเด็นนี้ตามที่ได้ศึกษามาต่อไป

การที่พระพุทธองค์ทรงปรินิพพานในวันนั้น ก็เป็นไปตามพระพุทธกำหนด เมื่อทรงปลงอายุสังขารแล้ว คือ ทรงมีพระประสงค์ที่จะปรินิพพานในวันนั้นอยู่แล้ว วัน เวลา สถานที่ ที่จะเสด็จปรินิพพานนั้น พระองค์ได้ทรงประกาศล่วงหน้าไว้แล้วถึง 3 เดือน และก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จมาถึงบ้านของนายจุนทะ แล้วได้บริโภคสุกรมัททวะนั้น พระองค์ก็ทรงประชวรมาก่อนแล้ว แม้ในขณะที่บริโภคอาหารของนายจุนทะก็อยู่ในระหว่างประชวร นอกจากนี้ ยังมีพยานการรู้เห็นการปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ พระอนุรุทธะ ผู้เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้านตาทิพย์ ซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป (ที.มหา. (ไทย) 13/148/324)

ดังนั้น ไม่ว่าจะทรงเสวยอะไรก็ตาม ก็จะต้องเสด็จดับขันธ์ในวันนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ได้ทรงปรินิพพานเพราะเสวยสุกรมัททวะ ที่ถูกควรจะพูดเสียใหม่ว่า พระพุทธเจ้าเสวยสุกรมัททวะในวันปรินิพพาน แต่ปรินิพพานด้วยโรคประจำตัวของพระองค์ ซึ่งชาวพุทธทั่วไปรู้กันแล้วว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระโรคประจำคือ “ปักขันทิกาพาธ” (ถ่ายเป็นโลหิต) ปักขันทิกาพาธจะเรียกด้วยภาษาแพทย์สมัยนี้ว่ามีการตกเลือดอย่างมาก ปรากฏว่าพระพุทธองค์ทรงประชวรด้วยพระโรคนี้เป็นครั้งคราว บางครั้งก็อาการสาหัส ถึงกับบรรยายไว้ว่า “ภาชนะหนึ่งเข้า ภาชนะหนึ่งออก” แต่พระโรคนี้ก็มิใช่สาเหตุให้ปรินิพพาน เพราะการปรินิพพานทรงกำหนดไว้ก่อนแล้วว่า เมื่อใดที่ไหน ด้วยอาการอย่างไร โรคประจำตัวเป็นเพียงโรคประจำสังขาร ทุกขเวทนาถ้ามีมาก พระองค์ก็ทรงระงับได้ด้วยกำลังสมาธิ (เสถียรพงษ์ วรรณปก, 2561)

5. หลักปฏิบัติของพุทธบริษัท 4

หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพักในบริเวณสวนมะม่วงแล้ว ก็เสด็จมุ่งตรงยังเมืองกุสินารา เมื่อเสด็จถึงสาลวันอันเป็นพระราชอุทยานของมัลลกษัตริย์ เมืองกุสินาราแล้ว ตรัสสั่ง

พระอานนท์จัดที่ประทับระหว่างไม้สาละคู่ หันศีรษะไปทางทิศอุดร แล้วทรงบรรทมด้วยสีหไสยาสน์ที่เรียกว่า อนุฏฐานไสยา (ขุ.ชา. (ไทย) 56/95/349)

ครั้งนั้น แม้ไม่ใช่ฤดูกาล แต่ไม้สาละทั้งคู่ผลิดอกบานสะพรั่ง ร่วงหล่นโปรยปรายลงมาที่พระสรีระเพื่อบูชาพระองค์ แม้ดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ก็ตกลงมาจากอากาศ ร่วงหล่นโปรยปรายลงมาที่พระสรีระเพื่อบูชาพระพุทธองค์ แม้จุณแห่งจันทน์อันเป็นของทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศ ร่วงหล่นโปรยปรายลงมาที่พระสรีระเพื่อบูชาพระพุทธองค์ แม้สังคีตอันเป็นทิพย์ก็บรรเลงเสียงดนตรีในอากาศเพื่อบูชาพระพุทธองค์

เมื่อเกิดเหตุการณ์อย่างนี้ขึ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรารภเหตุการณ์นี้ตรัสกับพระอานนท์ว่า

> ***“พุทธบริษัทหรือบุคคลผู้ปฏิบัติตามธรรม สมควรแก่ธรรม ทำการสักการบูชาตถาคตด้วยสิ่งสักการะอย่างนี้ หรือมากกว่านี้ หาชื่อว่าเป็นการบูชาอย่างยิ่งและแท้จริงไม่ หากแต่บุคคลใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือผู้ที่ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ได้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนนี้ จึงชื่อว่า เป็นการบูชาตถาคตอย่างแท้จริง”***
> (ที.มหา. (ไทย) 13/129/307)

พุทธบริษัท 4 คือบุคคลผู้นำหลักพระพุทธศาสนามาบูรณาการในกระบวนการดำเนินชีวิตทั้งในมิติของชีวิตประจำวัน การปฏิบัติหน้าที่ การประกอบอาชีพที่ไม่สร้างปัญหาให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง รวมไปถึงบุคคลรอบข้าง พุทธบริษัท 4 นั้น เป็นสถานภาพของบุคคลผู้นับถือพระพุทธศาสนา จำแนกออกเป็น 4 ประเภทคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และ อุบาสิกา (ที.ม. (ไทย) 10/168/113 – 115) ซึ่งสามารถจำแนกเป็น 2 ประเภท คือ บรรพชิต ได้แก่ ภิกษุและภิกษุณี และคฤหัสถ์ได้แก่อุบาสกและอุบาสิกา พุทธบริษัท 4 นั้น ถือเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา เพราะมีหน้าที่ในการรักษาสืบทอดพระศาสนา ซึ่งการทำหน้าที่ของชาวพุทธที่ดีจะต้องช่วยกันทำนุบำรุง เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ทั้งนี้จะต้องมีการศึกษาหาความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการปฏิบัติตนสอดคล้องกับแนวทางของพระพุทธศาสนา เมื่อมีความเข้าใจดีแล้วก็สามารถปฏิบัติตนตามระเบียบของพระพุทธศาสนาได้ดี อันได้แก่พระธรรมวินัย อันเป็นหลักสำคัญในการดำรงตนอยู่ใน สถานภาพแห่งพุทธบริษัท 4

หน้าที่ของพุทธบริษัทตามหลักพระธรรมวินัยถึงแม้จะมีสถานะที่แตกต่างกัน มีวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน และก็จะต้องมีภาระหน้าที่ของพุทธบริษัทในพระธรรมวินัย โดยเริ่มจากธุระ 2 ประการในพระธรรมวินัยที่พุทธบริษัทต่างมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติทั้งในหน้าที่ตามแต่ละสถานภาพ ทั้งในด้านการดำเนินชีวิตทั้งในด้านทางโลกและทางธรรม พุทธบริษัทในฝ่ายคฤหัสถ์ก็จะต้องมี การดำเนินชีวิต การปฏิบัติหน้าที่และการประกอบอาชีพในชีวิตประจำวัน ส่วนพุทธบริษัทในฝ่ายบรรพชิตก็จะต้องมี

การปฏิบัติกิจของบรรพชิตตามหลักพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนด หน้าที่ของพุทธบริษัทไว้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังฆมณฑล เป็นการจัดระเบียบสังคม พุทธบริษัทตามหลักพระธรรมวินัย โดยจำแนกหน้าที่ของพุทธบริษัทออกเป็น 2 ประเภท คือ (1) คันถธุระ ด้านการเล่าเรียน (2) วิปัสสนาธุระ ด้านการบำเพ็ญภาวนา หรือเจริญ กรรมฐาน ซึ่งรวมทั้งสมถะด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2557)

โดยหน้าที่เหล่านี้มาจากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับพระยามารว่าในมหาปรินิพพานสูตรว่า “ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เป็นสาวก สาวิกา ของตถาคตยังไม่ฉลาด ไม่ได้รับแนะนำ ยังไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ปฏิบัติชอบไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตน จักบอกจักแสดง จักบัญญัติ จักแต่งตั้ง จักเปิดเผย จักจำแนก จักทำให้ตื้น จักแสดงธรรมมี ปาฏิหาริย์ ข่มขี่ปรับปวาท ที่เกิดขึ้น ให้เรียบร้อยโดยสหธรรมไม่ได้ เพียงใด ดูก่อนมารผู้มีบาป ตถาคตจักยังไม่ปรินิพพาน เพียงนั้น” (ที.มหา. (ไทย) 13/95/278)

หลักการปฏิบัติตน ของอุบาสกอุบาสิกา ก็ถึงจุดของความเป็นอุบาสกรัตน อุบาสิการัตน ก็เป็นหลักที่ทรงแสดงให้พิจารณา ไม่ใช่เป็นข้อบังคับ แต่ทรงชี้ที่ผลดีผลเสีย อันเกิดจากมีและไม่มีธรรม เหล่านี้คือ 1) **สทฺธา โหติ** ประกอบด้วย ศรัทธา คือความเชื่ออันหยั่งลงมั่นคงในพระรัตนตรัย 2) **ลีลวา โหติ** เป็นผู้มีปกติทางกาย วาจา โดยอาศัยการสมาทานรักษาศีล 3) **อโกตุหลมงฺคลิโก โหติ กมฺมํ ปจฺเจติ โน มงฺคลํ** ไม่เชื่อมือถือมงคล ตื่นข่าว หรือนิยม ความเอิกเกริกเฮฮา แต่ยึดมั่นในกรรม ไม่เชื่อในมงคล ต่างๆที่ชาวโลกนิยมกัน 4) **น อิโต พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ คเวสติ** ไม่แสวงหาทักขิณัยยะบุคคลภายนอกพระศาสนา 5) **อิธ ปุพการ์ กโรติ** บำเพ็ญบุญในขอบข่ายคำสอนของพระพุทธศาสนา (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ),อ้างแล้ว: 97)

การทำสักการะบูชา

หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพักในบริเวณสวนมะม่วงแล้ว ก็เสด็จมุ่งตรงยังเมืองกุสินารา เมื่อเสด็จถึงสาลวันอันเป็นพระราชอุทยานของมัลลกษัตริย์ เมืองกุสินาราแล้ว ตรัสสั่งพระอานนท์จัดที่ประทับระหว่างไม้สาละคู่ หันศีรษะไปทางทิศอุดร แล้วทรงบรรทมด้วยสีหไสยาสน์ที่เรียกว่า อนุฏฐานไสยา ครั้งนั้น แม้ไม่ใช่ฤดูกาล แต่ไม้สาละทั้งคู่ผลิดอกบานสะพรั่ง ร่วงหล่นโปรยปรายลงมาที่พระสรีระเพื่อบูชาพระองค์ แม้ดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ก็ตกลงมาจากอากาศ ร่วงหล่นโปรยปรายลงมาที่พระสรีระเพื่อบูชาพระพุทธองค์ แม้จุณแห่งจันทน์อันเป็นของทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศ ร่วงหล่นโปรยปรายลงมาที่พระสรีระเพื่อบูชาพระพุทธองค์ แม้สังคีตอันเป็นทิพย์ก็บรรเลงเสียงดนตรีในอากาศเพื่อบูชาพระพุทธองค์เมื่อเกิดเหตุการณ์อย่างนี้ขึ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรารภเหตุการณ์นี้ตรัสกับพระอานนท์ว่า

“พุทธบริษัทหรือบุคคลผู้ปฏิบัติตามธรรม สมควรแก่ธรรม ทำการสักการบูชาตถาคตด้วยสิ่งสักการะอย่างนี้ หรือมากกว่านี้ หาชื่อว่าเป็นการบูชาอย่างยิ่งและแท้จริงไม่ หากแต่บุคคลใดไม่ว่าจะ

เป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือผู้ที่ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ได้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนนี้ จึงชื่อว่า เป็นการบูชาตถาคตอย่างแท้จริง” (ที.มหา. (ไทย) 13/129/307)

วิธีปฏิบัติในสตรีของภิกษุ

พระอานนท์ทูลถามข้อที่ภิกษุจะพึงปฏิบัติในสตรี ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสตอบให้ภิกษุปฏิบัติในสตรีอย่างนี้ คือ 1) การไม่มองดูสตรี จัดเป็นการดี 2) หากจำเป็นต้องมอง การไม่พูดจาด้วย เป็นข้อปฏิบัติที่สมควร 3) หากจำเป็นต้องพูดด้วย ก็สำรวมระวังตั้งสติไว้ให้มั่นคง อย่าให้แปรปรวนด้วยอำนาจราคะ (ที.มหา. (ไทย) 13/132/309)

วิธีปฏิบัติในพระพุทธสรีระ

หลังจากนั้น พระอานนท์ได้ทูลถามต่อไปอีกว่า จะพึงปฏิบัติอย่างไรในพระพุทธสรีระ พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานนท์ พวกเธออย่าขวนขวายเพื่อบูชาสรีระของพระตถาคตเลย พวกเธอจงสืบต่อในประโยชน์ตน ประกอบตามในประโยชน์ตน ไม่ประมาทในประโยชน์ตน จงตั้งใจบำเพ็ญเพียรมุ่งสู่ที่สุดแห่งพรหมจรรย์เถิด บรรดากษัตริย์ พราหมณ์ คหบดีทั้งหลายที่เลื่อมใสในพระตถาคตมีอยู่ เขาเหล่านั้นจักทำการบูชาสรีระของพระตถาคตเอง” แต่ด้วยความรอบคอบของพระอานนท์จึงทูลถามอีกว่า พวกชนเหล่านั้นจะพึงปฏิบัติในพระพุทธสรีระด้วยวิธีใด พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่าให้ปฏิบัติแบบเดียวกับพระเจ้าจักรพรรดิ

พระอานนท์จึงทูลถามว่า “ชนเหล่านั้นจะปฏิบัติกับพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างไร”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ชนทั้งหลายห่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่แล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าใหม่ โดยอุบายนี้ ห่อด้วยผ้า 500 คู่ แล้วเชิญพระสรีระลงในหีบทองซึ่งใส่น้ำมันหอมไว้เต็ม แล้วปิดครอบด้วยหีบทองอีกใบหนึ่ง แล้วอัญเชิญขึ้นสู่จิตกาธานซึ่งทำด้วยไม้หอม ถวายพระเพลิงพระสรีระ แล้วสร้างสถูปไว้ในหนทางใหญ่ 4 แพร่ง อัญเชิญพระอัฐิธาตุบรรจุไว้ที่พระสถูป กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง เลื่อมใสในพระตถาคตมีอยู่ เขาเหล่านั้น จักกระทำการบูชาสรีระของพระตถาคตเอง” (ที.มหา (ไทย) 13/133/310)

พระพุทธองค์ตรัสต่อไปถึงอัฐิของบุคคล 4 จำพวกที่สมควรจะบรรจุไว้ในพระสถูป โดยเรียกบุคคลทั้ง 4 จำพวกว่า ถูปารหบุคคล ได้แก่ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า สาวกของพระตถาคต และพระเจ้าจักรพรรดิราช แล้วประทานโอวาทและตรัสสรรเสริญพระอานนท์ (ที.มหา. (ไทย) 13/134/310)

เมื่อเวลาปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใกล้เข้ามา พระอานนท์ผู้ที่ยังเป็นเสขบุคคลจึงไม่อาจ หักห้ามความโศกเศร้าไว้ได้ ออกไปยืนร้องไห้รำพันถึงการที่ตนติดตามอุปัฏฐากพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามานาน จนกระทั่งพระพุทธองค์จะปรินิพพานแล้ว ตนเองก็ยังไม่ได้บรรลุ

พระอรหัตเสียที เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่า พระอานนท์ได้เศร้าโศกเสียใจอยู่ จึงรับสั่งให้เรียกพระอานนท์มา แล้วตรัสประทานโอวาทแก่พระอานนท์ไม่ให้เศร้าโศกว่า

“ความพลัดพลาก จากของรักของชอบใจทั้งสิ้นย่อมมีเป็นธรรมดา สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา อานนท์ เธอได้เป็นอุปัฏฐากตถาคต ด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา เป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุขไม่มีสอง หาประมาณมิได้มาช้านานเธอได้กระทำบุญไว้แล้ว จงประกอบความเพียรเถิด เธอจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยพลัน” (ม.มู. (ไทย) 17/146/621)

แล้วได้ตรัสสรรเสริญพระอานนท์ว่าเป็นยอดพุทธอุปัฏฐาก เป็นพหูสูต มีสติรอบคอบ มีธิติ คือ ความเพียร มีปัญญารู้จักกาลเทศะ และเมื่อบุคคลใดได้เข้าใกล้พระอานนท์ ย่อมยินดีที่ได้เห็น ได้ฟังธรรม พอใจในธรรม และไม่อิ่มในธรรมที่พระอานนท์แสดง (ขุ.ขุ. (ไทย) 39/137)

เหตุให้พุทธศาสนายั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ใน กิมมิลสูตร ว่า “ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาในพระธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา ไม่เคารพยำเกรงกันและกัน นี้แล กิมพิละ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรมไม่ตั้งอยู่นาน ในเมื่อพระตถาคตเจ้าปรินิพพานแล้ว” (องฺ.ปญฺจก-ฉกฺก นิบาต. (ไทย) 36/311/635) นี่คือคำถามและคำตอบระหว่างพระพุทธองค์กับพระภิกษุที่ชื่อว่ากิมพิละ

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ทรงได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺจเยน สตฺถา” อานนท์ ธรรมวินัยใดอันเราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา ดังนั้นพระธรรมและพระวินัยซึ่งจะเป็นวิธีที่พระศาสนานี้จะพึงดำรงมั่นตั้งอยู่สิ้นกาลนาน (วิ.มหา. (ไทย) 1/9/25)

โดยนัยแห่งคำถามและคำตอบนี้ ทำให้ชาวพุทธทราบว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสัทธรรมคำสอนของพระองค์จะอยู่ได้นานหรือไม่ได้นานขึ้นอยู่กับพฤติกรรมหรือการกระทำของพุทธบริษัท 4 คือ 1) ภิกษุอันมีศีล 227 ข้อเป็นวัตรปฏิบัติ 2) ภิกษุณีอันมีศีล 311 ข้อเป็นวัตรปฏิบัติ และจะต้องอุปสมบทจากสงฆ์สองฝ่าย คือ จากภิกษุณีสงฆ์ และภิกษุสงฆ์ จึงจะเป็นนางภิกษุณีโดยสมบูรณ์ 3) อุบาสก คฤหัสถ์ผู้ชาย ผู้เข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และสมาทานอุโบสถศีล หรือศีล 8 เป็นประจำหรืออย่างน้อยทุกวันขึ้น และแรม 15 ค่ำ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า วันพระใหญ่ 4) อุบาสิกา คฤหัสถ์ผู้หญิง เข้าถึงพระรัตนตรัย และมีข้อวัตรปฏิบัติในทำนองเดียวกับอุบาสก

พุทธบริษัท 4 ประเภทที่ว่านี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าวันใดไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ (พระสงฆ์ในที่นี้หมายถึงผู้เป็นอริยะ 4 คู่ และถ้านับเป็นรายบุคคลจะมีจำนวน 8 ดังที่ปรากฏในบทสังฆคุณที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า สุปฏิปนฺโน และจบลงด้วยคำว่า โลกสฺสาติ)

พระธรรม หมายถึง คำสอน ในที่นี้น่าจะหมายรวมถึงพระวินัยอยู่ด้วย

การศึกษา หมายถึง การศึกษา 3 ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา หรือที่เรียกว่า ไตรสิกขา และสุดท้ายไม่เคารพกันและกันในกลุ่มเดียวกัน ในทางกลับกัน ถ้าพุทธบริษัท 4 เคารพยำเกรงในพระศาสดา เป็นต้น พระสัทธรรมก็ตั้งอยู่ได้นาน

เครื่องระลึกนึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ครั้งนั้น พระอานนท์ได้กราบทูลถึงเครื่องระลึกเครื่องเตือนใจ หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ปรินิพพานไปแล้ว ว่า “พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนนี้ ออกพรรษาแล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างพากันเดินทางมาจากทิศานุทิศ เพื่อเฝ้าพระองค์ ฟังโอวาทจากพระองค์ บัดนี้ พระองค์จะปรินิพพานเสียแล้ว ภิกษุทั้งหลาย จะพึงไป ณ ที่ใด”

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “อานนท์ สถานที่อันเป็นเหตุให้ระลึกถึงเราก็มีอยู่ คือสถานที่ ที่เราประสูติแล้ว คือ ลุมพินีวันสถาน สถานที่ที่เราตั้งอาณาจักรแห่งธรรมขึ้นเป็นครั้งแรกคือ ป่าอิสิปตนะมิคทายะ แขวงเมืองพาราณสี สถานที่ที่เราตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ บรรลุความรู้อันประเสริฐทำกิเลสให้สิ้นไป คือ โพธิมณฑล ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม และ สถานที่ที่เราจะปรินิพพาน ณ บัดนี้ คือ ป่าไม้สาละ ณ นครกุสินารา อานนท์เอ๋ย สถานที่ทั้งสี่แห่งนี้ เป็นสังเวชนียสถาน สารานียสถาน สำหรับให้ระลึกถึงเรา และเดินตามรอยพระบาทแห่งเรา” (วศิน อินทสระ, 2535)

สังเวชนียสถาน 4 แห่ง คือ 1. สถานที่ตถาคตประสูติ 2. สถานที่ตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ 3. สถานที่ตถาคตยังธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว4. สถานที่ตถาคตเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานสังเวชนียสถาน 4 แห่งนี้ เป็นที่ควรเห็น ควรระลึกนึกถึงของพุทธบริษัทหรือผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในตถาคต ชนเหล่าใดเที่ยวจาริกไปยังสถานที่เหล่านี้ด้วยความเลื่อมใส ครั้นทำกาละก็จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2551)

6. สาวกองค์สุดท้าย

สุภัททปริพาชก ชาวเมืองกุสินารา ทราบข่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จปรินิพพาน จึงเกิดความปริวิตกขึ้น ปรารถนาจะเข้าไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพื่อทูลถามปัญหาที่ตนยังสงสัย ได้ขออนุญาตกับพระอานนท์ถึง 3 ครั้ง แต่พระอานนท์ไม่อนุญาต เพราะเกรงว่า พระพุทธองค์จะทรงเหน็ดเหนื่อย พระพุทธองค์ทรงสดับคำเจรจาของท่านพระอานนท์กับสุภัททปริพาชก จึงตรัสให้พระอานนท์อนุญาตให้สุภัททปริพาชกเข้าเฝ้าตามประสงค์ เมื่อสุภัททปริพาชกเข้าเฝ้าแล้ว ก็ได้ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับครูทั้ง 6 ซึ่งเป็นเจ้าลัทธิที่ต่างปฏิญญาว่าตนเองเป็นผู้วิเศษเป็นพระอรหันต์ ได้ตรัสรู้ยิ่งด้วยปัญญา เจ้าลัทธิเหล่านั้นได้ตรัสรู้จริงหรือไม่ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสดับอย่างนั้นแล้ว ทรงตรัสห้ามสุภัททปริพาชก แล้วทรงแสดงธรรมแก่ สุภัททปริพาชกว่า “ ดูก่อนสุภัททะ ศาสนาใดไม่มีอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ศาสนานั้น ย่อมไม่มีสมณะ ที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 แต่ว่าอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 มีอยู่ในศาสนาใด แม้สมณะที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 ก็มีอยู่ในศาสนานั้น สุภัททะ

อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 มีอยู่ในศาสนานี้ ดังนั้น สมณะที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 ก็มีอยู่ในศาสนานี้ หากภิกษุทั้งหลายยังคงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอยู่ในอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 นี้แล้วโลกนี้ก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์ ส่วนลัทธิอื่นๆ ไม่มีสมณะที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 จึงว่างจากสมณะผู้รู้" (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2551)

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสจบแล้ว สุภัททปริพาชก เกิดความเลื่อมใสเป็นอย่างมาก ได้ทูลขออุปสมบท พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสแสดงติตถิยปริวาส คือวิธีการอยู่กรรมสำหรับพวกเดียรถีย์ที่มาบวชในพระพุทธศาสนาแก่เขา โดยต้องอยู่ปริวาสเป็นเวลา 4 เดือน จึงจะได้บวชเป็นภิกษุ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะตรัสอย่างนี้ สุภัททปริพาชกก็ไม่ได้ล้มเลิกความตั้งใจที่จะบวช แต่ยังกราบทูลว่า จะอยู่นานถึง 4 ปี ก็ย่อมได้ แล้วค่อยบรรพชาอุปสมบท พระพุทธองค์จึงดำรัสสั่งให้พระอานนท์นำสุภัททปริพาชกไปอุปสมบท และเมื่อสุภัททอุปสมบทแล้ว ได้รับกรรมฐานจากพระพุทธองค์แล้วก็ได้ตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนสามารถบรรลุพระอรหันต์ได้ในขณะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังมีพระชนมชีพอยู่

7. ปัจฉิมโอวาทและเสด็จปรินิพพาน

3 เดือนต่อมาพระพุทธองค์ทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา แห่งแคว้นมัลละ ในวัน เพ็ญเดือน 6 (วิสาขะ) เมื่อพระชนมายุ 80 พรรษา ก่อนปรินิพพาน ยังมีหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง เพื่อตรวจสอบพระธรรมและพระวินัยว่าเป็นคำสอนของพุทธองค์หรือไม่ เรียกว่า มหาปเทศ 4 ขณะ ประทับอยู่ที่อานันทเจดีย์ ในโภคนคร โดยเนื้อความในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ระบุว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา พวกเธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว พึงเรียน บทพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าสอบสวนในพระสูตรเทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้ พึงถึงความตกลงในใจในข้อนี้ว่า นี้ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จำมาผิดแล้วแน่นอน ดังนั้นพวกเธอพึงทิ้ง คำกล่าวนั้นเสีย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรได้เทียบเคียงในพระ วินัยได้ พึงถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี้คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จำมา ถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำมหาปเทสข้อที่หนึ่งนี้ไว้ (สุดใจ ภูกงลี, 2564)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า สงฆ์พร้อมทั้งพระเถระ พร้อมทั้งปาโมกข์อยู่ในอาวาสโน้น ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะหน้าของสงฆ์นั้นว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสนาดา พวกเธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นไม่ชื่นชม

ไม่คัดค้านแล้ว พึงเรียนบทพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้ พึงถึงความ ตกลงในใจในข้อนี้ว่า นี้ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จำมาผิดแล้วแน่นอน ดังนั้น พวกเธอพึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้ พึงถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี้คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และ ภิกษุนี้จำมาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำมหาปเทสข้อที่สองนี้ไว้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุเป็นพระเถระมากรูปอยู่ในอาวาสโน้น เป็นพหูสูต มีอาคมเป็นอันมากมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับ มา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสนาดา พวก เธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว พึงเรียนบทพยัญชนะ เหล่านั้นให้ดีแล้ว สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงใน พระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้ พึงถึงความตกลงในใจในข้อนี้ว่า นี้ไม่ใช่คำสอน ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จำมาผิดแล้วแน่นอน ดังนั้น พวกเธอพึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้ พึงถึงความ ตกลงใจในข้อนี้ว่า นี้คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จำมาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำมหาปเทสข้อที่สามนี้ไว้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นเถระอยู่ในอาวาสโน้น เป็นพหูสูต มีอาคมเป็นอันมากมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมา เฉพาะหน้าพระเถระนั้นว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสนาดา พวกเธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว พึงเรียนบทพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตร ไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้ พึงถึงความตกลงในใจในข้อนี้ว่า นี้ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น และภิกษุนี้จำมาผิดแล้วแน่นอน ดังนั้น พวกเธอพึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้ พึงถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี้คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จำมาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ พึงทรงจำมหาปเทสข้อที่สี่นี้ไว้” (ที.ม. (ไทย) 13/113-116/293-295)

จะเห็นได้ว่า พระองค์ได้ทรงวางหลักการไว้ให้พุทธบริษัทได้ใช้ปัญญาของตนก่อนเชื่อหรือก่อนนำมาปฏิบัติ โดยสามารถใช้มหาปเทส 4 นี้ หรืออาจใช้ควบคู่กับหลักกาลามสูตรด้วยก็ได้ เพื่อตัดสินว่า สิ่งใดเป็นคำสอนของพระพุทธองค์จริง สิ่งใดเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข

เพื่อความเจริญ เพื่อสำรอกราคะ เพื่อกำจัดกิเลส เพื่อความคงอยู่ของพระสัจธรรมของพระพุทธศาสนา เพราะศาสนาพุทธ เป็นเป็นศาสนาแห่งปัญญา ไม่ใช่ศาสนาแห่งศรัทธา โดยศรัทธาต้องอาศัยปัญญา จึงนับว่าเป็นศรัทธาแบบ ชาวพุทธโดยแท้จริง แม้ในเรื่องของการตัดสินว่าสิ่งใดเป็นกัปปิยะหรือเป็นอกัปปิยะ กล่าวคือเป็นวัตถุที่ ควรหรือไม่ควร พระองค์ก็ทรงประทานหลักไว้ให้ 4 ข้อ ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค เภสัชชขันธกะที่ 6 ดังนี้

1. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้ห้ามไว้ว่า สิ่งนี้ไม่ควร หากสิ่งนั้นเข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควรแก่เธอทั้งหลาย

2. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เราไม่ได้ห้ามไว้ว่า สิ่งนี้ไม่ควร หากสิ่งนั้นเข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ ไม่ควร สิ่งนั้นควรแก่เธอทั้งหลาย

3. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้อนุญาตไว้ว่า สิ่งนี้ควร หากสิ่งนั้นเข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับ สิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควรแก่เธอทั้งหลาย

4. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้อนุญาตไว้ว่า สิ่งนี้ควร หากสิ่งนั้นเข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่ง ที่ไม่ควร สิ่งนั้นควรแก่เธอทั้งหลาย” (วิ.ม. (ไทย) 7/92/161)

นอกจากนี้ ยังทรงอนุญาตกาลิกระคน (สิ่งที่ปนกันระหว่างสิ่งที่ควรหรือไม่ควร) ที่พระภิกษุรับ ประเคนไว้อีกด้วย แต่ไม่ขอกล่าวลายระเอียดในที่นี้ ดังนั้น ผู้สนใจสามารถสืบค้นได้จากพระไตรปิฎกข้อ ถัดจากเภสัชชขันธกะที่ 6 นั้นเถิด

ก่อนวันที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน 1 วัน ได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดนายจุนทกัมมารบุตร และ นายจุนทะได้ถวายภัตตาหารเช้าเรียกว่า สูกรมัทวะ หลังจากเสวยเสร็จแล้ว ทรงประชวรหนักด้วย โลหิตปักขันทิกาพาธ ประชวรลงพระโลหิต พระอาการประชวรเริ่มหนักขึ้น ทรงเป็นห่วงนายจุนทะ จะเดือดร้อนใจ จึงทรงตรัสกับพระอานนท์ใจความว่า “บิณฑบาตสองคราว คือก่อนตรัสรู้สัมมาสัมโพธิ ญาณ และก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน มีวิบากเสมอกัน มีผลใหญ่กว่าและ มีอานิสงค์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก เป็นไปเพื่ออายุ วรรณะ สุขะ ยศ สวรรค์ และเป็นไปเพื่อความ เป็นใหญ่ยิ่ง ดูก่อนอานนท์ เธอพึงบรรเทาความร้อนใจของนายจุนทกัมมารบุตรด้วยประการฉะนี้” แล้ว ทรงรับสั่งพระอานนท์ว่า จะเสด็จข้ามแม่น้ำหิรัญวดี เมืองกุสินารา และสาลวันอันเป็นที่แวะพักของมัลลกษัตริย์ ครั้นถึงแล้ว ทรงรับสั่งให้พระอานนท์จัดตั้งเตียงปูลาดผ้าสังฆาฏิแล้วเสด็จประทับบรรทม สีหไสยาสน์ระหว่างต้นสาละทั้งคู่ โดยหันพระเศียรไปเบื้องทิศอุดร ทรงตรัสแก่พระอานนท์ในทีฆนิกาย มหาวรรค ความว่า

“ดูก่อนอานนท์ สังเวชนียสถาน 4 แห่งเหล่านี้ เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา เป็นที่ควร เห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยระลึกว่า (1) พระตถาคตประสูติในที่นี่ (2) ทรงแสดงธรรมจักรให้เป็นไปใน ที่นี่ (3) ทรงเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานที่นี่ และ (4) ทรงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณใน ที่นี่ ดูก่อนอานนท์ ชนเหล่าใดเที่ยวจาริกไปยังเจดีย์ มีจิตเลื่อมใส จักกระทำกาละ

(ใกล้ตาย) ชนเหล่านั้น ทั้งหมดเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” (ที.ม. (ไทย) 13/131/308-309)

สังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่ง นอกจากเป็นสถานที่แสวงบุญของพุทธศาสนิกชนแล้ว ยังเป็นสถานที่ ยืนยันความมีตัวตนของพระพุทธเจ้าได้ดีทีเดียว แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ไม่ได้เป็นบุคคลในตำนาน หรือเล่าขานมาเท่านั้น มีประวัติศาสตร์ มีสถานที่ มีความเป็นมาที่ชัดเจนที่สุด ผู้ที่เป็นสาวกจึงไม่มีความ สงสัยในพระศาสดาเป็นเบื้องต้น จึงสมควรศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระองค์ให้เข้าใจถ่องแท้ แล้วน้อม นำมาปฏิบัติให้รู้เห็นตามความเป็นจริง เพราะคำสอนของพุทธองค์ไม่จำกัดกาล ไม่จำกัดเวลา สามารถ พิสูจน์ได้ แม้กาลเวลาจะผ่านไปนานแค่ไหนก็ตาม

ลำดับนั้น ทรงแสดงวิธีปฏิบัติในสตรีและพระพุทธสรีระ ใจความว่า ไม่พึงดู หากดู ก็ไม่พึงพูดด้วย หากพูดด้วย ก็พึงตั้งสติไว้ เนื่องจากว่าสตรีนั้นเป็นเพศตรงข้าม จึงเป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์ของ พระภิกษุเป็นอย่างมาก และทรงแสดงวิธีปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระ ใจความว่า พวกกษัตริย์ พราหมณ์ และ คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิต เลื่อมใสในตถาคตนั้นมีอยู่ เขาเหล่านั้น จักกระทำการบูชาสรีระของตถาคตเอง โดย ปฏิบัติเหมือนกับในสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ห่อด้วยผ้าใหม่ ซับด้วยสำลี ห่อด้วยผ้าใหม่ โดยอุบาย นี้ ห่อด้วยผ้า 500 คู่ เชิญลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอื่น กระทำจิตกาธานด้วย ของหอมทุกชนิด ถวายพระเพลิงพระสรีระ สร้างสถูปไว้ในทางใหญ่ 4 แพร่ง เพื่อเป็นที่ไหว้สักการะ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ผู้กราบไหว้ตลอดกาลนาน พระพุทธองค์ทรงประทานโอวาทแก่ภิกษุว่า “ดูก่อนอานนท์ บางทีพวกเธอจะพึงมีความคิดอย่าง นี้ว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมก็ดี วินัยก็ดีอันเราแสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาแห่งพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” (ที.ม. (ไทย) 13/141/320-321)

นอกจากนี้ ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ภิกษุสงฆ์ได้มาประชุมพร้อมกันทั้งหมดแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประทานโอวาทแก่ภิกษุ สงฆ์ไว้อย่างนี้

1. เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว อย่าพึงมีความคิดว่า ศาสดาไม่มีแล้ว เพราะธรรมและวินัยที่ตถาคตแสดงแล้ว บัญญัติไว้แล้ว ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาแทนพระองค์ (ที.สี. (ไทย) 11/90/71)

2. การร้องเรียกกันด้วยคำว่า “ อาวุโส” ในตอนนี้เป็นการเสมอกันไปทั้งแก่และอ่อน ฉะนั้นต่อไปนี้ ภิกษุผู้แก่กว่า พึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่า ด้วยชื่อ ด้วยตระกูล หรือด้วยคำว่า “อาวุโส” ส่วนภิกษุผู้อ่อนกว่า พึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า “ภันเต” หรือ “อายัสมา” (ที.มหา. (ไทย) 13/142/321)

3. ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ในเวลาที่ตถาคตปรินิพพานแล้ว ก็อนุญาตให้สงฆ์ถอดถอนได้ (ที.มหา. (ไทย) 13/321/141)

4. ให้พระอานนท์ลงพรหมทัณฑ์แก่ฉันนภิกษุ ด้วยการไม่ให้คณะสงฆ์ว่ากล่าว ตักเตือน สั่งสอน และคบหาสมาคมด้วย (ที.มหา. (ไทย) 13/142/321)

ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงโปรดสุภัททปริพาชกโดยทรงอนุญาตให้พระอานนท์ทำการบวชอุปสมบทให้ หลังอุปสมบทไม่นาน ท่านหลีกอยู่เพียงผู้เดียว ไม่ประมาท เร่งความเพียรจนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ นับว่าพระสุภัททะรูปนี้คือพระสาวกรูปสุดท้ายที่ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า

หลังจากนั้น ทรงประทานโอกาสให้ภิกษุสงฆ์ถามความข้องใจสงสัยในพระรัตนตรัย หรือแม้ในข้อปฏิบัติที่ยังสงสัยอยู่ แต่ปรากฏว่าไม่มีภิกษุรูปใดทูลถาม แม้พระพุทธองค์จะทรงตรัสถามถึง 3 ครั้ง พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เพราะภิกษุที่ประชุมกันอยู่ 500 รูปนี้ อย่างน้อยก็เป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา มีทางที่จะได้ตรัสรู้ต่อไปในภายภาคหน้า พระพุทธองค์ได้ตรัสต่อไป เป็นครั้งสุดท้ายว่า

> ***“ ภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนพวกเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังกิจทั้งปวงให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด”*** (ที.ม. (ไทย) 13/143/322)

หลังจากนี้พระพุทธองค์ก็ไม่ได้ตรัสอะไรอีกเลย ทรงสงบนิ่งทำปรินิพพานบริกรรมด้วยอนุบุพพวิหารหรือสมาบัติทั้ง 9 โดยอนุโลมและปฏิโลมตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว ทรงเข้าอากาสานัญจายตนะ ออกจากอากาสานัญจายตนสมาบัติแล้ว เข้าวิญญาณัญจายตนะ ออกจากวิญญาณัญจายตนสมาบัติแล้ว เข้าอากิญจัญญายตนะ ออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้ว เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแล้ว ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ พระอานนท์ผู้นั่งเฝ้าดูอาการของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดเวลา จึงถามถึงการปรินิพพานกับพระอนุรุทธะซึ่งนั่งอยู่ใกล้ๆ พระอนุรุทธะผู้มีตาทิพย์มองเห็นการปรินิพพานของพระพุทธองค์ตลอดมา ตอบว่า ยังไม่ได้ปรินิพพาน เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว เข้า เนวสัญญานาสัญญายตนะ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแล้ว เข้าอากิญจัญญายตนะ ออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้ว เข้าวิญญาณัญจายตนะ ออกจากวิญญาณัญจายตนสมาบัติแล้ว เข้าอากาสานัญจายตนะ ออกจากอากาสานัญจายตนสมาบัติแล้ว เข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็เสด็จปรินิพพาน (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, 2561)

หลังจากปรินิพพานได้ 7 วัน ก็ได้จัดให้มีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ณ มกุฏพันธนเจดีย์ ห่างจากเมืองกุสินาราทางทิศตะวันออกไปประมาณ 2 กิโลเมตร แล้วก็มีการแจกจ่ายพระบรมสารีริกธาตุเพื่อนำไปสักการบูชาแก่บรรดาเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ จำนวน 9 นครด้วยกัน

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่สั่นสะเทือนเลื่อนลั่นสนั่นหวั่นไหว มหาสมุทรปั่นป่วนหวั่นไหว เกิดคลื่นเคลื่อนไปไม่มีหยุด พายุพัดกรรโชกกระหน่ำเกิดความขนพองสยองเกล้าน่าสะพรึงกลัวยิ่ง ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือขึ้น

8. เหตุการณ์หลังเสด็จดับขันธปรินิพพาน

เมื่อถึงเวลาเช้า พระอนุรุทธะได้ให้พระอานนท์แจ้งข่าวการปรินิพพานแก่พวกมัลลกษัตริย์ เมื่อพวกมัลลกษัตริย์ทราบข่าว ก็เศร้าโศกเสียใจ และได้ดำรัสสั่งให้ประกาศข่าวการปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แก่พวกชาวเมืองให้รู้ทั่วกัน จากนั้นก็มีผู้คนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตนำเครื่องสักการบูชาพระบรมศพกันอย่างเนืองแน่นตลอดเวลา 6 วัน

ในวันที่ 7 พวกมัลลกษัตริย์ได้ปรึกษากันว่าจักจัดขบวนแห่พระบรมศพออกไปทางทิศใต้ของเมือง กุสินารา แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพในที่นั้น จึงได้จัดเตรียมอัญเชิญพระบรมศพออกไป แต่ก็ไม่สามารถเคลื่อนพระบรมศพออกจากที่ได้ จึงเข้าไปเรียนถามพระอนุรุทธะ จึงได้ทราบว่าที่พวกมัลลกษัตริย์ทำไปนั้น ไม่เป็นไปตามประสงค์ของเหล่าเทวดา เหล่าเทวดาประสงค์จะอัญเชิญพระบรมศพไปทางด้านทิศเหนือ แล้วเข้าสู่พระนครทางประตูด้านทิศเหนือนั้นผ่านเข้ามาใจกลางพระนคร แล้วออกมานอกพระนครทางประตูทิศตะวันออก แล้วนำไปประดิษฐานถวายพระเพลิงที่มกุฏพันธนเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองกุสินารา เมื่อพวกมัลลกษัตริย์ ทำตามนั้นก็สามารถเคลื่อนพระบรมศพได้ (ที.มหา. (ไทย) 13/162/464)

9. การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

เมื่ออัญเชิญพระบรมศพมาถึงมกุฏพันธนเจดีย์ ก็จัดการตามวิธีที่พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบพระอานนท์ไว้ทุกประการ เมื่อได้เวลาถวายพระเพลิง มัลลกษัตริย์ทั้ง 4 ก็ทรงนำไฟเข้าไปจุด แม้จะทรงพยายามเท่าไร พระเพลิงก็ไม่ติดขึ้นมา จึงเข้าไปถามพระอนุรุทธะก็ได้ทราบว่า เหล่าเทวดาต้องการให้รอพระมหากัสสปะเดินทางมาถึงก่อน พวกมัลลกษัตริย์จึงรอคอยการเดินทางมาของพระมหากัสสปะ ทางด้านพระมหากัสสปะพร้อมกับภิกษุประมาณ 500 รูป กำลังเดินทางออกมาจากเมืองปาวา เพราะได้ทราบข่าวว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับที่เมืองกุสินารา ระหว่างทางได้หยุดพักที่ใต้ร่มไม้ริมทาง ได้เห็นอาชีวกคนหนึ่งเดินถือดอกมณฑารพมาจากเมืองกุสินารา โดยเอามาป้องศีรษะเป็นร่มกั้นแสงแดด เมื่อพระมหากัสสปะเห็นเช่นนั้นแล้ว จึงคิดว่าดอกมณฑารพเป็นดอกไม้ทิพย์ ไม่ได้มีอยู่บนโลกมนุษย์ แต่หากจะมีก็เฉพาะในวันและเวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติ

ออกบรรพชา ตรัสรู้ เป็นต้น จึงจะบันดาลให้ดอกมณฑารพ ตกลงมาสู่มนุษยโลก จึงเข้าไปถามก็ทราบความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว (ส. พลายน้อย, 2558)

เมื่อได้ฟังเช่นนั้น ภิกษุพวกที่เป็นปุถุชนก็เศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก ส่วนภิกษุผู้เป็นอรหันตขีณาสพก็เกิดธรรมสังเวช แต่มีพระสุภัททะ ภิกษุผู้บวชตอนแก่ได้กล่าวห้ามไม่ให้ภิกษุเหล่านั้นร้องไห้ แต่ให้ดีใจกลับการเสด็จปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะจะได้ไม่ต้องมีใครคอยมาสอนอีกต่อไป และจะทำอะไรก็ได้ตามความชอบใจ “พวกท่านทั้งหลาย จะพากันผิร่ำพิไร ไปทำไม พระพุทธองค์ผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรมวินัย ได้ปรินิพพานไปแล้ว การที่พระองค์ปรินิพพานนั้นนับว่าเป็นการดีแก่พวกเรา เพราะเมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ทรงห้ามอย่างนั้นอย่างนี้ บัดนี้พวกเราหมดพันธะแล้ว พวกเราพ้นทุกข์แล้ว จะทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ ไม่มีใครมากล่าว ห้ามปรามอีกเลย” (พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), 2534) พระมหากัสสปะได้ฟังเช่นนั้น รู้สึกหดหู่ใจและจะลงโทษแก่พระสุภัททะ แต่เห็นว่ายังไม่ใช่เวลานี้ จึงปลอบประโลมเหล่าภิกษุ ออกเดินทางต่อไปจนถึงเมืองกุสินารา

เมื่อพระมหากัสสปะเดินทางมาถึงเมืองกุสินารา เข้าไปสู่มกุฎพันธนเจดีย์ แล้วกระทำประทักษิณ คือเดินเวียนขวารอบจิตกาธาน 3 รอบ แล้วยืนอยู่เบื้องพระยุคลบาท ตั้งจิตอธิษฐานขอให้พระยุคลบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชำแรกออกมาจากหีบพระบรมศพ ทันใดนั้นพระยุคลบาททั้งคู่ก็โผล่ออกมาภายนอก พระมหากัสสปะเหยียดมือทั้งสองจับพระยุคลบาท ยกขึ้นวางไว้บนศีรษะของตน และเมื่อถวายบังคมแล้ว พระยุคลบาททั้งสองก็ถอยกลับคืนสู่หีบทองดังเดิม โดยที่ผ้าคลุมหีบทองและเชิงตะกอน ไม่ได้มีการเคลื่อนไหวจากที่แต่ประการใด เป็นเหตุการณ์ที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง ในขณะนั้น ได้เกิดเสียงร้องไห้ปริเวทนาของเหล่าเทวาและมนุษย์ทั้งหลายมากมายยิ่งกว่าวันดับขันธปรินิพพาน แล้วเกิดพระเพลิงลุกขึ้นไหม้พระบรมศพเอง เมื่อไฟมอดดับลง พระอัฐิ พระเกศา พระโลมา พระนขา และพระทันตา กับผ้าหุ้มห่อพระสรีระกายชั้นในและผ้าคลุมที่อยู่ภายนอกสุดอีกผืนหนึ่ง ไม่ได้ถูกไฟเผาไหม้ไปด้วย นอกนั้นถูกไฟเผาไหม้จนหมดสิ้น ไม่ได้มีปรากฏหลงเหลืออยู่เลย จากนั้นมีท่อน้ำไหลออกมาเองจากท้องฟ้า มีน้ำพุขึ้นจากต้นสาละดับจิตกาธาน รวมทั้งเหล่ามัลลกษัตริย์ก็นำน้ำหอมทั้งหลายช่วยกันดับ แล้วจึงอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานที่สัณฐาคารศาลาภายในเมืองกุสินารา มีเครื่องป้องกันรอบอาคาร มีทหารถือธนูคอยพิทักษ์ มีงานฉลองสักการบูชาต่ออีก 7 วัน (ส. พลายน้อย, 2558)

10. การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

เมื่อข่าวการปรินิพพานและถวายพระเพลิงพระสรีระของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแพร่ออกไปตามเมืองและแว่นแคว้นต่างๆ ทำให้บุคคลที่มีความเคารพเลื่อมใสในพระพุทธองค์ เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์ลิจฉวี เป็นต้น รวม 7 แห่ง ต่างส่งทูตเชิญราชสาสน์มาขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุเพื่อนำไปสร้างสถูปทำการสักการบูชา แต่ละเมืองได้ส่งคณะทหารร่วมมากับราชทูต พากันตั้งล้อม

เมืองกุสินาราไว้อย่างแน่นหนา แต่พวกมัลลกษัตริย์เกิดความหวงแหนพระบรมสารีริกธาตุ เพราะเห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาปรินิพพานในแคว้นของตน จึงจะไม่ยอมแบ่งพระสารีริกธาตุให้ใคร ทำให้เหล่ากษัตริย์เกิดความไม่พอใจ คิดที่จะทำสงครามกัน เพื่อแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ

ขณะนั้น โทณพราหมณ์ เป็นชาวเมืองกุสินารา และเป็นอาจารย์ผู้มีลูกศิษย์ทั่วชมพูทวีป แม้แต่กษัตริย์ทั้งหลายก็เป็นลูกศิษย์ของโทณพราหมณ์ พิจารณาเห็นอย่างนั้น จึงเข้ามาระงับการทำสงครามในครั้งนี้ และได้กล่าวเตือนสติเหล่ากษัตริย์ทั้งหลาย ทำให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันให้โทณพราหมณ์ดำเนินการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โดยทำการแบ่งเป็นส่วนๆ เท่าๆ กัน เหล่ากษัตริย์พร้อมด้วยราชทูตที่มาจากแคว้นต่างๆ จึงแยกย้ายกันกลับไป (ที.สี. (ไทย) 11/90/76) ภายหลังโมริยกษัตริย์ได้อัญเชิญพระอังคารที่ได้รับจากมัลลกษัตริย์ไปทำสถูปบรรจุไว้ให้มหาชนสักการบูชา ณ ปิปผลิวัน

สรุปได้ว่าพระบรมธาตุได้บรรจุไว้ในสถูปเมืองราชคฤห์ของพระเจ้าอชาตสัตตุราช ที่สถูปของกษัตริย์ลิจฉวีเมืองเวสาลี ที่สถูปของกษัตริย์สักยราช เมืองกบิลพัสดุ์ ที่สถูปของกษัตริย์ฐลิยราช เมืองอัลลกัปปก ที่สถูปของกษัตริย์โกลิยราช เมืองรามคาม ที่สถูปของกษัตริย์มัลลราช เมืองปาวา ที่สถูปของเมืองมหาพราหมณ์ เมืองเวฏฐทีปกนคร ที่พระสถูปของเจ้ามัลละ เมืองกุสินารา ซึ่งสถูปนี้กลายเป็นศูนย์กลางของอนุสาวรีย์อื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยต่อมา และกุสินาราเป็นศูนย์กลางสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของชาวพุทธผู้แสวงบุญ (ส. พลายน้อย, 2558)

หลังจากที่ทำการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุกันแล้ว ล่วงเลยมาได้ 3 เดือน พระมหากัสสปะได้ปรารภเหตุที่พระสุภัททะผู้บวชตอนแก่ กล่าวจาบจ้วง แสดงความไม่เคารพในพระพุทธองค์ จึงได้ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเป็นครั้งแรก ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว โดยในการทำสังคายนาในครั้งนี้ ได้ประชุมกันที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ มีพระมหากัสสปะเป็นประธานและทำหน้าที่เป็นผู้ถาม พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชชนาตอบพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชชนาตอบพระสูตรและพระอภิธรรม พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นศาสนูปถัมภก สนับสนุนในการทำสังคายนา กระทำอยู่ 7 เดือน จึงเสร็จสิ้น (พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), 2534)

เหตุการณ์ต่างๆ ที่นำเสนอมาทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในช่วงสุดท้ายของพระชนมชีพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จะทำให้พุทธบริษัททั้ง 4 ได้เห็นความเป็นบรมครูของโลกอย่างเช่นพระพุทธองค์ ที่ทรงทำหน้าที่จนวาระสุดท้ายของชีวิต โดยไม่ได้เห็นแก่ความเจ็บป่วย ที่เกิดขึ้น เมื่อเสด็จไปในที่ใดก็ทรงสั่งสอนให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้รู้เรื่องราวความเป็นจริงของชีวิต แล้วนำไปปฏิบัติจนเกิดประโยชน์กับตนเอง และด้วยพระปัญญาญาณของพระพุทธองค์ ทำให้ความขัดแย้งไม่ได้เกิดขึ้นในชมพูทวีป เพราะเหตุแห่งพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์

ดังนั้น วาระสุดท้ายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นสิ่งที่จะบอกให้ทุกชีวิตได้ทราบว่า ไม่ว่าใคร ก็ตามเมื่อยังอยู่บนโลกใบนี้ ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงจากกฎเหล็กของธรรมชาติ ที่ยังต้องมีการเกิด การแก่ การเจ็บ และการตายในที่สุด แม้พระพุทธเจ้าจะทรงเป็นผู้มีพระคุณอันประเสริฐที่สุดในโลก ก็ยังไม่อาจต้านทานพญามัจจุมารได้ ดังที่พระพุทธองค์ทรงปัจฉิมวาจาไม่ให้ภิกษุสงฆ์ตั้งอยู่ในความประมาท เพราะสังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา แต่เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว ก็มีเพียงคุณงามความดีและพระเกียรติคุณอันสุดประมาณของพระองค์ ที่ยังประจักษ์อยู่ในโลกและยังคงอยู่ในความทรงจำอันงดงามของสรรพสัตว์ทั้งหลายตลอดไป

11. สรุปท้ายบท

พุทธประวัติในช่วงปัจฉิมกาลเป็นช่วงเวลาสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ทรงเริ่มเดินทางจากเมืองราชคฤห์ไปยังเมืองกุสินารา ซึ่งเป็นสถานที่พระองค์จะปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนพระสาวกถึงหลักธรรมสำคัญ เช่น การไม่ยึดมั่นในตัวตนและการปฏิบัติตามทางสายกลาง ก่อนเสด็จปรินิพพาน พระองค์ได้ทิ้งคำสอนสุดท้ายให้พระสาวกว่า "ทุกสิ่งไม่เที่ยง" และให้พัฒนาจิตใจด้วยการปฏิบัติธรรมอย่างตั้งมั่น ด้วยการดำเนินชีวิตให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท นี้เป็นมรดกธรรมคำสอนก่อนสุดท้ายก่อนเสด็จปรินิพพานในเมืองกุสินาราเมื่อพระองค์มีพระชนมายุ 80 ปี ซึ่งการที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จมาปรินิพพานที่เมืองกุสินาราในช่วงบั้นปลายพระชนมชีพ มีเหตุผลสำคัญหลายประการ คือ การเตรียมพระองค์สู่การปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงทราบล่วงหน้าแล้วว่าใกล้ถึงเวลาที่จะเสด็จดับขันธ์ ระหว่างการเดินทางไปยังกุสินารา พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมและอบรมสั่งสอนพระสาวกอย่างต่อเนื่อง สภาพร่างกายที่ทรุดโทรม หลังจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนามานาน พระพุทธเจ้าทรงมีพระชนมายุมาก และมีความเหน็ดเหนื่อยทางร่างกาย การเสด็จมาปรินิพพานที่กุสินาราจึงเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมเป็นสถานที่สงบและเป็นกลาง กุสินาราเป็นเมืองเล็กๆ ในแคว้นมัลละ ซึ่งมีความสงบและเหมาะสำหรับการจากไปของพระพุทธองค์ การเลือกสถานที่นี้แสดงถึงพระปรีชาญาณและความสุขุมคัมภีรภาพ โอกาสสุดท้ายในการสั่งสอน ก่อนการปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานโอวาทเป็นครั้งสุดท้ายแก่พระสาวก โดยเน้นย้ำถึงหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา เช่น การพึ่งพาตนเอง การไม่ประมาท และความไม่ยึดติด และการแสดงธรรมต่อชาวมัลละ แม้ในช่วงสุดท้ายของชีวิต พระพุทธเจ้ายังคงทรงมีพระเมตตาและปรารถนาที่จะสั่งสอนธรรมแก่ผู้คน ชาวมัลละได้มีโอกาสฟังธรรมและรับพระธรรมคำสอนจากพระองค์ ซึ่งการเสด็จปรินิพพานที่กุสินาราจึงเป็นช่วงเวลาที่สำคัญยิ่งในพระพุทธประวัติ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาญาณ ความเมตตาและหลักธรรมอันลึกซึ้งของพระพุทธเจ้า

สาระสำคัญอย่างหนึ่งพุทธโอวาทก่อนปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ตรัสเตือนสาวกทั้งหลายถึงหลักธรรมสำคัญก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ซึ่งมีประเด็นหลักๆ คือ 1) หลักอัตตาทีปา (ความเป็นประทีปแห่งตน) ท่านสอนให้มนุษย์พึ่งพาตนเอง ชี้ให้เห็นว่าตนเองเท่านั้นที่จะสามารถแก้ไขปัญหา

ชีวิตได้ เน้นย้ำว่าพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นเพียงแนวทาง แต่การปฏิบัติต้องอาศัยความเพียรของตนเอง 2) การไม่ประมาทเตือนให้ระลึกถึงความไม่เที่ยงแห่งชีวิต กระตุ้นให้เร่งขวนขวายในการทำความดี ละเว้นความประมาทซึ่งเป็นเหตุแห่งความเสื่อม 3) คำสอนสุดท้าย "สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายเป็นธรรมดา จงตั้งอยู่ในความไม่ประมาทเถิด" ซึ่งการตีความของอาจารย์วศิน อินทสระ (2535) อธิบายว่า พุทธโอวาทนี้เป็นเสมือนพินัยกรรมทางธรรมที่พระพุทธเจ้ามอบให้แก่มวลมนุษยชาติ โดยเน้นย้ำถึงความสำคัญของการพึ่งพาตนเอง การมีสติและความไม่ประมาท การตระหนักถึงความไม่เที่ยงแห่งสังขาร

คำถามท้ายบท

1. อธิบายความหมายและความสำคัญของช่วง "ปัจฉิมกาล" ในพระพุทธประวัติ พร้อมยกตัวอย่างเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงนี้?

2. พระพุทธเจ้าได้ให้คำสอนสำคัญแก่พระสาวกก่อนปรินิพพาน ข้อความว่า "สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด" มีความหมายว่าอย่างไร และมีความสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ?

3. เหตุการณ์แผ่นดินไหวในช่วงก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพานมีสาเหตุมาจากอะไรบ้าง อธิบายรายละเอียดและความหมายทางธรรมะของเหตุการณ์ดังกล่าว?

4. ความเกี่ยวข้องระหว่างนายจุนทกัมมารบุตรกับพระพุทธเจ้าก่อนปรินิพพานมีความสำคัญอย่างไร เหตุใดพระพุทธองค์จึงทรงให้ความสำคัญกับการชี้แจงเรื่องอาหารที่นายจุนทะถวาย อภิปรายหรือยกตัวอย่างจากเหตุการณ์นี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา?

5. การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานมีความขัดแย้งเกิดขึ้นอย่างไร และโทณพราหมณ์มีบทบาทอย่างไรในการแก้ไขปัญหานี้?

เอกสารอ้างอิง

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2551). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต).(2557). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม.* พิมพ์ครั้งที่27. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2550). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย.* เม็ดทรายพริ้นติ้ง.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2561). *สังคายนาในพระพุทธศาสนา.* คลังนานาวิทยา.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (2534). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พุทธประวัติ. (ม.ป.ป.). *ประวัติพระพุทธเจ้า ตอนที่ 1 : พุทธประวัติ – วันสำคัญในพระพุทธศาสนา พุทธประวัติ เล่ม 3 ตอน ปัจฉิมโพธิกาล* . https://shorturl.asia/BW29m

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2557). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล.* (พิมพ์ครั้งที่ 8) . มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วศิน อินทสระ. (2535). *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา.* พิมพ์ครั้งที่ 2. เจริญกิจ.

วศิน อินทสระ. (2563). *พุทธโอวาทก่อนปรินิพพาน.* สุภา.

ส. พลายน้อย. (2558). *ตามรอยพุทธประวัติ*. พิมพ์ดีจำกัด.

สุดใจ ภูกงลี. (2564). *เอกสารประกอบการสอนวิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธินันทะ. (2519). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. (ม.ป.ป.). *พระพุทธเจ้ามิได้ปรินิพพานด้วยโรคอะไร ว่าด้วยสูกรมัททวะ.* https://www.matichonweekly.com/column/article_98418

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 5

1.หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 5

1.1 บทนำ

1.2 การสังคายนาในประเทศอินเดีย

1.3 การสังคายนาในลังกาทวีป

1.4 การสังคายนา การตรวจชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย

1.5 การนับครั้งในการสังคายนา

1.6 สรุปท้ายบท

คำถามท้ายบท

เอกสารอ้างอิง

2.วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับลำดับเหตุการณ์สำคัญของการสังคายนาและการร้อยกรองพระธรรมวินัยในประเทศต่าง ๆ ประกอบด้วย อินเดีย ลังกาทวีป และประเทศไทย

2.2 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการสังคายนาและการร้อยกรองพระธรรมวินัยในประเทศต่าง ๆ ประกอบด้วย อินเดีย ลังกาทวีป และประเทศไทย

2.3 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับการนับการสังคายนาและการสังคายนาและการร้อยกรองพระธรรมวินัยในประเทศอินเดีย และลังกาทวีป ตลอดถึงการชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎก

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถ

3.1 LLO1 อธิบาย หลักการสำคัญในการสังคายนาและการร้อยกรองพระธรรมวินัย ได้อย่างชัดเจนโดยการยกเหตุการณ์หรือภาพประกอบที่สร้างขึ้นด้วยความเข้าใจของตนเอง

3.2 LLO2 บอกความแตกต่าง ของการสังคายนาและการร้อยกรองพระธรรมวินัยในประเทศอินเดีย ลังกาทวีป และประเทศไทย ได้อย่างชัดเจนโดยยกตัวอย่างประกอบ

3.3 LLO3 อภิปรายแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับการนับครั้งในการสังคายนา มูลเหตุในการสังคายนาและการร้อยกรองพระธรรมวินัยในประเทศอินเดีย และลังกาทวีป ตลอดถึงการชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย ได้อย่างถูกต้องตามเนื้อหาของบทเรียน

4. วิธีสอนและกิจกรรม

ผู้สอนเลือกวิธีการสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

4.1 การบรรยายเชิงโต้ตอบ (Interactive Lecture-Based Learning) โดยใช้วิธีการบรรยายแบบมีปฏิสัมพันธ์ ประกอบด้วยคำถามปลายเปิด และการอภิปรายร่วมในชั้นเรียนเพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกอธิบายเหตุการณ์สำคัญสำคัญในการสังคายนา โดยใช้สื่อประกอบ เช่น คลิปวิดีโอ ภาพ สไลด์ หรือตัวอย่างจากพระไตรปิฎกเพื่อประกอบการบรรยายหรืออธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning) โดยจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมด้วยความกระตือรือร้น เช่น กิจกรรมการจัดทำแผนภาพลำดับเหตุการณ์ (Timeline Activity) เกี่ยวกับพุทธประวัติปฐมกาล และให้นักศึกษาอธิบายเหตุการณ์แต่ละช่วงและการสรุปคำสำคัญ เช่น เทวทูต 4 มัชฌิมาปฏิปทา วิมุตติสุข ฯลฯ ผ่าน Infographic หรือ Mind Map

4.3 การเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ (Collaborative Learning & Discussion) หรือ การเรียนรู้แบบเป็นทีม (Team-Based learning) โดยแบ่งกลุ่มนักศึกษาให้สืบค้นหัวข้อเฉพาะ เช่น การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา หรือบทบาทของพระสาวก แล้วให้อภิปรายร่วมกันและสรุปข้อมูลด้วยตนเองพร้อมนำเสนอในรูปแบบ Creative Presentation หรือ อภิปรายในห้องเรียน

4.4 การนำเสนอหรือถ่ายทอดเนื้อหาบทเรียน (Micro-teaching or Creative Presentation) โดยให้นักศึกษาเลือกหัวข้อย่อยจากพุทธประวัติช่วงปฐมกาล แล้วถ่ายทอดความเข้าใจผ่านการนำเสนอ เช่น การทำคลิปวิดีโอสั้น การออกแบบโปสเตอร์สื่อความรู้ การจัดทำสื่อดิจิทัล เช่น Slide, Canva

5. สื่อการเรียนการสอน

ผู้สอนเลือกสื่อการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

5.1 สื่ออ้างอิงหลัก เช่น เอกสารประกอบการสอน/เอกสารคำสอน/ตำรา/หนังสือ/พระไตรปิฎก/บทความวิจัย/บทความวิชาการ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับการสังคายนาที่ปรากฏในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

5.2 สื่อดิจิทัลเพื่อการเรียนรู้ เช่น /PowerPoint/YouTube/E-book/E-learning/Canva/ Google Sites/E-learning ฯลฯ

5.3 สื่อหรือแอปเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมและติดตามความก้าวหน้าในการเรียนรู้ หรือพัฒนาความรู้ มี Metacognitive Knowledge เป็นต้น เช่น กลุ่ม Facebook/กลุ่ม Line/ Classroom/Zoom Cloud Meeting/Google Meet/Notion App ฯลฯ

5.4 สื่อสะท้อนคิด (Feedback) สำหรับการประเมินเพื่อพัฒนาและตัดสินผลการเรียนรู้ เช่น Google Form/ Quizzes/ Kahoot/ Boardgame/ YouTube comment/ Canva Comment/ Google classroom comment ฯลฯ

6. การวัดและการประเมินผล

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment)

การประเมินในขั้นนี้มุ่งเน้นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยไม่นำมาตัดสินผลการเรียนรู้ การให้คะแนน หรือตัดเกรด แต่เป็นกระบวนการสะท้อนความคิดในการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถประเมินศักยภาพของตนเองในการเรียนรู้ในบทเรียน ตลอดจนเป็นแนวทางสำหรับผู้สอนในการนำข้อมูลไปปรับปรุงกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัยต่อไป โดยผู้สอนเลือกการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.1.1 แบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน เพื่อวัดความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นและความก้าวหน้าในการเรียนรู้

6.1.2 กิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน เช่น Activity-Based Learning/ Collaborative Learning & Discussion/ Team-Based learning /Micro-teaching or Creative Presentation ฯลฯ เพื่อพัฒนาศักยภาพของนักศึกษาตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง

6.1.3 แบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถาม การตอบคำถาม และการมีส่วนร่วมในการทำรายงานกลุ่มและการนำเสนอรายงาน เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้านทักษะ (S) ด้านจริยธรรม (Ethic) และด้านลักษณะบุคคล (Character)

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment)

การประเมินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในส่วนนี้ มุ่งวัดความสามารถของผู้เรียนตามผลลัพธ์การเรียนรู้ (LLOs) ที่กำหนดไว้ โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม โดยตรวจสอบได้ผ่านกิจกรรมและเครื่องมือการประเมินที่หลากหลายตามแนว OBE เพื่อให้ครอบคลุมด้านความรู้ (K) ที่คาดหวัง โดยผู้สอนเลือกการประเมินหรือเอกสารหลักฐานประกอบในการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.2.1 ข้อสอบกลางภาค (Midterm Examination) เป็นแบบอัตนัยหรือแบบปรนัย ตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.2 รายงานกลุ่ม เป็นแบบออนไลน์ หรือเป็นเล่มรายงานตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.3 ข้อสอบปลายภาค (Final Examination) เป็นแบบผสมอัตนัยและปรนัย ตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.4 Rubrics Scoring เป็นการกำหนดเกณฑ์ในการให้คะแนนการสอบอัตนัยและการนำเสนอรายงานเพื่อให้เกิดความชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม

6.2.5 Portfolio สะสมกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน โดยใช้กิจกรรม เช่น Gamification ให้นักศึกษาสะสม Reflection/Feedback/Key Takeaways ของตนเอง

บทที่ 5
การสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัย

1. บทนำ

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว พระพุทธศาสนายังเจริญในอินเดียสืบมา ความเจริญของพุทธศาสนาขึ้นกับว่าได้รับการส่งเสริมจากผู้มีอำนาจในสมัยนั้นหรือไม่ ถ้าผู้มีอำนาจ เช่น กษัตริย์ ประธานาธิบดี หรือนายกรัฐมนตรีให้การส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาพระปริยัติ ปฏิบัติแล้ว คนที่ได้รับผลจากการปฏิบัติคือ ปฏิเวธ จะมีความมั่นคงในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก มีศรัทธาไม่คลอนแคลน เพราะได้รู้เองตามความเป็นจริง เมื่อมีผู้ศรัทธาด้วยปัญญามากเท่าใด พระพุทธศาสนาจะมีความเจริญรุ่งเรืองมากเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เมื่อกาลเวลาล่วงไป ทุกสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์นั่นคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกสิ่งจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจการปกครองของใคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดเห็นและการปฏิบัติตามความคิดเห็นของปุถุชนคนธรรมดา ดังนั้น ความขัดแย้งจะเกิดขึ้นเสมอ หากมีความขัดแย้ง 2 ประการ คือ 1) ความขัดแย้งด้านความคิดเห็น (ทิฏฐิ) และ 2) ความขัดแย้งด้านการปฏิบัติ (ศีล) ซึ่งอาจเกิดจากคนหลายกลุ่ม เริ่มตั้งแต่ 2 กลุ่มขึ้นไป หรือเรียกอีกอย่างว่าขาดความเสมอกัน 2 ประการ คือ 1) ทิฏฐิสามัญญตา ความเสมอกันด้านความคิด 2) ศีลสามัญญตา ความเสมอกันด้านการปฏิบัติ

ความขัดแย้งในการตีความพระธรรมพระวินัยตามความเข้าใจของตนได้เกิดขึ้นในหมู่พระสงฆ์ครั้งแล้วครั้งเล่า ทำให้เกิดความสูญเสียความเสมอกันในด้านทิฐิและศีล เริ่มเกิดขึ้นให้เห็นแม้พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปเพียงไม่นาน สงฆ์แบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย แตกเป็นนิกายต่าง ๆ มากถึง 18 นิกาย ต่างไม่ยอมรับมติของกันและกัน จึงมีการแก้ไขด้วยการจัดทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยที่ถูกต้องไว้เป็นหลักฐานสำหรับยึดถือเป็นแบบแผนให้ศึกษาและปฏิบัติแก่คนรุ่นหลังสืบไป ในบทนี้จะกล่าวถึงการสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย ในประเทศศรีลังกาเป็นหลัก ซึ่งเป็นที่ยอมรับมากที่สุด การนับการสังคายนา และกล่าวถึงการสังคายนาชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทยเพิ่มเข้ามา เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ ความเข้าใจ และสามารถอธิบาย วิเคราะห์ ตลอดถึงการอภิปรายการสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยได้ด้วยตนเองต่อไป

2. การสังคายนาในประเทศอินเดีย

การสังคายนาและการร้อยกรองพระธรรมวินัยเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย 4 ครั้ง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 การสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยครั้งที่ 1

การสังคายนาครั้งนี้เกิดขึ้นเพราะพระสุภัททะกล่าวจาบจ้วงพระธรรมวินัยหลังพุทธปรินิพพานเพียง 7 วัน ความว่า “พวกเราพ้นจากมหาสมณะนั้นด้วยดีแล้ว เพราะเมื่อก่อน ท่านได้เบียดเบียนเราด้วยการตักเตือนว่า นี่ควร นี่ไม่ควร สำหรับพวกเธอทั้งหลาย บัดนี้พวกเราสบายแล้ว พวกเราต้องการสิ่งใดก็ทำสิ่งนั้น ไม่ต้องการสิ่งใดก็ไม่ทำสิ่งนั้น” ทำให้พระมหากัสสปะ ดำริที่จะทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยขึ้น โดยนำเรื่องการจาบจ้วงพระธรรมวินัยของพระสุภัททะเข้าที่ประชุมสงฆ์ พร้อมกับเสนอให้มีการสังคายนา โดยให้เหตุผลว่า “สิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัยจักเจริญ สิ่งที่เป็นธรรมเป็นวินัยจะเสื่อมสลาย พวกอธรรมวาที อวินยวาทีได้พวกแล้วจักเจริญ ฝ่ายธรรมวาที วินัยวาทีจะเสื่องถอย” และท่านยังมีเหตุผลอีกอย่างคือ เพื่อพิทักษ์ ศาสนธรรม อันเป็นตัวแทนพระศาสดาให้ยั่งยืนสืบไป สงฆ์จึงมีมติกำหนดให้มีการสังคายนาร้อยกรองพระธรมวินัย ใช้การกสงฆ์ที่เป็นพระอรหันต์ล้วน จำนวน 500 รูป เพื่อทำหน้าหน้าเป็นพระสังคีติกาจารย์ ใช้ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ เป็นสถานที่ในการดำเนินการสังคายนา โดยพระมหากัสสปะเป็นประธาน พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ แต่เกิดปัญหาขึ้นคือ การสังคายนาในครั้งนี้จะขาดพระอานนท์ไม่ได้ เพราะท่านเป็นผู้ทรงพระธรรมวินัยไว้ได้หมด มีความใกล้ชิด คอยติดตามอุปัฏฐากพระพุทธองค์นานที่สุด ซึ่งในขณะนั้น พระอานนท์ยังเป็นพระโสดาบัน ยังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระมหากัสสปะได้ให้เหตุผลว่า “แม้พระอานนทเถระจะเป็นพระเสขบุคคลอยู่ แต่ท่านไม่มีความลำเอียงด้วยอคติ 4 ประการ และท่านเป็นเสมือนคลังพระสัทธรรม เพราะได้สดับจากพระพุทธองค์และพระเถระทั้งหลายโดยตรง” หลังจากนั้น สงฆ์จึงมีมติเป็น 3 ประการคือ

1) ยอมรับให้พระเถระที่เป็นพระอรหันต์ ทรงอภิญญา จำนวน 500 รูป ที่ผ่านการคัดเลือกจากมติสงฆ์เป็นพระสังคีติการจารย์ มีหน้าที่ในการสังคายนาพระธรรมวินัย

2) ใช้ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างเขาเวภารบรรพพ กรุงราชคฤห์เป็นที่ทำสังคายนาพระธรรมวินัย

3) ห้ามพระอื่น นอกเหนือจากพระสังคีติการจารย์ เข้าจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อความสะดวกในการบิณฑบาต และป้องกันผู้ไม่ประสงค์ดีทำอันตรายแก่การสังคายนาพระธรรมวินัย

หลังจากพระสงฆ์มีมติยอมรับเป็นเอกฉันท์แล้ว พระสังคีติการจารย์ทั้งหลายได้เดินทางเข้ากรุง ราชคฤห์ ขอพระบรมราชูปภัมภ์จากพระเจ้าอชาตสัตรู ในการซ่อมวิหาร จำนวน 18 ตำบล และสร้างสถานที่ทำสังคายนา ซึ่งพระองค์ทรงรับภาระดังกล่าวและภาระอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับราชอาณาจักรทุกประการ

ก่อนวันทำสังคายนา พระอานนท์ได้เร่งบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตตผลเว้นจากอิริยาบถทั้ง 4 คือ ยืน เดิน นั่ง นอน กล่าวคือขณะที่ท่านเอนกายลงนอนเท้าพ้นจากพ้น จึงทำให้การสังคายนาในคราวนั้นมีพระอรหันต์ ทรงอภิญญาครบจำนวน 500 องค์ **โดยพระมหากัสสปะทำหน้าที่ปุจฉาพระวินัยและพระธรรม พระอุบาลีเถระทำหน้าที่วิสัชชนาพระวินัย และพระอานนท์ทำหน้าที่**

วิสัชชนาพระธรรมหรือพระสูตรตามลำดับ เริ่มจากทำสังคายนาพระวินัยก่อนเป็นอันดับแรก เพราะถือว่าพระวินัยเป็นรากแก้วของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยคงอยู่ พระพุทธศาสนายังคงชื่อว่าดำรงอยู่ **โดยพระกัสสปเถระได้สอบถามพระวินัยแต่ละข้อในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ วัตถุ นิทาน บุคคลบัญญัติ อนุบัญญัติ อาบัติ อนาบัติ เป็นต้น แห่งสิกขาบทแต่ละสิกขาบท เมื่อพระอุบาลีตอบไปตามลำดับแล้ว พระสงฆ์ที่ประชุมกันสวดพระวินัยนั้น ๆ พร้อมกัน เมื่อตรงกันไม่ผิดพลาด สงฆ์รับว่าถูกต้อง จึงถามข้ออื่นต่อไป** ทำกันโดยนัยนี้จนจบพระวินัยปิฎก โดยแบ่งออกเป็นหมวดใหญ่ 5 หมวด คือ อาทิกัมมิกะ ปาจิตตีย์ มหาวรรค จุลลวรรค และปริวาร หรือสามารถท่องจำเป็นหัวใจของพระวินัยว่า **อา. ปา. ม. จุ. ป.**

ส่วนการสังคายนาพระสูตรนั้น **พระมหากัสสปเถระเริ่มถามเกี่ยวกับนิทาน บุคคล เนื้อหาของพระสูตรนั้น ๆ โดยเริ่มจากพระสูตรขนาดยาวก่อน เช่น พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร อัมพัฏฐสูตร เป็นต้น เมื่อพระอานนทเถระตอบแล้ว สงฆ์ก็สาธยายพระสูตรนั้น ๆ พร้อมกันจนจบพระสูตรทั้งหมด** โดยแบ่งเป็น 5 นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย หรือสามารถท่องจำเป็นหัวใจของพระสูตรว่า **ที. ม. สं. อं ขุ** การทำสังคายนาในครั้งนี้ได้ดำเนินมาจนแล้วเสร็จ โดยใช้เวลา 7 เดือน

การสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยเริ่มจากการทรงจำแบบ “มุขปาฐะ” กล่าวคือการทรงจำปากต่อปาก ปรากฏตามหลักฐานว่า ในการสังคายนาครั้งที่ 1, 2 และ 3 ได้ใช้วิธีมุขปาฐะ คือสวดและท่องจำพร้อมกัน แต่เนื่องด้วยความสามารถในการท่องจำทั้งพระธรรมและพระวินัยของพระสาวกในรุ่น ต่อ ๆ มา มิอาจเทียบเท่าพระสาวกในยุคพุทธกาลได้ อีกทั้งเพื่อป้องกันการผิดพลาดจากการท่องจำสืบต่อกันไป จึงได้เริ่มมีการจารึกพุทธวจนะลงในใบลานในการสังคายนาครั้งที่ 4 หรือในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 2 ในประเทศศรีลังกา ในปี พ.ศ. 433 ในรัชสมัยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550)

หลังจากเสร็จการสังคายนาแล้ว พระอานนท์ได้กล่าวถึงพุทธานุญาตให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ แต่ที่ประชุมสงฆ์หาข้อยุติไม่ได้ว่าสิกขาบทเล็กน้อยคืออะไร พระมหากัสสปะจึงเสนอเป็นญัตติในที่ประชุมว่าด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ความว่า “ สิกขาบททั้งหลายบางอย่างที่เกี่ยวกับชาวบ้าน ชาวบ้านทราบดีว่า สิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควรแก่สมณศากยบุตรทั้งหลาย หากจะถอนสิกขาบทบางข้อ ชาวบ้านจะตำหนิได้ว่า พวกเราศึกษาและปฏิบัติตามสิกขาบททั้งหลายเพียงเพราะในขณะที่พระศาสดายังดำรงพระชนม์ชีพอยู่เท่านั้น พอพระศาสดาเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ก็ไม่ใส่ใจที่จะปฏิบัติ ดังนั้น ขอให้สงฆ์อย่าได้เพิกถอนสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ และอย่าได้บัญญัติสิ่งที่พระองค์ไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้เท่านั้น” สงฆ์จึงมีมติให้คงสิกขาบทไว้ดังเดิม

ในการทำสังคายนาครั้งนั้น สงฆ์ได้ตำหนิพระอานนท์ด้วยการปรับอาบัติทุกกฎใน 5 ประเด็น คือ

1) ไม่กราบทูลว่า สิกขาบทเล็กน้อยที่ทรงรับสั่งนั้นคือสิกขาบทอะไร? โดยพระอานนท์ได้วิสัชนาว่า ที่ไม่กราบทูลถาม เนื่องจากท่านระลึกไม่ได้ เพราะกำลังเศร้าโศกที่พระพุทธองค์กำลังจะปรินิพพาน

2) ใช้เท้าหนีบผ้าของพระพุทธเจ้าขณะเย็บ อันเป็นการแสดงออกถึงความไม่เคารพต่อพระพุทธองค์ พระเถระวิสัชนาว่า ที่ต้องทำเช่นนั้น เพราะไม่มีใครช่วยจับเวลาเย็บ ไม่ได้ทำเพราะขาดความเคารพในพระองค์แต่อย่างใด

3) ปล่อยให้สตรีถวายบังคมพระพุทธสรีระก่อน ทำให้น้ำตาของพวกเธอถูกพระพุทธสรีระ พระเถระวิสัชนาว่า ท่านเห็นว่าสตรีไม่ควรอยู่ข้างนอกเคหสถานในเวลากลางคืน จึงจัดให้เข้าถวายบังคมพระพุทธสรีระก่อน จะได้กลับสู่ที่อยู่ของตนในเวลาที่ยังไม่ค่ำมืด

4) ไม่กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์อยู่ตลอดกัป ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงแสดงนิมิตโอภาสถึง 16 ครั้ง พระเถระวิสัชนาว่า ท่านไม่ทราบ เนื่องจากถูกมารดลใจ

5) ขวนขวายให้สตรีเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา พระเถระวิสัชนาว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระมาตุจฉา (พระน้านาง) ได้ทรงเลี้ยงดูพระพุทธองค์มาแต่ยังทรงพระเยาว์

ถึงแม้ท่านพระอานนท์มีความบริสุทธิ์ใจและสามารถวิสัชนาในประเด็นทั้ง 5 นั้นได้ ท่านก็ยอมรับมติของสงฆ์และแสดงอาบัติทุกกฏ ซึ่งแสดงให้เห็นเป็นบรรทัดฐานว่า ต้องเคารพมติของส่วนรวม เพื่อเป็นแบบแผนให้ปฏิบัติสืบต่อกันมาในการยุติปัญหาข้อขัดแย้ง ซึ่งอาจเกิดขึ้นในกาลต่อมา

หลังจากการสังคายนาผ่านไปไม่นาน พระเถระรูปหนึ่ง ชื่อว่า “พระปุราณะ” พร้อมบริวาร 500 รูป พำนักอยู่ในทักขินาชนบทในคราวทำปฐมสังคายนา ได้ทราบว่า สังคายนาทำเสร็จแล้วได้จาริกมายังแคว้นราชคฤห์ พระสังคีติกาจารย์ที่เข้าร่วมสังคายนาได้แจ้งเรื่องสังคายนาให้พระปุราณเถระทราบและให้ยอมรับมติดังกล่าว ท่านยอมรับมติส่วนใหญ่ของพระสังคีติกาจารย์แต่แสดงความเห็นคัดค้านเกี่ยวกับวัตถุ 8 ประการที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตในคราวเกิดทุพภิกขภัย แต่เมื่อทุพภิกขภัยระงับ พระองค์ทรงห้ามมิให้กระทำอีก วัตถุ 8 ประการประกอบด้วย

1) อันโตวุฏฐะ เก็บของที่เป็นยาวกาลิก คืออาหารไว้ในที่อยู่ของตน

2) อันโตปักกะ ให้มีการหุงต้มอาหารในที่อยู่ของตน

3) สามปักกะ พระทำการหุงต้มอาหารด้วยตนเอง

4) อุคคหิตะ พระหยิบของเคี้ยวของฉันที่ยังไม่ได้รับประเคนได้

5) ตโตนีหตะ ฉันของประเภทอาหารที่นำมาจากที่นิมนต์

6) ปุเรภัตตะ ฉันอาหารก่อนเวลาภัตตาหารที่รับนิมนต์ไว้

7) วนัฏฐะ ฉันของที่เกิดและตกอยู่ในป่า ที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ

8) โปกขรัณฏกะ ฉันของที่เกิดและอยู่ในสระ เช่น ดอกบัว เง่าบัว

ซึ่งท่านยืนยันจะปฏิบัติตามเดิม ตามที่ทรงบัญญัติไว้ โดยมีความเห็นว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระสัพพัญญุตญาณ ไม่สมควรที่จะบัญญัติห้ามแล้วอนุญาต อนุญาตแล้วกลับบัญญัติห้าม มิใช่หรือ?” พระมหากัสสปเถระได้กล่าวว่า “เพราะพระองค์ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณนั่งเอง จึงทรงรู้กาลใดควรอนุญาต กาลใดควรห้าม และสงฆ์มีมติร่วมกันว่า จักไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ และจักสมาทานศึกษาตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้เท่านั้น” ถึงกระนั้นพระปุราณเถระและบริวาร ยังยึดมั่นในมติของตน และได้นำพวกของตนไปจัดการสังคายนาต่างหาก ซึ่งเหตุการณ์นี้เป็นการแสดงให้เห็นเค้าความแตกแยกในคณะสงฆ์ครั้งแรกและได้แตกออกเป็น 2 ฝ่าย และการปฏิบัติพระวินัยแตกต่างกัน ได้ปรากฏเด่นชัดหลังจากพระเจ้ากาฬาโศกราช เสวยราชในกรุงเวสาลีถึงปีที่ 10 ความแตกแยกในด้านทิฏฐิและศีล ได้ปรากฏเด่นชัดจนไม่อาจประสานและทำการประนีประนอมได้ จนกระทั่งสงฆ์ที่สืบสายมาจากพระสังคีติกาจารย์ในคราวปฐมสังคายนาต้องจัดการชำระพระธรรมวินัยและทำการสังคายนาครั้งที่ 2 ขึ้น (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2548)

2.2 การสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 (การแตกนิกาย)

เมื่อพุทธปรินิพพานล่วงไป 100 ปี ภิกษุชาววัชชี เมืองเวสาลี ได้ประพฤติผิดวินัย 10 ประการ ทำให้มีทั้งภิกษุที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย จนเกิดการแตกแยกในหมู่สงฆ์ พระยสกากัณฑกบุตร พระอรหันต์ชาวเมืองโกสัมพีได้จาริกมาเมืองเวสาลีและทราบเรื่องนี้ ได้พยายามคัดค้าน แต่ภิกษุชาววัชชีไม่เชื่อฟัง ภิกษุที่สนับสนุนพระยสกากัณฑกบุตรจึงนำเรื่องไปปรึกษาพระเถระผู้ใหญ่ในขณะนั้น ได้แก่ พระเรวตะ พระสัพพกามีเถระ เป็นต้น จึงตกลงให้ทำการสังคายนาขึ้นอีกครั้ง เพื่อชำระข้อประพฤติที่ผิดจากพระวินัย เรียกว่า วัตถุ 10 ประการ ซึ่งประกอบด้วย

1) **สิงฺคิโลณ์** ภิกษุเก็บเกลือไว้ในขนงหรือเขาสัตว์ แล้วนำไปผสมอาหารฉัน ไม่เป็นอาบัติ
2) **ทฺวงฺคุล์** ภิกษุฉันอาหารหลังจากดวงอาทิตย์บ่ายคล้อยไปเพียง 2 องคุลีได้ ไม่เป็นอาบัติ
3) **คามนฺตรกปฺป์** ภิกษุฉันอาหารในวัดเสร็จแล้ว เข้าไปฉันอาหารที่ไม่เป็นเดนในบ้านได้อีก ไม่เป็นอาบัติ
4) **อาวาสกปฺปญฺจ** ในวัดใหญ่มีสีมาเดียวกัน ภิกษุจะแยกทำอุโบสถสังฆกรรมได้ ไม่เป็นอาบัติ
5) **อนุมติกปฺปญฺจ** ในการทำอุโบสถสังฆกรรม แม้พระยังมาไม่พร้อมกัน จะทำอุโบสถสังฆกรรมไปก่อนก็ได้ โดยให้พระที่มาทีหลังให้ฉันทะ (ความเห็นชอบ) ก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ
6) **อาจิณฺณกปฺปญฺจ** การประพฤติปฏิบัติตามอุปัชฌาย์อาจารย์ แม้จะผิดพระวินัย ก็ทำได้ ไม่เป็นอาบัติ
7) **อมถิตกฺปญฺจ** นมส้มอันแปรจากนมสดไปแล้ว แต่ยังไม่กลายเป็นทธิ (นมส้ม) ก่อนภิกษุฉันแล้วห้ามอาหารแล้วก็ตาม ก็ยังฉันน้ำนมส้มอย่างนั้นได้ ไม่เป็นอาบัติ

8) **ชโลคึ** สุราทำใหม่ ยังมีสีแดงดุจสีเท้านกพิราบ ยังไม่เป็นสุราเต็มที่ หรือมีดีกรีอ่อน ภิกษุจะดื่มก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ

9) **อทสกำ** นิสีทนะหรือผ้าปูนั่งที่ไม่มีชาย ภิกษุจะนำมาใช้นั่งก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ

10) **ชาตรูปรชตำ** ภิกษุยินดีรับเงินหรือทองที่คนถวายมาก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ

ภิกษุชาววัชชีไม่พอใจที่พระยศกากัณฑกบุตรที่ไม่รับเงินที่พวกตนนำมาถวาย ทั้งยังถูกติเตียนอย่างรุนแรงทั้งภิกษุและคฤหัสถ์ชาววัชชีจากท่าน จึงร่วมมือกันลงปฏิสารณียกรรม คือบังคับให้ไปขอโทษคฤหัสถ์ที่ท่านติเตียนกล่าวโทษที่นำเงินทองมาถวายพระภิกษุ ท่านได้ไปหาคฤหัสถ์พวกนั้นแล้วแสดงชี้โทษที่พวกภิกษุวัชชีบุตรได้ทำลงไป โดยยกพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า “ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่อาจเปล่งแสงรุ่งเรืองด้วยรัศมีเพราะมลทินโทษ 4 ประการอย่างใดอย่างหนึ่งคือ 1) เมฆหมอก 2) ควัน 3) ธุลี 4) อสุรินราหู มาบดบังฉันใด ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ จะไม่มีตบะรุ่งเรืองด้วยศีล ก็เพราะมลทิล 4 ประการอย่างใดอย่างหนึ่งปิดบังไว้คือ 1) ดื่มสุรา 2) เสพเมถุน 3) ยินดีรับเงินและทองอันเป็นเสมือนภิกษุยินดีในการบริโภคกามคุณ 4) เลี้ยงชีพไม่ชอบ เช่น เวชกรรม (การเลี้ยงชีพด้วยการรักษาโรค) กูลทูสกะ (การประทุษร้ายตระกูล) อเนสนา (การแสวหาที่ไม่ควร) และวิญญัติ (การออกปากขอจากผู้ไม่ได้ปวารณาหรือไม่ใช่ญาติ) พร้อมทั้งกล่าวอวดอุตริมนุษยธรรมที่ไม่มีในตน เป็นต้น ชาวบ้านทราบความจริงแล้ว เกิดความเลื่อมใส ได้อาราธนาท่านที่วัดมหาวันวิหาร เมื่อพวกกิกษุวัชชีบุตรรู้เรื่องได้พากันไปล้อมกุฏิท่านเพื่อลงโทษ แต่ท่านรู้ตัวก่อนจึงได้หนีไปเสียก่อน ท่านเห็นว่า เรื่องนี้หากปล่อยไว้เนิ่นนานไป พระธรรมวินัยจะเสื่อม จึงได้เดินทางไปเมืองปาวา เมืองอวันตีและเมืองทักขินาบท แจ้งเรื่องให้พระภิกษุที่อยู่ในเมืองนั้น ๆ ทราบ เพื่อร่วมมือกันแก้ไขปัญหาดังกล่าว และท่านได้นำเรื่องดังกล่าวไปเรียนให้พระสาณสัมภูตวาสี ที่พำนักอยู่เมืองอโธคังคบรรพตทราบและวินิจฉัย ซึ่งท่านมีความเห็นตรงกันกับพระยศกากัณฑกบุตรทุกประการ ท่านทั้งสองรวมทั้งพระอรหันต์จากเมืองปาวา แคว้นอวันตี 60 รูปและทักขินาบท 80 รูป ได้ร่วมประชุมกันและเห็นพ้องต้องกันว่า สมควรทำสังคายนา จึงได้อาราธนาพระเรวตะ พระอรหันต์ผู้ทรงพหูสูตร ศิษย์ของพระอานนท์ให้เป็นกำลังสำคัญ โดยการทำสังคายนาครั้งที่ 2 นี้จัดทำขึ้นที่วาลุการามเมืองเวสาลี มีพระสังคีติกาจารย์ที่เป็นพระอรหันต์ 700 รูปเข้าร่วมประชุม ทำหน้าที่สังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัย มีพระกาฬาโศกราชทรงอุปถัมภ์ จัดทำอยู่ 8 เดือนจึงแล้วเสร็จ ที่ประชุมมีมติเลือกพระสัพพกามี เป็นพระมหาเถระ มีพรรษา 120 พรรษามากกว่าพระรูปใด ๆ จากทั้งหมดเป็นประธานเลือกพระเรวตเถระ พระสาณสัมภูตวาสีเถระ พระยศกากัณฑกบุตร และพระสุมณเถระเป็นฝ่ายเสนออธิกรณ์ (ถามปัญหา) และให้พระสัพพกามีเถระ พระสาฬหเถระ พระขุชชโสภิตเถระ และพระวาสภคามีเถระ เป็นฝ่ายวินิฉัยอธิกรณ์ (ตอบ) โดยพระเถระเหล่านั้น กล่าวคือ พระเรวตเถระ พระสาณสัมภูตวาสีเถระ พระยศกากัณฑกบุตร พระสัพพกามีเถระ พระสาฬหเถระ และพระขุชชโสภิตเถระ ล้วนเป็นลูกศิษย์ของพระอานนทเถระ ส่วนพระวาสภคามีเถระและพระสุมณเถระ เป็นลูก

ศิษย์ของพระอนุรุทธเถระ ท่านเหล่านี้จึงความความแม่นยำและเคร่งครัดในพระธรรมวินัยเป็นอย่างมากในตำนานฝ่ายสันสกฤต กล่าวว่า พระสาณสัมภูตวาสี เป็นผู้ที่พระอานนทเถระมอบหมายให้ดูแลพระศาสนาสืบต่อจากท่านโดยตรง และตำนานฝ่ายจีนยังมีการกล่าวถึงพระสาณสัมภูตวาสีไว้อีกว่าท่านเป็นผู้ตัดสินชี้ขาดปัญหา ต่าง ๆ ในการทำสังคายนาครั้งที่ 2 นี้ ส่วนวิธีการทำสังคายนาพระสัพพกามีเถระได้วิสัชชนาข้อคำถามที่พระเรวตเถระยกเอาวัตถุ 10 ประการมาถามทีละข้อตามลำดับดังนี้

1. ภิกษุรับประเคนเกลือไว้แล้ว ได้เก็บเกลือไว้ในขนงหรือเขาสัตว์ หรือในภาชนะอื่น ๆ ต่อมาวันอื่นได้นำเกลือนั้นออกมาผสมอาหารเพื่อจะได้รสชาติขึ้น เมื่อฉันต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะการสะสมอาหารตามสิกขาบทที่ 8 แห่งโภชนวรรคว่า ภิกษุเคี้ยวก็ตาม ฉันก็ตาม ซึ่งของเคี้ยวหรือของฉันที่ได้สั่งสมไว้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์

2. ภิกษุฉันอาหารในเวลาบ่ายคล้อยไปแล้วถึง 2 องคุลีได้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันอาหารในเวลาวิกาลตามสิกขาบทที่ 7 แห่งโภชนวรรคว่า ภิกษุเคี้ยวก็ตาม ฉันก็ตาม ซึ่งของเคี้ยวหรือของฉันในเวลาวิกาล ต้องอาบัติปาจิตตีย์

3. ภิกษุฉันอาหารเสร็จแล้ว เข้าไปในบ้านฉันอาหารอีก ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะไม่ได้ฉันอาหารที่เป็นเดนภิกษุไข้และไม่ได้มีสมัยยกเว้นตามสิกขาบทที่ 5 แห่งโภชนวรรคว่า ภิกษุฉันแล้วในที่นิมนต์ แล้วกลับไปฉันอาหารซึ่งไม่เป็นเดนในที่อื่นอีก ต้องอาบัติปาจิตตีย์

4. ในอาวาสเดียวกัน มีสีมาเดียวกัน ภิกษุจะแยกทำอุโบสถสังฆกรรมไม่ได้ เพราะผิดหลักที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในอุโบสถขันธกะ ใครขืนทำต้องอาบัติทุกกฏ

5. ภิกษุยังมาไม่พร้อมกัน ฝืนทำอุโบสถสังฆกรรมไปก่อน ด้วยคิดว่าพวกที่มาทีหลังค่อยให้ความเห็นชอบก็ได้ ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะผิดหลักที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในจัมเปยยขันธกะ

6. การประพฤติปฏิบัติตามอุปัชฌาย์อาจารย์ที่เคยปฏิบัติกันมา ยังไม่ถูกต้อง จะต้องยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นเกณฑ์ จึงจะถูก

7. นมสดที่แปรแล้วแต่ยังไม่กลายเป็นทธิ (นมส้ม) ภิกษุฉันแล้วห้ามอาหารแล้ว ฉันน้ำนมนั้นต้องอาบัติ

8. การดื่มสุราที่มีสีแดงดุจสีเท้านกพิราบ แม้ยังมีดีกรีอ่อน ยังไม่ถึงเป็นสุราแท้ ก็ต้องอาบัติปาจิตตีย์ตามสิกขาบทที่ 1 แห่งสุราปานวรรค

9. การนำผ้านิสีทนะหรือผ้าปูนั่งที่ไม่มีชายมาใช้นั่ง อาบัติปาจิตตีย์ตามสิกขาบทที่ 7 แห่งรตนวรรค จะต้องแก้ไขด้วยการตัดออกให้เหลือเพียง 2 คืบพระสุคตเสียก่อน จึงแสดงอาบัติตก

10. การยินดีรับเงินหรือทองที่คนนำมาถวาย ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ตามสิกขาบทที่ 8 แห่งโกสิยวรรค ต้องสละเสียก่อน จึงแสดงอาบัติตก

พวกภิกษุวัชชีบุตรไม่ยอมรับผลของการทำสังคายนาครั้งนี้และไม่เข้าร่วมการสังคายนา แต่ไปรวบรวมภิกษุฝ่ายตน จำนวน 10,000 รูปไปประชุมทำสังคายนาใหม่ที่เมืองกุสุมาปุระ ใกล้เมืองปาฏลีบุตร เรียกว่า **มหาสังคีติ** แปลว่า สังคายนาของพวกมาก และเรียกพวกของตนว่า **มหาสังฆิกะ** แปลว่า สงฆ์หมู่ใหม่ ทำให้พุทธศาสนาในขณะนั้นแตกเป็น 2 นิกาย คือ ฝ่ายที่นับถือมติของพระเถระครั้งปฐมสังคายนา เรียกว่า เถรวาท ฝ่ายวัชชีบุตร เรียกว่า อาจาริยวาท เพราะเห็นชอบตามอาจารย์ของตน

นอกจากวัตถุ 10 ประการแล้ว สิ่งที่เป็นมูลเหตุให้เกิดการสังคายนาครั้งที่ 2 ยังมีการแตกแยกซึ่งเกิดจากทิฏฐิวิบัติ 5 ประการ ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายสันสกฤต ชื่อว่า เภทธรรมมติจักรศาสตร์ของพระวสุมิตร ในราวพุทธศตวรรษที่ 4 และอรรถกถาของคัมภีร์ดังกล่าว แต่งโดยพระคันถรจนาจารย์กุยกี่ในสมัยราชวงศ์ถังของจีน ฝ่ายมหายาน ซึ่งพระมหาเทวะเป็นผู้แสดงไว้ประกอบด้วย 1) พระอรหันต์อาจถูกมารยั่วยวนจนอสุจิเคลื่อนได้ในเวลานอนฝัน 2) พระอรหันต์อาจมีอัญญาณ คือ ความไม่รู้ในบางเรื่องได้ 3) พระอรหันต์อาจมีกังขา คือความลังเลสงสัยในบางเรื่องได้ 4) ผู้จะรู้ตนได้บรรลุมรรคผลในชั้นใด จำต้องอาศัยการพยากรณ์จากคนอื่น และ 5) อริยมรรค อริยผลจะปรากฏก็ต่อเมื่อบุคคลเปล่งวาจาว่า อโห ทุกฺขํ ฯ

ประวัติโดยย่อของมหาเทวะที่ปรากฏในตำนานฝ่านสันสกฤต อรรถกถาของนิกายสรวาสติวาทิน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

มหาเทวะก่อนบวชเป็นบุตรพ่อค้าของหอมแคว้นมถุรา เป็นชายรูปงาม แต่มักมากในกาม โดยได้ลักลอบเป็นชู้กับมารดาของตน ขณะที่บิดาไปค้าขายที่ต่างแดน เมื่อบิดากลับมา กลัวว่าเรื่องจะแดง ร่วมมือกับมารดาที่เป็นภรรยาด้วย ลอบฆ่าบิดาของตน กลัวความผิด จึงได้พามารดาไปอยู่เมืองปาฏลีบุตร และในที่แห่งนั้นได้พบพระอรหันต์องค์หนึ่งชาวเมืองมถุราที่มีความคุ้ยเคยกัน เดิมทางมาเมืองปาฏลีบุตร เกรงว่าความลับจะถูกเปิดเผย จึงลอบฆ่าพระอรหันต์องค์นั้น ต่อมามารดาแอบมีชู้กับชายอื่น จึงฆ่ามารดาเสีย ต่อมาเกิดความทุกข์ใจเพราะได้ทำกรรมไว้มาก จึงไปขอบวชที่วัดกุกกุฏาราม โดยปกปิดความจริง ไม่บอกให้สงฆ์ทราบ ได้ฉายาตามชื่อเดิมคือ มหาเทวะ ครั้นบวชแล้วเป็นคนฉลาด มีสติปัญญาดี ได้ศึกษาพระธรรมวินัยจนแตกฉาน เป็นนักเทศน์ที่มีชื่อเสียง มีเสียงไพเราะมีผู้เคารพนับถือและมีบริวารมาก ต้องการชื่อเสียงและลาภสักการะเพิ่มขึ้น จึงกล่าวอวดอุตริมนุษย์ธรรมว่าตนเป็นพระอรหันต์และเพื่อจะเอาใจลูกศิษย์จึงเที่ยวพยากรณ์ว่า คนนั้นเป็นโสดาบัน คนนี้เป็นสกทาคามี คนโน้นเป็นพระอรหันต์ เป็นต้น

ต่อมา นอนหลับฝันอสุจิเคลื่อน เมื่อลูกศิษย์ถามว่า “ เมื่ออาจารย์บอกว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว เหตุใดจึงยังนอนฝันจนอสุจิเคลื่อนเล่า” จึงแก้ตัวว่า “พระอรหันต์ทั้งหลายอาจถูกมารยั่วยวนจนอสุจิเคลื่อนในขณะหลับได้” ส่วนลูกศิษย์ที่ได้รับการพยากรณ์ว่าเป็นพระอริยบุคคล มีความสงสัยในการบรรลุของตน จึงถามอาจารย์ว่า “ท่านอาจารย์บอกว่าผมเป็นพระอรหันต์ แต่ทำไมผมไม่รู้เรื่องอะไรเลย ทั้ง ๆ ที่ผู้เป็นพระอรหันต์น่าจะรู้ทุกสิ่งตามความเป็นจริงมิใช่หรือ?” จึงแก้ตัวว่า

“ พระอรหันต์อาจมีอัญญาณ คือความไม่รู้ในบางสิ่งได้” ลูกศิษย์บางคนถามว่า “ ในเมื่ออาจารย์บอกว่าผมเป็นพระอรหันต์ เหตุใดผมจึงยังมีความสงสัยอยู่เล่า?” จึงแก้ตัวต่อว่า “พระอรหันต์อาจมีกังขา คือความสังสัยในบางสิ่งได้” และถูกซักถามต่ออีกว่า “ตามธรรมดาผู้ที่เป็นพระ อรหันต์ จะต้องเกิดญาณรู้ได้ด้วยตนเองว่า ตนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์มิใช่หรือ แต่ทำไมผมจึงไม่มีความรู้เช่นนั้น ยังต้องอาศัยการพยากรณ์จากอาจารย์อยู่เล่า?” จึงแก้ตัวไปอีกว่า “ผู้ที่จะรู้ว่าตนเป็นพระอรหันต์ ต้องอาศัยการแนะนำพยากรณ์จากคนอื่น” หลังจากได้ทำเรื่องนอกรีตต่าง ๆ นา ๆ จึงเกิดความเดือดร้อนใจนอนไม่หลับ จึงอุทานด้วยความกระวนกระวายใจว่า “อโห ทุกฺขํ อโห ทุกฺขํ แปลว่า ทุกข์หนอ ๆ เมื่อศิษย์ได้ยินจึงถามว่า “ อาจารย์บอกว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว เหตุใดจึงบ่นว่า อโห ทุกฺขํ อโห ทุกฺขํ อยู่เล่า?” จึงตอบแก้ตัวต่อไปว่า “อริยมรรค อริยผลจะปรากฏเมื่อบุคคลเปล่งวาจาว่า อโห ทุกฺขํ อโห ทุกฺขำ”

เมื่อตั้งทิฏฐิทั้ง 5 ขึ้นแล้ว ต้องการได้รับการสนับสนุนทิฏฐิของตน ได้พยายามหาผู้สนับสนุนจนมากพอ จึงได้เสนอความเห็นทั้ง 5 นั้น ในท่ามกลางสงฆ์ที่กุกกุฏาราม เพื่อให้สงฆ์ยอมรับทิฏฐิของตนว่าเป็นธรรม แต่พระอรหันตเถระและพระกิกษุที่ยึดมั่นในธรรมทั้งหลายพากันปฏิเสธทิฏฐิดังกล่าว จึงขอให้ลงมติด้วยเยภุยยสิกา คือถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ ต่อหน้าพระเจ้ากาฬาโศกราช ซึ่งมีความเลื่อมใสในตัวมหาเทวะเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว และมหาเทวะได้ชนะในการลงมติดังกล่าว พระเจ้ากาฬาโศกราชจึงประกาศให้สงฆ์ปฏิบัติตามมติของมหาเทวะ แต่พระอรหันตเถระ และพระกิกษุที่ยึดมั่นในธรรมทั้งหลายไม่ยอม ต่างเตรียมตัวหนีออกจากเมืองปาฏลีบุตรไปจำพรรษาที่อื่น พระเจ้ากาฬาโศกราชทรงกริ้วด้วยเข้าใจผิด จึงทรงรับสั่งให้พระเถระเหล่านั้นลงเรือชำรุด เมื่อเรือแล่นไปในแม่น้ำคงคาเรือก็แตก พระเถระทั้งหลายได้เหาะไปในอากาศด้วยฤทธิ์ไปแคว้นกัศมีระ หรือแคชเมียร์ในปัจจุบัน ต่อมาทรงทราบว่าหลงผิด ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมาก รับสั่งให้ราชบุรุษไปอาราธนาพระเถระทั้งหลายกลับคืนนครปาฏลีบุตร แต่ไม่สำเร็จ จึงรับสั่งให้สร้างวัดถวายที่แคว้นกัศมีระนั้น

จำเดิมแต่นั้น สงฆมณฑลก็แตกออกเป็น 2 นิกาย คือนิกายเถรวาทหรือสถวีรวาท อันเป็นนิกายเดิม และนิกายมหาสังฆิกวาท ซึ่งเป็นฝ่ายของมหาเทวะหรือนิกายที่แตกออกไป และแตกจาก 2 นิกายนี้ออกเป็นนิกายต่าง ๆ โดยหลักฐานฝ่ายภาษาบาลีว่า แตกไป 18 นิกาย หลักฐานฝ่ายสันสกฤตว่า แตกไป 20 นิกาย ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมในบทที่ 4

ในวาระสุดท้ายของชีวิต ของมหาเทวะ ได้มีหมอดูทักว่าท่านจะตายภายใน 7 วัน ลูกศิษย์และบริวารพากันร้อนใจ แต่มหาเทวะไม่ยอมลดพิษสง ยังพูดหลอกลวงต่อไปว่า “เรื่องนี้ตนรู้อยู่แล้ว” แล้วสั่งให้ลูกศิษย์ไปทูลพระราชา พร้อมกับประกาศให้ชาวเมืองปาฏลีบุตรทราบด้วยว่า อีก 7 วัน มหาเทวะ อรหันตเจ้าจะดับขันธปรินิพพาน เมื่อถึงกำหนด มหาเทวะก็ตายจริง ๆ ทำให้พระราชาและชาวเมืองต่างเชื่อว่า มหาเทวะเป็นผู้วิเศษจริง เพราะรู้วันตายของตนเอง แต่ในวันฌาปนกิจศพ ปรากฏว่าไฟจุดศพไม่ติด โหรหลวงได้ทูลพระราชาว่า “ต้องนำมูตรคูถของสุนัขมาราดศพ จึงจะจุดไฟติด”

พระราชาจึงมีรับสั่งให้ทำตามนั้น ไฟจึงติดและเผาเหลือเพียงเถ้าถ่านบางส่วนเท่านั้น แต่ทันใดกลับมีลมพายุพัดหอบกระจัดกระจายหายไปสิ้น

ข้อสังเกตเรื่องมหาเทวะตามตำนาน อาจมีความจริงบ้าง ไม่จริงบ้าง ต้องศึกษาอย่างพินิจพิเคราะห์ ในเรื่องนี้อาจารย์เสถียร โพธินันทะ มีความเห็นว่า เนื่องจากตำนานเกี่ยวกับชีวประวัติของมหาเทวะเป็นการเขียนของนิกายสรวาสติวาทิน ฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ต่อนิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งมหาเทวะเป็นต้นกำเนิดนิกายมหาสังฆิกะนั่นเอง หากมหาเทวะเป็นคนชั่วช้าจริงตามตำนานที่กล่าวไว้ คงไม่สามารถตั้งนิกายและแผ่อิทธิพลไปทั่วภาคใต้ของอินเดียได้ อีกทั้งยังมีผู้ทักท้วงตำนานดังกล่าวว่าไม่จริง คือสมณะเกียเชี้ยงและสมณะซื่ออึงของจีน และคัมภีร์คุณวิภังคนิเทศศาสตร์ยังกล่าวยกย่องมหาเทวะว่า เป็นมหาบุรุษ ส่วนสาเหตุที่นิกายสรวาสติวาทินไม่ชอบท่าน เนื่องจากมหาเทวะได้แก้ไขตัดตอนข้อความในพระวินัยและพระสูตรไปตามทัศนะของตน นั่นเอง (เสถียร โพธินันทะ) และ (ฟื้น ดอกบัว, 2554)

2.3 การสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยครั้งที่ 3

หลังจากพระพุทธศาสนาได้แตกออกไปเป็นนิกายต่าง ๆ มากมายถึง 18 นิกาย แต่ละนิกายต่างเผยแผ่คำสอนและทัศนะของตน ทำให้หลักพระธรรมวินัยมีความแตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง อีกทั้งวิธีการในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนก็แตกต่างกันออกไป จนกระทั่งเกิดเป็นนิกายมหายานในยุคนี้ ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับนิกายต่าง ๆ จะกล่าวถึงในบทที่ 4 ต่อไป

เมื่อความเจริญมีมาก ผู้คนหันมานับถือพระพุทธศาสนากันเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ลาภสักการะของศาสนาอื่นลดน้อยถอยลงตามลำดับ จึงทำให้มีพวกเดียรถีย์ปลอมบวชในพระพุทธศาสนามากขึ้นเรื่อย ๆ และมีการประพฤติปฏิบัติที่ผิดแปลก ไม่ยึดพระธรรมวินัยเป็นหลัก เพราะไม่ได้บวชด้วยศรัทธา ทำให้พระพุทธศาสนามัวหมอง เป็นเหตุให้พระสงฆ์ฝ่ายธรรมวาทีรังเกียจ ไม่ยอมร่วมทำอุโบสถสังฆกรรมนานถึง 7 ปี ความทราบถึงพระเจ้าอโศกมหาราชที่หันกลับมานับถือพระพุทธศาสนาและเป็นศาสนูปถัมภ์ จึงทรงรับสั่งอำมาตย์ให้ไประงับอธิกรณ์ ฝ่ายอำมาตย์ได้ทำเกินรับสั่ง คือบังคับให้สงฆ์ทั้ง 2 ฝ่ายทำอุโบสถสังฆกรรมร่วมกัน แต่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมวาทีไม่ยอม จึงฆ่าพระฝ่ายธรรมวาทีไปหลายรูป ร้อนถึงพระติสสอรหันตเถระ ผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้าอโศกมหาราชต้องมาขัดขวางการกระทำของอำมาตย์ อำมาตย์นั้นจำได้ จึงไม่กล้าฆ่า จำเป็นต้องกลับมากราบทูลพระเจ้าอโศกมหาราชให้ทรงทราบ พระเจ้าอโศกมหาราชเกิดความร้อนใจว่า พระองค์ทรงได้ทำบาปมหันต์แล้ว จึงเสด็จมาตรัสถามพระภิกษุว่าพระองค์มีความผิดในเรื่องนี้หรือไม่ แต่ไม่ได้รับคำตอบที่น่าพอใจ เนื่องจากพระสงฆ์ไม่อาจวิสัชนาให้แจ่มแจ้งได้ ทรงได้รับทูลให้นิมนต์พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระมาวิสัชชนา ท่านได้วิสัชชนาว่า พระองค์ไม่มีความบาปในเรื่องนี้ เพราะไม่ได้สั่งให้ไปฆ่า บาปเป็นของอำมาตย์เพียงผู้เดียว ทำให้พระองค์สบายพระทัย หลังจากนั้น ทรงอาราธนาพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระให้พำนักอยู่ที่วัดอโศการามและเป็นประธานในการชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ ด้วยการชุมนุม

สงฆ์ทั้งหมด พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระทำการสอบถามพระธรรมวินัย พระภิกษุรูปใดตอบไม่ได้ทรงบังคับให้ลาสิกขา ปรากฏว่ามีภิกษุที่ไม่รู้พระธรรมวินัยถึง 60,000 รูป และถูกบังคับให้ลาสิกขาทั้งหมด

หลังจากนั้น จึงทรงอาราธนาให้พระสงฆ์ทำอุโบสถสังฆกรรมร่วมกัน พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจึงถือโอกาสนี้จัดทำสังคายนาขึ้น มีพระสงฆ์ที่เป็นพระอรหันต์ จำนวน 1,000 องค์ ทำหน้าที่เป็นพระสังคีติกาจารย์ ทำที่วัดอโศการาม เมืองปาฏลีบุตร ด้วยการอุปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราช ใช้เวลา 9 เดือนจึงแล้วเสร็จ

ในการสังคายนาครั้งนี้ พระโมคคัลลีบุรติสสะ ได้แต่งกถาวัตถุขึ้น เพื่ออธิบายธรรมให้แจ่มแจ้ง และทูลขอให้พระเจ้าอโศกมหาราชส่งส่งสมณทูต 9 สายออกเผยแผ่พุทธศาสนา ประกอบด้วย

1) พระมัชฌันติกเถระ ไปแคว้นแคชเมียร์และแคว้นคันธาระ ปัจจุบันรวมถึงแคว้นปัญจาบและแคชเมียร์ และบางส่วนของประเทศอาฟกานิสถานด้วย

2) คณะพระมหาเทวะ ไปมหิสมณฑล ได้แก่ แถบตอนใต้ของลุ่มแม่น้ำโคธาวารี ปัจจุบันคือแคว้นไมซอร์

3) พระรักขิตเถระ ไปวนวาสีประเทศ ได้แก่ แคว้นกนราเหนือ ทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย

4) พระโยนกธรรมรักขิต พระอรหันตเถระ ชนชาติกรีก ไปอปรันตกชนบท แถบชายทะเลปัจจุบันคือทางตอนเหนือของเมืองบอมเบย์

5) พระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปแคว้นมหาราษฎร์ คือดินแดนแถบตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองบอมเบย์ในปัจจุบัน

6) พระมหารักขิตเถระ ไปโยนกประเทศ ได้แก่ แคว้นที่อยู่ในการยึดครองของกรีกในทวีปเอเชียตอนกลาง เหนืออิหร่านขึ้นไปจนถึงเตอร์กิสถาน

7) พระมัชฌิมเถระ พร้อมด้วยพระกัสสปโคตะ พระมูลกเทวะ พระทุนทภิสสร และพระเทวะ ไปแถบเทือกเขาหิมาลัย ปัจจุบัน คือ ประเทศเนปาล

8) พระโสณะ และพระอุตตระ ไปสุวรรณภูมิ ได้แก่ ไทย พม่า มอญ ในปัจจุบัน

9) พระมหินทรเถระ พร้อมด้วยพระอัฏฐิยเถระ พระอุตติยเถระ พระสัมพลเถระ พระภัททสาลเถระ และสุมนสามเณร ไปเผยแผ่พระศาสนาที่เกาะลังกาในรัชสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ

การไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งนี้ พระธรรมทูตทุกสายสามารถให้การบวชและอุปสมบทให้แก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาได้ นับว่าพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังภูมิภาคต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว และบางพื้นที่มีหลักฐานชัดเจน สามารถสืบค้นได้ เช่น สายพระโสณะและพระอุตตระ เนื่องจากมีการสืบต่อกันมาไม่ขาดสาย โดยเฉพาะหลักฐานที่ค้นพบในจังหวัดนครปฐม พบว่า พระพุทธศาสนาได้มา

ประดิษฐานในดินแดนแถบนี้เมื่อปี พ.ศ. 275-305 นับเป็นปีที่ใกล้เคียงกับหลักฐานในที่อื่น ๆ (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ, 2548) และ (ฟื้น ดอกบัว, 2554)

2.4 การสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยครั้งที่ 4

การสังคายนาครั้งนี้เป็นการสังคายนาผสมกับฝ่ายมหายาน จัดทำกันในอินเดียภาคเหนือ ด้วยการอุปถัมภ์จาก **พระเจ้ากนิษกะ มหาราช** เชื้อชาติเติร์กผสมมองโกเลีย พระองค์สืบเชื้อสายมาจากเผ่าอินโดไซเธียน ทรงเป็นกษัตริย์องค์ที่ 7 แห่งราชวงศ์กุษาณะ ทรงครองราชย์เมื่อราว พ.ศ. 621 หรือ 653 ได้อพยพลงมาสู่ลุ่มแม่น้ำอมูดาเรีย ในเตอรกีสถานตะวันตก ทำลายอาณาจักรบากเตรีย ซึ่งเป็นอาณาจักรของพวกกรีกลงได้ แล้วแผ่อิทธิพลเข้ามาสู่อัฟกานิสถาน ในตอนนี้พวกอินโดไซเธียนได้รับอารยธรรมทางภาษาของอินเดียไว้เป็นจำนวนมาก เช่น พระนามของพระเจ้า "กนิษกะ" เป็นต้น พระเจ้ากนิษกะทรงยึดแบบการทำงานของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นหลัก พระองค์ทรงขยายอาณาเขตออกกว้างขวางมาก จักรวรรดิของพระองค์เริ่มจากเตอรกีสถานลงมาถึงลุ่มแม่น้ำคงคา พระเจ้ากนิษกะทรงเป็นพุทธมามกะนับถือพระพุทธศาสนา ทรงให้การทำนุบำรุง รักษา ก่อสร้างศาสนสถานขึ้นมากมาย ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ด้วยดี พระราชกิจประจำเดือนก็คือ การอาราธนาพระเถระในนิกายต่าง ๆ เข้ามาถวายพระธรรมเทศนาในพระราชวัง

แต่เนื่องด้วยรัชสมัยที่พระเจ้ากนิษกะครองราชย์นั้น พระสงฆ์มีความแตกแยกกันทางนิกายมาก พระธรรมเทศนาที่ท่านแสดงบางเรื่องก็ขัดกันเอง ทำให้พระเจ้ากนิษกะมหาราชเกิดความสงสัย จึงได้เรียนปรึกษากับพระปารศวะ ซึ่งเป็นพระเถระในนิกายสรวาสติวาท คณะสงฆ์ใน**นิกายสรวาสติวาท** ในคัมภีร์บาลีเรียกว่า **สพฺพมตฺถีติวาท** เรียกอีกอย่างว่า **นิกายสัพพัตถิกวาท** และถือว่าเป็นกิ่งของ**นิกายมหิศาสกวาท** จึงขอร้องให้พระองค์ทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนา สังคายนาครั้งนี้ทำขึ้นที่กุณฑลวันวิหาร แคว้นกาศมีระ ราว พ.ศ. 643 มีภิกษุและบัณฑิตคฤหัสถ์เข้าประชุมร่วมกัน โดยมีพระปารศวะเป็นประธาน และยังมีพระเถระที่สำคัญอีกเช่น พระวสุมิตร พระอัศวโฆส เป็นต้น ที่ประชุมได้ร้อยกรอง อรรถกถาพระไตรปิฎก ปิฎกละแสนโศลก คือ พระวินัยปิฎก ชื่อ **วินัยภาษา** แสนโศลก อรรถกถาสุตตันตปิฎก ชื่อ **อุปเทศศาสตร์** แสนโศลก และอรรถกถาอภิธรรมปิฎก ชื่อ **วิภาษาศาสตร์** แสนโศลก รวมสามแสนโศลก บันทึกเป็นภาษาสันสกฤต

พระเจ้ากนิษกะโปรดให้จารึกพระไตรปิฎกและอรรถกถาเหล่านี้ไว้ในแผ่นทองแดง แล้วบรรจุไว้ในพระสถูปแล้วรักษาไว้มั่นคงเป็นต้นฉบับหลวง และการทำสังคายนาครั้งนี้เป็น**การทำสังคายนาของฝ่ายนิกายสรวาสติวาทผสมนิกายมหายาน** จึงไม่มีปรากฏในฝ่ายปกรณ์บาลีเลย ปรากฏการณ์นี้ทำให้เห็นชัดเจนว่า เป็นความขัดแย้งกันทางด้านความคิด ไม่ต้องการที่จะเชิดชูฝ่ายตรงกันข้ามกับนิกายที่ตนเองนับถือนั่นเอง อย่างไรก็ดี ด้วยราชานุภาพของพระเจ้ากนิษกะ พระพุทธศาสนาจึงแพร่หลายไปสู่นานาประเทศ ทางฝ่ายเหนือของอินเดีย รวมทั้งประเทศจีนก็พลอยได้รับเอาพระพุทธศาสนาไปในตอนนี้ด้วย (เสถียร โพธินันทะ, 2543)

3. การสังคายนาในลังกาทวีป

3.1 การสังคายนาครั้งที่ 1 ในลังกาทวีป

ปรารภจะให้พระศาสนาประดิษฐานมั่นคงในลังกาทวีป พระสงฆ์ 68,000 รูป มีพระมหินทเถระเป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอริฏฐะเป็นผู้วิสัชนา ประชุมทำที่ถูปาราม เมืองอนุราชบุรี แห่งลังกาทวีป เมื่อพุทธศักราช 236 โดยพระเจ้าเทวนัมปิยติสสะเป็นศาสนูปถัมภก สิ้นเวลา 10 เดือน จึงเสร็จ

พระพุทธศาสนาได้เริ่มแผ่เข้าสู่ลังกาทวีป เมื่อปีพุทธศักราช 236 - 287 โดยการนำของพระมหินทเถระ ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชและพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระส่งไปเป็นพระธรรมทูตประจำลังกาทวีป พระเถระได้ไปถึงในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ผู้เป็นอทิฏฐสหายกับพระเจ้าอโศกมหาราช พระมนินทเถระได้มาถึงลังกาทวีปเมื่อพระชนมายุ 32 พรรษาและนิพพานเมื่อพระชนมายุ 80 พรรษา ที่เจติบรรพต ตรงกับปีที่ 8 แห่งรัชสมัยพระเจ้าอุตติยะ ผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงประกาศพระองค์ เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทรงโปรดให้อุปสมบทบุคคลสำคัญ ๆ หลายท่าน และก่อสร้างวิหาร เจดีย์มากมาย โปรดให้อริฏฐมหาอำมาตย์ไปทูลพระเจ้าอโศกมหาราชขอภิกษุณีสงฆ์ เพื่อมาอุปสมบทแก่สตรีชาวลังกา ตลอดจนทูลขอหน่อพระศรีมหาโพธิ์เพื่อสักการะบูชาด้วย พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสนับสนุนพระราชธิดา คือ พระนางสังฆมิตตาเถรี พร้อมด้วยบริวารเพื่อไปเป็นปวัตตินีบวชกุลธิดาชาวลังกา และให้อัญเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์มาประทาน น้องสะใภ้ของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงพระนามว่า "อนุลาเทวี" ออกอุปสมบทเป็นนางภิกษุณีพร้อมด้วยบริวารเป็นครั้งปฐมในลังกาทวีป ส่วนหน่อพระศรีมหาโพธิ์ทรงโปรดให้ปลูกขึ้นในมหาอุทยาน "มหาเมฆวัน" ปัจจุบันต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังมีไว้ให้สักการะบูชาอยู่

ต่อมาเมื่อการศึกษาพระธรรมวินัยแพร่หลายในหมู่สงฆ์ชาวลังกาแล้ว พระมหินทเถระก็ได้ทูลขอให้พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงเป็นราชูปถัมภ์ชุมนุมสงฆ์ ในลังกาจัดทำสังคายนาขึ้น ณ ถูปาราม เมืองอนุราชบุรีมีพระสงฆ์ 68,000 รูป ทำอยู่ 10 เดือนจึงสำเร็จ นับแต่นั้นมาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท (หีนยาน) เจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับ มีคันถรจนาจารย์ (อาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์) แต่งคัมภีร์อรรถกถาฎีกา อธิบายพระไตรปิฎกเป็นภาษาลังกา เพื่อให้มีการศึกษาอย่างแพร่หลายและเป็นหลักฐานยิ่งกว่าในชมพูทวีป ซึ่งพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในชมพูทวีปนับวันจะหมดรัศมีลงไปเรื่อย ๆ

3.2 การสังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกาทวีป

ปรารภพระสงฆ์แตกกันเป็น 2 พวก คือ พวกมหาวิหารกับพวกอภัยคีรีวิหาร และคำนึงว่าสืบไปภายหน้า หากจะใช้วิธีท่องจำพระพุทธวจนะต่อไป ก็อาจเกิดข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาใน

การท่องจำของกุลบุตรอาจเสื่อม ควรจารึกพระธรรมวินัยลงในใบลาน รวมทั้งอรรถกถาด้วย ณ อาโลกเลณสถาน มตเลชนบท หรือมลัยชนบท (เรียกแบบไทย) ในลังกาทวีป เมื่อพุทธศักราช 433 แต่หลักฐานบางแห่งระบุว่า พุทธศักราช 450โดยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก มีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน

บางมติไม่รับรองการสังคายนาครั้งที่ 1 ในลังกาว่าเป็นครั้งที่ 4 ต่อจากอินเดีย แต่รับรองการสังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกานี้เป็นครั้งที่ 4 ต่อจากอินเดีย แต่บางมติก็จัดเข้าเป็นครั้งที่ 5

3.3 การสังคายนาครั้งที่ 3 ในลังกาทวีป

พ.ศ.956 มีมูลเหตุมาจากพระพุทธโฆสเถระ(หรือที่ไทยเรานิยมเรียกว่า พระพุทธโฆษาจารย์) ซึ่งเป็นพระมหาเถระชาวชมพูทวีป ผู้ปราดเปรื่องมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลี นับเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญรูปหนึ่งท่านเห็นว่าคัมภีร์อรรถกถา (คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก) ที่มีความสมบูรณ์นั้นเป็นภาษาสิงหลอยู่ในลังกาทวีป ท่านจึงเดินทางไปลังกาทวีปเพื่อขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้ามหานามในการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถา ดังกล่าว จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ เพื่อจะได้เป็นตันติภาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) สอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก และจะได้เป็นประโยชน์กว้างขวางต่อไป จัดทำที่โลหปราสาทเมืองอนุราธปุระ ในลังกาทวีป มีองค์อุปถัมภ์คือพระเจ้ามหานาม มีพระพุทธโฆสเถระเป็นประธานมีการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถาจากภาษาสิงหล เป็นภาษามคธอักษรบาลี ใช้เวลา 1 ปี จึงสำเร็จ

3.4 การสังคายนาครั้งที่ 4 ในลังกาทวีป

พ.ศ.1587 มีมูลเหตุมาจากทางการคณะสงฆ์อันมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน และทางราชการบ้านเมืองอันมีพระเจ้าปรักกมพาหุเป็นประมุข เห็นว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เรียกว่า ปาลิ นั้น เป็นภาษามคธอักษรบาลี คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎกที่เรียกว่า **อรรถกถา** ก็ได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ อันเป็นตันติภาษาสอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว ส่วนคัมภีร์อธิบายอรรถกถาที่เรียกว่า **ฎีกา** และคัมภีร์อธิบายฎีกาที่เรียกว่า **อนุฎีกา** ยังมิได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ ยังเป็นภาษาสิงหลบ้าง เป็นภาษาสิงหลปะปนกับภาษามคธบ้าง ควรจะได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธให้หมดสิ้น จึงได้ดำเนินการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ดังกล่าวเป็นภาษามคธ เป็นตันติภาษาเช่นเดียวกับคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา ทำที่ลังกาทวีป (เข้าใจว่าที่โลหปราสาท เมืองอนุราธปุระ) มีพระเจ้าปรักกมพาหุเป็นองค์อุปถัมภ์ มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน พร้อมด้วยการกสงฆ์ (กรรมการเฉพาะกิจสงฆ์) จำนวนกว่า 1,000 รูป ใช้เวลา 1 ปี จึงสำเร็จ

กล่าวกันว่า หลังจากที่ได้มีการสังคายนาครั้งนี้แล้วไม่นาน พระเจ้าอนุรุทมหาราช กษัตริย์กรุงอริมัททนปุระ (พุกาม) แห่งประเทศพม่า ได้เสด็จไปลังกาทวีปและทรงจำลองคัมภีร์พระไตรปิฎก พร้อมทั้งคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา นำมาประดิษฐานไว้ศึกษาเล่าเรียนในประเทศพม่า ต่อแต่นั้นมา บรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา เช่น ไทย เขมร ก็ได้ส่งพระสงฆ์และราชบัณฑิตไปจำลองคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา นำมาประดิษฐานไว้ศึกษาเล่าเรียนในประเทศของตนบ้าง (สุชีพ ปุญญานภาพ, 2539)

4. การสังคายนา การตรวจชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย

ที่กล่าวมาแล้วเกี่ยวกับการสังคายนาพระธรรมวินัยนั้น เป็นการสังคายนาครั้งสำคัญ ๆ ในพระพุทธศาสนา ซึ่งกระทำกันในประเทศที่พระพุทธศาสนาหยั่งรากมั่นคง คือ ประเทศอินเดียและศรีลังกา แท้ที่จริงนั้น การสังคายนา การตรวจชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทยได้กระทำกันหลายครั้งหลายหน ในหลายรัชกาล ต่อเนื่องกันตามวาระอันเป็นมงคลอย่างไม่ขาดตอน โดยสุชีพ ปุญญานภาพ (2539), พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) (2548) และ ฟื้น ดอกบัว (2554) ได้กล่าวเรียงลำดับไว้ดังต่อไปนี้

4.1 สมัยที่ 1 ในสมัยพระเจ้าติโลกราช

เมื่อ พ.ศ.2020 ในสมัยพระเจ้าติโลกราช แห่งอาณาจักรล้านนาไทย ได้อาราธนาพระภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎกหลายร้อยรูป มีพระธรรมทินเถระเป็นประธาน ทำการตรวจชำระพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา จารึกไว้ในใบลาน ด้วยอักษรธรรมของล้านนา ณ วัดโพธาราม เมืองเชียงใหม่ ประเทศไทย ใช้เวลา 1 ปีจึงสำเร็จ นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 1 ในอาณาจักรล้านนาหรือประเทศไทยในปัจจุบัน เมื่อทำการฉลองสมโภชแล้ว ก็โปรดให้สร้างมณเฑียรในวัดโพธาราม

เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎก จำรึกพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยล้านนา คล้ายอักษรพม่า มีผิดเพี้ยนบ้าง และพอเดาออกเป็นบางตัว

4.2 สมัยที่ 2 ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 1

เมื่อ พ.ศ. 2331 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงมีพระราชศรัทธาปรารถนาจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงสืบไป ได้ทรงทราบจากพระสงฆ์อันมีสมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ ฐานานุกรมเปรียญ 100 รูปว่า เวลานั้นพระไตรปิฎกมีข้อวิปลาสคลาดเคลื่อนมาก แม้พระสงฆ์จะมีความประสงค์จะทำนุบำรุงให้สมบูรณ์ก็ไม่มีกำลังพอจะทำได้ พระองค์จึงได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราชพร้อมด้วยพระสงฆ์ทั้งปวงให้รับภาระในเรื่องนี้ ดังนั้น สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน มีพระสงฆ์เข้าประชุมเป็นสังคีติการกสงฆ์ จำนวน 218 รูป และมีราชบัณฑิตเป็นผู้ช่วยเหลือจำนวน 32 คน จึงได้เริ่มทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎกพร้อมทั้งคัมภีร์ลัทธาวิเสส (คัมภีร์ไวยากรณ์บาลี) และได้จารึกไว้ในใบลานด้วยอักษรขอม โปรดให้ปิดทองแท่งทับทั้งปกหน้าหลังและกรอบทั้งสิ้น เรียกว่า **พระไตรปิฎกฉบับทอง** ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งปัจจุบันคือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร ใช้เวลา 5 เดือน จึงสำเร็จ

4.3 สมัยที่ 3 ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5

เมื่อ พ.ศ.2431 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นการเฉลิมฉลองในโอกาสที่พระองค์ท่านเสวยสิริราชสมบัติครบ 25 ปี ทรงปรารภจะบำเพ็ญพระมหากุศล ทรงเห็นว่าพระไตรปิฎกที่เขียนไว้ในใบลานไม่มั่นคง ทั้งจำนวนก็มากยากที่จะรักษาและเป็นตัวขอมผู้ไม่รู้อ่านไม่เข้าใจ จึงมีพระราชศรัทธาให้พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มแบบฝรั่งขึ้นใหม่ โปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นประธาน คณะทำงานปริวรรตพระไตรปิฎกจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย มีพระสงฆ์เข้าประชุมเป็นสังคีติการกสงฆ์ จำนวน 110 รูป ช่วยกันชำระ โดยคัดลอกตัวขอมในคัมภีร์ใบลานเป็นตัวอักษรไทย แล้วชำระแก้ไขและพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ จำนวน 1,000 ชุด ๆ ละ 39 เล่ม เริ่มชำระและพิมพ์ตั้งแต่พ.ศ. 2431 สำเร็จเมื่อพ.ศ. 2436 จัดทำ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย ใช้เวลา 6 ปี จึงสำเร็จ นับเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่มีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มด้วยอักษรไทย

4.4 สมัยที่ 4 ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 7

เมื่อ พ.ศ.2468 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงโปรดเกล้าให้ชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เพราะพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ขึ้นในรัชกาลที่ 5 นั้น ชุดหนึ่งมีเพียง 39 เล่มเท่านั้น มีบางคัมภีร์ที่ยังไม่ได้พิมพ์และบางคัมภีร์พิมพ์แล้วแต่ยังไม่สมบูรณ์ ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้กราบทูลอาราธนา พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นประธานในการตรวจสอบทานชำระต้นฉบับที่ขาดหายไปเพิ่มอีก จากที่มีอยู่ 39

เล่ม ให้ครบ 45 เล่ม การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรกที่มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยจนจบบริบูรณ์ และได้ขนานนามพระไตรปิฎกชุดนี้ว่า **พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ** มีตราช้างเป็นเครื่องหมาย พิมพ์จำนวน 1,500 ชุด จัดทำตั้งแต่พ.ศ. 2468 ถึงพ.ศ. 2473 จึงสำเร็จ เมื่อจัดพิมพ์เสร็จแล้ว ได้พระราชทานในพระราชอาณาจักร 200 ชุด พระราชทานนานาประเทศ 450 ชุด เหลืออีก 850 ชุด พระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์ขอรับหนังสือพระไตรปิฎก

4.5 สมัยที่ 5 ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 8-9

เมื่อ พ.ศ.2483 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลรัชกาลที่ 8 และรัชกาลที่ 9 ต่อกัน ได้มีการตรวจชำระและแปลพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยขึ้นเป็นฉบับภาษาไทยที่สมบูรณ์เป็นครั้งแรก เพราะพระไตรปิฎกฉบับก่อนที่ได้ทรงโปรดให้จัดสร้างขึ้นในรัชกาลก่อน ๆ นั้น เป็นภาษาขอมบ้าง เป็นภาษาบาลีอักษรไทยบ้าง ทั้งนี้ เป็นการนำพระไตรปิฎกมาชำระ ตรวจทาน พิมพ์ออกมาเป็นรูปเล่มสมบูรณ์ จำนวน 45 เล่ม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ดังกล่าวแล้ว แท้จริงแล้ว เป็นการทำต่อเนื่องมาจากรัชกาลที่ 1, 5, 7 ตามลำดับ ซึ่งพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี มีอรรถะและพยัญชนะถูกต้องสมบูรณ์ดีแล้ว แต่ยังไม่ได้แปลออกมาเป็นภาษาไทยสำหรับคนทั่วไปได้ศึกษาเข้าใจได้ง่าย ดังนั้น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวเถร) วัดสุทัศนเทพวราราม ได้ทรงปรารภว่า ประเทศไทยเราควรจะมีพระไตรปิฎกที่แปลเป็นภาษาไทยจนครบถ้วนบริบูรณ์สมกับเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนา กระทรวงธรรมการ (ปัจจุบันคือกระทรวงศึกษาธิการ) และรัฐบาลในสมัยนั้นเห็นชอบด้วย จึงนำความกราบบังคมทูลและได้โปรดให้งานนี้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ และถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธาน โดยมอบให้กรมธรรมการ (ปัจจุบันคือกรมการศาสนา) เป็นผู้อำนวยการฝ่ายคฤหัสถ์ จัดพิมพ์พระไตรปิฎกเพื่อเผยแผ่ต่อไป เริ่มดำเนินงานตั้งแต่พ.ศ. 2483 ถึงพ.ศ. 2500 และได้ขนานนามว่า **พระไตรปิฎกภาษาไทย** โดยแบ่งออกเป็น 2 สำนวน คือ 1) แปลโดยอรรถ ตามความในพระบาลีพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ซึ่งได้จัดพิมพ์ขึ้นในสมัยพระพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พิมพ์ออกมาเป็นเล่มสมุด เรียกว่า **พระไตรปิฎกภาษาไทย** 2) แปลโดยสำนวนเทศนาโวหาร มีทั้งหมด 1,250 กัณฑ์ เท่าจำนวนพระอรหันต์ในคราวประชุมจาตุรงคสันนิบาต ณ วัดเวฬุวัน วันมาฆบูชา สำหรับพิมพ์ลงในใบลานเป็นรูปคัมภีร์เทศน์ เรียกชื่อให้แปลกออกไปว่า **พระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง** จัดพิมพ์ออกมาคราวแรก จำนวน 2,500 ชุด ชุดละ 80 เล่ม เท่าพระชนมายุของพระพุทธเจ้า จุดมุ่งหมายก็เพื่อให้เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ

4.6 สมัยที่ 6 ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9

ในปีพ.ศ.2530 เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 5 รอบปีนักษัตร สมเด็จพระสังฆราชทรงดำริเห็นว่า พระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนานั้นมีข้อวิปลาสคลาดเคลื่อนอยู่อันเกิดจากความประมาทพลาดพลั้งในการคัดลอกและตีพิมพ์กันต่อ ๆ มา เห็นควรทำการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจสอบชำระให้บริสุทธิ์บริบูรณ์และตีพิมพ์ขึ้นเป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ปีพ.ศ. 2530 ที่จะมาถึง จึงได้เจริญพรขอความอุปถัมภ์ไปยังรัฐบาลและถวายพระพรให้การสังคายนาครั้งนี้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อได้รับงบประมาณและพระบรมราชูปถัมภ์แล้ว จึงได้ดำเนินการสังคายนาเริ่มแต่ปีพ.ศ. 2528 และเสร็จสิ้นลงเมื่อปีพ.ศ. 2530 มีสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (วาสน์ วาสโนมหาเถระ) เป็นประธาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเป็นองค์อุปถัมภ์ พร้อมด้วยรัฐบาล อันมีพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี จัดทำ ณ พระตำหนักสมเด็จวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย ใช้เวลา 2 ปี จึงสำเร็จ ตีพิมพ์ **พระไตรปิฎกฉบับหลวง** ทั้งภาษาไทยและภาษามคธ จำนวน 4,000 จบ

5. การนับครั้งสังคายนา

ปัญหาเรื่องการนับครั้งในการทำสังคายนานั้น สุชีพ ปุญญานุภาพ (2539) ได้สรุปไว้ประกอบด้วย 5 หัวข้อดังนี้

1. การนับครั้งสังคายนาที่รู้กันทั่วไป
2. การนับสังคายนาของลังกา
3. การนับสังคายนาของพม่า
4. การนับสังคายนาของไทย
5. การนับสังคายนาของฝ่ายมหายาน

5.1 การนับครั้งสังคายนาที่รู้กันทั่วไป

การนับครั้งสังคายนาที่รู้กันทั่วไปคือ การสังคายนาครั้งที่ 1 ที่ 2 และที่ 3 ที่ทำในประเทศอินเดียของฝ่ายเถรวาท ส่วนครั้งที่ 4 ที่จัดทำโดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะ เป็นการสังคายนาผสมระหว่างนิกายสรวาสติวาทินหรือนิกายสัพพัตถิกวาทและมหายาน อันเป็นนิกายที่แยกออกไปจากเถรวาท ฝ่ายเถรวาทจึงไม่รับรู้ในการสังคายนาครั้งนี้ เพราะการสืบสายศาสนาแยกออกกันคนละทาง อีกทั้งภาษาที่ใช้ก็ต่างกัน กล่าวคือ พระพุทธศาสนาแบบไทย พม่า ลังกา เขมร และลาว ใช้ภาษาบาลี ส่วนฝ่ายมหายานหรือพุทธศาสนาแบบธิเบต จีน ญี่ปุ่น ภูฏาน เกาหลี และญวน ใช้ภาษาสันสกฤต ครั้นสมัยที่ตำราภาษาสันสกฤตสาบสูญ ก็มีคัมภีร์ที่แปลเป็นภาษาจีนและธิเบตเป็นหลัก หลังจากนั้นจึงมีการแปลสู่ภาษาอื่น ๆ เช่น ภาษาญี่ปุ่น อีกต่อหนึ่ง

5.2 การนับสังคายนาของลังกา

ลังกานับถือนิกายเถรวาทเช่นเดียวกันไทย ได้รับรองการสังคายนาทั้ง 3 ครั้งในอินเดีย แต่ไม่รับรองครั้งที่ 4 เพราะเห็นว่าเป็นการสังคายนาผสมระหว่างนิกายสัพพัตถิกวาทและมหายาน

การสังคายาครั้งที่ 1 ในลังกาทวีป ซึ่งจัดทำต่อจากสังคายนาครั้งที่ 3 ในอินเดียห่างกันเพียง 3 ปี กล่าวคือสังคายนาครั้งที่ 3 ในอินเดียจัดทำเมื่อพ.ศ. 235 แต่การสังคายนาในลังกาได้จัดทำเมื่อพ.ศ. 238 โดยมีเหตุผลเพื่อให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่น ดังนั้น บางมติจึงไม่ยอมรับว่าเป็นการสังคายนา เช่น มติของฝ่ายพม่า

การสังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกาทวีป ปรารภพระสงฆ์แตกกันเป็น 2 พวกคือ พวกมหาวิหารกับพวกอภัยคีรีวิหาร และคำนึงว่าสืบไปภายหน้า หากจะใช้วิธีท่องจำพระพุทธวจนะต่อไป ก็อาจเกิดข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตรอาจเสื่อม ควรจารึกพระธรรมวินัยลงในใบลาน รวมทั้งอรรถกถาด้วย ณ อาโลกเลณสถาน มตเลชนบท หรือมลัยชนบท (เรียกแบบไทย) ในลังกาทวีป เมื่อพุทธศักราช 433 แต่หลักฐานบางแห่งระบุว่า พุทธศักราช 450 โดยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยทรงเป็นศาสนูปถัมภก มีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน

บางมติไม่รับรองการสังคายนาครั้งที่ 1 ในลังกาว่าเป็นครั้งที่ 4 ต่อจากอินเดีย แต่รับรองการสังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกานี้เป็นครั้งที่ 4 ต่อจากอินเดีย แต่บางมติก็จัดเข้าเป็นครั้งที่ 5

การสังคายนาครั้งที่ 3 ในลังกาทวีป พ.ศ.956 มีมูลเหตุมาจากพระพุทธโฆสเถระ ได้แปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถา (คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก) จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ เพื่อจะได้เป็นตันติภาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) สอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก และจะได้เป็นประโยชน์กว้างขวางต่อไป ซึ่งการสังคายนาครั้งนี้ลังกาเองไม่นับเป็นการสังคายนาตามแบบแผนที่นิยมกันว่า การสังคายนาจะต้องมีการชำระพระไตรปิฎก นั่นเอง

การสังคายนาครั้งที่ 4 (พ.ศ.1587) มีมูลเหตุมาจากทางการคณะสงฆ์อันมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน และทางราชการบ้านเมืองอันมีพระเจ้าปรักกมพาหุเป็นประมุขเห็นว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเรียกว่า ปาลิ นั้น เป็นภาษามคธอักษรบาลี คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก ซึ่งเรียกว่าอรรถกถา ก็ได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ อันเป็นตันติภาษาสอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว ส่วนคัมภีร์อธิบายอรรถกถา ซึ่งเรียกว่า ฎีกา และคัมภีร์อธิบายฎีกา ซึ่งเรียกว่า อนุฎีกา ยังมิได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ ยังเป็นภาษาสิงหลบ้าง เป็นภาษาสิงหลปะปนกับภาษามคธบ้าง ควรจะได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธให้หมดสิ้น จึงได้ดำเนินการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ดังกล่าวเป็นภาษามคธ เป็นตันติภาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) เช่นเดียวกับคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งการสังคายนาครั้งนี้ลังกาเองก็ไม่นับเป็นการสังคายนา เนื่องจากไม่ได้สังคายนาพระไตรปิฎกตามหลักการดังกล่าวแล้ว

5.3 การนับสังคายนาของพม่า

พม่าซึ่งนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเช่นเดียวกับไทย ไม่รับรองการสังคายนาครั้งที่ 1 ในลังกา รับรองเฉพาะครั้งที่ 2 เป็นครั้งที่ 4 ต่อจากอินเดียและนับการสังคายนาที่ทำในประเทศพม่าเป็นครั้งที่ 5 และ 6 ต่อไป

สังคายนาครั้งที่ 1 ในพม่า เป็นการจารึกพระไตรปิฎกลงในแผ่นหินอ่อน 729 แผ่น ณ เมืองมันดเล ด้วยการอุปถัมภ์ของพระเจ้ามินดง ในปี พ.ศ. 2414 มีพระมหาเถระ 3 รูป คือ พระชาคราภิวังสะ พระนรินทาภิธชะ และพระสุมังคลสามี ได้ผลัดเปลี่ยนกันเป็นประธานโดยลำดับ มีพระสงฆ์และอาจารย์ผู้แตกฉานในพระปริยัติธรรมร่วมประชุม 2,400 ท่าน ใช้เวลา 5 เดือนจึงสำเร็จ พม่านับการสังคายนาครั้งนี้เป็นครั้งที่ 5

สังคายนาครั้งที่ 2 ในพม่า เป็นการมุ่งพิมพ์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคำแปลเป็นภาษาพม่าโดยลำดับ มีการโฆษณาและเชิญชวนพุทธศาสนิกชนหลายประเทศเข้าร่วม โดยเฉพาะประเทศเถรวาท คือ พม่า ลังกา ไทย ลาว และเขมร รวม 5 ประเทศ เป็นการใช้พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีร่วมกัน จึงมีสมัยประชุม มีประมุขหรือผู้แทนประมุขของทั้งห้าประเทศผลัดเปลี่ยนกันเป็นหัวหน้าเป็นสมัย ๆ ไป เช่น เป็นสมัยของไทย เป็นสมัยของลาว เป็นต้น มีที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ไม่น้อยกว่า 2,500 ที่ บนเนื้อที่กว่า 200 ไร่ เมื่อเสร็จแล้วมีการแจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับอักษรพม่าไปประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยด้วย พม่านับการสังคายนาครั้งนี้เป็นครั้งที่ 6

5.4 การนับสังคายนาของไทย

ไทยยอมรับการสังคายนาในประเทศอินเดียครั้งที่ 1,2,3 และครั้งที่ 1,2 ในลังกาเป็นครั้งที่ 4 และ 5 รวม 5 ครั้ง แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถือว่าสังคายนาในลังกาทั้งสองครั้งเป็นเพียงการสังคายนาเฉพาะในประเทศ ไม่ควรจัดเป็นการสังคายนาทั่วไป แต่ตามหนังสือสังคีติยวงศ์ หรือประวัติการสังคายนา รจนาโดยสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน เป็นภาษาบาลีในรัชกาลที่ 1 ได้ลำดับความเป็นมาของการสังคายนาไว้ 9 ครั้งดังนี้

การสังคายนาในประเทศอินเดีย นับเป็นครั้งที่ 1-2-3 ไม่นับครั้งที่ 4 ที่เป็นการสังคายนาผสม

การสังคายนาในลังกา นับเป็นครั้งที่ 4-5-6-7 นับการสังคายนาทั้ง 4 ครั้งในลังกา

การสังคายนาในไทย นับเป็นครั้งที่ 8-9 นับสมัยที่ 1 ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่เป็นครั้งที่ 8 และสมัยที่ 2 ในรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นครั้งที่ 9

ประวัติการสังคายนา 9 ครั้งตามที่ปรากฏในหนังสือสังคีติยวงศ์ รจนาโดยสมเด็จพระวันรัตนี้ พระภิกษุชานันทะ ศาสตราจารย์ภาษาบาลี และพุทธศาสตร์แห่งสถาบันภาษาบาลีที่นาลันทาได้นำไปเล่าไว้เป็นภาษาอังกฤษในหนังสือ 2500 ปีแห่งพระพุทธศาสนาในอินเดีย จัดพิมพ์ขึ้นในโอกาสฉลอง 25 พุทธศตวรรษในอินเดียด้วย

5.5 การนับสังคายนาของฝ่ายมหายาน

ดร.นลินักษะ แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา อินเดีย กล่าวว่า มหายานยอมรับการสังคายนาครั้งที่ 1 และ 2 ในอินเดียรวมกันเป็นครั้งที่ 1 ซึ่งอาจเป็นเพราะในหลักฐานมีการบันทึกที่สับสนกันระหว่างการทำสังคายนาครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 กล่าวคือ หนังสือของฝ่ายมหายานได้บันทึกไว้ว่า การสังคายนาผสมกับฝ่ายมหายาน เกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะ ประมาณ พ.ศ. 643 แต่มีข้ออ้างต่าง ๆ ที่พาดพิงไปถึงการสังคายนาครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 ของคณะสงฆ์อีกฝ่ายหนึ่งที่ทำสังคายนาแข่งกับอีกฝ่ายหนึ่งความว่า

ในการสังคายนาครั้งที่ 1 มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานนั้น ฝ่ายมหายานระบุว่า ภิกษุที่ไม่ได้รับคัดเลือกให้เป็นการกสงฆ์ (สงฆ์ผู้ทำหน้าที่ในการสังคายนา) ในปฐมสังคายนานั้น ได้ประชุมกันทำสังคายนานอกถ้ำเป็นจำนวนมาก เรียกชื่อว่า **สังคายนามหาสังฆิกะ** หมายถึงการสังคายนาของสงฆ์หมู่ใหญ่และมีการเล่าเรื่องเกี่ยวกับการสังคายนาของมหาสังฆิกะว่า ภิกษุวัชชีบุตร ถือวินัยย่อหย่อน 10 ประการ ทำให้พระยศกากันฑกบุตรต้องชักชวนสงฆ์ให้ทำสังคายนาเพื่อชำระมลทินโดยทำการวินิจฉัยว่า การถือวัตถุ 10 ประการมีห้ามไว้ในพระวินัยหรือไม่ อย่างไร ในขณะเดียวกันพวกภิกษุวัชชีบุตรก็ได้รวมตัวกันทำสังคายนาเช่นเดียวกัน เรียกว่า **มหาสังคีติ** คือ มหาสังคายนาของสงฆ์หมู่ใหญ่อันเป็นเหตุให้เกิดนิกายมหาสังฆิกะขึ้น ซึ่งต่อมาได้วิวัฒนาการมาเป็นมหายานในเวลาต่อมา โดยในหลักฐานของฝ่ายมหายานระบุว่า การกำเนิดของนิกายมหาสังฆิกะ ไม่ได้กล่าวถึงวัตถุ 10 ประการ แต่กล่าวถึงทิฏฐิ 5 ประการของมหาเทวะแทน เช่นกล่าวว่า พระอรหันต์อาจถูกมารยั่วยวนจนอสุจิเคลื่อนได้ในเวลานอนฝัน เป็นต้น ว่าเป็นต้นเหตุของการทำทุติยสังคายนา

6. สรุปท้ายบท

การสังคายนาในอินเดีย ลังกาทวีป และไทย

สังคายนา หมายถึง การร้อยกรอง หรือรวบรวมพระธรรมวินัย อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งกระจัดกระจายกันอยู่ ให้อยู่ในหมวดหมู่เดียวกัน มีระบบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีการประชุมสงฆ์ดำเนินการรวบรวมจัดหมวดหมู่ จัดระบบให้เป็นที่เรียบร้อย แล้วมีการสวดซักซ้อมหรือสวดพร้อมกันและเป็นแบบเดียวกัน เป็นการตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์แห่งพระธรรมวินัย และลงมติรับรองกันไว้เป็นหลักฐานสำคัญ แล้วมีการท่องจำ จดจำ หรือจารึกไว้สืบต่อมา

การสังคายนาครั้งที่ 1 ถึงครั้งที่ 3

ควรนับได้ว่าเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกในรูปแบบ **พระไตรปิฎกมุขปาฐะ** (สวดหรือจำสืบต่อกันมาด้วยปาก) การสังคายนาต่อจากนั้นมาเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกในรูปแบบพระไตรปิฎกลายลักษณ์อักษร

สาเหตุแห่งการสังคายนาพระไตรปิฎก

ความคิดที่จะให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัยนั้น ได้มีมาแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยพระพุทธองค์ได้ประทานพระพุทธโอวาทแนะนำไว้ กล่าวคือ

เมื่อนิครนถนาฏบุตร ผู้เป็นอาจารย์เจ้าลัทธิเชนสิ้นชีพ พวกสาวกของเจ้าลัทธินี้ได้เกิดแตกสามัคคีกัน ครั้งนั้น พระจุนทเถระผู้เป็นน้องชายของพระสารีบุตรเถระได้ทราบเรื่องนั้นแล้ว มีความห่วงใยในพระพุทธศาสนา เกรงเหตุการณ์เช่นนั้นจะเกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนา จึงไปพบพระอานนท์เถระเล่าความนั้นให้ฟัง พระอานนท์เถระจึงได้ชวนเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระจุนทเถระกราบทูลเล่าเรื่องนั้นถวายให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ได้ประทานพระพุทธโอวาทเป็นอันมากแก่พระจุนทเถระ ที่สำคัญข้อหนึ่งก็คือ พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า ที่สาวกของนิครนถนาฏบุตรแตกสามัคคีกันนั้น เพราะคำสอนของเจ้าลัทธินั้นไม่สมบูรณ์และมีความสับสน ทั้งพวกสาวกก็ไม่ปฏิบัติตามคำสอน แล้วทรงแนะนำให้รวบรวมพระพุทธวจนะ ให้ทำการสังคายนาไว้เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาสืบไป

พระสารีบุตรเถระก็ได้แนะนำพระภิกษุสงฆ์ให้ช่วยกันรวบรวมพระพุทธวจนะ หรือทำการสังคายนาพระธรรมวินัยไว้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อนิครนถนาฏบุตรสิ้นชีพ และพวกสาวกเกิดแตกความสามัคคีกันดังกล่าวแล้วนั้น ตอนค่ำวันหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุสงฆ์ที่เข้าเฝ้า จบแล้วทรงเห็นว่าภิกษุสงฆ์ยังประสงค์จะฟังธรรมต่อไปอีก จึงทรงมอบหมายให้พระสารีบุตรแสดงธรรมแทน ครั้งนั้น พระสารีบุตรเถระได้แสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ ได้แนะนำให้ช่วยกันรวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัยไว้ โดยแสดงตัวอย่างการจัดหมวดหมู่ธรรมะเป็นหมวด ๆ ตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 ว่าธรรมะอะไรบ้างอยู่ในหมวดนั้น ๆ หัวข้อเรื่องที่พระสารีบุตรเถระแสดงในครั้งนั้น เรียกว่า สังคีติสูตร อันแปลว่า **สูตรว่าด้วยการสังคายนาพระธรรมวินัย** ซึ่งแนวคิดและข้อแนะนำรับรองว่าถูกต้อง

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การจัดสังคายนาพระธรรมวินัย หรือการสังคายนาพระไตรปิฎกนั้น เป็นเรื่องสำคัญยิ่งต่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ผู้เป็นพุทธสาวกที่สำคัญรูปหนึ่ง คือพระจุนทเถระ มีความห่วงใยต่ออนาคตแห่งพระพุทธศาสนา พระเถระรูปนี้หวั่นเกรงว่าจะเกิดเหตุการณ์ที่เป็นภัยต่อพระพุทธศาสนาในอนาคต จึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์และกราบทูลเรื่องราวที่เกิดขึ้นในลัทธิเชน เพื่อป้องกันมิให้เกิดเหตุการณ์ทำนองเดียวกันขึ้นในพระพุทธศาสนา ดังกล่าวแล้ว

ด้วยเหตุดังกล่าวมา พระสงฆ์พุทธสาวกผู้เป็นศาสนทายาท เมื่อปรารภเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งจะเป็นภัยต่อพระพุทธศาสนา ก็ได้พร้อมกันปกป้องพระพุทธศาสนาไว้ แก้ไขให้พ้นภัยตลอดมา วิธีการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาที่สำคัญวิธีหนึ่งก็คือ การสังคายนาพระธรรมวินัย หรือการสังคายนาพระไตรปิฎก ซึ่งได้ถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาโดยลำดับตามควรแก่เหตุการณ์และกาลเวลา **โดยการสังคายนา ครั้งที่ 1 (3 เดือนหลังปรินิพพาน) มีมูลเหตุมาจาก** การจาบจ้วงพระธรรมวินัยของพระภิกษุแก่ ชื่อว่า สุภัททะ หลังพุทธปรินิพพานเพียง 7 วัน ความว่า “พวกเราพ้นจากมหาสมณะ

นั้นด้วยดีแล้ว เพราะเมื่อก่อน ท่านได้เบียดเบียนเราด้วยการตักเตือนว่า นี่ควร นี่ไม่ควร สำหรับพวกเธอทั้งหลาย บัดนี้พวกเราสบายแล้ว พวกเราต้องการสิ่งใดก็ทำสิ่งนั้น ไม่ต้องการสิ่งใดก็ไม่ทำสิ่งนั้น” ทำให้พระมหากัสสปะ ดำริที่จะทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยขึ้น โดยนำเรื่องการจาบจ้วงพระธรรมวินัยของพระสุภัททะเข้าที่ประชุมสงฆ์ พร้อมกับเสนอให้มีการสังคายนา โดยให้เหตุผลว่า “สิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัยจักเจริญ สิ่งที่เป็นธรรมเป็นวินัยจะเสื่อมสลาย พวกอธรรมวาที อวินยวาทีได้พวกแล้วจักเจริญ ฝ่ายธรรมวาที วินัยวาทีจะเสื่องถอย” และท่านยังมีเหตุผลอีกอย่างคือ เพื่อพิทักษ์ ศาสนธรรม อันเป็นตัวแทนพระศาสดาให้ยั่งยืนสืบไป **การสังคายนา ครั้งที่ 2 (พ.ศ.100) มีมูลเหตุมาจาก** การปฏิบัติย่อหย่อน 10 ประการของพวกภิกษุวัชชีบุตร เช่นถือว่าเก็บเกลือไว้ในเขนง (เขาสัตว์) เพื่อเอาไว้ฉันได้ ตะวันชายเกินเที่ยงไปแล้ว 2 นิ้วฉันอาหารได้ รับเงินทองไว้ใช้ได้ เป็นต้น และเกิดจากทิฏฐิวิบัติ 5 ประการของพระมหาเทวะ เช่น พระอรหันต์อาจถูกมารยั่วยวนจนอสุจิเคลื่อนได้ในเวลานอนฝัน และพรอรหันต์อาจมีอัญญาณ คือความไม่รู้ในบางเรื่องได้ เป็นต้น **การสังคายนา ครั้งที่ 3 (พ.ศ.235) มีมูลเหตุมาจาก** พวกเดียรถีย์หรือพวกนักบวชในศาสนาอื่นมาปลอมบวชในพระพุทธศาสนา ด้วยเห็นแก่ลาภสักการะ และเพื่อบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา **การสังคายนา ครั้งที่ 4 (พ.ศ.**643**) มีมูลเหตุมาจาก** พระสงฆ์มีความแตกแยกกันทางนิกายมาก พระธรรมเทศนาที่แสดงบางเรื่องก็ขัดแย้งกันเอง และต่างไม่ยอมรับมติของกันและกัน **ครั้งที่ 5 (พ.ศ.238) มีมูลเหตุมาจาก** พระมหินทเถระและคณะออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกาทวีปประมาณ 3 ปี พระมหินทเถระประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาได้หยั่งรากมั่นคงในลังกาทวีป เป็นการวางรากฐานให้พระสงฆ์ชาวลังกาท่องจำพระพุทธวจนะตามระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมในเวลานั้น **การสังคายนา ครั้งที่ 6 (พ.ศ.433) มีมูลเหตุมาจาก** การปรารภพระสงฆ์แตกกันเป็น 2 พวกคือ พวกมหาวิหารกับพวกอภัยคีรีวิหาร และคำนึงว่าสืบไปภายหน้า หากจะใช้วิธีท่องจำพระพุทธวัจนะต่อไป ก็อาจเกิดข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตรอาจเสื่อม ควรจารึกพระธรรมวินัยลงในใบลาน รวมทั้งอรรถกถาด้วย ซึ่งเดิมเป็นภาษามคธอักษรบาลี **การสังคายนา ครั้งที่ 7 (พ.ศ.956) มีมูลเหตุมาจาก** พระพุทธโฆสเถระ (หรือที่ไทยเรานิยมเรียกว่า พระพุทธโฆษาจารย์) ซึ่งเป็นพระมหาเถระชาวชมพูทวีป ผู้ปราดเปรื่อง มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและนับเป็นปราชญ์ทางภาษาบาลีและทางพระพุทธศาสนาเห็นว่าคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกที่มีความสมบูรณ์ บริบูรณ์นั้นเป็นภาษาสิงหลอยู่ในลังกาทวีป ท่านจึงเดินทางไปลังกาทวีป ขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้ามหานามเพื่อแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถา (คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก) จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ เพื่อจะได้เป็นตันติภาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) สอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก และจะได้เป็นประโยชน์กว้างขวางต่อไป **การสังคายนา ครั้งที่ 8 (พ.ศ.1587) มีมูลเหตุมาจาก** ทางการคณะสงฆ์อันมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน และทางราชการบ้านเมืองอันมีพระเจ้าปรักกมพาหุเป็นประมุข เห็นว่าคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเรียกว่าปาลินั้น เป็นภาษามคธอักษรบาลี คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎกซึ่งเรียกว่าอรรถ

กถา ก็ได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ อันเป็นตันติภาษาสอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว ส่วนคัมภีร์อธิบายอรรถกถาซึ่งเรียกว่า ฎีกา และคัมภีร์อธิบายฎีกาซึ่งเรียกว่า อนุฎีกา ยังมิได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ ยังเป็นภาษาสิงหลบ้าง เป็นภาษาสิงหลปะปนกับภาษามคธบ้าง ควรจะได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธให้หมดสิ้น จึงได้ดำเนินการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ดังกล่าวเป็นภาษามคธ เป็นตันติภาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) เช่นเดียวกับคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา **การสังคายนา ครั้งที่ 9 (พ.ศ.2020) มีมูลเหตุมาจาก** พระธรรมทินมหาเถระผู้เปรื่องปราดแตกฉานในพระไตรปิฎก ได้พิจารณาเห็นว่าคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา ซึ่งมีอยู่ในเวลานั้น มีข้อวิปลาสคลาดเคลื่อนอยู่มาก ด้วยการจำลองหรือคัดลอกกันต่อๆ มาเป็นเวลาช้านาน จึงเข้าเฝ้าถวายพระพรขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้าติโลกราช เมื่อได้รับการอุปถัมภ์แล้ว พระธรรมทินมหาเถระก็ได้เลือกพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกประชุมกันทำสังคายนา โดยการตรวจชำระพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา จารึกไว้ในใบลาน ด้วยอักษรธรรมของล้านนา **การสังคายนา ครั้งที่ 10 (พ.ศ.2331) มีมูลเหตุมาจาก** พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท ทรงมีพระราชศรัทธาปรารถนาจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงสืบไป ได้ทรงทราบจากพระสงฆ์อันมีสมเด็จพระสังฆราชฯ เป็นประธานว่า เวลานั้นพระไตรปิฎกมีข้อวิปลาสคลาดเคลื่อนมาก แม้พระสงฆ์จะมีความประสงค์จะทำนุบำรุงให้สมบูรณ์ก็ไม่มีกำลังพอจะทำได้ พระองค์จึงได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราชพร้อมด้วยพระสงฆ์ทั้งปวงให้รับภาระในเรื่องนี้ **การสังคายนา ครั้งที่ 11 (พ.ศ.2431) มีมูลเหตุมาจาก** ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ได้ 25 ปี ทรงปรารภจะบำเพ็ญพระมหากุศล ทรงเห็นว่าพระไตรปิฎกที่เขียนไว้ในใบลานไม่มั่นคง ทั้งจำนวนก็มากยากที่จะรักษา และเป็นตัวขอม ผู้ไม่รู้อ่านไม่เข้าใจ จึงมีพระราชศรัทธาให้พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มแบบฝรั่งขึ้นใหม่ โปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และพระเถรานุเถระทั้งหลายช่วยกันชำระ โดยคัดลอกตัวขอมในคัมภีร์ใบลาน เป็นตัวอักษรไทย แล้วชำระแก้ไขและพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ **การสังคายนา ครั้งที่ 12 (พ.ศ.2468) มีมูลเหตุมาจาก** พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงโปรดเกล้าให้ชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เพราะพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ขึ้นในรัชกาลที่ 5 นั้น ชุดหนึ่งมีเพียง 39 เล่มเท่านั้น มีบางคัมภีร์ที่ยังไม่ได้พิมพ์ และบางคัมภีร์พิมพ์แล้วแต่ยังไม่สมบูรณ์ ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้กราบทูลอาราธนา พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงเป็นประธานในการตรวจสอบทานชำระต้นฉบับที่ขาดหายไปเพิ่มอีก จากที่มีอยู่ 39 เล่ม ให้ครบ 45 เล่ม การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรกที่มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยจนจบบริบูรณ์ และได้ขนานนามพระไตรปิฎกชุดนี้ว่า **พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ** มีตราช้างเป็นเครื่องหมาย **การสังคายนา ครั้งที่ 13 (พ.ศ.2483) มีมูลเหตุมาจาก** พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลรัชกาลที่ 8 และรัชกาลที่ 9 ต่อกัน ได้มีการตรวจชำระ

และแปลพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยขึ้นเป็นฉบับภาษาไทยที่สมบูรณ์เป็นครั้งแรก เพราะพระไตรปิฎกฉบับก่อนที่ได้ทรงโปรดให้จัดสร้างขึ้นในรัชกาลก่อน ๆ นั้น เป็นภาษาขอมบ้าง เป็นภาษาบาลีอักษรไทยบ้าง ทั้งนี้ เป็นการนำพระไตรปิฎกมาชำระ ตรวจทาน พิมพ์ออกมาเป็นรูปเล่มสมบูรณ์จำนวน 45 เล่ม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ดังกล่าวแล้ว แท้จริงแล้ว เป็นการทำต่อเนื่องมาจากรัชกาลที่ 1, 5, 7 ตามลำดับ ซึ่งพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี มีอรรถะและพยัญชนะถูกต้องสมบูรณ์ดีแล้ว แต่ยังไม่ได้แปลออกมาเป็นภาษาไทยสำหรับคนเท่าไปได้ศึกษาเข้าใจได้ง่าย ดังนั้น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวเถร) วัดสุทัศนเทพวราราม ได้ทรงปรารภว่า ประเทศไทยเราควรจะมีพระไตรปิฎกที่แปลเป็นภาษาไทยจนครบถ้วนบริบูรณ์สมกับเมืองพระพุทธศาสนา **การสังคายนา ครั้งที่ 14 (พ.ศ.2530) มีมูลเหตุมาจาก** พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 5 รอบปีนักษัตร สมเด็จพระสังฆราชทรงดำริเห็นว่าพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนานั้น มีข้อวิปลาสคลาดเคลื่อนอยู่ อันเกิดจากความประมาทพลาดพลั้งในการคัดลอกและตีพิมพ์กันต่อๆ มา เห็นควรทำการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจสอบชำระให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ และตีพิมพ์ขึ้นเป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ปีพ.ศ.2530

จะเห็นได้ว่าการนับครั้งสังคายนามีความหลากหลายตามมติของแต่ละฝ่าย แต่ทุกฝ่ายล้วนมีเหตุผลที่รับฟังได้ ซึ่งอาจเป็นเพราะเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์เกิดขึ้นในเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกัน และหลักฐานของแต่ละฝ่ายล้วนมีนักปราชญ์และผู้มีอำนาจวาสนาบารมีเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เสมอกล่าวโดยสรุปการนับครั้งการสังคายนามีด้วยกัน 5 ข้อคือ

1. การนับครั้งสังคายนาที่รู้กันทั่วไป
2. การนับสังคายนาของลังกา
3. การนับสังคายนาของพม่า
4. การนับสังคายนาของไทย
5. การนับสังคายนาของฝ่ายมหายาน

คำถามท้ายบท

1. สรุปมูลเหตุ วัตถุประสงค์ ประธาน จำนวนสงฆ์ ผู้อุปถัมภ์ สถานที่ ระยะเวลา และผลของการทำสังคายนาในอินเดียและลังกาทวีปด้วยโปรแกรมออนไลน์มี Canva, Xmind2020 เป็นต้น

2. เหตุใดจึงมีการสังคายนาหลายครั้ง จงอภิปรายด้วยการยกเหตุผลประกอบให้ชัดเจน

3. การสังคายนามีผลต่อการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาอย่างไร ยกเหตุผลประกอบในการอธิบายให้ชัดเจน

4. เหตุใดในการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาควรอ้างเนื้อหาจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก อธิบายให้ชัดเจน โดยยกเหตุผลประกอบคำอธิบาย

5. อธิบายการนับครั้งการสังคายนาในอินเดีย ลังกาทวีป และไทยพอสังเขป โดยยกเหตุผลประกอบในการอธิบายให้กระจ่าง

6. บอกความแตกต่างระหว่างการนับครั้งในการสังคายนาของฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน โดยยกข้อมูลมาประกอบในคำตอบพอสังเขป

เอกสารอ้างอิง

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2548). *ประวัติศาตร์พระพุทธศาสนา.* (พิมพ์ครั้งที่ 5). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ฟื้น ดอกบัว. (2554). *ประวัติศาสตร์พระพุทะศาสนาในนานาประเทศ.* ศิลปาบรรณาคาร.

สุชีพ ปุญญานภาพ. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.* (พิมพ์ครั้งที่ 16). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2550). *พระไตรปิฎกฉบับสาหรับประชาชน.* (พิมพ์ครั้งที่ 17). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธินันทะ. (2543). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* (พิมพ์ครั้งที่ 4). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 6

1.หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 6

1.1 บทนำ

1.2 สาเหตุการแตกนิกาย

1.3 นิกายที่สำคัญในพระพุทธศาสนา

1.4 ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน

1.5. สรุปท้ายบท

คำถามท้ายบท

เอกสารอ้างอิง

2.วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเกิดและพัฒนาของนิกายในพระพุทธศาสนา รวมถึงแนวคิดหลักของแต่ละนิกายทั้งในเถรวาท มหายาน และวัชรยาน

2.2 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับสาเหตุการเกิดขึ้นของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา

2.3 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับแนวคิดหลัก คำสอน และวิถีปฏิบัติของแต่ละนิกาย เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถ

3.1 LLO1 อธิบายความเชื่อมโยงกับพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในแต่ละยุคสมัย ได้อย่างถูกต้องตามเนื้อหาของบทเรียน

3.2 LLO2 อภิปรายสาเหตุการเกิดขึ้นของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา ได้อย่างชัดเจน โดยนำเสนอความคิดเห็น เหตุผล และข้อมูลสนับสนุน

3.3 LLO3 อธิบายผลดีและผลเสียของการแตกนิกายในพระพุทธศาสนา ได้อย่างถูกต้องตามเนื้อหาของบทเรียน

4. วิธีสอนและกิจกรรม

ผู้สอนเลือกวิธีการสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

4.1 การบรรยายเชิงโต้ตอบ (Interactive Lecture-Based Learning) โดยใช้วิธีการบรรยายแบบมีปฏิสัมพันธ์ ประกอบด้วยคำถามปลายเปิด และการอภิปรายร่วมในชั้นเรียนเพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกอธิบายเหตุการณ์สำคัญในบทเรียน โดยใช้สื่อประกอบ เช่น คลิปวิดีโอ ภาพ สไลด์ แผนที่ความคิด หรือ ตัวอย่างจากพระไตรปิฎกเพื่อประกอบการบรรยายหรืออธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning) โดยจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมด้วยความกระตือรือร้น เช่น กิจกรรมการจัดทำแผนภาพลำดับเหตุการณ์ (Timeline Activity) เกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง และให้นักศึกษาอธิบายเหตุการณ์แต่ละช่วงและทำการสรุปคำสำคัญหรือแนวคิดที่สำคัญ ในรูปแบบ Infographic หรือ Mind Map

4.3 การเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ (Collaborative Learning & Discussion) หรือ การเรียนรู้แบบเป็นทีม (Team-Based learning) โดยแบ่งกลุ่มนักศึกษาให้สืบค้นหัวข้อเฉพาะ เช่น การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา หรือบทบาทของพระสาวก แล้วให้อภิปรายร่วมกันและสรุปข้อมูลด้วยตนเอง พร้อมนำเสนอในรูปแบบ Creative Presentation หรือ อภิปรายในห้องเรียน

4.4 การนำเสนอหรือถ่ายทอดเนื้อหาบทเรียน (Micro-teaching or Creative Presentation) โดยให้นักศึกษาเลือกหัวข้อย่อยจากพุทธประวัติช่วงปฐมกาล แล้วถ่ายทอดความเข้าใจผ่านการนำเสนอ เช่น การทำคลิปวิดีโอสั้น การออกแบบโปสเตอร์สื่อความรู้ การทำแผนที่ความคิด (Mind Mapping) การจัดทำสื่อดิจิทัล เช่น Slide, Presentation ด้วยโปรแกรมออนไลน์มี Canva เป็นต้น

4.5 การเรียนรู้โดยใช้เกมเป็นฐาน (Game-Based Learning) โดยให้นักศึกษาทำการศึกษาค้นคว้า หรืออ่านเนื้อหาที่กำหนดให้ ใช้เวลาประมาณ 15 นาที จากนั้นให้จับคู่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยฝึกสรุป Key Takeaways ให้ได้อย่างน้อย 3 ประเด็น ผู้สอนให้สัญญาณเริ่มเล่นเกมแฟนตัวยง/แฟนพันธ์แท้ โดยใช้ App เช่น Kahoot/Quizzes/Gimkit/Blooklet/Socrative ฯลฯ หรือใช้ Board Game เพื่อสร้างกิจกรรมตอบคำถาม ผู้เรียนจำนวน 3 คน ที่ได้คะแนนสูงสุด Top 3 ในแต่ละครั้งจะได้คะแนนพิเศษ โดยมีเงื่อนไขที่ตกลงร่วมกันก่อนเรียนตามความเหมาะสม เช่น หากได้คะแนน Top 3 ครบ 10 ครั้งก่อนผู้เรียนคนอื่น จะได้คะแนนพิเศษ 10 คะแนน เพื่อนำไปตัดเกรด ผู้เรียนคนอื่น ๆ จะได้คะแนนตามจริง จากนั้นให้ผู้เรียนแต่ละคนให้ข้อสะท้อนคิด (Feedback) เช่น กด Like หรือ Dislike หรือ ให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงการเล่นในครั้งถัดไป หลังสิ้นสุดการเล่นเกมแต่ละเกม ให้ผู้เรียนแต่ละคนนำคะแนนที่ได้ และ Key Takeaways ข้อสะท้อนคิด (Feedback) หรือข้อเสนอแนะของตนเอง นำไปสะสมใน Portfolio โดยใช้ App ต่าง ๆ เช่น Notion App หรือ Google Sites เป็นต้น เพื่อส่งอาจารย์ในสัปดาห์สุดท้าย เพื่อนำไปตัดสินผลการเรียนหรือ

ตัดเกรด ร่วมกับคะแนนอื่น ๆ เช่น คะแนนสอบกลางภาค คะแนนสอบปลายภาค เป็นต้น โดยเล่นแบบนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบทุกเนื้อหาในบทเรียนนั้น ๆ

5. สื่อการเรียนการสอน

ผู้สอนเลือกสื่อการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

5.1 สื่ออ้างอิงหลัก เช่น เอกสารประกอบการสอน/เอกสารคำสอน/ตำรา/หนังสือ/พระไตรปิฎก/บทความวิจัย/บทความวิชาการ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในบทเรียน

5.2 สื่อดิจิทัลเพื่อการเรียนรู้ เช่น /PowerPoint/YouTube/E-book/E-learning/Canva/Google Sites ฯลฯ

5.3 สื่อหรือแอปเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมและติดตามความก้าวหน้าในการเรียนรู้ หรือพัฒนาความรู้ มี Metacognitive Knowledge เป็นต้น เช่น กลุ่ม Facebook/กลุ่ม Line/Classroom/Zoom Cloud Meeting/Google Meet/Notion App ฯลฯ

5.4 สื่อสะท้อนคิด (Feedback) สำหรับการประเมินเพื่อพัฒนาและตัดสินผลการเรียนรู้ เช่น Google Form/ Quizzes/ Kahoot/ Boardgame/ YouTube comment/ Canva Comment/ Google classroom comment ฯลฯ

6. การวัดและการประเมินผล

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment)

การประเมินในขั้นนี้มุ่งเน้นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยไม่นำมาตัดสินผลการเรียนรู้ การให้คะแนน หรือตัดเกรด แต่เป็นกระบวนการสะท้อนความคิดในการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถประเมินศักยภาพของตนเองในการเรียนรู้ในบทเรียน ตลอดจนเป็นแนวทางสำหรับผู้สอนในการนำข้อมูลไปปรับปรุงกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัยต่อไป โดยผู้สอนเลือกการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.1.1 แบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน เพื่อวัดความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นและความก้าวหน้าในการเรียนรู้

6.1.2 กิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน เช่น Activity-Based Learning/ Collaborative Learning & Discussion/ Team-Based learning /Micro-teaching or Creative Presentation ฯลฯ เพื่อพัฒนาศักยภาพของนักศึกษาตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง

6.1.3 แบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถาม การตอบคำถาม และการมีส่วนร่วมในการทำรายงานกลุ่มและการนำเสนอรายงาน เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้านทักษะ (S) ด้านจริยธรรม (Ethic) และด้านลักษณะบุคคล (Character)

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment)

การประเมินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในส่วนนี้ มุ่งวัดความสามารถของผู้เรียนตามผลลัพธ์การเรียนรู้ (LLOs) ที่กำหนดไว้ โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม โดยตรวจสอบได้ผ่านกิจกรรมและเครื่องมือการประเมินที่หลากหลายตามแนว OBE เพื่อให้ครอบคลุมด้านความรู้ (K) ที่คาดหวัง โดยผู้สอนเลือกการประเมินหรือเอกสารหลักฐานประกอบในการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.2.1 ข้อสอบกลางภาค (Midterm Examination) เป็นแบบอัตนัยหรือแบบปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.2 รายงานกลุ่ม เป็นแบบออนไลน์ หรือเป็นเล่มรายงานตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.3 ข้อสอบปลายภาค (Final Examination) เป็นแบบผสมอัตนัยและปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.4 Rubrics Scoring เป็นการกำหนดเกณฑ์ในการให้คะแนนการสอบอัตนัยและการนำเสนอรายงานเพื่อให้เกิดความชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม

6.2.5 Portfolio สะสมกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน โดยใช้กิจกรรม เช่น Gamification ให้นักศึกษาสะสม Reflection/Feedback/Key Takeaways ของตนเอง

บทที่ 6
นิกายในพระพุทธศาสนา

1. บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานกว่า 2,500 ปี โดยมีการแตกแขนงออกเป็นนิกายต่าง ๆ ตามปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และการตีความหลักธรรมของแต่ละกลุ่มชาวพุทธ การแบ่งนิกายในพระพุทธศาสนาเริ่มต้นตั้งแต่สังคายนาครั้งที่สาม และดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน บทนี้จะกล่าวถึงลักษณะของนิกายหลักในพระพุทธศาสนา ได้แก่ เถรวาท มหายาน และวัชรยาน ถือว่านิกายในพระพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญของพัฒนาการทางศาสนาและปรัชญาทางพระพุทธศาสนา โดยสามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้สองนิกายหลัก คือ เถรวาทและมหายาน ซึ่งมีพัฒนาการและแนวคิดที่แตกต่างกันตามภูมิภาคและยุคสมัย การศึกษาประวัติศาสตร์ของการแยกนิกายในพระพุทธศาสนา ตลอดจนแนวคิดหลักของแต่ละนิกาย พร้อมทั้งศึกษานิกายวัชรยานซึ่งเป็นแขนงสำคัญของมหายาน การศึกษานี้อาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์และงานวิชาการที่เกี่ยวข้องเพื่อทำความเข้าใจลักษณะเฉพาะของแต่ละนิกาย

ดังนั้นมูลเหตุการเกิดนิกายเถรวาทหรือหินยาน-มหายานจะกล่าวเป็นลำดับต่อไป ซึ่งศาสนาพุทธมีนิกายที่สำคัญอยู่ 2 นิกาย อันเกิด จากการสังคายนาครั้งที่ 2 เป็นเหตุให้มีการถือพระวินัยแตกต่างกัน คือ 1) นิกายเถรวาท หรือหินยาน ได้แก่ นิกาย ที่ทางคณะสงฆ์อันมีพระยศกาลัณบุตรถือตามแนวพระพุทธบัญญัติ ดังที่พระเถระมีพระมหากัสสปะเป็นประธานได้ทำสังคายนาไว้ นิกายเถรวาทนี้ตั้งมั่นอยู่ในประเทศ ศรีลังกา พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา 2) นิกายมหายาน ได้แก่ นิกายที่พระภิกษุชาววัชชีบุตรถือตามที่อาจารย์ของตนได้แก้ไขขึ้น ในภายหลังพระสงฆ์คณะนี้เรียก อีกอย่างหนึ่งว่า "มหาสังฆิกะ" หรือ “นิกายอาจาริยวาท” และในเวลาต่อมาเรียกตัวเองว่า "มหายาน" ซึ่งแปลว่า ยานใหญ่โตสามารถบรรทุกสัตว์โลกไปสู่ความพ้นทุกข์ได้มาก เพราะการแก้ไขวัตรปฏิบัติให้อำนวยความสะดวกสบายยิ่งขึ้น จะช่วยสามารถนำสัตว์ความพ้นทุกข์ได้จำนวนมาก นิกายมหายานนี้แพร่หลายในประเทศ ทิเบต จีน มองโกเลีย เกาหลี เวียดนาม สิกขิม และภูฏาน ซึ่งมูลเหตุของการแตกแยกนิกายมี 2 ประเด็นหลัก คือ

1. เพราะการปฏิบัติพระวินัยไม่สม่ำเสมอเหมือนกัน เรียกว่า ความวิบัติแห่งศีลสามัญญตา
2. เพราะทัศนะในหลักธรรมอธิบายไม่ตรงกัน เรียกว่า ความวิบัติแห่งทิฏฐิสามัญญตา

มูลเหตุหลัก 2 ประการนี้ มีความสำคัญใน การทำให้เกิดความคิดความเข้าใจ การตีความหลักธรรมแตกต่างกันไป จนกลายเป็นนิกายต่าง ๆ (เสถียร โพธินันทะ, 2516)

เนื้อหาในบทนี้ประกอบด้วย สาเหตุการแตกนิกาย นิกายที่สำคัญในพระพุทธศาสนา และความเหมือนและความแตกต่างระหว่างนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน ดังนี้

2. สาเหตุการแตกนิกาย

ขอเกริ่นนำโดยสังเขป ถ้าว่าตามประวัติศาสตร์ในการทำปฐมสังคายนามูลเหตุหลักเนื่องมาจากคำพูดของสุภัททะภิกษุที่กล่าวจาบจ้วงพระผู้มีพระภาคเจ้าหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานได้เพียง 7 วัน ซึ่งหลังจากเสร็จพิธีพระศพของพระพุทธองค์แล้ว คณะสงฆ์ในขณะนั้นนำโดยพระมหากัสสปะพระมหาเถระได้กล่าวชักชวนว่า “...เอาเถิด ท่านทั้งหลาย พวกเราจงสังคายนาพระธรรมและพระวินัยเถิด ในภายหน้าสภาวะมิใช่ธรรมจักรุ่งเรือง ธรรมจักเสื่อมถอย สภาวะมิใช่วินัยจักรุ่งเรือง วินัยจักเสื่อมถอย ภายหน้าอธรรมวาทีบุคคลจะมีกำลัง ธรรมวาทีบุคคลจักเสื่อมกำลัง อวินยวาทีบุคคลจักมีกำลัง วินยวาทีบุคคลจักเสื่อมกำลัง...” เหล่าพระภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้นก็มีความเห็นพ้องต้องกันว่าควรมีการจัดระเบียบคำสอนของพระพุทธองค์ขึ้นมาใหม่เพื่อป้องกันอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้า

ดังนั้น ในที่ประชุมจึงได้มอบหมายให้ท่านพระมหากัสสปะเถรเจ้าได้เป็นองค์ประธานฝ่ายสงฆ์ในการจัดทำสังคายนาขึ้น โดยมีมติที่ประชุมให้ใช้วิธีปุจฉา-วิสัชนา ทางฝ่ายท่านพระมหากัสสปะก็ได้คัดเลือกผู้ที่จะวิสัชนาพระสูตรกับพระวินัย สุดท้ายก็ได้ ***พระอานนท์เถระเป็นผู้วิสัชนาพระสูตร*** ได้ ***พระอุบาลีเถระเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย*** ซึ่งพระเถระทั้งคู่ต่างก็ล้วนเป็นผู้ชำนาญ รอบรู้สามารถจดจำพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ได้อย่างแม่นยำและหาผู้เปรียบเสมอได้ยากยิ่ง ส่วนตัวท่านพระมหากัสสปะนั้นเป็นผู้ถามในด้านสถานที่นั้นท่านพระมหากัสสปะเถระได้เลือกถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นสถานที่เพียบพร้อมบริบูรณ์ด้วยขาทนียะโภชนียะ อีกทั้งเสนาสนะที่พักอาศัยก็สะดวกสบายเหมาะแก่การปฏิบัติศาสนกิจอย่างดี อีกทั้งพระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งเป็นเจ้าเมืองก็มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้นสถานที่แห่งนี้จึงเหมาะด้วยประการทั้งปวง หลังจากทำการสังคายนาโดยวิธีการปุจฉา-วิสัชนาทั้งพระสูตรพระวินัยเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว โดยกินระยะเวลาไปร่วม***เจ็ดเดือน***ทีเดียว ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอชาตศัตรูมีพระอรหันต์ขีณาสพผู้ได้ปฏิปทาและอภิญญา 6 จำนวน 500 องค์ร่วมเป็นสักขีพยาน ผู้ร่วมสังคายนาจึงได้แยกย้ายกันไปที่ต่างๆ ตามที่ตนปรารถนา

ช่วงเวลาขณะนั้นท่านพระปุราณพร้อมบริวารอีก 500 รูป ได้เดินทางมาจากทักษิณาคีรีชนบทมาพักยังเวฬุวันนครราชคฤห์ พอดีได้ฟังผลสรุปการประชุมปฐมสังคายนาจากพระภิกษุที่เข้าร่วมสังคายนาครั้งนั้นด้วย ท่านก็เห็นด้วยกับพระธรรมวินัยที่พระเถรานุเถระอรหันต์เจ้าทั้งหลายได้กระทำนับว่าเป็นการดีแล้ว แต่ทว่าสิ่งที่ท่านได้ฟังได้รู้จากสำนักของพระพุทธองค์มาอย่างไรก็จักปฏิบัติรักษาไว้อย่างนั้น สิ่งที่ทำกันมานั้นเห็นด้วยทุกประการ แต่มีข้อแย้งอยู่ 8 สิกขาบทด้วยกันที่ไม่เห็นด้วย ซึ่งมีอันโตวุตถะของอยู่ภายในที่อยู่ อันโตปักกะ หุงต้มอาหารในที่อยู่ เป็นต้น

ท่านปุราณะได้แสดงจุดยืนเพื่อยันทัศนะของตนว่าพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สาวกสามารถปฏิบัติได้ แต่ท่านพระมหากัสสปะก็มีความเห็นแย้งตอบว่าพระองค์ทรงอนุญาตให้ปฏิบัติได้เฉพาะในเวลาเกิดทุพภิกขภัยยามข้าวยากหมากแพงเท่านั้น ถือเป็นกรณีพิเศษมิใช่เป็นการอนุญาตตลอดไป พอได้ยินเช่นนั้นฝ่ายพระปุราณะก็เกิดความไม่พอใจขึ้นจึงบอกว่า ตนจะทำตามใจชอบของตนแล้วก็พาบริวารเดินจากไป แต่อาจารย์บางท่านก็ว่าแยกไปทำสังคายนาอีกต่างหาก แต่ไม่มีหลักฐานระบุว่าทำที่ไหน เมื่อไหร่และอย่างไร จากการที่พระปุราณะได้ยืนยันหนักแน่นในทัศนะของตนนั้นนับว่าเริ่มเป็นรอยร้าวที่จะก่อให้เกิดนิกายต่างๆ ตามมาในภายหลัง อาจจะถือได้ว่าเริ่มเห็นเค้าลางของนิกายมหายานเล็กน้อยแล้ว นี่คือจุดเริ่มต้นของนิกายมหายานหรือไม่?

สุมาลี มหณรงค์ชัย (2550) ได้กล่าวถึงมูลเหตุของความแตกแยกนิกายพระพุทธศาสนา คือ “ในชั้นต้นแม้จะมีความขัดแย้งเกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ แต่ความขัดแย้งนั้นส่วนใหญ่เป็นความเห็นที่ไม่ลงรอยกันในเรื่องเกี่ยวกับข้อบัญญัติทางวินัยเล็ก ๆ น้อย ๆ จึงไม่กลายเป็นความแตกแยกออกจากหมู่คณะ แต่หลังจากเกิดเหตุการณ์พระชาวเมืองวัชชี ร่องรอยของการแตกแยกออกเป็นกลุ่มก้อนก็เริ่มขึ้นพร้อม ๆ กับการวินิจฉัยวัตถุ (ข้อปฏิบัติ) สิบประการของพระเถระ กากัณฎกบุตร และคณะสงฆ์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นศิษย์สายของพระอานนท์ อันนำไปสู่การสังคายนาครั้งที่สอง ทางกลุ่มพระวัชชีบุตรก็รวบรวมพระทั้งที่เป็นอรหันต์และเสขสงฆ์เพื่อทำสังคายนาเองนับได้เป็นจำนวนนับหมื่น ความแตกแยกของคณะสงฆ์จึงเกิดขึ้นในคราวทุติยสังคายนานี้เอง

แต่ไม่ใช่เพียงข้อขัดแย้งของพระชาวเมืองวัชชีเท่านั้นที่ทำให้เกิดการแยกตัวขึ้น แต่การแบ่งแยกได้ทยอยเกิดขึ้นจากเหตุผลต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับลักษณะของพุทธศาสนาเอง ดังที่เสฐียรโกเศศและนาคะประทีปได้อ้างข้อความของ นลินักษทัตต์ ผู้รวบรวมแนวคิดเรื่องนักการในพุทธศาสนาไว้ว่า เหตุผลที่ทำให้ศาสนาพุทธเกิดการแบ่งแยกออกเป็นนิกายเป็นเพราะ

1. พุทธศาสนาไม่มีพระเถระที่เป็นประมุขสืบต่อจากองค์พระศาสดา ผู้ซึ่งสามารถปกครองสงฆมณฑลทั้งหมด มีแต่พระเถระที่ได้รับการยกย่องนั้นถือให้เป็นประธานในท้องที่หนึ่งๆ เท่านั้น ทั้งนี้เพราะพระพุทธองค์มิได้ทรงตั้งใครสืบต่อ มีแต่ประทานพระธรรมวินัยไว้ให้เป็นศาสดาของพุทธศาสนิกชนเท่านั้น “ธรรมวินัยที่เราแสดงบัญญัติแล้วจักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย” เมื่อเป็นเช่นนี้ เวลามีข้อคิดเห็นที่แตกต่างกันในแต่ละท้องที่ ภิกษุจะรับฟังพระเถระหรือพระสงฆ์ที่ทรงคุณธรรมเป็นที่นับถือในท้องที่ของตนมากกว่าที่อื่น

2. การที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระเถระบางองค์ว่าเป็นเอตทัคคะในบางเรื่อง ทำให้ศิษย์หรือผู้นับถือตามท่านนั้นซึ่งมักจะมีจริตหรืออุปนิสัยกระเดียดไปในทางเดียวกันเกิดการยึดถือในตัวบุคคล เช่น ภิกษุที่เคร่งครัดในวินัยก็จะบูชาพระอุบาลีเป็นพิเศษ ภิกษุที่มีชีวิตในทางชอบ ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง (พุทธิจริยา) ก็จะชอบใจ ความเห็นกัน ต่างฝ่ายต่างก็จะถือมติของพระเถระ

3. ในทำนองเดียวกัน การตั้งภิกษุออกเป็นหมวดหมู่เพื่อ ท่องจำพระธรรมวินัยเฉพาะส่วนก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำ ให้เกิดข้อแตกต่าง เนื่องจากมีสงฆ์แบ่งเป็นพวก ๆ เช่น มาติกาธรคือกลุ่มผู้ท่องจำอภิธรรม วินัยธรคือกลุ่มผู้ ท่องจำพระวินัย ทำหน้าที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันเพื่อประโยชน์ในการช่วยจำทำให้พวกตนรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เห็นของตนดีกว่าก่อนอื่นหรือดีกว่า เข้าทำนองยกตนข่มท่านนั้นเอง

4. มีการลดหย่อนผ่อนผันในสิกขาบทบางข้อแต่ครั้งครั้ง พุทธองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพหลักการสายกลางที่ ทรงสั่งสอนนั้นค่อย ๆ ผันแปรและวางรากฐานให้กับแนว ประเทศ ทำให้เกิดความแตกต่างขึ้นในหมู่สงฆ์ต่าง กลุ่มต่างท้องถิ่น เกิดข้อโต้แย้งดังเช่นปรากฏในกรณี ของพระปุราณะในคราวสังคายนาครั้งแรกนั้นเอง

5. เรื่องของพิธีกรรม การบำเพ็ญตบะ และบัญญัติพิธี ซึ่ง พระพุทธองค์ทรงถือหลักสายกลางไม่ทรงห้าม ทรงเน้น ความสำคัญโดยเฉพาะหมู่ที่มุ่งมั่นกลับใจมา นับถือพุทธ หากไม่ได้มีเจตนาเป็นไปเพื่อประจบสอพลอ ส่วนตน แต่กระทำไปเพื่อเป้าหมายคือหลุดพ้น (ทำ ให้จิตใจบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น) พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงห้าม ดัง นั้นการบำเพ็ญตบะที่หลากหลาย ตลอดจนพิธีกรรมที่แตกต่าง"ในหมู่ชาวพุทธ จึงมีทัศนะเห็นทั่วไป ความแตกต่างทางพิธีกรรมนำไปสู่ความขัดแย้งในทัศนะได้อย่างง่าย ๆ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ทำให้เกิดกลุ่มย่อย ๆ ต่าง ๆ ในหมู่ภิกษุ แต่ที่เห็นชัดเจนที่สุดคือกลุ่มของสงฆ์ที่มีเรตติงตนเองว่า มหาสังฆิกะ

ตามคติของฝ่ายเถรวาท การปฏิบัติขัดสีบประดาษของภิกษุชาวเมืองวัชชีคือจุดหักเหที่ทำให้เกิดการแยกตัวออกไปของภิกษุหมู่ใหญ่ในนามมหาสังฆิกะ แต่ตามคติของมหาสังฆาย (บางนิกาย) เชื่อว่า ต้นเหตุของนิกายมหาสังฆิกะเกิดจากการที่พระอรหันตสาวกมีคุณสมบัติไม่สมบูรณ์ ทฤษฎีที่ชี้ว่าพระอรหันต์มีข้อด้อยทำการเรียกว่า ปัญจวัตถุ ได้แก่

1) พระอรหันต์ (นัยยะบ่งถึงพระอรหันตสาวก ไม่ใช่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า) อาจถูกครอบงำจากกระแสภายนอกได้ เช่น ผีร้าย (ข้อนี้ท่านเสฐียรโกเศศและนาคะประทีปให้คำอธิบายว่าพระอรหันต์อาจทำบาปได้ในขณะที่ไม่รู้สึกตน)

2) พระอรหันต์ยังไม่รู้แจ้งความจริงทั้งหมด อาจจะไม่รู้เรื่องต้นไม้บางชนิดหรือบุคคลบางเหล่า รวมทั้งไม่รู้ว่าตนได้บรรลุอรหัตผลแล้ว

3) พระอรหันต์ยังสงสัยในบางเรื่องได้ เช่น เรื่องที่ว่าตนบรรลุแล้วหรือไม่

4) ผู้หนึ่งผู้ใดจะบรรลุอรหัตผลด้วยตนเองโดยไม่มีครูแนะนำไม่ได้

5) พระอรหันต์บรรลุอรหัตผลได้โดยอาศัยการอุทาน คือ เพ่งพิจารณาพระศาสนาอย่างแน่วแน่แล้วออกอุทานเช่นพุทธานุสสติก็จะบรรลุผลได้ตามลำดับ กล่าวโดยง่ายก็คืออาจใช้อ้อยคำช่วยให้บรรลุธรรมปรากฏได้"

แนวคิดปัญจวัตถุมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิภัชชวาทของศาสนาพุทธนิกายสรวาสติวาทะ อีกทั้งมีระบุอยู่ในหนังสือของฝ่ายมหาสังฆิกะหลายเล่ม อ้างผู้ประพันธ์คือพระผู้หนึ่งชื่อ มหาเทวะ ฝ่ายเถร

วาทไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ วินิจฉัยแนวคิดนี้ว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ จึงไม่มีการบันทึกไว้ในคัมภีร์ของฝ่ายสังฆเสท มหาวังส์ ส่วนแนวคิดปัญจวัตถุของมหาเทวะมียึดถือกันอยู่ในบางนิกายของมหาสังฆายว่าเป็นที่มาของการแตกตัวของสงฆ์หมู่ใหญ่

ในชื่อหนึ่งถึงสี่มีแจ้งอยู่ในภควาสุ ซึ่งในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นั้น กล่าวว่า เป็นข้อที่ภิกษุบุพพสัสสีและนิกายอปรเสลิย ของพระมหาสังฆิกะถือ หลวงจีนเจียนจิ้งกล่าวว่า มหาเทวะเป็นผู้แสดงลัทธิห้าประการนี้ อันเป็นเหตุให้บังเกิดการโต้เถียงมีความเห็นแตกต่างกันในสังฆมณฑล พระราชาธิบดีในสมัยนั้นโปรดให้ชุมนุมพระอรหันต์และภิกษุสงฆ์ทั้งหลายพิจารณาลัทธิห้าข้อนี้ พระอรหันต์วินิจฉัยลัทธิห้าข้อนี้ว่าผิด แต่ปุถุชนสงฆ์บางองค์ไม่เห็นพ้องด้วยและเข้าข้างมหาเทวะแล้วตั้งนิกายใหม่ขึ้นที่กรุงปาฏลีบุตรชื่อว่า มหาสังฆิกะ

ตั้งแต่เหตุการณ์นี้หรือหนึ่งร้อยปีหลังพุทธกาลเป็นต้นมา ความแตกแยกที่เห็นชัดเจนที่สุดคือการแบ่งสงฆ์ออกเป็นฝ่ายที่ถือตามมติของพระเถระผู้ใหญ่ตั้งแต่ครั้งสังคายนาครั้งแรก กับฝ่ายที่ถือตามมติของพระเถระที่เป็นอุปัชฌาย์และอาจารย์ อาจเรียกฝ่ายแรกว่า เถรวาท และเรียกฝ่ายหลังว่าอาจาริยวาท ความขัดแย้งหลังการแยกตัวยังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทั้งระหว่างสองฝ่ายและภายในฝ่ายเดียวกัน ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาแล้วซึ่งสรุปได้ก็คือเป็นเพราะทิฐิมานะของตนถือหมั่น มองเห็นว่าพวกของตนนั้นดีกว่า เหนือกว่าพวกที่เหลือ ความรักพวกพ้อง ความถืออาวุโสในกลุ่มของตน ประกอบกับความต้องการเป็นผู้นำในหมู่สงฆ์ด้วยกันเอง เป็นเหตุให้ทั้งฝ่ายที่เรียกตนว่าเถรวาทและอาจาริยวาทเกิดการแยกตัวออกไปตั้งนิกาย (ย่อย) ใหม่ๆ ซึ่งนับจำนวนรวมกันได้ถึงสิบแปดนิกาย (แยกจากฝ่ายเถรวาทสิบเอ็ด นับรวมเถรวาทซึ่งเป็นนิกายเดิมได้เป็นสิบสองนิกาย ส่วนที่แยกจากฝ่ายมหาสังฆิกะมีห้า รวมนิกายมหาสังฆิกะเดิมเป็นหกนิกาย) ในราวพุทธศตวรรษที่ห้าถึงเจ็ด ภิกษุจำนวนหนึ่งได้แยกตัวออกจากนิกายทั้งสิบแปด ที่มากที่สุดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ เรียกตัวเองว่า มหายาน ซึ่งถือเป็นนิกายใหม่ที่มีเป้าหมายและแนวคิดแตกต่างจากของเดิม

ในกาลต่อมาเกิดทุติยสังคายนา คือการสังคายนาครั้งที่ 2 ความชัดเจนของการกำเนิดนิกายมหายานเวลาล่วงเลยผ่านไปประมาณ 100 ปีหลังพุทธกาลเห็นจะได้การประพฤติเคร่งครัดในพระธรรมวินัยเริ่มเสื่อมคลายลง โดยเฉพาะในเหล่าภิกษุวัชชีบุตรที่มักประพฤติล่วงพระวินัย 10 ข้อ เป็นอาจิณ (เป็นประจำ) หรือที่เรียกกันว่าวัตถุ 10 ประการ อันมีการเก็บเกลือไว้ในเขาสัตว์ (เขนง) เพื่อนำมาผสมกับอาหารอื่นไว้สำหรับฉันตลอดไป เมื่อตะวันชายเกินเที่ยงวันไปแล้วประมาณสององคุลีฉันอาหารได้ รับเงินและทองได้ ฉันสุราอ่อน ๆ ได้ อย่างนี้ จึงเป็นสาเหตุให้มีการทำสังคายนาครั้งที่สองขึ้น โดยในขณะนั้นมีพระมหาเถระได้ร่วมมือกันทำสังคายนาครั้งนี้ขึ้นด้วยกัน 8 ท่าน คือ

1.พระสัพพกามี 2. พระสาฬหะ 3. พระขุชชโสภิตะ 4. พระวาสภคามิกะ (สี่รูปแรกนี้เป็นชาวปาจีนะ มีสำนักอยู่ทางทิศตะวันออก) 5. พระเรวตะ 6. พระสัมภูตะ สาณวาสี 7. พระยสะกากัณฑกบุตร 8. พระสุมนะ (สี่รูปหลังนี้เป็นชาวเมืองปาฐา) โดยในบรรดาพระมหาเถระเหล่านี้เป็น

ลูกศิษย์ของพระอานนท์กับพระอนุรุทธ มีพระเรวตะเป็นผู้ซักถาม พระสัพพกามีเป็นผู้ตอบปัญหาทางวินัยที่กำลังเกิดขึ้น ณ ช่วงเวลานั้น ในการทำสังคายนาครั้งนี้มีพระภิกษุอรหันต์จำนวน 700 รูปร่วมเป็นสักขีพยาน กระทำกันที่วาลุการาม เมืองเวสาลี ได้พระเจ้ากาลาโศกเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภ์ ประมาณ 8 เดือนจึงเสร็จ นับแต่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานได้ 100 ปี (พ.ศ.100) หลังจากที่ทำทุติยสังคายนาเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ฝ่ายพวกภิกษุวัชชีบุตร เดิมทีก็ไม่ยอมรับผลการสังคายนาอยู่แล้วจึงได้รวบรวมพระภิกษุที่มีความเห็นร่วมกับพวกตนได้ประมาณ 10,000 รูป แยกไปทำสังคายนาต่างหากที่เมืองกุสุมปุระ นครปาตลิบุตร และเรียกการสังคายนาของตนว่า “มหาสังคีติ” การทำทุติยสังคายนานี้ คัมภีร์บางแห่งว่าเป็นเหตุให้เกิดนิกายมหายานอย่างเต็มตัว เพราะอาศัยวัตถุ 10 ประการ แต่บางแห่งก็ว่า “...การทำทุติยสังคายนา กระทำ ณ นครปาตลิบุตร ปีที่ 116 หลังพุทธปรินิพพานในที่ประชุมโต้เถียงกันเรื่องญัตติ 5 ประการ ของพระมหาเทวะ การถกเถียงกันนำไปสู่การแตกแยกของสังฆมณฑลโดยเด็ดขาด กล่าวคือแตกแยกเป็น 2 นิกาย 1. นิกายมหาสังฆิกะ 2. นิกายสถวีระ..” แต่อย่างไรก็ดี ภายหลังจากที่สงฆ์ได้แตกแยกเป็น 2 ฝ่ายแล้วยังมีนิกายออกไปอีก 18 นิกาย แยกจากฝ่ายมหาสังฆิกะ 6 นิกาย และแยกจากฝ่ายเถรวาทอีก 12 นิกาย แต่ตามหลักฐานคัมภีร์พระพุทธศาสนาลัทธิมหายานในประเทศจีน ได้กล่าวว่ามีทั้งหมด 20 นิกาย โดยแยกจากมหาสังฆิกะ 9 นิกาย สถวีระอีก 11 นิกาย แต่ปราชญ์ชาวฝรั่งเศสชื่อ อังเดร บาโร ซึ่งเป็นนักค้นคว้าหลักฐานคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายท่านได้จัดทำเป็นบัญชีรายชื่อนิกายต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาออกเป็น 34 นิกาย

จากหลักฐานที่ปรากฏในทุติยสังคายนานี้เราจะเห็นได้ว่า การก่อเกิดกำเนิดนิกายมหายานและนิกายต่างๆ เริ่มปรากฏชัดเจนในครั้งนี้นี่เองไม่ว่าจะมีสาเหตุมาจากวัตถุ 10 ประการของพวกวัชชีบุตรภิกษุ หรือจากญัตติ 5 ประการของพระมหาเทวะก็ตามที ซึ่งมูลเหตุของการแตกแยกนิกายมี 2 ประเด็นหลัก คือ 1) เพราะการปฏิบัติพระวินัยไม่สม่ำเสมอเหมือนกัน เรียกว่า ความวิบัติแห่งศีลสามัญญตา 2) เพราะทัศนะในหลักธรรมอธิบายไม่ตรงกัน เรียกว่า ความวิบัติแห่งทิฏฐิสามัญญตา

มูลเหตุหลัก 2 ประการนี้ มีความสำคัญใน การทำให้เกิดความคิดความเข้าใจ การตีความหลักธรรมแตกต่างกันไป จนกลายเป็นนิกายต่าง ๆ แต่นิกายทางพุทธศาสนาก็เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นในบทที่แล้ว ดังนั้นในเนื้อหาที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นเนื้อหากล่าวโดยสังเขปเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อไป

3. นิกายที่สำคัญในพระพุทธศาสนา

3.1 พัฒนาการนิกายเถรวาท การดำรงชีวิตของพระสงฆ์นิกายเถรวาทเดิมนั้นในสมัยพุทธกาล เป็นรูปแบบอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งขึ้นเป็นสังคมตัวอย่าง คือสังคมสงฆ์ โดยทรงใช้วิธีการให้บุคคลหลากหลาย สาขาอาชีพ เพศเดียวกันหมดเพศชาย และต่างผิวพรรณ มาอยู่ร่วมกัน เป็นชุมชน และมีระเบียบแบบแผนในการเป็นอยู่ตลอดจน

การดำเนินกิจกรรม เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นได้รับประโยชน์จากการสอนของพระองค์อย่างเต็มที่ในระยะแรกที่พระองค์ทรงประกาศหลักคำสอนนั้น มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสเข้ามาศึกษา พระองค์ก็ทรงรับและสั่งสอนเองพร้อมกับส่งออกไปประกาศพระศาสนายังเมืองน้อยใหญ่อื่น ๆ เมื่อกิจการเจริญเติบโตตามลำดับ มีภิกษุจำนวนมากเกินกว่าที่จะทรงดูแลได้ทั่วถึงจึงมอบอำนาจให้พระสงฆ์ดูแลและปกครองกันเอง โดยเคารพนับถือตามลำดับ อาวุโส พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งในฐานะธรรมราชา ทรงปกครองแบบพ่อปกครองลูกหรืออาจารย์ปกครองศิษย์ ถือความสุจริตใจเป็นพื้นฐาน และทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ใช้ระบอบสามัคคีธรรมซึ่งอาจเรียกว่า “สังฆาธิปไตย” (สุรพล สุยะพรหม, 2549)

ดังนั้น นิกายเถรวาท (Theravāda) หรือที่เรียกกันว่า "หินยาน" เป็นนิกายที่มีแนวทางยึดมั่นในพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี และถือว่าตนเองเป็นผู้รักษาคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ แนวคิดหลักของเถรวาท ได้แก่: การปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระอรหันต์ การเน้นศีล สมาธิ และปัญญา การยึดถือพระไตรปิฎกบาลีเป็นหลัก เถรวาทแพร่หลายอยู่ในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ไทย ศรีลังกา พม่า ลาว และกัมพูชา (Gombrich, 1988)

เถรวาท (เถ-ระ-วาด) ประกอบด้วยคำว่า เถร (เถ-ระ) หมายถึง พระผู้ใหญ่ซึ่งพระวินัยกำหนดว่าต้องมีอายุพรรษาตั้งแต่ 10 พรรษาขึ้นไป เรียกว่า พระเถระ-วาท (อ่านว่า วาด) หมายถึง คำพูด ถ้อยคำ หรือลัทธิ เถรวาท แปลว่า ถ้อยคำของพระเถระ หมายถึง นิกายหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่ถือหลักธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าซึ่งพระอรหันต์พุทธสาวก 500 รูป ได้รวบรวมไว้โดยการประชุมสังคายนาพระธรรมวินัย ภายหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ 3 เดือน และใช้เวลาสอบทานอยู่ 7 เดือน ถือเป็นการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก เรียกว่า ปฐมสังคายนา คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้สังคายนานี้เป็นบ่อเกิดของคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเป็นที่นับถืออย่างแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลาว ศรีลังกา และกัมพูชา ซึ่งพระภิกษุในนิกายเถรวาทต้องยึดถือพระธรรมวินัยเป็นใหญ่จะยึดถือสิ่งอื่นให้ใหญ่กว่าพระธรรมวินัยมไม่ได้ แต่ในปัจจุบันสภาพสังคมเปลี่ยนไป บางอย่างคิดว่าพระก็ต้องปรับเปลี่ยนโดยที่ไม่ผิดต่อพระธรรมวินัยที่เป็นหัวใจหลักของพุทธศาสนา จากการศึกษาของพระมหาไพจิตร อุตฺตมธมฺโม เรื่องรูปแบบการดำรงชีวิตของพระภิกษุนิกายเถรวาท ตั้งแต่อดีตในสมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน พบว่าการดำเนินชีวิตของพระภิกษุได้มีการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เรียกว่า "ธรรมวินัย" หรือ "พุทธพจน์" ซึ่งต่อมาเรียกว่า "พระไตรปิฎก" พระธรรมวินัยนี้ คือตัวแทนพระศาสดา โดยวิถีการดำเนินชีวิตของพระภิกษุ มีลักษณะของพฤติกรรมต่าง ๆ จะเป็นตัวบ่งบอกถึงความเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา เช่น การแต่งกายที่มีไตรครอง (จีวร สบง อังสะ) ได้แก่ อัฐบริขาร คือ เครื่องใช้สอยของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา มี 8 อย่าง คือ สบง จีวร สังฆาฏิ บาตร มีดโกนหรือมีดตัดเล็บ เข็ม ประคดเอว กระบอกกรองน้ำ พร้อมทั้งปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตของพระสงฆ์ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคที่ต้องอาศัยศรัทธาจากชาวบ้าน ซึ่งพระสงฆ์จะต้องประพฤติตนให้น่า

เคารพตามหลักพระธรรมวินัย โดยปัจจุบันการดำรงชีวิตของพระสงฆ์ไทยนิกายเถรวาทมีความสัมพันธ์กับผู้คนอื่นบนพื้นฐานบริบทของวิถีวัฒนธรรมสังคมนั้น ๆ

การดำรงชีวิตของพระสงฆ์นิกายเถรวาทมีความเป็นอยู่ด้วยปัจจัย 4 การบริโภคปัจจัย 4 ตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาทได้สืบทอดกันมาจากอดีตตั้งแต่ครั้นพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบันยังคงเป็นไป ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้พุทธบริษัททั้งหลาย ให้รู้จักสันโดษในการบริโภคปัจจัย 4 ตามมีตามได้ ดังความว่า “เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามแต่จะได้ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามแต่จะได้ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ดังปรากฏเป็นหลักฐานที่แสดงไว้ให้ทราบ คือพระพุทธองค์พร้อมทั้งเหล่าพระสาวกนั้นใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มตามที่จะหามาได้ หรือเก็บเอาผ้าที่เขาทิ้งไว้ตามที่ต่าง ๆ บ้างมีความเขาเอามาถวายบ้าง หรือบางที่ก็เป็นผ้าที่เขาทิ้งตามป่าช้า (ผ้าห่อศพ) ซึ่งเรียกว่า ผ้าบังสุกุลหรือผ้าคลุกฝุ่นนั้นเอง (พระครูอาทรวนกิจ (อนาลโย ฉันทสิริกุล), 2557) สรุปได้ว่าพระภิกษุนิกายเถรวาทต้องถือวินัยอย่างเคร่งคัด ในการบริโภคจีวร อาหารบิณฑบาต การบริโภคใช้เสนาสนะ และการบริโภคยารักษาโรค ตามหลักของพระธรรมวินัยดังกล่าว

3.2 คัมภีร์ของพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ 3 เดือน สาวกผู้ได้เคยสดับฟังคำสั่งสอนของพระองค์จำนวน 500 รูป ประชุมทำสังคายนากัน ณ ถ้ำสัตบรรณคูหา ใกล้เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ สอบปากคำกันอยู่ 7 เดือน จึงตกลงประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จเป็นครั้งแรก นี่คือบ่อเกิดของ คัมภีร์พระไตรปิฎก ต่อมาเมื่อมีปัญหาขัดแย้ง พระเถระผู้ใหญ่ก็ประชุมขจัดข้อขัดแย้งกันเป็นสังคายนาต่อมาอีกหลายครั้ง จนได้ พระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาท ดังที่เรารู้จักกันทุกวันนี้ ซึ่งถือกันทั่วไปว่าเป็นคำสอนโดยตรงของพระพุทธเจ้าที่นับว่าใกล้เคียงที่สุด

เนื่องจากภาษามคธที่ใช้บันทึกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ครั้นกาลเวลาล่วงไปก็ค่อย ๆ กลายเป็นภาษาโบราณ ยากที่จะเข้าใจได้ทันทีสำหรับนักศึกษารุ่นหลังๆ จึงได้มีผู้เชี่ยวชาญนิพนธ์ชี้แจงความหมายเรียกว่า อรรถกถา เมื่อนักศึกษารู้สึกว่าอรรถกถายังไม่ชัดเจนก็มีผู้เชี่ยวชาญนิพนธ์ฎีกาขึ้นชี้แจงความหมาย และมีอนุฎีกาสำหรับชี้แจงความหมายของฎีกาอีกต่อหนึ่ง ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะปัญหาก็นิพนธ์ชี้แจงเฉพาะปัญหาขึ้นเรียกว่า ปกรณ์ เหล่านี้ถือว่าเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งสิ้น แต่ทว่ามีน้ำหนักน้อยกว่าพระไตรปิฎก เพราะถือว่าเป็นความเห็นส่วนตัวของผู้ตีความ นักศึกษาจะเห็นกับบางคัมภีร์ และไม่เห็นด้วยกับบางคัมภีร์ก็ได้ ไม่ถือว่ามีความเป็นพุทธศาสนิกมากน้อยกว่ากันเพราะเรื่องนี้

พระไตรปิฎก (Tipitaka) คือ คัมภีร์คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น 3 หมวด คือ

1. พระสุตตันตปิฎก รวมคำสอนของพระพุทธเจ้า และพระสาวก
2. พระวินัยปิฎก ศีลของพระภิกษุ และพิธีกรรมทางศาสนา
3. พระอภิธรรมปิฎก รวมหลักธรรมชั้นสูง

คำสอนด้านพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นทั้งจริยศาสตร์และปรัชญา หรือเป็น The way of life or Middle way ดังที่แสดงไว้ในธรรมจักกัปปวัตตสูตรว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 เรียกว่า "ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" แปลว่า พระสูตรแห่งการหมุนวงล้อธรรม ซึ่งหลังจากปฐมเทศนา หรือเทศนากัณฑ์แรกที่พระองค์ ทรงแสดงจบลง พระอัญญาโกณฑัญญะ ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จเป็นพระโสดาบัน จึงขออุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า ก็ได้ประทานอุปสมบท ให้ด้วยวิธีที่เรียกว่า "เอหิภิกขุอุปสัมปทา" พระโกณฑัญญะจึงได้เป็น พระอริยสงฆ์องค์แรกในพระพุทธศาสนา ต่อมา พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม และได้อุปสมบทตามลำดับ

สำหรับใจความสำคัญของการปฐมเทศนา มีหลักธรรมสำคัญ 2 ประการ คือ

1. มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางๆ ถูกต้อง และเหมาะสม ที่จะให้บรรลุถึงจุดหมายได้ มิใช่การดำเนินชีวิตที่เอียงสุด 2 อย่าง หรืออย่างหนึ่งอย่างใด คือ

- การหมกมุ่นในความสุขทางกาย มัวเมาในรูป รส กลิ่น เสียง รวมความเรียกว่าเป็นการหลงเพลิดเพลินหมกมุ่นในกามสุข หรือ กามสุขัลลิกานุโยค

- การสร้างความลำบากแก่ตน ดำเนินชีวิตอย่างเลื่อนลอย เช่น บำเพ็ญตบะการทรมานตน คอยพึ่งอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น ซึ่งการดำเนินชีวิตแบบที่ก่อความทุกข์ให้ตนเหนื่อยแรงกาย แรงสมอง แรงความคิด รวมเรียกว่า อัตตกิลมถานุโยค

ดังนั้น เพื่อละเว้นห่างจากการปฏิบัติทางสุดเหล่านี้ ต้องใช้ทางสายกลาง ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา โดยมีหลักปฏิบัติเป็นองค์ประกอบ 8 ประการ เรียกว่า มรรคมีองค์แปด

2. อริยสัจสี่ คือ ความจริง 4 ประการเกี่ยวกับทุกข์ ได้แก่ การมีอยู่ของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และ หนทางไปสู่ความดับทุกข์ ความจริงเหล่านี้เรียกว่า อริยสัจ สี่ ประกอบด้วยทุกข์ คือ การมีอยู่ของทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ และตายล้วนเป็นทุกข์ ความเศร้าโศก ความโกรธ ความอิจฉาริษยา ความวิตกกังวล ความกลัวและความผิดหวังล้วนเป็นทุกข์ การพลัดพรากจากของที่รักก็เป็นทุกข์ ความเกลียดก็เป็นทุกข์ ความอยาก ความยึดมั่นถือมั่น ความยึดติดในขันธ์ทั้ง 5 ล้วนเป็นทุกข์สมุทัย คือ เหตุแห่งทุกข์ เพราะอวิชชา ผู้คนจึงไม่สามารถเห็นความจริงของชีวิต พวกเขาตกอยู่ในเปลวเพลิงแห่งตัณหา ความโกรธ ความอิจฉาริษยา ความเศร้าโศก ความวิตกกังวล ความกลัว และความผิดหวัง นิโรธ คือ ความดับทุกข์ การเข้าใจความจริงของชีวิตนำไปสู่การดับความเศร้า โศกทั้งมวล อันยังให้เกิดความสงบและความเบิกบาน มรรค คือ หนทางนำไปสู่ความดับทุกข์ อันได้แก่ อริยมรรค 8 ซึ่งได้รับการหล่อเลี้ยงด้วยการดำรงชีวิตอย่างมีสติความมีสตินำไปสู่สมาธิและปัญญาซึ่งจะปลดปล่อยให้พ้นจากความทุกข์และความโศกเศร้าทั้งมวลอันจะนำไปสู่ความศานติและความเบิกบาน

รายละเอียดของมรรคมีองค์ 8 หรือ อัฏฐังคิกมรรค (เรียกเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค แปลว่า “ทางมีองค์ 8 ประการ อันประเสริฐ” — the noble Eightfold Path); องค์ 8 ของมรรค (มัคคังคะ — factors or constituents of the Path) มีดังนี้

1. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้อริยสัจจ์ 4 หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท — Right View; Right Understanding)

2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัป อพยาบาทสังกัป อวิหิงสาสังกัป — Right Thought) ดู [69] กุศลวิตก 3

3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจริต 4 — Right Speech)

4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต 3 — Right Action)

5. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ — Right Livelihood)

6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมัปปธาน 4 — Right Effort)

7. สัมมาสติ (ระลึกชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 — Right Mindfulness)

8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน 4 — Right Concentration) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ ปยุตฺโต), (2550)

ในปัจจุบันได้มีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้ความหมายหลักการคำสอนทางพุทธศาสนาไว้ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2553) ได้กล่าวว่า จริยธรรมทางพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมคือความประพฤติธรรมคือการดำเนินชีวิตหลักความประพฤติหลักการดำเนินชีวิต 1) ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติศีลธรรมหรือกฎศีลธรรม 2) จริยหรือจริยธรรมอันประเสริฐเรียกว่าพรหมจริย พรหมจริยาทำและพรหมจรรย์แปลว่าความประพฤติอันประเสริฐหรือการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ หมายถึงมรรคมีองค์ 8 หรือศีลสมาธิปัญญา

ไสว มาลาทอง (2542) จริยธรรม หรือ จริยศาสตร์ เป็นหนึ่งในวิชาหลักของวิชาปรัชญา ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับความดีงามทางสังคมมนุษย์ จำแนกแยกแยะว่าสิ่งไหนถูกและสิ่งไหนผิด หากจะอธิบายอย่างง่ายๆ แล้ว จริยธรรม หมายถึง การแยกสิ่งถูกจากผิด ดีจากเลว มาจากคำ 2 คำคือ จริย กับ ธรรม ซึ่งแปลตามศัพท์ คือ จริยะ แปลว่า ความประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติ คำว่า ธรรม แปลว่า คุณความดี คำสั่งสอนในศาสนา หลักปฏิบัติในทางศาสนา ความจริง ความยุติธรรม ความถูกต้อง กฎเกณฑ์ เมื่อเอาคำ จริยะ มาต่อกับคำว่า ธรรม เป็นจริยธรรม แปลเอาความหมายว่า กฎเกณฑ์แห่งความประพฤติ หรือหลักความจริงที่เป็นแนวทางแห่งความประพฤติปฏิบัติ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542) ความหมายตามพจนานุกรมในภาษาไทย จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติ ศีลธรรมอันดี ตามธรรมเนียมยุโรป อาจเรียก จริยธรรมว่า

Moral philosophy (หลักจริยธรรม) จริยธรรม น. ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม

วศิน อินทสระ (2544) ได้ให้ความหมายของจริยศาสตร์ไว้ว่า จริยศาสตร์เป็นวิชาที่ว่าด้วยความถูกความผิด ความดี ความชั่ว และการวิเคราะห์ถึงความดีอันเป็นจุดหมายสูงสุด ความดีตามอุดมคติ ไม่ใช่ความดีที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเห็นว่าดี และ วศิน อินทสระ (2541) กล่าวว่าพุทธจริยศาสตร์นั้นเป็นหลักเกณฑ์ทางจริยธรรม ซึ่งท่านผู้รู้มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้ทรงวางไว้ เพื่อเป็นมาตรฐานความประพฤติของมนุษย์ ตั้งแต่พื้นฐานเบื้องต้น ท่ามกลางและระดับสูง เพื่อให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอันดีงามตามอุดมคติเท่าที่มนุษย์จะขึ้นให้ถึงได้ ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มีสติปัญญา มีความสุขอันสมบูรณ์ที่สุด เพราะจริยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยอุดมคติของชีวิต หรือความดีอันสูงสุด (Supreme good) เพื่อขึ้นให้ถึงความดีงามอันสูงสุดนั้น จะต้องมีปฏิปทา (path way method) สำหรับดำเนิน คือเป็นการสร้างเหตุบรรลุผล ถ้าต้องการผลอันสูงสุดก็ต้องสร้างเหตุให้สมควรกัน พุทธเป็นกัมวาทะกิริยวาทะ

พระมหาสาคร ศรีดี (2560) กล่าวว่า คำว่า "จริยธรรม" นั้นมีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่าน ซึ่งสรุปได้ดังนี้ คือ จริยธรรม หมายถึง แนวทางในการประพฤติตนที่ดีงามเหมาะสม เพื่อให้สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เป็นความหมายที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา มังคลัตถทีปนี ภาค 2 ฉบับบาลี, (2536) ดังคำว่า "ธมฺมสฺส จริยา ธมมา วา อนเปตา จริยา ธมฺมจริยา" แปลว่า "ความประพฤติที่เหมาะสม หรือความประพฤติที่ไม่ปราศจากธรรม เรียกว่า ธรรมจริยา" เมื่อกล่าวในแง่ของพุทธศาสนา เรียกว่า พุทธจริยธรรม ตามทรรศนะของพุทธศาสนา พุทธจริยธรรมนั้นนอกจากจะเป็นหลักของการดำเนินชีวิตแล้ว ยังเป็นวิธีการแก้ปัญหาด้วย

แสง จันทร์งาม (2542) คำสอนพุทธศาสนาในระดับจริยธรรมเป็นคำสอนที่ว่าด้วยความดีและความชั่ว ความถูกต้องความผิดความควรและไม่ควรว่า สำหรับตัดสินคุณค่าทางจริยธรรม และว่าด้วยการปฏิบัติเกี่ยวกับคุณค่าทางจริยธรรม คำสอนระดับจริยธรรมมุ่งผลทางสังคมโดยมุ่งผลต่อส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว การกระทำบางอย่างเป็นผลดีต่อส่วนรวม แต่อาจเป็นผลเสียในส่วนตัวก็ได้ เช่น การช่วยเหลือผู้อื่นเราจะต้องสูญเสียทรัพย์กำลังและเวลาโดยที่ไม่ได้สิ่งใดตอบแทน บางทีอาจจะได้ความภูมิใจนิดหน่อยที่ตนได้ช่วยเขา บางทีอาจจะได้รับการช่วยเหลือตอบแทนจากเขามาในเวลาต่อมาแต่ก็ไม่แน่ บางทีก็ไม่ได้อะไรตอบแทนการต่อสู้ข้าศึกเพื่อป้องกันเอกราชของชาติคนอาจจะต้องสูญเสียสิ่งที่มีค่าที่สุดในชีวิตนั่นก็คือชีวิตฉันเองเพื่อรักษาส่วนรวมให้คงอยู่ คำสอนระดับจริยธรรมมุ่งให้เกิดผลในชาตินี้มากกว่าชาติหน้าในโลกนี้มากกว่าในโลกหน้า ดังนั้นจึงเน้นการช่วยเหลือกันระหว่างมนุษย์ในสังคมเดียวกัน งดเว้นจากการเบียดเบียนกัน เน้นการทำหน้าที่ให้บริบูรณ์ เน้นการพัฒนาคุณธรรมที่จะก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมและการกำจัดคุณภาพจิตฝ่ายต่ำ อธรรมที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนในสังคม

บุญกิริยาวัตถุ 3 หมายถึง การทำบุญ หรือ การทำความดี ซึ่งมีหลักการ 3 ประการ คือ 1. การให้ทาน 2. การรักษาศีล 3. การเจริญภาวนา ได้มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายและอธิบายหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ไว้ ดังปรากฏรายละเอียดดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ ปยุตฺโต) (2550) ได้ให้ความหมายของหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ไว้ว่า บุญกิริยาวัตถุ 3 หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี ทางทำดี ประกอบด้วย

1. ทานมัย (ทำบุญด้วยการให้เป็นสิ่งของ)

2. สีลมัย (ทำบุญด้วยการรักษาศีล) หรือ ประพฤติดีมีระเบียบวินัย

3. ภาวนามัย (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา) คือการฝึกอบรมจิตใจ เจริญปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (2550) ได้อธิบายหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เป็นหลักธรรมที่ประกอบด้วย 1) ทานมัย (การให้ทาน) คือ การให้ การเผื่อแผ่แบ่งปัน เพื่อช่วยเหลือกัน ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสังคม ประกอบด้วย 1. อามิสทาน การให้สิ่งของ 2. ธรรมทาน การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน 2) สีลมัย (การรักษาศีล) คือ ความมีระเบียบในการดำเนินชีวิตและในการอยู่ร่วมกับสังคม ได้แก่ ความมีวินัยและการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์กติกาในการอยู่ร่วมกันเพื่อความสุขในชีวิตและสังคม ศีลมีหลายระดับจัดไว้ให้เหมาะกับสภาพชีวิตในการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายของตน สำหรับประชาชนพึงรักษาศีล 5 เป็นกฎเกณฑ์พื้นฐานในสังคม เพื่อให้คนอยู่ร่วมกันด้วยดี ไม่เบียดเบียนทำร้าย ละเมิดชีวิตและร่างกาย ไม่ละเมิดต่อกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ไม่ประพฤติผิดเกี่ยวกับเพศ ไม่ใช้วาจาหลอกลวงกันและไม่ทำให้สูญเสียสติสัมปชัญญะด้วยการเสพสิ่งที่ทำให้เกิดความประมาท 3) ภาวนามัย (การเจริญภาวนา) คือ การฝึกอบรมจิตใจ หรือ การทำให้เป็นให้มีขึ้น และพัฒนาให้งอกงามสมบูรณ์ มี 2 ประการ คือ (1) จิตตภาวนา หรือ สมถภาวนาเป็นการพัฒนาจิตความมีใจแน่วแน่มุ่งที่สมาธิหรือความสงบ (2) ปัญญาภาวนา หรือ วิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญวิปัสสนา มุ่งให้เกิดปัญญาเข้าใจ ความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงของชีวิต

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) (2553) ได้ให้ความหมายของ บุญกิริยาวัตถุ 3 ไว้ว่า หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำบุญได้แก่ 1. ทานมัยให้ปันสิ่งของ 2. สีลมัย รักษาศีล ประพฤติธรรม และ 3. ภาวนามัย เจริญภาวนา ให้สุขสงบและสว่างใจ และได้อธิบายบุญกิริยาวัตถุ 3 ประกอบด้วย หลักธรรม 3 ประการ คือ

1. การให้ทาน ได้แก่ การสละทรัพย์สินสิ่งของของตนให้บุคคลอื่น โดยมุ่งหวังให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์และความสุข ด้วยความมีเมตตาจิต มี 2 ประการ คือ

1.1 วัตถุทาน วัตถุทานที่ให้ต้องบริสุทธิ์ ให้ด้วยความเมตตา ไม่หวังสิ่งใดตอบแทนทั้งก่อนให้ขณะให้ และหลังจากให้แล้ว ผู้รับต้องเป็นผู้ที่มีศีลธรรม หรือ เป็นคนดี

1.2 ธรรมทาน เป็นการให้ทานที่ได้บุญมากที่สุด ได้แก่

1.2.1 ธรรมทาน เป็นการให้ความรู้กับผู้อื่นให้รู้และเข้าใจ หรือ ถ้ารู้แล้วให้รู้มากยิ่งขึ้น

1.2.2 อภัยทาน เป็นการลดโทสะกิเลส เสียสละได้ซึ่งความพยาบาท ให้อภัยกับผู้อื่นด้วยเมตตา

2. การรักษาศีล เป็นการเพียรพยายามเพื่อระงับโทษทางกายและวาจา ตามเพศและฐานะ ศีลมีหลายระดับ ผู้ที่ได้ชื่อว่า มนุษย์ ต้องรักษาศีล 5 จัดว่าเป็นมนุษยธรรม ดังนี้

2.1 การไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

2.2 การไม่ถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นที่เจ้าของมิได้เต็มใจให้

2.3 การไม่ล่วงประเวณีในคู่ครอง หรือ คนในปกครองของผู้อื่น

2.4 การไม่กล่าวมุสา

2.5 การไม่ดื่มสุราเมรัย เครื่องหมักดองของมึนเมา

3. การเจริญภาวนา เป็นการสร้างบุญบารมีที่สูงที่สุด และยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนา มี 2 ประการ คือ

3.1 สมถภาวนา (การทำสมาธิ) ได้แก่การทำจิตให้เป็นสมาธิ ไม่ฟุ้งซ่าน ซึ่งมีวิธีเจริญภาวนาถึง 40 ประการ เรียกว่า กรรมฐาน ผู้ที่จะฝึกสามารถเลือกได้ตามอุปนิสัยแต่ต้องเป็นผู้รักษาศีลให้ครบถ้วน ตามเพศ หากเป็นฆราวาส ต้องรักษา ศีล 5 เป็นอย่างน้อย

3.2 วิปัสสนาภาวนา (การเจริญปัญญา ได้แก่ การพัฒนาจิตให้เกิดปัญญา เมื่อจิตตั้งมั่นในสมาธิจนมีกำลังดี ก็จะเป็นจิตที่ใคร่ครวญ หาเหตุและผล ในสภาวธรรมทั้งหลายว่าล้วนเป็นอนิจจังความไม่เที่ยง เป็นทุกขัง สภาพที่ทนอยู่อย่างเดิมไม่ได้ และอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่สิ่งของ

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) (2546) ได้ให้ความหมายของบุญกิริยาวัตถุ 3 ไว้ว่าบุญกิริยาวัตถุ 3 แปลว่า วัตถุเป็นที่ตั้งของการทำบุญ หรือ หลักแห่งการบำเพ็ญบุญ มี 3 ประการ คือ

1. ทานมัย บุญเกิดจากการให้ทาน ทาน หมายถึง การให้ การเสียสละ ละความตระหนี่ มี 3 ประเภท คือ 1) อามิสทาน หรือ วัตถุทาน การให้วัตถุสิ่งของ 2) ธรรมทาน การให้พระธรรมคำสอน และ 3) อภัยทาน การให้อภัยแก่ผู้อื่นหรือสัตว์อื่น

2. สีลมัย บุญเกิดจากการรักษาศีล ศีล หมายถึง การรักษากาย และวาจา ให้เรียบร้อยศีลมีหลายประเภท คือ ศีล 5 หรือ ศีลกรรมบถ สำหรับคนทั่วไป ศีล 8 หรือ อุโบสถศีลสำหรับอุบาสก อุบาสิกา ศีล 10 สำหรับสามเณร และศีล 227 หรือ ปาริสุทธิศีล 4 สำหรับพระภิกษุการรักษาศีล ต้องเจตนาจึงจะเป็นศีลได้ ถ้าไม่เจตนาจะงดเว้น หรือ รักษาศีลแล้วไม่ฆ่าสัตว์ หรือ ไม่ลักทรัพย์ ก็ไม่มีศีล แต่หากมีโอกาสฆ่าสัตว์ก็ไม่ฆ่า มีโอกาสลักทรัพย์ก็จะไม่หยิบฉวยเด็ดขาด จึงจัดว่ามีศีลเป็นต้นการรักษาศีล มีอานิสงส์เป็นอันมาก เช่น เป็นที่รักเคารพของคนทั้งหลาย อยู่ในสังคมอย่างเป็นสุข ทำให้เป็นคนสง่างาม มีผิวพรรณงามผ่องใสกล่าวโดยสรุป คือ จะไปสู่สุคติ จะได้โภคทรัพย์สมบัติ และจะดับทุกข์ความเดือดร้อนจนเข้าสู่พระนิพพาน

3. ภาวนามัย บุญเกิดจากการเจริญภาวนา ภาวนา หมายถึง การอบรมจิต หรือการพัฒนาจิตให้สะอาด สงบ สว่าง ภาวนา มี 2 ประการ คือ 1) สมถภาวนา การทำใจให้สงบ เป็นหลักธรรมขั้นสมาธิ และ 2) วิปัสสนาภาวนา การทำใจให้รู้แจ้งเห็นจริงจนตัดกิเลสได้หมด เป็นหลักธรรมขั้นปัญญา

สมทรง ปุญญฤทธิ์ (2544) ได้ให้ความหมายของบุญกิริยาวัตถุ 3 ไว้ว่า บุญกิริยาวัตถุ หมายถึง ทาน ศีล ภาวนา เป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์ ผู้ที่เป็นคนต้องฝึกอบรมตนด้วยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา และอธิบายถึงบุญกิริยาวัตถุ 3 อันประกอบด้วยหลักธรรม 3 ประการ คือ

1. ทาน แปลว่า การให้ เป็นเครื่องแสดงถึงน้ำใจมนุษย์ที่มีจิตใจสูง มีเมตตาต่อเพื่อน มนุษย์และสัตว์ มี 3 ประการ คือ 1) วัตถุทาน คือ การให้สิ่งของ ทรัพย์สินเงินทองแก่คนทั่วไป ในทางพระพุทธ ศาสนา ได้แก่ การตักบาตร การทอดกฐิน การถวายปัจจัยแด่พระสงฆ์ เป็นต้น 2) ธรรมทาน คือ การให้วิชาความรู้ วิธีทำมาหาเลี้ยงชีพ เป็นต้น และ 3) อภัยทาน คือ การให้อภัยแก่ผู้ที่ทำผิดพลาดล่วงเกิน

2. ศีล แปลว่า ปกติ หมายถึง การรักษาความปกติทางกาย วาจา ไว้ได้ มีหลาย ประเภท ได้แก่ ศีล 5 คือ ศีลของคนทั่วไป ศีล 8 หรือ อุโบสถศีล คือศีลของอุบาสกสุบาสิกา ศีล 10 คือ ศีลของสามเณร ศีล 227 คือศีลของพระภิกษุและศีล 311 คือศีลของภิกษุณี

3. ภาวนา คือ การอบรมใจให้ฉลาดเที่ยงตรงต่อเหตุผลอรรถธรรม จิตใจสงบ การภาวนาบางทีเรียกว่า กรรมฐาน มี 2 ระดับ คือ สมถภาวนา (สมถกรรมฐาน) คือ การฝึกจิตให้สงบ มีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว วิปัสสนาภาวนา (วิปัสสนากรรมฐาน) คือ การฝึกจิตให้สงบนิ่ง จนพิจารณาเห็นอนัตตาในสรรพสิ่งทั้งหลาย

พุทธทาสภิกขุ (2543) ได้ให้ความหมายและอธิบายถึงบุญกิริยาวัตถุ ไว้ว่า บุญกิริยาวัตถุ แปลว่า ที่ตั้งแห่งการกระทำซึ่งบุญ หมายถึง สิ่งที่พึงปรารถนาของบุคคลผู้ประสงค์จะชำระบาปอกุศล โดยประการทั้งปวง จำแนกเป็น 3 ประการ คือ

1. ทานมัย บุญสำเร็จจากทาน ทาน แปลว่า การให้ เป็นการบริจาคสิ่งของที่มีค่าหรือ ของรักหวงแหน ให้ออกไปจากความเป็นกรรมสิทธิ์ของตน เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เพื่อคลายความตระหนี่ รวมไปถึงการให้ความรู้ การให้ส่วนบุญ และการให้อภัยโทษ

2. ศีลมัย บุญสำเร็จจากศีล ศีล แปลว่า ปกติ หมายถึง การปฏิบัติที่เป็นการควบคุมกาย วาจา ให้บริสุทธิ์ หรือ ให้สงบ ปราศจากโทษที่จะเกิดขึ้นทั้งกาย และทางวาจา รวมไปถึงการเลี้ยงชีพชอบ ความมีมารยาทดี ความละอายบาปกลัวบาป

3. ภาวนามัย บุญสำเร็จจากภาวนา ภาวนา แปลว่า การทำให้เจริญ หมายถึง การกระทำทางใจเพื่อให้ใจสงบ หรือ บริสุทธิ์ ขั้นสมาธิ แล้วกระทำต่อจนกระทั่งเกิดปัญญา รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เกิดความบริสุทธิ์สูงสุด เพราะหมดจากกิเลส มี 2 ระดับ คือ 1) สมถภาวนา คือ การกระทำจิตให้เข้มแข็งเป็นอารมณ์เดียว หรือ มีความมุ่งหมายเพื่อการรอบรู้อะไรยิ่งขึ้น ด้วยความมีสติ ปิติ วิริยะ

อุเบกขา เป็นต้น และ 2) วิปัสสนาภาวนา คือ การกระทำจิตให้ขยายขึ้นจากการมีอารมณ์เดียว เพื่อให้เกิดปัญญาเข้าใจรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง สัมมาทิฏฐิ จนเกิดความบริสุทธิ์สูงสุด หมดกิเลส

สมทรง ปุญญฤทธิ์ (2544) ได้ให้ความหมายของบุญกิริยาวัตถุไว้ว่า เป็นคุณงามความดี เป็นพื้นฐานเป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่อจรัญ ฐิตธมฺโม), (มปป) ได้จำกัดนิยามคำว่าบุญไว้ว่า ความสุข การบำเพ็ญบุญคือการสะสมหน่วยกิตในชีวิตของตนเอง เพื่อให้ชีวิตมีความสุข นอกจากนี้ได้ให้ความหมายเพิ่มเติมอีกว่าบุญแปลว่าสิ่งที่ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ มี 3 ความหมายคือ ในแง่ภาวะได้แก่คุณธรรมที่ชำระล้างกิเลส ในแง่เหตุได้แก่ การทำคุณความดี ในแง่ผลได้แก่ความสุข โดยท่านจำแนกว่าทานเป็นกุศลอันดับหนึ่ง ศีลเป็นบุญอันดับสอง ส่วนภาวนาเป็นบุญอันดับสูงสุด

ดังนั้น หลักคำสอนที่สำคัญของนิกายเถรวาท กล่าวคือ การสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ลักษณะที่สำคัญประการหนึ่ง ก็คือพระอัจฉริยภาพด้านพระปัญญาคุณและพระมหากรุณาธิคุณของพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า และด้วยความโดดเด่นของการนำเสนอธรรมอย่างแจ่มแจ้ง ไม่ง่ายและไม่ยากเกินไปที่ผู้ฟังเมื่อฟังแล้วที่สามารถเข้าใจได้ เข้าความงามในเบื้องต้น ในท่ามกลางและความงามในที่สุด และความโดเด่นของการสอนของพระพุทธเจ้าในการแสดงธรรมโปรดคนที่ยังไม่มีศรัทธาและการสั่งสอนให้มีสติปัญญาแก่ผู้มีศรัทธา ทรงมีกุศโลบายเพื่อฝึกให้ผู้ถูกฝึกสามารถเข้าถึงได้อย่างคาดไม่ถึง นุ่มนวล จริงจัง รวมทั้งสั่งสอนวิธีต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นและก่อให้เกิดกัลยาณมิตร อันแสดงถึงภาพแห่งพระมหากรุณาอันยอดเยี่ยม ด้วยความอุดมและความเจริญสูงสุดในกุศลธรรมครั้งพุทธกาล ความทั้งความแตกต่างระหว่างวรรณะ ฐานะ ความเชื่อ การศึกษา ให้มีความคิดเห็นต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงใช้ความสามารถในการสมานความแตกต่างกันด้วยการยึดหลักธรรมและวินัยเป็นสำคัญ พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณและพระปัญญาธิคุณ เพราะพระพุทธองค์สามารถแสดงธรรมแก่ผู้คนทุกระดับ ด้วยความหลากหลายของหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง เพื่อระดับจิตของผู้ได้สดับรับฟังทั้งคนที่ตกทุกข์ยากไร้ ทั้งคนเสียสติ และคนที่มีสติพร้อมเพื่อนำสู่ไปปฏิบัติจนเกิดมรรคผล และด้วยความหลากหลายของผู้ฟังที่มีหลายระดับ เช่นเดียวกันจนมีการขอเข้าถึงพระองค์ว่าเป็นสรณะ ขอถึงพระรัตนตรัย และขอบรรพชา อุปสมบท พระพุทธองค์สามารถกำจัดช่องว่างและความแตกต่างด้วยสัจธรรม ด้วยการไม่ก่อให้เกิดระบบวรรณะ และในที่สุดพระพุทธองค์ทรงปรารถนาให้พรหมจรรย์ อันจะก่อให้เกิดความเจริญของพระพุทธศาสนาต่อไป ประยงค์ อ่อนตา (2561) มีหลักการคำสอนที่สำคัญจากหนังสือของอาจารย์วศิน อินทสระ ดังนี้

หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับอริยสัจสี่ โดยเน้นถึงการมีอยู่ของความทุกข์ สาเหตุ ความเป็นไปได้ในการยุติความทุกข์ และหนทางสู่การตรัสรู้ผ่านการปฏิบัติธรรม เช่น การทำสมาธิและการประพฤติธรรม ต่อไปนี้คือรายละเอียดเพิ่มเติม

1. อริยสัจสี่ ประกอบด้วย 1) อริยสัจแห่งความทุกข์ (ทุกข์) ชีวิตนั้นเต็มไปด้วยความทุกข์ ความไม่พอใจ และความไม่เที่ยงแท้ 2) อริยสัจแห่งต้นตอแห่งความทุกข์ (สมุทัย) ความทุกข์เกิดจากความยึดติด ความอยากและความไม่รู้ โดยเฉพาะความยึดติดในความรู้สึกผิด ๆ ของตนเอง 3) อริยสัจแห่งการสิ้นไปของความทุกข์ (นิโรธ) ความทุกข์สามารถเอาชนะและดับได้ด้วยการดับไปของความอยากและความยึดติด 4) อริยสัจแห่งหนทางสู่การสิ้นไปของความทุกข์ (มรรค) หนทางสู่การตรัสรู้และการสิ้นสุดของความทุกข์คืออริยมรรคมีองค์ 8

2. มรรคมีองค์ 8 ประกอบด้วย 1) ความเข้าใจถูกต้อง เข้าใจอริยสัจ 4 และธรรมชาติของความเป็นจริง 2) ความคิดถูกต้อง ปลูกฝังความคิดเชิงบวกและเป็นประโยชน์ 3) การพูดถูกต้อง พูดความจริง มีเมตตา และสร้างสรรค์ 4) การกระทำถูกต้อง กระทำอย่างมีจริยธรรมและมีเมตตา หลีกเลี่ยงการกระทำที่เป็นอันตราย 5) การเลี้ยงชีพถูกต้อง หาเลี้ยงชีพด้วยวิธีที่ไม่ก่อให้เกิดอันตราย 6) ความพยายามถูกต้อง ปลูกฝังสภาวะจิตที่เป็นบวกและหลีกเลี่ยงสภาวะจิตที่เป็นลบ 7) การมีสติถูกต้อง มีสติสัมปชัญญะและตระหนักรู้ถึงความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตน และ 8) สมาธิถูกต้อง พัฒนาความสามารถในการจดจ่อจิตใจผ่านการทำสมาธิ

3. แนวคิดสำคัญอื่นๆ ประกอบด้วย 1) กรรม การกระทำมีผลตามมา และการกระทำของเรากำหนดประสบการณ์ในอนาคตของเรา 2) นิพพาน สภาวะแห่งการหลุดพ้นจากความทุกข์และวัฏจักรแห่งการเกิดใหม่ หรือการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ซึ่งบรรลุได้จากการตรัสรู้ 3) การพึ่งพาอาศัยกัน ทุกสิ่งทุกอย่างเชื่อมโยงกันและดำรงอยู่ในสภาวะของการพึ่งพาอาศัยกัน 4) ศีล 5 หลักปฏิบัติทางจริยธรรมพื้นฐานสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมชาวพุทธ กล่าวคือ (1) งดเว้นการฆ่าชีวิต (2) งดเว้นการลักทรัพย์ (3) งดเว้นการประพฤติผิดในกาม (4) งดเว้นการพูดเท็จ และ (5) งดเว้นการดื่มสุรา

สรุปได้ว่า บุญกิริยาวัตถุ 3 เป็นหลักแห่งการทำความดีสั่งสมความดี หรือหลักแห่งการทำความดีที่พุทธศาสนิกชน พึงนำมาใช้ในวิถีชีวิต ประกอบด้วย 1) การให้ทาน ได้แก่ อามิสทาน ธรรมทานและอภัยทาน เป็นการทำบุญ หรือ ทำความดี ที่สามารถลดความตระหนี่ หรือ เห็นแก่ตัวลงได้ด้วยการเสียสละแบ่งปัน เกื้อกูล ผู้อื่นด้วยความเมตตา และพัฒนาขึ้นเป็น 2) การรักษาศีลเป็นการประพฤติตนให้เรียบร้อยทางกาย วาจา ด้วยการปฏิบัติตามศีล 5 ข้อ ให้เป็นวิถีชีวิตเมื่อรักษาศีลให้สมบูรณ์แล้ว ก็ทำความดีขั้นที่ และ 3) การเจริญภาวนา เป็นการพัฒนาตนเองด้วยการฝึกจิตใจให้อยู่ด้วยการมีสติ มีสมาธิ มีสัมปชัญญะ มีความเพียร รู้จักคิดพิจารณารู้จักผิดชอบชั่วดี

3.3 กำเนิดและพัฒนาการนิกายมหายาน

มหายาน (Mahāyāna) เป็นนิกายที่มีการขยายแนวคิดของพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงบุคคลทั่วไปมากขึ้น มหายานเน้นแนวคิดของพระโพธิสัตว์และความเมตตา แนวคิดสำคัญของมหายานได้แก่: แนวทางของพระโพธิสัตว์ (Bodhisattva Path) ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในหลายภพภูมิ

พระสูตรมหายาน เช่น สุขาวดีวยูหสูตร และปรัชญาปารมิตาสูตร มหายานแพร่หลายในประเทศจีน ญี่ปุ่น เกาหลี และเวียดนาม (Williams, 2009)

คำสอนในพระพุทธศาสนาของทั้งสองนิกายคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท (หินยาน) ยึดมั่นอยู่ในธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตามแบบเดิมตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนา ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ยกพระธรรมวินัยไว้ในฐานะอันสูงส่งและศักดิสิทธิ์ แม้พระไตรปิฎกก็ไม่เปลี่ยนแปลง คงรักษาของเดิมซึ่งเป็นภาษามคธเอาไว้เป็นหลักเป็นธรรมนูญของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ใครจะแปลเป็นภาษาอะไรก็แปลไป แต่ไม่ทิ้งของเดิมคงรักษาของเดิมภาษามคธเป็นหลัก คำสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นพวกก้าวหน้าและเปลี่ยนแปลง มองพระพุทธพจน์ในแง่ปรัชญา วิพากษ์วิจารณ์ความหมายพระพุทธพจน์ไปในแง่ต่าง ๆ ตามความคิดของบุคคลแต่ละบุคคล ปรับปรุงธรรมวินัยไปตามกาลเทศะ เพื่อความเหมาะสมแก่ประชาชนและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาจีน แล้วใช้ต้นฉบับนั้นเป็นหลักบ่อเกิดของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือหินยาน เป็นนิกายที่เก่าแก่ที่สุดในพระพุทธศาสนาและได้รับการเคารพนับถือมากในเอเชียตะวันตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ไทย ลาว พม่า และกัมพูชา เป็นนิกายที่ได้รับความเคารพน้อยมากในประเทศจีน เวียดนาม สำหรับประเทศไทยนิกายเถรวาทได้รับการเคารพนับถือเป็นอันมากถึง 94 % แต่ถรวาทในประเทศไทยยังได้แบ่งเป็นนิกายย่อยอีก 2 นิกายคือ มหานิกาย และ ธรรมยุตินิกาย

มหายานได้รับการเคารพนับถือ อยู่ประเทศแถบตอนเหนือของอินเดีย เนปาล จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม มองโกเลีย ไปจนถึงบางส่วนของรัสเซีย ที่มีผู้นับถือมากในประเทศแถบเหนือจึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า อุตตรนิกายปัจจุบันพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ของโลกเป็นผู้นับถือนิกายมหายาน จำเดิมแต่ศตวรรษที่ 6 เป็นต้นมา ความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงได้เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนา คือ การอุบัติแห่งนิกายมหายานอันเป็นนิกายสำคัญคู่กับเถรวาทจากอดีตกาลถึงปัจจุบัน มูลเหตุให้เกิดนิกายมหายานขึ้นมานั้นมีหลายกรณีด้วยกัน ดังนี้

1. ศาสนาพราหมณ์ ได้มีการปฏิรูปตัวเองขนาดใหญ่ เพราะมีฐานะตกต่ำกว่าพระพุทธศาสนามานาน ความคิดที่จะเอาชนะพระพุทธศาสนาจึงเกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงในศาสนาพราหมณ์นั้นทำหลายด้านที่กระทบกระเทือนต่อพระพุทธศาสนา คือ “นำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเข้าไปบรรจุในตอนท้ายของพระเวท สร้างพระเจ้าสำคัญขึ้น 3 องค์ เลียนแบบพระรัตนตรัย คือ พระพรหมผู้สร้าง พระศิวะ ผู้ทำลาย พระนารายณ์ ผู้ธำรงรักษา เรียกว่า ตรีมูรติ และให้พระนารายณ์ผู้มีหน้าที่ธำรงรักษาโลก อวตารลงมาช่วยโลกเมื่อเกิดยุคเข็ญ โดยการนำเอาพระพุทธเจ้าเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ เรียกว่า พุทธวตาร แต่อธิบายในทางเสียหายกว่าเนื่องจากมีแทตย์คืออสูรพวกหนึ่งบำเพ็ญตบะไปเกิดบนในสวรรค์กันมากพระนารายณ์จึงอวตารลงมาเพื่อสอนให้คนทั้งหลาย

และพวกแทตย์ไม่ให้ไปเกิดบนสวรรค์ ทั้งนี้เพื่อที่จะกลืนพระพุทธศาสนา และให้คนทั้งหลายเห็นว่าคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นอสูร คือพวกแทตย์เท่านั้น ไม่อาจสู้คำสอนของพราหมณ์ได้” เนื่องจากพระเวท มีคนศึกษาเรียนรู้กันได้น้อย พวกพราหมณ์จึงสร้างคัมภีร์ประเภทที่เรียกว่า ปุราณะขึ้นเพื่อให้ตนทั่วไปได้ศึกษาในคัมภีร์เหล่านั้น ในยุคปุราณะนี้ คัมภีร์ที่เด่นดังมากคือรามายณะ ของ ฤษีวาลมิกี และ มหาภารตยุทธ ซึ่งมีจุดเด่นอยู่ที่ ภควัตตีตา ของท่านกฤษณะปายวาสตัวเอกในเรื่องทั้ง 2 นี้ คือพระรามและพระกฤษณะ พราหมณ์บอกว่าเป็นอวตารของพราหมณ์ความเปลี่ยนแปลงของพราหมณ์ในคราวนี้ ได้สร้างความสนใจให้เกิดขึ้นแก่คนเป็นอันมาก ทำให้ชาวพุทธโดยเฉพาะที่เป็นฆราวาสเกิดความคิดตื่นตัวที่จะตอบโต้ศาสนาพราหมณ์ และแสวงหาพวกโดยถือปริมาณสำคัญกว่าคุณภาพ ลัทธิธรรมเนียม พิธีกรรม ความเชื่อถือ ต่าง ๆ ที่ไม่เคยปรากฏในพระพุทธศาสนาจึงเกิดขึ้น เพื่อเป็นอุบายวิธีที่จะดึงคนทั้งหลายให้มานับถือพระพุทธศาสนา โดยแสดงให้เขาเห็นว่ามีอะไรที่มีอยู่ในศาสนาพราหมณ์ ในพระพุทธศาสนาก็มี และดีกว่าเสียด้วยบางอย่างในศาสนาพราหมณ์ไม่มีแต่พระพุทธศาสนากลับมีสิ่งเหล่านั้น

2. นิกายมหายาน เกิดจากนิกายมหาสังฆิกะ เพราะนิกายนี้มีความศรัทธาในพระพุทธเจ้าสูงมาก พระพุทธเจ้าในความรู้สึกของมหาสังฆิกวาท มีฐานะเป็นเทพเจ้ามากกว่าจะเป็นมนุษย์ ความเชื่อของมหาสังฆิกะมีว่า ทั้งนักบวช ฆราวาส และแม้แต่สัตว์ดิรัจฉาน อาจเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทั้งนั้นหากบำเพ็ญบารมี 6 ประการ คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปรัชญา ซึ่งเป็นแนวเดียวกับมหายานที่เน้นหนักไปในทางที่จะให้คนเป็นพระโพธิสัตว์ ทำหน้าที่ช่วยสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากความทุกข์โดยขอหลุดพ้นเองเป็นคนสุดท้าย จึงได้เรียกตนเองว่ามหายาน แปลว่า ยานใหญ่ที่อาจขนสัตว์ข้ามสังสารวัฏได้มาก

3. เกิดจากอิทธิพลของวัฒนาธรรมต่างชาติ หลังพุทธปรินิพานมีชาติต่าง ๆ ไหลบ่าเข้าไปในชมพูทวีปมาก เช่น สกะ กรีก ง้วยสีปาร์เตียน เป็นต้น แต่ละชาติที่เข้าไปได้มีการแลกเปลี่ยนแปลงนำเอาระบบความคิดวัฒนธรรมต่าง ๆ มาผสมผสานกัน เพื่อแสวงหาพวก อย่างไรก็ตาม สาเหตุทั้ง 3 ยังคงเป็นสาเหตุภายนอกอยู่นั่นเองปัจจัยสำคัญในการแตกแยกกันในพระพุทธศาสนาคงอยู่ที่ความไม่เสมอกันในด้านสีลสามัญญตา ความเสมอกันในด้านศีลคือระเบียบระเบียบวินัย และด้านทิฏฐิสมามัญญตา ความเสมอกันในด้านทิฏฐิ คือสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์มาทุกยุคทุกสมัย เช่นในกรณีของการแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ถึง 18 นิกาย เป็นต้น (พระเทพดิลก, 2548)

พระพุทธศาสนามหายาน พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูกรอานนท์ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา ถ้าสงฆ์ต้องการก็จงถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างก็ได้” (มหาปรินิพพานสูตร 10/141) ทำให้เกิดมีปัญหาว่าแค่ไหนเรียกว่าเล็กน้อย เป็นเหตุให้ภิกษุบางรูปไม่เห็นด้วยและไม่ยอมรับสังคายนามาตั้งแต่ครั้งแรก และเหตุการณ์เช่นนี้ก็เกิดขึ้นกับหลายสังคายนา มีกลุ่มแยกตัวทำสังคายนาต่างหาก เป็นการแตกแยกทางความคิดและนิกาย แต่ไม่ควรถือว่าเป็นการแบ่งแยกศาสนาแต่ประการ

ใดไม่อาจกำหนดได้แน่ชัดว่า พุทธศาสนามหายานกำเนิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่ที่แน่ชัด คือพระเจ้ากนิษกะมหาราช กษัตริย์องค์ที่ 7 แห่งราชวงศ์กุษาณะ ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกองค์แรกของมหายาน ทรงปลูกฝังพระพุทธศาสนามหายานลงมั่นคงในราชอาณาจักร และทรงส่งพระธรรมทูตออกเผยแพร่ไปยังนานาประเทศ

คณาจารย์ผู้วางรากฐานของมหายานอย่างชัดเจน ได้แก่ พระอัศวโฆษ พระนาคารชุน พระอารยะเทวะ พระวสุพันธุ พระธรรมกีรติ ศานตรักษิตะ โดยเฉพาะคุรุนาคารชุน (ราว ค.ศ. 1) คณาจารย์องค์สำคัญที่สุดผู้ทำให้มหายานทรงอิทธิพลและรุ่งเรืองที่สุดของพระพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ 6-10 มหายานมิได้ปฏิเสธพระไตรปิฎกหากแต่ถือว่ายังไม่พอ เนื่องจากเกิดสำนึกร่วมขึ้นมาว่านามและรูปของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตระไม่อาจดับสูญ สิ่งที่ดับสูญเป็นเพียงภาพมายา ธรรมกายอันเป็นธาตุพุทธะยังคงอยู่ต่อไป สรรพสัตว์ทั้งหลายเกิดมาพร้อมธาตุพุทธะ หากแต่กิเลสอวิชชาได้บดบังธาตุพุทธะจึงไม่ปรากฏ ด้วยมุมมองที่ว่าสรรพสัตว์เป็นพุทธะ สรรพสัตว์ทั้งปวงปารถนาที่จะไม่เกิดมาพบกับความทุกข์ ที่ต้องเกิดเพราะกรรมที่ได้สะสมไว้ มนุษย์ผู้โชดดีมีภูมิความรู้ในการรู้แจ้งต้องเมตตาส่งเสริม ให้สรรพสัตว์ที่โชคดีน้อยกว่าให้ไปสู่ความรู้แจ้ง ผู้ที่กระทำการเช่นนั้น คือ พระโพธิสัตว์ นั่นคือ ชาวพุทธมหายานต้องเดินแนวทางโพธิสัตว์มรรค เพิ่มเติมจากการเดินในแนวอริยะมรรคเพียงอย่างเดียว คำสอนของพระโพธิสัตว์ถือเป็นพระไตรปิฎกที่ 2 ที่ต้องปฏิบัติด้วยการยอมรับ หรือศรัทธาต่อพระโพธิสัตว์ไม่เท่ากัน ความสำนึกและการแสดงออกจึงต่างกัน ทำให้มหายานแตกเป็นนิกายต่างๆ มากมายในอินเดียมีประมาณ 4 นิกาย คือ

1. นิกายศูนยวาทหรือมาธยมิก ผู้ก่อ ตั้งคือ คุรุนาคารชุน
2. นิกายวิชญานวาทหรือโยคาจาร ผู้ก่อตั้ง คือ ท่านไมตรีนาถ
3. นิกายจิต อมตวาท
4. นิกายพุทธตันตระหรือมนตรยานซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นวัชรยาน

ในประเทศจีน ระยะเวลาอันยาวนานกว่าทำให้มีนิกายแตกแขนงออกไปมากมาย เช่น นิกายสัทธรรมปุณทริก (เทียนไท้จง) นิกายเซ็นหรือฌาน (เสี่ยมจง) นิกายอวตังสกะ (ฮั่วเงี่ยมจง) นิกายสุขาวดี (เจ่ง โท้วจง) นิกายตรีศาสตร์ (ซาหลุ่งจง) นิกายธรรมลักษณะ (ฮวบเซี่ยงจง) นิกายวินัย (หลุกจง) นิกายมนตรยาน(มิกจง) แต่ทั้งนี้ก็มิได้หมายความว่าเกิดการแตกแยกศาสนา ด้วยว่าทุกนิกายก็คือพุทธศาสนามหายาน

สำหรับอุดมคติของพุทธศาสนานิกายมหายานถืออุดมคติ 3 ประการ คือ

1. หลักมหาปัญญา ในหลักการข้อนี้ ฝ่ายมหายานได้อธิบายหลักอนัตตาซึ่งเป็นคุณลักษณะพิเศษในพุทธศาสนาออกไปอย่างกว้างขวางลึกซึ้งมาก พิสดารยิ่งกว่าในฝ่ายเถรวาทมหายาน เรียกว่าศูนย์ตา แทนคำว่า อนัตตา ในส่วนปฏิบัติของบุคคลทางฝ่ายมหายาน ถือว่าบุคคลจะพ้นทุกข์ได้ ก็ด้วยการเข้าถึงศูนยตา ซึ่งมี 2 ชั้น คือ บุคคลศูนยตาและธรรมศูนยตา บุคคลศูนยตาได้แก่การละอัสมิมานะ

ซึ่งทำให้บุคคลบรรลุอรหันต์ส่วนธรรมศูนยตา ได้แก่การละความยึดถือแม้ในพระนิพพานซึ่งเป็นภูมิของพระโพธิสัตว์ชั้นสูง

2. หลักมหากรุณา ได้แก่การตั้งโพธิจิตมุ่งพุทธภูมิ ไม่มุ่งเพียงอรหันต์ภูมิ ในทัศนะมหายานเห็นว่าอรหันต์ภูมิช่วยคนได้น้อย เพราะฉะนั้นจึงควรมุ่งพุทธภูมิซึ่งในขณะที่ยังมิได้บรรลุต้องสร้างบารมีเพื่อช่วยสัตว์ ดังนั้น ทางฝ่ายมหายานจึงย่อทศบารมีลงเหลือ 6 คือ

2.1 ทานปารมิตา พระโพธิสัตว์จะต้องสละทรัพย์ อวัยวะและชีวิต เพื่อสัตว์โลกได้โดยไม่อาลัย

2.2 ศีลปารมิตา พระโพธิสัตว์ต้องรักษาศีลอันประกอบ ด้วยอินทรีย์สังวรศีล กุศลสังคหศีล ข้อ นี้ได้แก่การทำความดีสงเคราะห์สัตว์ทุกกรณี สัตวสังคหศีลคือการช่วยให้พ้นทุกข์

2.3 กษานติปารมิตา พระโพธิสัตว์ต้องสามารถอดทนต่อสิ่งกดดันเพื่อโปรดสัตว์ได้

2.4 วิริยปารมิตา พระโพธิสัตว์ไม่ย่อท้อต่อพุทธภูมิ ไม่รู้สึกเหนื่อย หน่ายระอาในการช่วยสัตว์

2.5 ธยานปารมิตา พระโพธิสัตว์จะต้องสำเร็จในฌานสมาบัติทุกชั้น มีจิตไม่คลอนแคลนเพราะเหตุอารมณ์

2.6 ปรัชญาปารมิตา พระโพธิสัตว์จะต้องทำให้แจ้งในปุคคลศูนยตาและ ธรรมศูนยตา

3. หลักมหาอุปาย คือพระโพธิสัตว์จะต้องประกอบด้วยกุศโลบายนานัปการ ในการช่วยเหลือปวงสัตว์ ต้องประกอบด้วยไหวพริบปฏิภาณในการเข้าถึงอธิมุติของปวงสัตว์เปรียบเหมือน นายแพทย์ผู้ฉลาดรู้จักวางยาให้ถูกโรค อาศัยข้อนี้แหละทางฝ่ายมหายานจึงได้เพิ่มเติมคติธรรมและพิธีการซึ่งไม่เคยมีในฝ่ายเถรวาทเข้ามามากมาย โดยถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงอุบายชักจูงให้ผู้เขลาโน้มเอียงเข้ามาสู่สัจธรรมในเบื้องปลายเท่านั้น คุรุนาคารชุน ได้สถาปนาความ มั่นคงฝ่ายมหายานด้วยแนวคิดดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ด้วยปรัชญาปารามิตาหฤทัยสูตร พระสูตรสั้นๆแต่มีสาระสำคัญอันเป็นบ่อเกิดแห่งความมั่นคงของมหายาน ในคัมภีร์มาธยมิกศาสตร์ ท่านคุรุนาคารชุนได้เริ่มปณามคาถาในต้นปกรณ์ว่า “ไม่มีความเกิดขึ้น ไม่มีความดับ ไม่มีความขาดสูญ ไม่มีความเที่ยงแท้ ไม่มีอรรถแต่อย่าง เดียว ไม่มีอรรถนานาประการ ไม่มีการมา ไม่มีการไป ท่านใดกล่าวไว้ เป็นปฏิจจสมุปบาท ธรรม ท่านผู้นั้นคือพระพุทธเจ้า ข้าขอนอบน้อม แด่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ดับเสียได้ซึ่งปปัญจธรรมเป็นเลิศยิ่งกว่าวาทะทั้งหลาย”

สรุปได้ว่า แม้จะมีพระพุทธศาสนานิกายต่างๆ เกิดขึ้นในยุคพระเจ้าอโศกแต่นิกายทั้งหลายเหล่านั้นยังสามารถดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้ชื่อ “พระพุทธศาสนา” เหมือนๆ กัน ทั้งนี้เป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนนิยามความหมายของ “สังฆเภท” และผลจากการปรับเปลี่ยนนี้ ทำให้พระพุทธศาสนายอมรับแนวคิดที่มีความหลากหลาย ตราบเท่าที่หมู่สงฆ์ยังคงทำสังฆกรรมร่วมกัน เมื่อโลกของพระพุทธศาสนาในยุคนั้นเริ่มมีแนวความคิดในการยอมรับแนวคิดที่แตกต่าง รวมถึงการตีความคำสอนในรูปแบบที่แตกต่างออกไปเช่นนี้ ย่อมสามารถอธิบายได้ถึงปรากฏการณ์การกำเนิดขึ้นของพระพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนามหายานมีแนวคิดเกี่ยวกับการบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า โดยไม่จำกัดว่าเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ แนวคิดนี้อยู่บนพื้นฐานการศึกษาเรื่องราวในอดีตของพระศากยมุนีพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งทำให้พบว่า การที่พระโพธิสัตว์จะบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น พระโพธิสัตว์จะต้องพบกับพระพุทธเจ้าในอดีต ดังนั้น พระพุทธศาสนามหายานในยุคต้นจึงได้อธิบายถึงวิธีการต่าง ๆ ที่จะทำให้สามารถพบกับพระพุทธเจ้าได้ ดังที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรมหายานต่าง

3.4 กำเนิดและพัฒนาการนิกายวัชรยาน

วัชรยาน (Vajray**ā**na) เป็นแขนงหนึ่งของมหายานซึ่งมีแนวทางปฏิบัติที่เน้นพิธีกรรม คาถา และการทำสมาธิที่เข้มข้น โดยมีจุดเด่นที่การใช้ "ตันตระ" (Tantra) ในการปฏิบัติ วัชรยานแพร่หลายในทิเบต มองโกเลีย และบางส่วนของอินเดีย แนวคิดสำคัญของวัชรยาน ได้แก่: การใช้มนตรา มุทรา และมัณฑละ แนวทางของคุรุและการถ่ายทอดคำสอนจากอาจารย์สู่ศิษย์ ความเชื่อในพระพุทธเจ้าแบบสมบูรณ์ เช่น พระไวโรจนะ และพระอมิตาภะ (Snellgrove, 1987)

สรุปความได้ว่า วัชรยานเป็นรูปแบบหนึ่งของพุทธศาสนามหายานที่มีต้นกำเนิดในอินเดียตอนเหนือราวศตวรรษที่ 5 และหยั่งรากในทิเบตราวศตวรรษที่ 7 และ 8 ก่อนที่จะแพร่กระจายไปทั่วเทือกเขาหิมาลัย มักเป็นที่รู้จักกันในชื่อ "พุทธศาสนาทิเบต" แม้ว่าพุทธศาสนาแบบตันตระจะพบได้ในญี่ปุ่นเช่นกัน โดยอยู่ในนิกายชิงงอนและเท็นได คำว่า "วัชรยาน" มาจากคำว่า วัชระ ในภาษาสันสกฤต ซึ่งหมายถึง "เพชร" หรือ "สายฟ้า" สื่อถึงพลังอันแข็งแกร่งของแนวทางปฏิบัติในลัทธินี้

แม้วัชรยานจะมีมุมมองร่วมกับมหายานโดยทั่วไปว่าทุกคนมีความสมบูรณ์พร้อมอยู่แล้วและสามารถบรรลุการตรัสรู้ได้ภายในชาติเดียว แต่วัชรยานถือว่าตนเองเป็นหนทางที่เร็วที่สุดสู่การตรัสรู้ พระคัมภีร์ของวัชรยานประกอบด้วย กังคยุร์ (พระสูตรและตันตระที่เชื่อว่าเป็นพุทธวจนะ) และเต็งกยุร์ (คัมภีร์อรรถาธิบาย)

เช่นเดียวกับมหายาน วัชรยานไม่แบ่งแยกระหว่างสังสาระ (สภาวะเวียนว่ายตายเกิด) และนิพพาน (ความหลุดพ้น) อารมณ์และความยึดติดทั้งหลายล้วนถูกนำมาใช้เป็น "อุบาย" ในการตื่นรู้ แม้วัชรยานจะยึดมั่นในอุดมการณ์โพธิสัตว์ของมหายาน แต่ก็มีเหล่าพระโพธิสัตว์และเทพในพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง รวมถึงเทพผู้พิทักษ์ที่ดุดันและดากินี (เทพสตรี)

การปฏิบัติที่สำคัญคือ "เทวโยคะ" ซึ่งผู้ปฏิบัติจะทำสมาธิและจำลองตนเองเป็นเทพเจ้าที่มีคุณลักษณะของการตรัสรู้ ทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้การนำของ คุรุ หรือ ลามะ ซึ่งเป็นปรมาจารย์ที่มอบการฝึกอบรมเชิงลึก พิธีกรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งรวมถึงการสวดมนต์ (มันตรา หรือคาถาศักดิ์สิทธิ์) การทำสมาธิด้วยภาพมณฑล (มัณฑละ) การใช้ท่ามือศักดิ์สิทธิ์ (มุทรา) และการกราบอภิวาท (โปรสเตรชัน) ผู้ปฏิบัติต้องผ่าน "งานเบื้องต้น" (โงนโตร) ก่อนเข้าถึงแนวทางตันตระระดับสูง ซึ่งสูงสุดนั้นจะ

เน้นไปที่การรวมพลังหญิง (ปัญญา) และพลังชาย (กรุณา) ตันตระส่วนใหญ่ถูกเก็บเป็นความลับเพื่อรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของคำสอนและปกป้องผู้ปฏิบัติจากพลังที่พวกเขายังไม่พร้อมรับมือ

ในพุทธศาสนาทิเบตมี 4 นิกายหลัก ได้แก่

1. นิงมะ – นิกายที่เก่าแก่ที่สุด ก่อตั้งโดยปรมาจารย์อินเดีย ปัทมสัมภวะ หรือ คุรุรินโปเช ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่สอง เชื่อกันว่าเขาได้ซ่อนคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ (เตรมา) ไว้เพื่อให้เหล่าปรมาจารย์ในอนาคตค้นพบ

2. สากยะ – นิกายที่นำโดย สากยะ ตรีชิน ซึ่งเป็นตำแหน่งสืบทอดทางสายเลือด มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับ เหวชรวตันตระ ซึ่งเป็นตำราว่าด้วยแนวคิดอทวิภาวะ (non-dualism) ผ่านสัญลักษณ์แห่งเทพ เหวชรว และคู่แห่งเขา

3. กาจู – นิกายที่สืบทอดคำสอนจากโยคีอินเดีย ติโลปะ และ นโรปะ ผ่าน มารปะ ผู้แปล พระคัมภีร์ และ มิลาเรปะ กวีผู้ศักดิ์สิทธิ์ของทิเบต นิกายนี้เป็นผู้บุกเบิกระบบ ตุลกุ ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติในการค้นหาภพชาติใหม่ของปรมาจารย์ผู้บรรลุธรรม

4. เกลุก – นิกายที่เกิดขึ้นใหม่ล่าสุด เป็นนิกายที่เน้นวินัยแบบสงฆ์โดยผสมผสานองค์ประกอบของนิกายก่อนหน้า ผู้นำที่มีชื่อเสียงที่สุดของนิกายนี้คือ ทะไลลามะ

วัชรยานเป็นพุทธศาสนาสายที่เน้นการปฏิบัติอย่างลึกซึ้งและรวดเร็ว ด้วยการใช้พลังของพิธีกรรม อุบายวิธี และการถ่ายทอดจากคุรุสู่ศิษย์ โดยถือเป็นเส้นทางที่เข้มข้นและลึกซึ้งสู่การตรัสรู้

สรุปได้ว่า จากสำนักหลักทั้งสี่แห่งของพระพุทธศาสนาแบบทิเบต สำนักที่เก่าแก่ที่สุดคือนิกายนิงมา ซึ่งผู้ก่อตั้งคือปรมาจารย์ชาวอินเดีย ปัทมสัมภวะ ซึ่งรู้จักกันอีกชื่อหนึ่งว่าคุรุรินโปเชในศตวรรษที่ 8 พระองค์ได้รับการเคารพนับถือในฐานะพระพุทธเจ้าองค์ที่สอง กล่าวกันว่าพระองค์มีคัมภีร์สมบัติล้ำค่าที่ซ่อนอยู่ (เทอร์มัส) ซึ่งจะถูกค้นพบในภายหลังทั้งในทางกายภาพและในกระแสจิตของเทอร์ตันหรือปรมาจารย์ศักดิ์สิทธิ์ สำนักศากยะซึ่งมีศากยะตรีชินเป็นหัวหน้า (ตำแหน่งที่สืบทอดมา) มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับเฮวัชระตันตระ ซึ่งเป็นตำราเกี่ยวกับอทวินิยมที่สื่อถึงการรวมกันศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าเฮวัชระและคู่ครองของพระองค์ สำนักก๊ักยูสืบต้นกำเนิดและแนวทางปฏิบัติมาจากโยคีชาวอินเดีย ติโลปะ อาจารย์นโรปะ มาร์ปะ ผู้แปล และมิลาเรปะ ศิษย์ของเขา ซึ่งเป็นกวีและนักบุญแห่งทิเบต สำนักก๊ักยูเป็นผู้ริเริ่มระบบตุลกุ ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติในการรับรู้การกลับชาติมาเกิดของปรมาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ เพื่อสืบสานสายตระกูลของพวกเขา สำนักเกลุก ซึ่งเป็นสำนักวัชรยานหลักแห่งใหม่ล่าสุด เป็นนิกายของสงฆ์ที่ผสมผสานองค์ประกอบต่างๆ ของสำนักก่อนหน้านี้ ผู้นำที่โดดเด่นที่สุดคือองค์ทะไลลามะ

4. ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ในประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องของพระพุทธเจ้า การเผยแผ่ของนิกาย คำสอนเรื่องสุขาวดีและนิพพาน และความเชื่อเกี่ยวกับ

พระโพธิสัตว์ ซึ่งผู้ศึกษาได้เห็นถึงความสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความเก่าแก่ มีศาสนิกชนที่นับถือมากมายทั่วโลก และด้วยเหตุที่เป็นศาสนาที่เก่าแก่จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลักธรรมบางข้อ ตลอดทั้งรูปแบบการเผยแผ่ศาสนาเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ที่อยู่อาศัยในแต่ละท้องถิ่น เมื่อเวลาได้ล่วงเลยประมาณ 100 ปีภายหลังพุทธปรินิพพานได้เกิดความแตกแยกทางความคิดเห็น ทำให้พุทธศาสนาถูกแบ่งออกเป็น 2 นิกาย ได้แก่ นิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งมีความเห็นว่า ควรมีการแก้ไขปรับปรุงพระธรรมวินัยบางข้อกับนิกายเถรวาทหรือหินยานที่เห็นควรให้คงไว้ซึ่งพระธรรมวินัยดั้งเดิม ต่อมานิกายสังฆิกะได้พัฒนากลายมาเป็นพุทธศาสนานิกายวัชรยาน ทั้งสองนิกายนี้ถึงจะมีความแตกต่างกันไปมากแต่ก็ยังมีต้นกำเนิดของนิกายมาจากที่เดียวกัน จึงทำให้ทั้งนิกายเถรวาทและมหายานนั้นมีความสัมพันธ์กันอยู่หลายประการ ในการเขียนบทความเรื่องนี้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน จึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาอย่างยิ่งเพื่อการเรียนรู้เข้าใจและนำไปประยุกต์ใช้การคิดวิเคราะห์ต่อไป

4.1 เปรียบเทียบระหว่างนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน

คำสอนในพระพุทธศาสนาของทั้งสองนิกายคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท (หินยาน) ยึดมั่นอยู่ในธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตามแบบเดิมตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนา ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ยกพระธรรมวินัยไว้ในฐานะอันสูงส่งและศักดิสิทธิ์ แม้พระไตรปิฎกก็ไม่เปลี่ยนแปลง คงรักษาของเดิมซึ่งเป็นภาษามคธเอาไว้เป็นหลักเป็นธรรมนูญของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ใครจะแปลเป็นภาษาอะไรก็แปลไป แต่ไม่ทิ้งของเดิมคงรักษาของเดิมภาษามคธเป็นหลักคำสอน

พระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นพวกก้าวหน้าและเปลี่ยนแปลง มองพระพุทธพจน์ในแง่ปรัชญา วิพากษ์วิจารณ์ความหมายพระพุทธพจน์ไปในแง่ต่าง ๆ ตามความคิดของบุคคลแต่ละบุคคล ปรับปรุงธรรมวินัยไปตามกาละเทศะ เพื่อความเหมาะสมแก่ประชาชนและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาจีน แล้วใช้ต้นฉบับนั้นเป็นหลักบ่อเกิดของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ส่วนพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือหินยาน เป็นนิกายที่เก่าแก่ที่สุดในพระพุทธศาสนาและได้รับการเคารพนับถือมากในเอเชียตะวันตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ไทย ลาว พม่า และกัมพูชา เป็นนิกายที่ได้รับความเคารพน้อยมากในประเทศจีน เวียดนาม สำหรับประเทศไทยนิกายเถรวาทได้รับการเคารพนับถือเป็นอันมากถึง 94 % แต่เถรวาทในประเทศไทยยังได้แบ่งเป็นนิกายย่อยอีก 2 นิกายคือ มหานิกาย และ ธรรมยุตินิกาย

มหายานได้รับการเคารพนับถือ อยู่ประเทศแถบตอนเหนือของอินเดีย เนปาล จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม มองโกเลีย ไปจนถึงบางส่วนของรัสเซีย ที่มีผู้นับถือมากในประเทศแถบเหนือจึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า อุตตร นิกายปัจจุบันพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ของโลกเป็นผู้นับถือนิกายมหายานจำเดิมแต่ศตวรรษที่ 6 เป็นต้นมา ความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงได้เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนา

คือ การอุบัติแห่งนิกายมหายานอันเป็นนิกายสำคัญคู่กับเถรวาทจากอดีตกาลถึงปัจจุบัน มูลเหตุให้เกิดนิกายมหายานขึ้นมานั้นมีหลายกรณีด้วยกัน ดังนี้

1. ศาสนาพราหมณ์ ได้มีการปฏิรูปตัวเองขนาดใหญ่ เพราะมีฐานะตกต่ำกว่าพระพุทธศาสนามานาน ความคิดที่จะเอาชนะพระพุทธศาสนาจึงเกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงในศาสนาพราหมณ์นั้นทำหลายด้านที่กระทบกระเทือนต่อพระพุทธศาสนา คือ “นำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเข้าไปบรรจุในตอนท้ายของพระเวท สร้างพระเจ้าสำคัญขึ้น 3 องค์ เลียนแบบพระรัตนตรัย คือ พระพรหม ผู้สร้าง พระศิวะ ผู้ทำลาย พระนารายณ์ ผู้ธำรงรักษา เรียกว่า ตรีมูรติ และให้พระนารายณ์ผู้มีหน้าที่ธำรงรักษาโลก อวตารลงมาช่วยโลกเมื่อเกิดยุคเข็ญ โดยการนำเอาพระพุทธเจ้าเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ เรียกว่า พุทธวตาร แต่อธิบายในทางเสียหายกว่าเนื่องจากมีแทตย์คืออสูรพวกหนึ่งบำเพ็ญตบะไปเกิดบนในสวรรค์กันมากพระนารายณ์จึงอวตารลงมาเพื่อสอนให้คนทั้งหลาย และพวกแทตย์ไม่ให้ไปเกิดบนสวรรค์ ทั้งนี้เพื่อที่จะกลืนพระพุทธศาสนา และให้คนทั้งหลายเห็นว่าคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นอสูร คือพวกแทตย์เท่านั้น ไม่อาจสู้คำสอนของพราหมณ์ได้” เนื่องจากพระเวทมีคนศึกษาเรียนรู้กันได้น้อย พวกพราหมณ์จึงสร้างคัมภีร์ประเภทที่เรียกว่า ปุราณะขึ้นเพื่อให้ตนทั่วไปได้ศึกษาในคัมภีร์เหล่านั้น ในยุคปุราณะนี้ คัมภีร์ที่เด่นดังมากคือรามายณะ ของ ฤษีวาลมิกีและมหาภารตยุทธ ซึ่งมีจุดเด่นอยู่ที่ ภควัตตีตา ของท่าน กฤษณะปายวาสตัวเอกในเรื่องทั้ง 2 นี้ คือ พระราม และ พระกฤษณะ พราหมณ์บอกว่าเป็นอวตารของพราหมณ์ความเปลี่ยนแปลงของพราหมณ์ในคราวนี้ ได้สร้างความสนใจให้เกิดขึ้นแก่คนเป็นอันมาก ทำให้ชาวพุธโดยเฉพาะที่เป็นฆราวาสเกิดความคิดตื่นตัวที่จะตอบโต้ศาสนาพราหมณ์ และแสวงหาพวก โดยถือปริมาณสำคัญกว่าคุณภาพ ลัทธิธรรมเนียม พิธีกรรม ความเชื่อถือ ต่าง ๆ ที่ไม่เคยปรากฏในพระพุทธศาสนาจึงเกิดขึ้นเพื่อเป็นอุบายวิธีที่จะดึงคนทั้งหลายให้มานับถือพระพุทธศาสนา โดยแสดงให้เขาเห็นว่ามีอะไรที่มีอยู่ในศาสนาพราหมณ์ ในพระพุทธศาสนาก็มี และดีกว่าเสียด้วยบางอย่างในศาสนาพราหมณ์ไม่มีแต่พระพุทธศาสนากลับมีสิ่งเหล่านั้น ความเชื่อในพระเจ้า

2. นิกายมหายาน เกิดจากนิกายมหาสังฆิกะ เพราะนิกายนี้มีความศรัทธาในพระพุทธเจ้าสูงมาก พระพุทธเจ้าในความรู้สึกของมหาสังฆิกวาท มีฐานะเป็นเทพเจ้ามากกว่าจะเป็นมนุษย์ ความเชื่อของมหาสังฆิกะมีว่า ทั้งนักบวช ฆราวาส และแม้แต่สัตว์ดิรัจฉาน อาจเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทั้งนั้นหากบำเพ็ญบารมี 6 ประการ คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปรัชญา ซึ่งเป็นแนวเดียวกับมหายานที่เน้นหนักไปในทางที่จะให้คนเป็นพระโพธิสัตว์ ทำหน้าที่ช่วยสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากความทุกข์โดยขอหลุดพ้นเองเป็นคนสุดท้าย จึงได้เรียกตนเองว่ามหายาน แปลว่า ยานใหญ่ที่อาจขนสัตว์ข้ามสังสารวัฏได้มาก

3. เกิดจากอิทธิพลของวัฒนาธรรมต่างชาติ หลังพุทธปรินิพานมีชาติต่าง ๆ ไหลบ่าเข้าไปในชมพูทวีปมาก เช่น สกะ กรีก ง้วยสีปาร์เตียน เป็นต้น แต่ละชาติที่เข้าไปได้มีการแลกเปลี่ยนแปลง

นำเอาระบบความคิดวัฒนธรรมต่าง ๆ มาผสมผสานกัน เพื่อแสวงหาพวก อย่างไรก็ตาม สาเหตุทั้ง 3 นั้น ยังคงเป็นสาเหตุภายนอกอยู่นั่นเองปัจจัยสำคัญในการแตกแยกกันในพระพุทธศาสนาคงอยู่ที่ความไม่เสมอกันในด้านสีลสามัญญตา ความเสมอกันในด้านศีลคือระเบียบระเบียบวินัย และด้านทิฏฐิสมามัญญตา ความเสมอกันในด้านทิฏฐิ คือสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์มาทุกยุคทุกสมัย เช่นในกรณีของการแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ถึง 18 นิกาย เป็นต้น (พระเทพดิลก, 2548)

ทรรศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายาน ชาวพุทธเถรวาทเมื่อกล่าวถึงพระกายของพระพุทธองค์จึงมักจะแยกกล่าวเป็นสองส่วนด้วยกัน คือ พระกายส่วนที่เป็นเนื้อหนัง กับ พระกายที่เป็นคุณธรรม พระกายอย่างแรกสามารถแตกดับได้ตามกาลเวลา แต่พระกายอย่างหลังไม่มีวันแตกดับ ทุกครั้งที่ชาวพุทธระลึกถึงพระพุทธคุณแล้วน้อมใจยึดเอาพระพุทธคุณนั้นเป็นสิ่งกระตุ้นให้กล้าหาญเบิกบานและอดทนในการทำความดีก็ถือว่าได้สัมผัสกับพระกายนี้แล้ว แต่สำหรับพุทธศาสนามหายาน พระพุทธเจ้าทรงมีพระกายสามภาคจะเห็นได้ว่าพระกายทั้งสามนี่ตรงกับกายในความเชื่อของฝ่ายเถรวาทอยู่สองกาย คือ ธรรมกายกับนิรมาณกาย ที่มหายานเพิ่มเข้ามาคือสัมโภคกาย สิ่งที่ทั้งสองนิกายยอมรับเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า คือ

1. ทั้งสองนิกายรับรองว่า พระพุทธเจ้าได้กำเนิดและทรงเป็นพระประมุขของพระพุทธศาสนาก็ตามแต่ผิดกับการให้กำเนิดและทรงเป็นประมุขของศาสนาอื่น พระองค์ทรงบรรลุอนุตตรสัมมาโพธิญาณจากสามัญชน โดยการสั่งสมบารมีมาในอดีตชาติมากมาย

2. ทั้งสองนิกายรับรองว่า ขณะที่พระองค์ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ แม้จะมีความเป็นอยู่อย่างสามัญชน แต่ในความรู้สึกของชาวพุทธแล้ว พระองค์มีฐานะเหนือกว่ามวลเทพของอินเดียและทรงเป็นศาสดาใน 3 โลกธาตุ คือ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก

3. ทั้งสองนิกายรับรองว่า พระพุทธเจ้ากับพระอรหันต์ แม้จะหลุดพ้นกิเลสแล้วก็ตามแต่มีฐานะต่างกันมาก พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีมามากในอดีต ซึ่งพระอรหันต์ไม่อาจเปรียบเทียบได้เลย และพระพุทธเจ้าจะมีเพียงองค์เดียวในหลายๆ กัลป์สำหรับโลกเรานี้ อีกประการหนึ่งพระพุทธเจ้าประสูติมาเพื่อโปรดสัตว์ แต่พระอรหันต์จะไม่มีหน้าที่โดยตรงเช่นนั้น

4. ทั้งสองนิกายรับรองว่า การปฏิบัติธรรมมี 2 อย่าง คือ อาศัยทฤษฎีกับการปฏิบัติ แต่จะเห็นแจ้งอย่างไร เร็วหรือช้า อยู่ที่ความขยันหมั่นเพียร หรือ ด้วยกุศลธรรมในปางก่อน

5. ทั้งสองนิกายรับรองว่า การเห็นแจ้งโดยไม่มีการปฏิบัติ จะไร้ประโยชน์ แต่การปฏิบัติที่ไม่เห็นแจ้งก็ไร้ผล แต่ในข้อปลีกย่อยอาจจะต่างกันบ้าง (บุญมี แท่นแก้ว, 2548)

ความสัมพันธ์ด้านการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายานมหายานท่านทั้งหลายก็เห็นแล้วว่าเป็นพุทธศาสนาเปรียบดังแสงสว่างด้วยกันจะมีผิดกันบ้างก็ตรงที่เครื่องประกอบภายนอกเล็กๆ น้อยๆ อันเนื่องมาจากความต้องการปลีกย่อยของบุคคลผู้นำพระศาสนาไปเผยแผ่ในที่นั้นๆ ซึ่งมีประชาชนต่างกัน มีขนบธรรมเนียมต่างกัน มีความจำเป็นบางอย่างที่ครอบงำเข้า

อยู่ต่างกัน แต่ทั้งสองนิกายก็ยังคงเป็นศาสนา หรือแสงสว่างอยู่นั้นเองแม้เวลาล่วงมาตั้ง 2,000 ปีกว่าแล้ว ใครจะไปชี้ได้โดยเด็ดขาดว่าตะเกียงดวงไหนเป็นตะเกียงดวงเก่าและมันจะไม่ให้แสงสว่าง ใครบ้างที่สามารถทำตะเกียงที่จุดขึ้นแล้ว จะไม่ให้มีแสงเสียเลยแม้แต่เล็กน้อย และใครบ้างจะคัดค้านว่าถ้าใช้กระจกหน้าตะเกียงเป็นสีต่างๆแล้วมันจะหมดคุณภาพในการส่องถนนหนทางสำหรับเดิน พุทธศาสนาในธิเบต ก็ไม่เหมือนกับพุทธศาสนาในประเทศจีน ในประเทศจีนก็ไม่เหมือนกันแม้ในญี่ปุ่น ในญี่ปุ่นก็ยิ่งไม่เหมือนกับในอินเดีย ในอินเดียก็ไม่เหมือนในพม่า ในพม่าก็ไม่เหมือนในลังกา ถึงแม้ในลังกา ก็มิใช่ว่าจะตรงกันทุกประการกับพุทธศาสนาในประเทศไทย แต่ทั้งนี้ขอให้เข้าใจว่า มันไม่เหมือนกันเฉพาะตะเกียง หรือ สีของกระจกหน้าตะเกียงทั้งหมดย่อมส่องให้เห็นภาพของสิ่งที่อยู่รอบตัวเราได้ด้วยกันทั้งนั้น แม้ว่าแสงสว่างนั้นๆ จะมากน้อยกว่ากันบ้างมันก็ไม่อาจจะลวงตาจนทำให้เราเห็นภาพนั้น ผิดจากความเป็นจริงไป พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ จะเป็นกี่ล้านองค์ก็ตามสอนอย่างเดียวกันหมด ไม่แตกต่างกันเลยฉันใด พุทธศาสนาของพระองค์ ไม่ว่านิกายไหน ย่อมสอนมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน ให้แสงสว่างมีปัญญาดับทุกข์ ในทำนองเดียวกัน (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.)

ความสัมพันธ์ระหว่างสุขาวดีกับนิพพานในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายาน คำว่า “นิพพาน” ในพุทธศาสนาซึ่งฝ่ายเถรวาทแสดงไว้มีอยู่ 2 สภาพ ในขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร พระพุทธเจ้ากล่าวถึงนิพพานธาตุ 2 ประเภท คือ

1. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ หมายถึง นิพพานโดยที่ยังมีอินทรีย์ 5 ยังคงอยู่ (ยังมีชีวิตอยู่)

2. อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ หมายถึงนิพพานทั้งดับภพและเวทนาได้สิ้นเชิงแล้ว

สิทธัตถพุทธเจ้ามีเทศนาว่า ผู้หมดกิเลสย่อมไม่กลับมาเกิดไม่มีภพไม่มีชาติ คือไม่มีความเป็นไปโดยธรรมดานั้นอีก ความหมายในที่นี้จึงมีเป็น 2 นัย อันหนึ่งหมายว่าไม่กลับมามีภพ มีชาติอย่างเดิมอีก คือ ไม่มีภพ ไม่มีชาติ เช่น ภพและชาติของคนมีกิเลสทั้งหลายอีก อีกนัยหนึ่งหมายความว่าภพเช่นเดิมหรือชาติเช่นเดิมสูญสิ้นไป คือ ไม่มีการกลับมาสู่ภพและชาติเช่นเดิมอีก ส่วนปัญหาว่า พระอรหันต์เมื่อสิ้นชีพแล้วมีคดีอย่างไร จักต้องยืนยันตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่มีเป็นความว่า “การดับสิ้นของพระอรหันตขีณาสพ เหมือนประทีปที่ปราศจากเชื้อคือหมดไส้หมดน้ำมัน ย่อมดับหายไปไม่ติดเป็นดวงไฟอีก อีกนัยหนึ่งเปรียบเหมือนเมล็ดพืชที่ถูกต้มแล้วหรือเผาแล้วหมดยางในพืชจะงอกอีกไม่ได้ฉะนั้น” (เสถียร พันธรังสี, 2554) ฝ่ายมหายานแสดงถึงสภาวะหมดกิเลสว่าเป็นนิพพานเช่นเดียวกัน โฮเน็นอธิบายคุณลักษณะของแดนสุขาวดี กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้แดนสุขาวดี คือแดนที่ทำให้สรรพสัตว์บริสุทธิ์ ถ้าคนที่มาเกิด ณ แดนสุขาวดียังมีกิเลสตัณหาหลงเหลืออยู่สิ่งเหล่านี้จะหมดไปเมื่อเข้ามาในแดนสุขาวดี ในแดนสุขาวดีจะไม่มีกิเลสตัณหาหรือมลทินใดๆ เหลืออีกเลยทุกผู้ทุกนามจะตรัสรู้ ณ แดนนี้

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า แดนสุขาวดีในทรรศนะของโฮเน็นก็คือแดนแห่งพระนิพพานซึ่งอาจเรียกว่าเป็นแดนแห่งความสุขสงบยิ่ง โฮเน็นรับการตีความเช่นนี้มาจากปรมาจารย์จีนของนิกายสุขาวดี

ไม่ว่าจะเป็นการตีความของถันหลวนหรือฉานเต้า แม้ว่าลักษณะของแดนสุขาวดีที่โฮเน็นเสนอไว้ข้างต้นมีทั้งลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม แต่สิ่งสำคัญคือเป็นภาพของแดนสุขาวดีที่สรรพสัตว์ในโลกแห่งสังสารวัฏ ไปอุบัติและจะได้ตรัสรู้ ณ ที่นั้น ใน Senchakushu โฮเน็นกล่าวไว้ชัดเจนว่า บรรดาสรรพสัตว์ที่มาอุบัติ ณ แดนสุขาวดีหลังจากสิ้นชีวิต ละจากโลกแห่งสังสารวัฏแล้วจะไม่ย้อนกลับไปเวียนว่ายตายเกิดในโลกแห่งสังสารวัฏ (non-retrogression) อีก (ประทุม อังกูรโลหิต, 2553) อย่างไรก็ตาม หากดูโดยองค์รวมแล้วก็พอสรุปได้ว่าทั้งเถรวาทและมหายาน เมื่อกล่าวถึงนิพพานหรือสุขาวดีก็คือเป็นที่ที่มีความสุขเหนือที่อื่นใดในทั้งจักวาล เป็นที่สงบเย็น ใครเข้าถึงสภาวะนั้นแล้วจะเป็นผู้ที่ไม่มีกิเลส ไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารไม่ได้รับความทุกขเวทนาอีก ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายาน

โพธิ แปลว่า ความรู้ คือ ความรู้เรื่องการดับทุกข์ สรุปอยู่ในข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น,สิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสุญญตาหรือที่ดีกว่านั้นก็จะพูดว่า เป็นตถตา หรือตถาตา. ความรู้ หรือ โพธิ ที่ถึงที่สุด คือรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอย่างนั้นเอง แล้วก็ไม่ไปหมายมั่นในสิ่งใดอยู่อย่างไม่มีความทุกข์ มีความเยือกเย็นเป็นนิพพาน.(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.) แนวคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์มิใช่เป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้นใหม่เพียงเป็นการนำเอาวิถีการปฏิบัติของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติเพื่อที่จะดำเนินตามโพธิสัตว์ดังที่พระพุทธเจ้าเคยใช้ในการบำเพ็ญเพียรเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น การเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ก็คือเรื่องที่มีในชาดกซึ่งพระองค์ทรงพระโพธิสัตว์ในหลายรูปลักษณ์เป็นทั้งสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ เทวดา พรหม เป็นต้น (สุวิญ รักสัตย์, 2555).

พระโพธิสัตว์กล่าวโดยย่อแบ่งเป็น 2 ได้แก่ 1. อนิยตะ 2. นิยตะ โดยอนิยตะ แปลว่า ไม่แน่ หมายความว่า พระโพธิสัตว์ทั้งสามประเภทนั้น ถ้าไม่ได้รับพยากรณ์คือคำยืนยันหรือรับรองจากพระพุทธเจ้า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นี้เรียกว่าอนิยตะโพธิสัตว์ เพราะยังไม่แน่ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ อาจเป็นพระปัจเจกพระพุทธเจ้าหรือสาวกตามที่ได้ตั้งปณิธาน หรือความปรารถนาเอาไว้ เรียกว่าอนิยตะโพธิสัตว์ แต่ถ้าพระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าแล้วเรียกว่านิยตโพธิสัตว์ คือจะต้องมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน (ปุ้ย แสงฉาย, ม.ป.ป.)

ดังนั้น ลักษณะของพระโพธิสัตว์ จึงเป็นการแสดงถึงคุณลักษณะพิเศษที่ได้สั่งสมบุญญาบารมีมาอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือหากพระโพธิสัตว์เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญด้านปัญญาย่อมแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้สั่งสมปัญญาบารมีมาอย่างไม่ขาดสาย สรุปแล้วการที่พระโพธิสัตว์องค์ใดองค์หนึ่งจะมีคุณวิเศษในด้านใด ก็ย่อมขึ้นอยู่กับการได้สั่งสมบารมีในด้านนั้นมาอย่างช้านาน พร้อมกันนี้เมื่อพระโพธิสัตว์ได้สั่งสมบารมีแล้วย่อมเป็นการยืนยันถึงความเที่ยงตรงต่อการเข้าถึงพุทธภูมิหรือสำเร็จความเป็นพระพุทธเจ้าได้ไว้ด้วยเช่นกัน (พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม, 2557) สามารถสรุปประเด็นเกี่ยวกับทรรศนะในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายานได้ดังนี้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
ลักษณะของพระพุทธเจ้า	ทรงเป็นมนุษย์ผู้บรรลุธรรม	ทรงมี 3 กาย (ธรรมกาย, นิรมาณกาย, สัมโภคกาย) มองเป็นกึ่งเทพ
บทบาท	เป็นศาสดาผู้แสดงธรรม	เป็นผู้ช่วยเหลือสัตว์โลกแบบกึ่งเทพ
การบูชา	ย้ำความเป็นมนุษย์และการปฏิบัติตามแบบ	บูชาในฐานะเทพเจ้าและอวตารของพระพุทธะหลายพระองค์

2. แนวทางการเผยแผ่

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
การเผยแผ่	เคร่งครัด รักษาธรรมวินัยดั้งเดิม ไม่เน้นพิธีกรรม	ยืดหยุ่น ปรับตามกาละเทศะ มีพิธีกรรมและรูปแบบหลากหลาย
พื้นที่เผยแผ่	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ไทย ลาว พม่า กัมพูชา ศรีลังกา)	เอเชียตะวันออกและกลาง (จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม ทิเบต มองโกเลีย)
ภาษาใช้ในพระไตรปิฎก	ภาษาบาลี (มคธเดิม)	ภาษาจีน สันสกฤต ทิเบต ฯลฯ

3. คำสอนเรื่องสุขาวดีและนิพพาน

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
นิพพาน	จุดหมายปลายทางสูงสุด ไม่กลับมาเกิด	ยังเชื่อในนิพพาน แต่เพิ่ม “สุขาวดี” เป็นภพที่เกิดใหม่เพื่อฝึกฝนต่อ
สุขาวดี	ไม่มีแนวคิดนี้	คือแดนบริสุทธิ์ ที่พระอมิตาภพุทธะสร้างขึ้นให้ผู้ศรัทธาไปเกิด
ทางปฏิบัติ	เน้นการดับกิเลสด้วยตนเอง	เน้นการอธิษฐาน อาศัยบารมีพระโพธิสัตว์และพระพุทธะ

4. พระโพธิสัตว์

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
แนวคิด	พระโพธิสัตว์คือพระพุทธเจ้าที่กำลังบำเพ็ญบารมี	ทุกคนสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ เป็นผู้ช่วยสัตว์โลก
บทบาท	ไม่เน้นการบูชาพระโพธิสัตว์	บูชาพระโพธิสัตว์ เช่น พระอวโลกิเตศวร พระมัญชุศรี
จุดหมาย	บรรลุเป็นพระอรหันต์	บรรลุโพธิญาณ เพื่อช่วยผู้อื่นก่อนตนเอง

5. คำสอนและหลักธรรม

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
คำสอน	ยึดคำสอนดั้งเดิม (พระไตรปิฎกบาลี)	ปรับคำสอนตามสภาพสังคม มีคัมภีร์เพิ่มเติม
การตีความ	เคร่งครัดตามพุทธวจนะ	ตีความเชิงปรัชญา ขยายความหลากหลาย
แนวปฏิบัติ	เน้นศีล สมาธิ ปัญญา	เน้นการบำเพ็ญบารมี 6-10 ข้อ (ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฯลฯ)

6. ความสัมพันธ์ของทั้งสองนิกาย

แม้จะแตกต่างกันในแง่พิธีกรรม ความเชื่อ และการตีความหลักธรรม แต่ทั้งสองนิกายก็ยอมรับตรงกันคือ

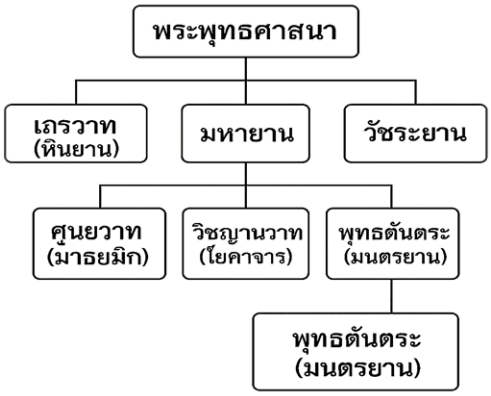
1. พระพุทธเจ้าเป็นศาสดาสูงสุด
2. เป้าหมายคือการหลุดพ้นจากทุกข์
3. การปฏิบัติธรรมคือหนทางสู่ความหลุดพ้น
4. นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม

5. สรุปท้ายบท

พระพุทธสาสนาเป็นศาสนาที่มีมานานหลายพันปี นิกายในพุทธศาสนาก็แตกออกไปหลายนิกายอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงของพราหมณ์ในคราวได้สร้างความสนใจให้เกิดขึ้นแก่คนเป็นอันมาก ทำให้ชาวพุทธโดยเฉพาะที่เป็นฆราวาสเกิดความคิดตื่นตัวที่จะตอบโต้ศาสนาพราหมณ์ และแสวงหาพวก โดยถือปริมาณสำคัญกว่าคุณภาพ แต่ถึงจะมีการเปลี่ยนแปลงไปมากขนาดไหนก็ตามแต่ละนิกายล้วนมีจุดกำเนิดเกิดมาจากที่เดียวกัน คือมาจากพระพุทธเจ้านั่นเอง ดังนั้นรากฐานต่าง ๆ รวมถึงข้อวัตรปฏิบัติที่มีมาตั้งแต่อดีตก็ยังคงรักษาไว้ เมื่อเราได้ศึกษาและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของทั้งสองนิกายแล้วย่อมจะทำให้เราเข้าใจกันง่ายขึ้น ยอมรับในการปฏิบัติหน้าที่ ไม่ก้าวก่ายหน้าที่ แต่ละคนปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างเต็มความสามารถ เพื่อการรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาและเพื่อความสุขของเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย เมื่อเราเข้าใจเช่นนี้แล้วยังจะกล่าวโทษฝ่ายตรงข้ามที่ไม่ยอมทำเหมือนฝ่ายของตนอีกหรือไม่

นิกายในพระพุทธศาสนามีวิวัฒนาการและลักษณะที่แตกต่างกันไปตามบริบททางวัฒนธรรมและภูมิภาค อย่างไรก็ตาม ทุกนิกายมีเป้าหมายหลักเดียวกันคือการดับทุกข์และบรรลุนิพพาน ความเข้าใจในนิกายต่าง ๆ จะช่วยให้เราเข้าใจพุทธศาสนาในบริบทที่กว้างขึ้น รวมถึงความแตกต่างและ

ความคล้ายคลึงของหลักคำสอนในแต่ละนิกาย โดยนิกายในพระพุทธศาสนาสามารถสรุปได้ดังภาพต่อไปนี้

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายการเกิดและพัฒนาของนิกายในพระพุทธศาสนา รวมถึงแนวคิดหลักของแต่ละนิกายทั้งในเถรวาท มหายาน และวัชรยาน ว่ามีความเป็นมาอย่างไร?

2. บอกความเหมือนและความแตกต่างของแนวคิดหลัก คำสอน และวิถีปฏิบัติของแต่ละนิกาย และบอกแนวทางในการนำความรู้ที่ได้ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมมาใช้ในชีวิตประจำวัน?

3. จงอภิปรายหลักจริยธรรมของพุทธศาสนาทั้งสองนิกายมาอย่างละเอียด โดยยกตัวอย่างประกอบการอภิปรายให้ครบทุกประเด็นตามเนื้อหาในบทเรียน โดยนำเสนอความคิดเห็น เหตุผล และข้อมูลสนับสนุน?

4. จงอภิปรายหลักธรรมที่เป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายให้เข้าใจพอสังเขป โดยนำเสนอความคิดเห็น เหตุผล และข้อมูลสนับสนุน?

เอกสารอ้างอิง

ธรรมะไทย. (2565). *พุทธศาสนามหายาน*. http://www.mahayana.in.th/p/buddhism mahayana. html

บุญมี แท่นแก้ว. (2548). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย.* โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

ประทุม อังกูรโลหิต. (2553). *พระมหาปณิธานของพระโพธิสัตว์-ข้อโต้แย้งทางปรัชญา.*โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประยงค์ อ่อนตา. (2561). การสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสารปัญญาปณิธาน 3*(2): 15-26.

ปุ้ย แสงฉาย. (ม.ป.ป.). *พุทธปรัชญา.* ลูก ส.ธรรมภักดี.

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจากาโร). (2538). *อุปกรณ์สังคีติกถา.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทพดิลก. (2548). *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 5). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต). (2548*). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด*. วัดราชโอรสาราม.

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธมฺมเสฏฺโฐ). (2547). *อธิบายวินัย สำหรับนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก ฉบับกรมการศาสนา*.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). (2546). *อนุปุพพิกถาทีปนี* (พิมพ์ครั้งที่ 4). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่อจรัญ ฐิตธมฺโม), (มปป.). *ทาน ศีล ภาวนา นำพาพ้นกรรม.* แอล ซีพี เด็กดีมีบุญ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ ปยุตฺโต). (2550). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 15). สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (2550) *ธรรมะฉบับเรียนลัด*. สถาบันบันลือธรรม.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต),. (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 15). โรงพิมพ์สหธรรมิก.

พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม. (2557). *เอกสารประกอบการสอนวิชาเปรียบเทียบคำสอนพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน*. จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์.

พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. (2542). *พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาสาคร ศรีดี. (2560). *พุทธจริยธรรม*, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. http://www.thaicadet.org/Buddhism/BuddhistEthics-SakonSridee.html.

พระสุขุม สุขวฑฺฒโกและคณะ. (2564). ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน. *วารสารวนัมฎองแหรกพุทธศาสตรปริทรรศน์ปีที่ 8*(1): 123-10.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (2534) *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธทาสภิกขุ, (2543). *ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี* (พิมพ์ครั้งที่ 7). โรงพิมพ์สุขภาพใจ.

พุทธทาสภิกขุ. (2545). *ฟ้าสางฯ 1*. ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. (2525). ลัทธิความเป็นมาแห่งพระศาสนาหินยาน–มหายาน. ธรรมสภา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542* (พิมพ์ครั้งที่ 6). ราชบัณฑิตยสถาน.

วศิน อินทสระ. (2541). *พุทธจริยศาสตร์.* โรงพิมพ์ทองกวาว.

วศิน อินทสระ. (2544). *จริยศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 4). บรรณกิจ.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 7

1.หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 7

1.1 บทนำ

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิ

1.3 การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ

1.4 รูปแบบของพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ

1.5 หลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์

1.6 ผลกระทบของพระพุทธศาสนาต่ออารยธรรมสุวรรณภูมิ

1.7 สรุปท้ายบท

คำถามท้ายบท

เอกสารอ้างอิง

2.วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของดินแดนสุวรรณภูมิในบริบทของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง

2.2 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับทฤษฎีเกี่ยวกับกำเนิดแผ่นดินสุวรรณภูมิตามแนวคิดของนักวิชาการจากภูมิภาคต่าง ๆ ได้อย่างมีระบบ

2.3 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาจากชมพูทวีปสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น ทางบกและทางทะเล

2.4 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับหลักฐานทางโบราณคดีหรือเอกสารสำคัญที่แสดงถึงการเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ

2.5 เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับบทบาทของพระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิไปประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์อิทธิพลของศาสนาต่อพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในภูมิภาค

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถ

3.1 LLO1 อธิบายความหมาย ความสำคัญ และบริบทของดินแดนสุวรรณภูมิในความสัมพันธ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้องตามเนื้อหาในบทเรียน

3.2 LLO2 อธิบายความแตกต่างของทฤษฎีที่เกี่ยวกับกำเนิดและบทบาทของสุวรรณภูมิตามแนวคิดของนักวิชาการอินเดีย ตะวันตก และไทย ได้อย่างมีระบบด้วยภาษาของตนเอง

3.3 LLO3 สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการจัดทำแผนผังหรือแผนที่ความคิดเพื่อแสดงการแพร่กระจายของพระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิได้อย่างชัดเจน

3.4 LLO4 ระบุหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่สนับสนุนบทบาทของสุวรรณภูมิในการรับอิทธิพลพระพุทธศาสนาได้ถูกต้องตามข้อมูลที่นำมาอ้างอิง

3.5 LLO5 สรุปผลกระทบของพระพุทธศาสนาต่ออารยธรรมและสังคมในดินแดนสุวรรณภูมิผ่านการบรรยายหรือการเขียนด้วยภาษาของตนเองในรายงาน

4. วิธีสอนและกิจกรรม

ผู้สอนเลือกวิธีการสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

4.1 การบรรยายเชิงโต้ตอบ (Interactive Lecture-Based Learning) โดยใช้วิธีการบรรยายแบบมีปฏิสัมพันธ์ ประกอบด้วยคำถามปลายเปิด และการอภิปรายร่วมในชั้นเรียนเพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกอธิบายเหตุการณ์สำคัญในบทเรียน โดยใช้สื่อประกอบ เช่น คลิปวิดีโอ ภาพ สไลด์ แผนที่ความคิด หรือ ตัวอย่างจากพระไตรปิฎกเพื่อประกอบการบรรยายหรืออธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning) โดยจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมด้วยความกระตือรือร้น เช่น กิจกรรมการจัดทำแผนภาพลำดับเหตุการณ์ (Timeline Activity) เกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง และให้นักศึกษาอธิบายเหตุการณ์แต่ละช่วงและทำการสรุปคำสำคัญหรือแนวคิดที่สำคัญ ในรูปแบบ Infographic หรือ Mind Map

4.3 การเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ (Collaborative Learning & Discussion) หรือ การเรียนรู้แบบเป็นทีม (Team-Based learning) โดยแบ่งกลุ่มนักศึกษาให้สืบค้นหัวข้อเฉพาะ เช่น การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา หรือบทบาทของพระสาวก แล้วให้อภิปรายร่วมกันและสรุปข้อมูลด้วยตนเอง พร้อมนำเสนอในรูปแบบ Creative Presentation หรือ อภิปรายในห้องเรียน

4.4 การนำเสนอหรือถ่ายทอดเนื้อหาบทเรียน (Micro-teaching or Creative Presentation) โดยให้นักศึกษาเลือกหัวข้อย่อยจากพุทธประวัติช่วงปฐมกาล แล้วถ่ายทอดความเข้าใจผ่านการนำเสนอ เช่น การทำคลิปวิดีโอสั้น การออกแบบโปสเตอร์สื่อความรู้ การทำแผนที่ความคิด (Mind Mapping) การจัดทำสื่อดิจิทัล เช่น Slide, Presentation ด้วยโปรแกรมออนไลน์มี Canva เป็นต้น

4.5 การเรียนรู้โดยใช้เกมเป็นฐาน (Game-Based Learning) โดยให้นักศึกษาทำการศึกษาค้นคว้า หรืออ่านเนื้อหาที่กำหนดให้ ใช้เวลาประมาณ 15 นาที จากนั้นให้จับคู่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยฝึกสรุป Key Takeaways ให้ได้อย่างน้อย 3 ประเด็น ผู้สอนให้สัญญาณเริ่มเล่นเกมแฟนตัวยง/แฟน

พันธ์แท้ โดยใช้ App เช่น Kahoot/Quizzes/Gimkit/Blooklet/Socrative ฯลฯ หรือใช้ Board Game เพื่อสร้างกิจกรรมตอบคำถาม ผู้เรียนจำนวน 3 คน ที่ได้คะแนนสูงสุด Top 3 ในแต่ละครั้ง จะได้คะแนนพิเศษ โดยมีเงื่อนไขที่ตกลงร่วมกันก่อนเรียนตามความเหมาะสม เช่น หากได้คะแนน Top 3 ครบ 10 ครั้งก่อนผู้เรียนคนอื่น จะได้คะแนนพิเศษ 10 คะแนน เพื่อนำไปตัดเกรด ผู้เรียนคนอื่น ๆ จะได้คะแนนตามจริง จากนั้นให้ผู้เรียนแต่ละคนให้ข้อสะท้อนคิด (Feedback) เช่น กด Like หรือ Dislike หรือ ให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงการเล่นในครั้งถัดไป หลังสิ้นสุดการเล่นเกมแต่ละเกม ให้ผู้เรียนแต่ละคนนำคะแนนที่ได้ และ Key Takeaways ข้อสะท้อนคิด (Feedback) หรือข้อเสนอแนะของตนเอง นำไปสะสมใน Portfolio โดยใช้ App ต่าง ๆ เช่น Notion App หรือ Google Sites เป็นต้น เพื่อส่งอาจารย์ในสัปดาห์สุดท้าย เพื่อนำไปตัดสินผลการเรียนหรือตัดเกรด ร่วมกับคะแนนอื่น ๆ เช่น คะแนนสอบกลางภาค คะแนนสอบปลายภาค เป็นต้น โดยเล่นแบบนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบทุกเนื้อหาในบทเรียนนั้น ๆ

4.6 กิจกรรมพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ (Character-Building Activities) โดยให้นักศึกษาเลือกคุณลักษณะของบุคคลต้นแบบ เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช หรือบุคคลที่ผู้เรียนชื่นชอบ แล้วนำมาอธิบายหรืออภิปรายในชั้นเรียน โดยเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะที่พึงประสงค์ที่ผู้เรียนต้องการจะนำไปพัฒนาตนเองให้ได้ตามบุคคลต้นแบบที่เลือก

5. สื่อการเรียนการสอน

ผู้สอนเลือกสื่อการเรียนการสอนตามที่ตกลงกับผู้เรียน ดังนี้

5.1 สื่ออ้างอิงหลัก เช่น เอกสารประกอบการสอน/เอกสารคำสอน/ตำรา/หนังสือ/พระไตรปิฎก/บทความวิจัย/บทความวิชาการ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในบทเรียน

5.2 สื่อดิจิทัลเพื่อการเรียนรู้ เช่น /PowerPoint/YouTube/E-book/E-learning/Canva/Google Sites ฯลฯ

5.3 สื่อหรือแอปเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมและติดตามความก้าวหน้าในการเรียนรู้ หรือพัฒนาความรู้ มี Metacognitive Knowledge เป็นต้น เช่น กลุ่ม Facebook/กลุ่ม Line/Classroom/Zoom Cloud Meeting/Google Meet/Notion App ฯลฯ

5.4 สื่อสะท้อนคิด (Feedback) สำหรับการประเมินเพื่อพัฒนาและตัดสินผลการเรียนรู้ เช่น Google Form/ Quizzes/ Kahoot/ Boardgame/ YouTube comment/ Canva Comment/ Google classroom comment ฯลฯ

6. การวัดและการประเมินผล

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment)

การประเมินในขั้นนี้มุ่งเน้นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยไม่นำมาตัดสินผลการเรียนรู้ การให้คะแนน หรือตัดเกรด แต่เป็นกระบวนการสะท้อนความคิดในการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถประเมินศักยภาพของตนเองในการเรียนรู้ในบทเรียน ตลอดจนเป็นแนวทางสำหรับผู้สอนในการนำข้อมูลไปปรับปรุงกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัยต่อไป โดยผู้สอนเลือกการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.1.1 แบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน เพื่อวัดความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นและความก้าวหน้าในการเรียนรู้

6.1.2 กิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน เช่น Activity-Based Learning/ Collaborative Learning & Discussion/ Team-Based learning /Micro-teaching or Creative Presentation ฯลฯ เพื่อพัฒนาศักยภาพของนักศึกษาตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง

6.1.3 แบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถาม การตอบคำถาม และการมีส่วนร่วมในการทำรายงานกลุ่มและการนำเสนอรายงาน เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้านทักษะ (S) ด้านจริยธรรม (Ethic) และด้านลักษณะบุคคล (Character)

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment)

การประเมินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในส่วนนี้ มุ่งวัดความสามารถของผู้เรียนตามผลลัพธ์การเรียนรู้ (LLOs) ที่กำหนดไว้ โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม โดยตรวจสอบได้ผ่านกิจกรรมและเครื่องมือการประเมินที่หลากหลายตามแนว OBE เพื่อให้ครอบคลุมด้านความรู้ (K) ที่คาดหวัง โดยผู้สอนเลือกการประเมินหรือเอกสารหลักฐานประกอบในการประเมินตามที่ตกลงกับผู้เรียนจากรายการต่อไปนี้

6.2.1 ข้อสอบกลางภาค (Midterm Examination) เป็นแบบอัตนัยหรือแบบปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.2 รายงานกลุ่ม เป็นแบบออนไลน์ หรือเป็นเล่มรายงานตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.3 ข้อสอบปลายภาค (Final Examination) เป็นแบบผสมอัตนัยและปรนัยตามที่ตกลงกับนักศึกษา

6.2.4 Rubrics Scoring เป็นการกำหนดเกณฑ์ในการให้คะแนนการสอบอัตนัยและการนำเสนอรายงานเพื่อให้เกิดความชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม

6.2.5 Portfolio สะสมกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน โดยใช้กิจกรรม เช่น Gamification ให้นักศึกษาสะสม Reflection/Feedback/Key Takeaways ของตนเอง

บทที่ 7
เส้นทางพุทธอารยธรรมสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ

1. บทนำ

ดินแดน “สุวรรณภูมิ” เป็นชื่อที่ปรากฏในบันทึกทางประวัติศาสตร์และพุทธศาสนา ซึ่งมีความหมายว่า “แผ่นดินทอง” อันเป็นศูนย์กลางแห่งความมั่งคั่งและอารยธรรม ในบริบททางศาสนา สุวรรณภูมิถูกกล่าวถึงว่าเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่พุทธศาสนาได้แผ่ขยายเข้ามาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และได้รับอิทธิพลจากการเผยแผ่พุทธธรรมโดยพระสมณทูตของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่ทรงส่งเสริมพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2540)

สุวรรณภูมิไม่ได้เป็นเพียงชื่อที่สะท้อนถึงความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและศาสนาที่สำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการติดต่อค้าขายและการแลกเปลี่ยนความรู้กับอารยธรรมอินเดียและจีน ดินแดนแห่งนี้จึงเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการรับและปรับแปลงพุทธอารยธรรมให้เข้ากับบริบทท้องถิ่น ก่อให้เกิดพัฒนาการของพุทธศาสนาในรูปแบบเถรวาทและมหายานในภูมิภาคนี้ (Hall, 2014; สุชาติ หงษา, 2550)

ในการศึกษาครั้งนี้ แหล่งข้อมูลสำคัญที่ใช้ในการวิเคราะห์เส้นทางพุทธอารยธรรมสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ได้แก่ งานเขียนของนักวิชาการและตำราทางพุทธศาสนา อาทิ ฮอลล์ (2557) ที่กล่าวถึงบทบาทของสุวรรณภูมิในฐานะศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หนังสือ “พระพุทธศาสนาในเอเชีย” โดยพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2540) ซึ่งกล่าวถึงการแพร่ขยายของพุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชีย รวมถึง “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา” โดยสุชาติ หงษา (2550) ซึ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับพัฒนาการของพุทธศาสนาในประเทศไทยและดินแดนใกล้เคียง นอกจากนี้ยังอ้างอิง “คัมภีร์มหายาน ลังกาวตารสูตร” ที่ไดเซ็ต ไตตาโร่ ซูซูกิ (Suzuki, 2017) ได้ศึกษาและแปลเพื่อให้เห็นถึงแนวคิดของพุทธศาสนาในสายมหายานที่มีอิทธิพลในดินแดนนี้ ตลอดจนการใช้พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยเพื่อสนับสนุนหลักฐานทางพุทธศาสนา

นอกจากนี้ การศึกษาครั้งนี้ยังอาศัยข้อมูลจากสำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) หรือ GISTDA ซึ่งเป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการนำคุณค่าจากอวกาศและภูมิสารสนเทศมาสู่สังคม เพื่อสนับสนุนการศึกษาทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับเส้นทางพุทธอารยธรรมในภูมิภาคนี้ได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. แนวคิดเกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิ

การกำเนิดของแผ่นดินสุวรรณภูมิเป็นหัวข้อที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการทั้งในอินเดีย ตะวันตก และไทย ซึ่งแต่ละทฤษฎีมีมุมมองและหลักฐานที่แตกต่างกันไป

2.1 ทฤษฎีอินเดีย (Indianization Theory)

นักวิชาการอินเดียจำนวนมากมองว่าสุวรรณภูมิเป็นดินแดนที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยอ้างอิงหลักฐานทางภาษาศาสตร์และศาสนา เช่น การแพร่กระจายของพุทธศาสนาและฮินดูผ่านเส้นทางการค้าและการเดินเรือ (Chakrabarti, 2011) นอกจากนี้ คัมภีร์มหายานหลายฉบับ เช่น ลังกาวตารสูตร ยังกล่าวถึงสุวรรณภูมิในฐานะดินแดนที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา (Suzuki, 2017)

ในแง่ของภาษาศาสตร์ พบว่าภาษาสันสกฤตและปาลีมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อภาษาในดินแดนสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะในด้านวรรณกรรมและคัมภีร์ทางศาสนา หลายคำศัพท์ทางศาสนาและปรัชญาที่พบในจารึกโบราณในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีรากศัพท์จากภาษาสันสกฤตและปาลี ซึ่งเป็นข้อบ่งชี้ถึงการแพร่กระจายของแนวคิดทางศาสนาและวัฒนธรรมของอินเดียผ่านช่องทางต่าง ๆ (Chakrabarti, 2011) นอกจากนี้ การตั้งชื่อสถานที่และบุคคลในดินแดนสุวรรณภูมิที่สืบทอดจากแบบแผนของอินเดียยังเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลดังกล่าว

ในด้านศาสนา ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูเป็นสองศาสนาหลักที่ถูกนำเข้ามายังสุวรรณภูมิผ่านเส้นทางการค้าและการเดินเรือ นักบวชและพ่อค้าชาวอินเดียเป็นผู้นำคำสอนเหล่านี้มาเผยแพร่ โดยมีการก่อสร้างวัดวาอาราม ศาสนสถาน และการบูรณะคัมภีร์ทางศาสนาเพื่อเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษาและปฏิบัติธรรม คัมภีร์ทางพุทธศาสนาในนิกายมหายาน เช่น “ลังกาวตารสูตร” ได้กล่าวถึงสุวรรณภูมิในฐานะดินแดนที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา โดยแสดงให้เห็นว่าภูมิภาคนี้มิได้เป็นเพียงปลายทางของนักเดินทางจากชมพูทวีปเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางแห่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกด้วย (Suzuki, 2017)

นอกจากนี้ หลักฐานทางโบราณคดี เช่น การค้นพบพระพุทธรูปแบบคุปตะและปาละในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอินเดียและสุวรรณภูมิอย่างแน่นแฟ้น พระพุทธรูปที่มีลักษณะศิลปะอินเดียโบราณเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการรับอิทธิพลและการดัดแปลงศิลปะให้เข้ากับสภาพแวดล้อมท้องถิ่น นอกจากนี้ หลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมศาสนา เช่น โบโรพุทโธในอินโดนีเซีย และปราสาทหินพนมรุ้งในประเทศไทย ยังสะท้อนให้เห็นถึงรากฐานของศิลปะและสถาปัตยกรรมที่ได้รับแรงบันดาลใจจากอินเดียเป็นสำคัญ กล่าวโดยสรุป สุวรรณภูมิเป็นดินแดนที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียในหลายมิติ ทั้งด้านภาษา ศาสนา และศิลปะ โดยมีหลักฐานมากมายที่บ่งชี้ถึงการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างสองภูมิภาคนี้ อิทธิพล

ดังกล่าวไม่เพียงส่งผลต่อโครงสร้างทางสังคมและศาสนาในสมัยโบราณ แต่ยังคงมีอิทธิพลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

2.2 ทฤษฎีตะวันตก (Western Theory)

การศึกษาเรื่อง "สุวรรณภูมิ" (Suvarnabhumi) ในสายตานักวิชาการตะวันตกเกิดขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 16–19 ซึ่งเป็นยุคแห่งการล่าอาณานิคมและการสำรวจภูมิศาสตร์โลกใหม่ โดยแนวคิดและทฤษฎีตะวันตกเกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิสะท้อนมุมมองภายนอกที่พยายามอธิบายภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกรอบคิดแบบตะวันตก ทั้งในแง่ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม นักวิชาการตะวันตกยุคต้น เช่น Marco Polo (ปลายศตวรรษที่ 13) และต่อมาเช่น Sir James George Scott และ Sir Stamford Raffles มีบทบาทในการนำเสนอภาพของสุวรรณภูมิในฐานะดินแดนแห่งความมั่งคั่ง ทองคำ และอารยธรรมโบราณ โดยอาศัยหลักฐานจากบันทึกเดินเรือของชาวยุโรป ตลอดจนการตีความเอกสารโบราณอินเดีย เช่น มหากาพย์รามายณะ และพระไตรปิฎกสันสกฤตที่กล่าวถึง “Suvarnabhumi” อย่างคลุมเครือ

แนวคิดเชิงภูมิศาสตร์และการระบุที่ตั้งนักวิชาการตะวันตกระยะแรกมีความเห็นต่างกันเกี่ยวกับที่ตั้งของสุวรรณภูมิ อาทิ George Coedès (1944) นักประวัติศาสตร์และภาษาศาสตร์ฝรั่งเศส เสนอว่าสุวรรณภูมิอาจหมายถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะอาณาจักรทวารวดี (Dvaravati) ในประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็นร่องรอยของพุทธศาสนาเถรวาทในยุคแรก ๆ Paul Wheatley (1961) เสนอว่าสุวรรณภูมิควรเข้าใจเป็น conceptual geography คือเป็น "ดินแดนในจินตนาการ" ของอินเดียที่ไม่ได้ชี้เฉพาะตำแหน่งแน่นอน แต่หมายถึงกลุ่มภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการติดต่อค้าขายและเผยแผ่วัฒนธรรมอินเดีย

แนวคิดเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรมจากการศึกษาหลักฐานโบราณคดีและเอกสารจีน นักวิชาการตะวันตกตีความว่าสุวรรณภูมิเป็นศูนย์กลางการค้าเครื่องเทศ โลหะมีค่า และสินค้าหรูหราระหว่างอินเดีย จีน และโลกอาหรับ O.W. Wolters (1967) เสนอแนวคิด "Mandala" อธิบายว่ารัฐโบราณในสุวรรณภูมิไม่ได้มีพรมแดนตายตัวแบบรัฐชาติสมัยใหม่ แต่เป็นเครือข่ายอำนาจที่ศูนย์กลางกระจายออกเป็นชั้นๆ สอดรับกับภูมิศาสตร์ทางการค้าทางทะเล การวิพากษ์แนวคิดตะวันตกสมัยใหม่ในงานศึกษาร่วมสมัย เช่น Victor Lieberman (2003) และ Craig Reynolds (1995) มีการทบทวนแนวคิดตะวันตกชุดเดิม โดยชี้ว่าความพยายามนิยามสุวรรณภูมิโดยใช้กรอบการเมืองแบบตะวันตก (เช่น การแสวงหาพรมแดนชัดเจน) เป็นการบิดเบือนความเป็นจริงทางวัฒนธรรมของภูมิภาค

สรุปแล้ว แนวคิดตะวันตกเกี่ยวกับสุวรรณภูมิผันแปรตามพัฒนาการของวิชาประวัติศาสตร์ตะวันตกเอง จากการจินตนาการถึงดินแดนทองคำ มาสู่การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างของรัฐและวัฒนธรรมในบริบทภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิในมุมมองของนักวิชาการไทย

การศึกษาความหมายและบทบาทของดินแดนสุวรรณภูมิในหมู่นักวิชาการไทย สะท้อนการมองเห็นคุณค่าทางศาสนา วัฒนธรรม และอารยธรรมของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในกรอบแนวคิดที่แตกต่างจากการตีความของนักวิชาการตะวันตก โดยเน้นย้ำถึงความเป็น "ศูนย์กลาง" ในการรับและเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวมถึงบทบาทในฐานะแหล่งรวมของความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาในสมัยโบราณ

มุมมองของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2540) พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เสนอว่า สุวรรณภูมิในสมัยพุทธกาลเป็นดินแดนที่มีอยู่จริง และมีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระองค์อ้างอิงข้อมูลจากพระไตรปิฎกและเอกสารพุทธประวัติที่ระบุว่าพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีปได้ส่งพระสมณทูต 9 สายไปยังดินแดนต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยหนึ่งในนั้นคือพระโสณะและพระอุตตระซึ่งถูกส่งไปยังสุวรรณภูมิ พระธรรมปิฎกเน้นว่า สุวรรณภูมิไม่ใช่ดินแดนในตำนานหรือเพียงจินตนาการเชิงภูมิศาสตร์ แต่มีความจริงอยู่ในเชิงประวัติศาสตร์ โดยพระธรรมปิฎกยกตัวอย่างหลักฐานเชิงโบราณคดี เช่น โบราณวัตถุและศิลาจารึกสมัยทวารวดีที่สะท้อนการแพร่หลายของพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้อย่างชัดเจน อันแสดงถึงอิทธิพลเชิงศาสนาและวัฒนธรรมที่แพร่ขยายจากอินเดียสู่สุวรรณภูมิและพัฒนาขึ้นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพื้นที่นี้

มุมมองของสุชาติ หงษา (2550) ได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสุวรรณภูมิโดยเน้นการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีและวัฒนธรรมในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เขาเสนอว่าสุวรรณภูมิเป็นศูนย์กลางสำคัญของพระพุทธศาสนาในยุคแรกเริ่มที่มีความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ สุชาติ หงษา เน้นการตีความพระพุทธรูปและศิลปะสมัยทวารวดีซึ่งพบในบริเวณภาคกลางของไทย โดยชี้ให้เห็นว่าลักษณะของพระพุทธรูป เช่น ศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียสมัยคุปตะแต่มีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนให้เข้ากับลักษณะวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันการดำรงอยู่ของสุวรรณภูมิในฐานะศูนย์กลางแห่งการเผยแผ่พุทธศาสนา นอกจากนี้ สุชาติยังเสนอว่าสุวรรณภูมิในมุมมองของไทยควรถูกเข้าใจว่าเป็นภูมิภาคที่มีพัฒนาการทางศาสนา วัฒนธรรม และการค้าขายที่สืบทอดยาวนานมาตั้งแต่สมัยโบราณ มิใช่เพียงชื่อเรียกเชิงสัญลักษณ์ตามที่นักวิชาการตะวันตกบางกลุ่มเข้าใจ

มุมมองของบัญชา พงษ์พานิช เป็นอีกนักวิชาการไทยที่นำเสนอการศึกษาสุวรรณภูมิในเชิงวิเคราะห์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เขาเน้นว่าสุวรรณภูมิไม่ใช่เพียงเป้าหมายการเผยแผ่พุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีสถานะเป็นศูนย์กลางของการหลอมรวมวัฒนธรรมระหว่างอินเดีย จีน และชนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัญชาเน้นว่าการพิจารณาสุวรรณภูมิควรอยู่บนฐานของการวิเคราะห์องค์ประกอบหลากหลายทั้งทางศิลปกรรม ภาษา ศาสนา และเศรษฐกิจ เขาเสนอว่าภูมิภาค

สุวรรณภูมิมีการพัฒนาอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ซึ่งแตกต่างจากการมองสุวรรณภูมิเป็นเพียง “จุดรับวัฒนธรรมจากอินเดีย” โดยตรงเท่านั้น แต่ควรเห็นว่าเป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนและสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง

3. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ

สุวรรณภูมิเป็นดินแดนที่มีความสำคัญทั้งในทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม โดยได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียมาตั้งแต่สมัยโบราณ นักวิชาการอินเดียจำนวนมากให้ความเห็นว่าสุวรรณภูมิเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่สำคัญ โดยมีการรับและปรับใช้แนวคิด ศาสนา และประเพณีของอินเดียอย่างต่อเนื่องตลอดหลายศตวรรษ หลักฐานที่สนับสนุนแนวคิดนี้สามารถพบได้จากหลายแง่มุม ทั้งทางด้านภาษาศาสตร์ ศาสนา และโบราณคดี หากจะกล่าวถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สุวรรณภูมิ จะมีประเด็นสำคัญ 3 ประเด็น ดังนี้

3.1 ความสำคัญของเส้นทางการค้าทางบกและทางทะเลในการนำพุทธศาสนาเข้าสู่ภูมิภาค

เส้นทางการค้าทางบกและทางทะเลมีบทบาทสำคัญในการนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เส้นทางการค้าทางบก เช่น เส้นทางสายไหม (Silk Road) เป็นเส้นทางหลักที่ช่วยให้พระพุทธศาสนาแพร่กระจายจากชมพูทวีปไปยังดินแดนจีน เอเชียกลาง และเอเชียตะวันออก (Foltz, 2010) เส้นทางนี้นอกจากจะเป็นช่องทางในการแลกเปลี่ยนสินค้า เช่น ผ้าไหม เครื่องเทศ และอัญมณีแล้ว ยังเป็นเส้นทางสำคัญสำหรับการเผยแผ่ศาสนาและแนวคิดทางปรัชญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-12 พระสงฆ์และนักแปลพระไตรปิฎกได้ใช้เส้นทางนี้ในการเดินทางระหว่างชมพูทวีปและจีน ส่งผลให้เกิดศูนย์กลางทางศาสนา เช่น ที่เมืองตันหวง (Dunhuang) และลั่วหยาง (Luoyang) (Xinru, 1996)

ในขณะเดียวกัน เส้นทางการค้าทางทะเล เช่น เส้นทางเครื่องเทศ (Maritime Silk Road) มีบทบาทสำคัญในการนำพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิผ่านท่าเรือสำคัญต่าง ๆ นักประวัติศาสตร์ตะวันตก เช่น ฮอลล์ (Hall, 2011) ได้เสนอว่า การค้าทางทะเลมีบทบาทสำคัญในการนำศาสนาและวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านเครือข่ายการค้าระหว่างอินเดีย จีน และดินแดนอื่น ๆ ในภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-12 การเดินเรือทำให้พ่อค้าและพระสงฆ์อินเดียสามารถเดินทางไปเผยแผ่ศาสนาในศูนย์กลางการค้าอย่างทวารวดี ศรีวิชัย และอาณาจักรขอม (Miksic, 2013) หลักฐานทางโบราณคดี เช่น พระพุทธรูปแบบอมราวดีและแบบคุปตะที่พบในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะและวัฒนธรรมพุทธที่แพร่กระจายผ่านเครือข่ายการค้าเหล่านี้ (Guy, 2014)

ทั้งนี้ บทบาทของเส้นทางการค้าทางบกและทางทะเลไม่ได้จำกัดอยู่แค่การเผยแผ่ศาสนาเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างกว้างขวาง พระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นศาสนาของพ่อค้าและชนชั้นปกครองเท่านั้น แต่ยัง

กลายเป็นรากฐานของโครงสร้างทางสังคมและการปกครองของอาณาจักรสำคัญหลายแห่งในภูมิภาคนี้ (Skilling, 2009)

3.2 อิทธิพลของพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ

พระพุทธศาสนาจากชมพูทวีปมีอิทธิพลต่อสุวรรณภูมิอย่างเด่นชัดตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะหลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระสมณทูตมาเผยแผ่พุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ การเผยแผ่พุทธศาสนาทำให้ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทซึ่งเป็นศาสนาหลักจากชมพูทวีปได้หยั่งรากลึกในดินแดนสุวรรณภูมิ และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้อย่างชัดเจน หลักฐานทางโบราณคดี เช่น ศิลาจารึกและพระพุทธรูปที่แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะแบบอมราวดีและคุปตะ ยืนยันถึงการเผยแพร่ศาสนาพุทธในภูมิภาคนี้ (พระธรรมปิฎก, 2540)

นอกจากนี้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา พุทธศาสนามหายานจากประเทศจีนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในอาณาจักรศรีวิชัยและอาณาจักรล้านนา โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่พระสงฆ์จีนเดินทางมายังดินแดนสุวรรณภูมิเพื่อเผยแพร่พุทธศาสนามหายาน หลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น คำจารึกในพุทธศาสนาและคัมภีร์จีน ได้บ่งชี้ถึงการมีส่วนร่วมของนักบวชจีนในวัฒนธรรมพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ซึ่งส่งผลให้เกิดการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาสายอินเดียและจีนในภูมิภาคนี้ (เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย, และคณะ, 2565)

หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะแบบอมราวดีและคุปตะในการเผยแพร่พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ หลักฐานทางโบราณคดี เช่น ศิลาจารึกและพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลจากศิลปะแบบอมราวดีและคุปตะ แสดงให้เห็นถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาจากชมพูทวีปและจีนไปยังสุวรรณภูมิอย่างชัดเจน การศึกษาเหล่านี้ช่วยให้เราทราบถึงการแผ่ขยายของพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ในช่วงสมัยต่าง ๆ เช่น สมัยโบราณและสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 1-2

3.2.1 ศิลาจารึกจากอาณาจักรศรีวิชัย

หนึ่งในตัวอย่างที่เด่นชัดของการเผยแพร่พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิคือศิลาจารึกจากอาณาจักรศรีวิชัยที่พบในจังหวัดสตูลและนราธิวาส เช่น ศิลาจารึกที่วัดทุ่งเศรษฐี ซึ่งมีการกล่าวถึงการสร้างเจดีย์และการสนับสนุนพุทธศาสนาภายใต้การปกครองของศรีวิชัย โดยมีอิทธิพลของศิลปะแบบอมราวดีและคุปตะที่ปรากฏในลักษณะของการสร้างพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลของสถาปัตยกรรมอินเดียยุคคุปตะและรูปทรงพระพุทธรูปที่แสดงถึงลักษณะอ่อนช้อยและสง่างามเช่นเดียวกับในยุคคุปตะ (พระธรรมปิฎก, 2540)

3.2.2 พระพุทธรูปแบบคุปตะและอมราวดี

พระพุทธรูปแบบคุปตะและอมราวดีตัวอย่างพระพุทธรูปที่แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะแบบอมราวดีและคุปตะที่พบในภูมิภาคสุวรรณภูมิ เช่น พระพุทธรูปที่พบในเมืองศรีมโหสถ (หรือที่รู้จักกันในชื่อ “ศรีมโหสถ”) ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในภาคกลางของประเทศไทย พระพุทธรูปเหล่านี้

มีลักษณะและสัญลักษณ์ที่คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปจากยุคคุปตะ ซึ่งมักจะมีลักษณะใบหน้าที่สงบนิ่งและการแสดงท่าทางพระหัตถ์ในลักษณะต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงแนวคิดทางพุทธศาสนาในยุคต้นๆ (กรมศิลปากร, 2533)

3.2.3 ศิลาจารึกจากอาณาจักรลาว

อีกตัวอย่างหนึ่งที่น่าสนใจคือศิลาจารึกที่พบในบริเวณพื้นที่อาณาจักรลาว ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีที่บ่งชี้ถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระสงฆ์จากจีนและอินเดีย ศิลาจารึกที่วัดภูพระบาทในลาวมีข้อความเกี่ยวกับการเดินทางของพระสงฆ์จีนมาถึงภูมิภาคนี้เพื่อเผยแพร่พุทธศาสนา รวมถึงการสร้างศาสนสถานและการสนับสนุนพุทธศาสนาโดยปกครองภายใต้การส่งเสริมของผู้ปกครองท้องถิ่น (เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย, และคณะ, 2565)

3.3 การรับและปรับตัวของพุทธศาสนาในแต่ละรัฐและอาณาจักรสำคัญ

การรับและปรับตัวของพุทธศาสนาในแต่ละรัฐและอาณาจักรสำคัญแต่ละรัฐและอาณาจักรในสุวรรณภูมิมีลักษณะเฉพาะในการรับและปรับตัวของพุทธศาสนา อาณาจักรทวารวดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 เป็นหนึ่งในศูนย์กลางพุทธศาสนาเถรวาทที่สำคัญ มีศิลปะและโบราณสถานที่สะท้อนอิทธิพลของศิลปะอินเดียตอนใต้ อาณาจักรศรีวิชัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-18 รับพุทธศาสนามหายานจากอินเดียและจีน และเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์จีน ส่วนอาณาจักรขอมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 เดิมได้รับอิทธิพลของศาสนาฮินดู แต่ต่อมาได้รับพุทธศาสนามหายานและเถรวาทเข้ามาผสมผสานกันอย่างกลมกลืน ในขณะที่อาณาจักรล้านนาและอาณาจักรอยุธยาได้รับพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาผ่านเส้นทางการค้ากับศรีลังกา

การรับและปรับตัวของพุทธศาสนาในแต่ละรัฐและอาณาจักรในสุวรรณภูมิมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป โดยมีการรับอิทธิพลจากพุทธศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ จากชมพูทวีปและจีนแต่ละยุคสมัย รวมถึงการปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมและความเชื่อท้องถิ่นในแต่ละอาณาจักร

3.3.1 อาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16)

อาณาจักรทวารวดีถือเป็นศูนย์กลางสำคัญของพุทธศาสนาเถรวาทในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 โดยมีการรับพุทธศาสนาจากชมพูทวีปและได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียตอนใต้ที่เห็นได้จากโบราณสถานต่าง ๆ เช่น วัดโบราณที่พบในจังหวัดนครปฐมและราชบุรี ซึ่งมีลักษณะศิลปะและสถาปัตยกรรมที่สะท้อนถึงความเชื่อทางพุทธศาสนาเถรวาทในช่วงนั้น เช่น รูปปั้นพระพุทธรูปขนาดใหญ่และการจัดทำพระสถูปเจดีย์ (ผาสุข, 2542)

3.3.2 อาณาจักรศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-18)

อาณาจักรศรีวิชัยเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนามหายานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-18 โดยได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนามหายานจากอินเดียและจีน นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งการศึกษาพุทธศาสนาของพระสงฆ์จีนที่เดินทางมายังภูมิภาคนี้ ศิลาจารึกและคัมภีร์จีนจากศรี

วิชัย เช่น คำจารึกที่พบในอำเภอปัตตานีและคำจารึกในวัดท่ามะกุด บ่งชี้ถึงการเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษาพุทธศาสนามหายาน (พระธรรมปิฎก, 2540; สวัสดิ์, 2555)

3.3.3 อาณาจักรขอม (พุทธศตวรรษที่ 16-18)

อาณาจักรขอมเริ่มต้นด้วยการรับอิทธิพลของศาสนาฮินดูจากอินเดียในช่วงต้น ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 พุทธศาสนามหายานและเถรวาทได้เข้ามาผสมผสานกันอย่างกลมกลืน การเปลี่ยนแปลงนี้สามารถเห็นได้จากสถาปัตยกรรมและพระพุทธรูปในปราสาทนครวัด ที่มีอิทธิพลของทั้งศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา (อรรถกวี, 2563)

3.3.4 อาณาจักรล้านนาและอาณาจักรอยุธยา

อาณาจักรล้านนาและอาณาจักรอยุธยาได้รับพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาผ่านเส้นทางการค้ากับศรีลังกาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 โดยมีการรับและปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตท้องถิ่นและกลายเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาเถรวาทในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะในอาณาจักรล้านนา ซึ่งมีการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่และสร้างสถูปเจดีย์ในรูปแบบที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2561)

3.4 การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์

ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาและเอกสารโบราณหลายฉบับ ได้รับการตีความจากนักวิชาการไทยว่าเป็นศูนย์กลางสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในบริเวณที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน อิทธิพลของพุทธศาสนาในดินแดนนี้ไม่เพียงแต่ส่งผลต่อศาสนาเท่านั้น แต่ยังแทรกซึมเข้าสู่ระบบการเมืองการปกครอง คติความเชื่อ การดำเนินชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม และภาษาอย่างลึกซึ้ง พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2540) ได้ชี้ให้เห็นว่า สุวรรณภูมิเป็นดินแดนที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งพระสมณทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระโสณะและพระอุตตระ ซึ่งเป็นหนึ่งในเก้าสายของพระสมณทูต การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิส่งผลให้เกิดการรับและปรับใช้หลักธรรมคำสอนในบริบทท้องถิ่น สุชาติ หงษา (2550) ได้เน้นย้ำถึงบทบาทของศิลปกรรม เช่น พระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างศิลปะอินเดียและเอกลักษณ์ท้องถิ่น

3.4.1 การเมืองการปกครอง

พุทธศาสนาได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจการปกครองในดินแดนสุวรรณภูมิ บัญชา พงษ์พานิช ได้อธิบายว่า แนวคิดเรื่อง "ธรรมราชา" หรือ "พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม" มีรากฐานมาจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น ทศพิธราชธรรม ซึ่งถูกนำมาใช้ในการปกครองบ้านเมือง การผสมผสานระหว่างศาสนาและการเมืองนี้ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงและความชอบธรรมให้กับผู้ปกครอง

3.4.2 คติความเชื่อ

คติความเชื่อในดินแดนสุวรรณภูมิได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง พระธรรมปิฎก (2540) ได้กล่าวถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับหลักธรรมพุทธศาสนา เช่น การนับถือผีหรือวิญญาณร่วมกับการปฏิบัติธรรม สุชาติ หงษา (2550) ได้เน้นถึงการปรับเปลี่ยนความเชื่อเหล่านี้ให้สอดคล้องกับหลักธรรมพุทธศาสนา ทำให้เกิดรูปแบบความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์ของภูมิภาค

3.4.3 การดำเนินชีวิต

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น อริยสัจ 4 และอิทธิบาท 4 ได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของผู้คนในดินแดนสุวรรณภูมิ พระธรรมปิฎก (2540) ได้อธิบายว่า การปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมในสังคม สุชาติ หงษา (2550) ได้เน้นถึงการนำหลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การทำบุญ การรักษาศีล และการปฏิบัติธรรม

3.4.4 ประเพณีวัฒนธรรมและภาษา

พุทธศาสนาได้ส่งอิทธิพลต่อประเพณีวัฒนธรรมและภาษาของดินแดนสุวรรณภูมิอย่างชัดเจน บัญชา พงษ์พานิช ได้อธิบายว่า ประเพณีต่างๆ เช่น การบวช การเวียนเทียน และเทศกาลทางศาสนามีรากฐานมาจากพุทธศาสนา นอกจากนี้ ภาษาไทยยังได้รับอิทธิพลจากภาษาบาลีและสันสกฤต ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในพระพุทธศาสนา สุชาติ หงษา (2550) ได้เน้นถึงการนำคำศัพท์และแนวคิดจากภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย ทำให้เกิดการพัฒนาทางภาษาและวรรณกรรม

กล่าวโดยสรุป สุวรรณภูมิเป็นดินแดนที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียและจีนผ่านเส้นทางการค้าทางบกและทางทะเล ซึ่งนำพาพุทธศาสนาเข้าสู่ภูมิภาคนี้ แต่ละอาณาจักรมีแนวทางในการรับและปรับตัวต่อพุทธศาสนาแตกต่างกันไป ทำให้เกิดพัฒนาการทางศาสนาและวัฒนธรรมที่หลากหลายในดินแดนสุวรรณภูมิ เส้นทางการค้าทางบกและทางทะเลมีบทบาทสำคัญในการนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เส้นทางการค้าทางบก เช่น เส้นทางสายไหม (Silk Road) ช่วยให้พระพุทธศาสนาแพร่กระจายจากชมพูทวีปไปยังดินแดนจีนและเอเชียกลาง ขณะที่เส้นทางการค้าทางทะเล เช่น เส้นทางเครื่องเทศ (Maritime Silk Road) ทำให้พ่อค้าชาวอินเดียและพระสงฆ์สามารถนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิผ่านท่าเรือสำคัญต่าง ๆ นักประวัติศาสตร์ตะวันตก เช่น ฮอลล์ (Hall, 2014) ได้เสนอว่า การค้าทางทะเลมีบทบาทสำคัญในการนำศาสนาและวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านเครือข่ายการค้าระหว่างอินเดีย จีน และดินแดนอื่น ๆ ในภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-12 การเดินเรือทำให้พ่อค้าและพระสงฆ์อินเดียสามารถเดินทางไปเผยแผ่ศาสนาในศูนย์กลางการค้าอย่างทวารวดี ศรีวิชัย และอาณาจักรขอม พระพุทธศาสนาจากชมพูทวีปมีอิทธิพลต่อสุวรรณภูมิอย่างเด่นชัดตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งพระสมณทูตมาเผยแผ่พุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทได้หยั่งรากลึกในดินแดนสุวรรณภูมิ โดยมีหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ศิลาจารึกและพระพุทธรูปที่แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะแบบอมราวดีและคุปตะ

นอกจากนี้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา พุทธศาสนามหายานจากประเทศจีนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะในอาณาจักรศรีวิชัยและอาณาจักรล้านนา หลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น คำจารึกในพุทธศาสนาและคัมภีร์จีน ได้บ่งชี้ถึงการเดินทางของพระสงฆ์จีนมายังดินแดนสุวรรณภูมิ ส่งผลให้เกิดการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาสายอินเดียและจีนในภูมิภาคนี้ อิทธิพลของพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิเป็นปัจจัยสำคัญที่หล่อหลอมและกำหนดทิศทางของการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเมืองการปกครอง คติความเชื่อ การดำเนินชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม หรือภาษา การศึกษาและทำความเข้าใจอิทธิพลเหล่านี้ช่วยให้เราเข้าใจถึงรากฐานทางวัฒนธรรมและสังคมของภูมิภาคนี้ได้อย่างลึกซึ้ง

4. รูปแบบของพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ

ในภูมิภาคสุวรรณภูมิ พุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากทั้งสองนิกายสำคัญคือเถรวาทและมหายาน ซึ่งมีการอยู่ร่วมกันและมีความแตกต่างในด้านความเชื่อและปฏิบัติ การเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสุวรรณภูมิได้สร้างลักษณะเฉพาะในแง่ของแนวคิด การปฏิบัติ และศิลปะ โดยทั้งสองนิกายมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาวัฒนธรรมและสังคมในภูมิภาคนี้

4.1 เถรวาทกับมหายาน: การอยู่ร่วมกันและความแตกต่าง

พุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสุวรรณภูมิถึงแม้ว่าจะมีความแตกต่างในเรื่องของคัมภีร์ที่ใช้และหลักคำสอน แต่ทั้งสองนิกายสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน โดยไม่มีความขัดแย้งอย่างใหญ่หลวง โดยในแต่ละช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ สุวรรณภูมิได้กลายเป็นแหล่งที่สะท้อนถึงความหลากหลายทางศาสนาและการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาทั้งสองนิกายนี้อย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น พุทธศาสนาเถรวาทซึ่งได้รับอิทธิพลจากลังกาเข้ามามีบทบาทสำคัญในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา โดยที่พุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เน้นการปฏิบัติสมาธิและการศึกษาพระธรรมคำสอนตามแบบฉบับของพระพุทธองค์จากคัมภีร์ที่เป็นภาษาเถรวาท เช่น พระไตรปิฎก และ พระสุตตันตปิฎก ในขณะที่พุทธศาสนามหายานจากจีนและอินเดียมีอิทธิพลในอาณาจักรศรีวิชัยและล้านนา โดยมีการนำเข้าคัมภีร์สำคัญของมหายาน เช่น ลังกาวตารสูตร และ ปรมัตถสูตร ซึ่งมุ่งเน้นการประทับใจในความหลุดพ้นจากความทุกข์ในภาวะที่แตกต่างกัน

การอยู่ร่วมกันของพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในภูมิภาคนี้มีลักษณะของการแลกเปลี่ยนและการผสมผสานแนวคิดทางศาสนาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในแง่ของการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะสัญลักษณ์ของทั้งสองนิกาย เช่น พระพุทธรูปที่มีลักษณะหน้าตาและท่าทางที่สะท้อนถึงอิทธิพลของทั้งสองนิกาย ทำให้เกิดรูปแบบใหม่ของศิลปะและสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ อาทิเช่น ในวัดศรีวิชัยในเขตปัตตานี ซึ่งสะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างรูปแบบการสร้างพระพุทธรูปจากทั้งจีนและอินเดีย (สุชาติ หงษา, 2550)

ในขณะที่ในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา พุทธศาสนาเถรวาทได้รับการยอมรับและปฏิบัติอย่างแพร่หลาย ทั้งในด้านการสร้างสถูปและพระเจดีย์ที่มีลักษณะเฉพาะตัวที่ไม่พบในศิลปะมหายาน แต่ในขณะเดียวกันในอาณาจักรศรีวิชัยและล้านนาที่ได้รับอิทธิพลจากมหายาน กลับมีการประยุกต์ใช้แนวคิดพุทธศาสนามหายานอย่างกลมกลืน โดยเฉพาะในด้านการสร้างเจดีย์ที่มีหลายยอดและมีการใช้ศิลปะที่มีรายละเอียดมากขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองและความสำเร็จของการแลกเปลี่ยนทางศาสนาระหว่างสองนิกาย (มานพ นักการเรียน และคณะ, 2564)

การอยู่ร่วมกันของทั้งสองนิกายทำให้เกิดความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรมในสุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นตัวอย่างสำคัญในการผสมผสานของศิลปะและความเชื่อทางศาสนาอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ในส่วนของศิลปะพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ทั้งสองนิกายได้สร้างสรรค์รูปแบบใหม่ที่มีความสมดุลระหว่างการปฏิบัติทางศาสนาและศิลปะที่เป็นสัญลักษณ์แห่งการผสมผสานที่ไม่เพียงแค่สะท้อนถึงอิทธิพลจากต่างประเทศเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทางความคิดและจิตวิญญาณที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ด้วย (Suzuki, 2017)

4.2 อิทธิพลของคัมภีร์ลังกาวตารสูตรและแนวคิดมหายานที่ปรากฏในสุวรรณภูมิ

อิทธิพลของคัมภีร์ลังกาวตารสูตรและแนวคิดมหายานที่ปรากฏในสุวรรณภูมิ คัมภีร์ลังกาวตารสูตรเป็นหนึ่งในคัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งมีเนื้อหาที่เน้นการตระหนักรู้ถึงธรรมชาติของความเป็นจริงและการฝึกปฏิบัติทางจิตวิญญาณเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ อิทธิพลของคัมภีร์นี้ได้แพร่กระจายไปยังสุวรรณภูมิผ่านการเดินทางของพระสงฆ์จากจีนและอินเดีย ที่มีบทบาทในการเผยแพร่คำสอนของมหายานในภูมิภาคนี้ (Suzuki, 2017)

หนึ่งในอิทธิพลที่เด่นชัดของลังกาวตารสูตรในสุวรรณภูมิคือการสะท้อนในด้านการปฏิบัติทางศาสนาและการสร้างสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา ในอาณาจักรศรีวิชัยและล้านนา ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนามหายานจากจีนและอินเดีย คัมภีร์ลังกาวตารสูตรได้ส่งผลกระทบต่อแนวคิดในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมพุทธ เช่น การสร้างเจดีย์และวัดที่สะท้อนถึงหลักคำสอนที่กล่าวถึงการหลุดพ้นจากทุกข์และการตระหนักรู้ถึงสภาวะแห่งความจริง

การเดินทางของพระสงฆ์จีนและอินเดียมักมาพร้อมกับการนำคัมภีร์สำคัญ เช่น ลังกาวตารสูตร เข้ามาเผยแพร่และสอนให้กับพุทธศาสนิกชนในสุวรรณภูมิ นอกจากนี้ คัมภีร์นี้ยังสะท้อนถึงการพัฒนาแนวคิดทางศาสนาในภูมิภาคที่สนับสนุนการปฏิบัติทางจิตวิญญาณและการมองเห็นสัจธรรมในมุมมองที่ลึกซึ้งและปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย โดยเฉพาะในอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งได้รับอิทธิพลอย่างลึกซึ้งจากพุทธศาสนามหายานและศิลปะที่แสดงถึงการผสมผสานระหว่างคำสอนของมหายานและศิลปะแบบจีน

ในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรม พุทธศาสนามหายานที่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ลังกาวตารสูตรทำให้เกิดการสร้างสรรค์พระพุทธรูปที่มีสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น การมีหลายพระพักตร์ ซึ่งแสดงถึง

การสะท้อนภาพของการเปิดเผยความจริงและการตระหนักถึงสัจธรรม ซึ่งการสร้างรูปแบบนี้ยังคงปรากฏในอาณาจักรล้านนาและศรีวิชัย โดยมีลักษณะศิลปะที่แสดงถึงความละเอียดและลึกซึ้งในหลักคำสอนที่สอนให้บรรลุความหลุดพ้น (พระธรรมปิฎก, 2540)

การประยุกต์ใช้คัมภีร์ลังกาวตารสูตรในสุวรรณภูมิเป็นตัวอย่างที่สะท้อนถึงการเปิดรับและการปรับตัวของพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะในแง่ของการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมพุทธที่ผสมผสานระหว่างศิลปะจีน อินเดีย และท้องถิ่นในภูมิภาคสุวรรณภูมิ (Suzuki, 2017)

4.3 การสร้างวัดและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา

การสร้างวัดและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิเป็นกระบวนการที่สะท้อนถึงการปรับตัวของพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ โดยการออกแบบและก่อสร้างวัดและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนาในแต่ละอาณาจักรได้รับอิทธิพลจากทั้งพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายาน ตัวอย่างเช่น วัดในอาณาจักรศรีวิชัยและล้านนา ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียและจีน โดยเฉพาะในรูปแบบของเจดีย์และพระพุทธรูปที่ผสมผสานสัญลักษณ์จากทั้งสองนิกาย ทั้งในด้านการออกแบบสถาปัตยกรรมและการตกแต่งภายในของวัด (พระธรรมปิฎก, 2540)

ในอาณาจักรศรีวิชัย วัดต่าง ๆ มักถูกออกแบบให้สะท้อนถึงศิลปะที่มีรากฐานจากพุทธศาสนามหายานของจีน โดยเฉพาะการสร้างเจดีย์ที่มีลักษณะเฉพาะเช่น เจดีย์แบบจีนที่มีหลายชั้น โดยแต่ละชั้นจะมีรูปแบบและลวดลายที่สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาและศิลปะจีน ในขณะเดียวกัน พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ยังแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดีย โดยเฉพาะลักษณะของพระพุทธรูปที่มีการจำลองแบบสัญลักษณ์ของศิลปะอินเดียในยุคคุปตะ (Suzuki, 2017)

ในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา สถาปัตยกรรมพุทธศาสนามักจะมีรูปแบบที่เรียบง่ายและสะท้อนถึงอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะการสร้างพระอุโบสถและพระเจดีย์ที่เน้นการปฏิบัติทางจิตวิญญาณและการทำสมาธิ พระเจดีย์ในสุโขทัยมีลักษณะที่เรียบง่ายและทิ้งความเป็นรูปทรงสูงเรียวเพื่อสื่อถึงความสงบและความสูงส่งของธรรมะ ส่วนในอยุธยา พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นมักมีลักษณะทรงกลมและมีการตกแต่งที่ละเอียดอ่อน ซึ่งแสดงถึงการสืบสานแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทในทางสถาปัตยกรรม (ผาสุข อินทราวุธ, 2548)

นอกจากนี้ การก่อสร้างวัดในแต่ละอาณาจักรยังเป็นการสะท้อนถึงการปรับตัวและการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะการนำเข้าความรู้และแนวคิดจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น จีนและอินเดีย ซึ่งไม่เพียงแต่สะท้อนถึงความหลากหลายทางศาสนา แต่ยังเป็นการยืนยันถึงความยั่งยืนของพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ (ธิดา สาระยา, 2532) การพัฒนาสถาปัตยกรรมพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิจึงเป็นการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมและศาสนาในภูมิภาคนี้ ซึ่งมีอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานอย่างต่อเนื่องทั้งในด้านศิลปะและแนวทางการปฏิบัติทางศาสนา (สุชาติ หงษา, 2550)

กล่าวโดยสรุป พุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในสุวรรณภูมิแม้ว่าจะมีความแตกต่างในเรื่องของคัมภีร์ที่ใช้และหลักคำสอน แต่ทั้งสองนิกายสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนโดยไม่ได้เกิดความขัดแย้งใหญ่หลวง ตัวอย่างเช่น พุทธศาสนาเถรวาทซึ่งได้รับอิทธิพลจากลังกาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา ในขณะที่พุทธศาสนามหายานจากจีนและอินเดียมีอิทธิพลในอาณาจักรศรีวิชัยและล้านนา การอยู่ร่วมกันของทั้งสองนิกายนี้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและการผสมผสานแนวคิดทางศาสนาอย่างชัดเจน เช่น การสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะสัญลักษณ์ของทั้งสองนิกาย หนึ่งในตัวอย่างที่สะท้อนถึงอิทธิพลของมหายานในสุวรรณภูมิคือการเผยแพร่คัมภีร์ลังกาวตารสูตร ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญในนิกายมหายาน โดยเนื้อหาในคัมภีร์นี้เน้นไปที่การตระหนักรู้ถึงธรรมชาติของความเป็นจริงและการฝึกปฏิบัติทางจิตวิญญาณเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ คัมภีร์ลังกาวตารสูตรได้ถูกนำเข้ามาในสุวรรณภูมิผ่านการเดินทางของพระสงฆ์จีนและอินเดีย และมีอิทธิพลต่อความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาในอาณาจักรศรีวิชัยและล้านนา โดยเฉพาะในแง่ของการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมและศิลปะทางพุทธศาสนา การสร้างวัดและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงถึงการปรับตัวและการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ วัดต่าง ๆ ได้รับการออกแบบและสร้างขึ้นตามแนวคิดของทั้งพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยวัดพุทธในอาณาจักรศรีวิชัยและล้านนาแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดียและจีน เช่น วัดที่มีเจดีย์และพระพุทธรูปในรูปแบบที่ผสมผสานสัญลักษณ์จากทั้งสองนิกาย ส่วนในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา วัดและสถาปัตยกรรมพุทธที่สร้างขึ้นสะท้อนถึงอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะการสร้างพระอุโบสถและพระเจดีย์ที่มีรูปแบบเรียบง่ายและเน้นการทำสมาธิและการปฏิบัติทางจิตวิญญาณ

5. หลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์

5.1 ศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานศรีเทพ กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ

ศรีเทพเป็นหนึ่งในอาณาจักรที่สำคัญในภูมิภาคสุวรรณภูมิที่มีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในช่วงเวลาสำคัญ ศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานที่พบในพื้นที่ศรีเทพเป็นหลักฐานที่สำคัญในการศึกษาการเผยแพร่พุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ ศิลาจารึกที่มีการจารึกถึงพระพุทธศาสนาในศรีเทพสะท้อนถึงการติดต่อทางศาสนาระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะการรับอิทธิพลจากชมพูทวีปและการพัฒนารูปแบบพุทธศาสนาภายในอาณาจักร

หนึ่งในศิลาจารึกที่สำคัญที่พบในศรีเทพคือ ศิลาจารึกพระราชชายา ซึ่งมีการกล่าวถึงการสร้างพระพุทธศาสนาสถานและการเผยแพร่พุทธศาสนาในพื้นที่นี้ ศิลาจารึกนี้บ่งชี้ถึงการสนับสนุนของกษัตริย์และชนชั้นสูงในการเผยแผ่พุทธศาสนาและการสร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรมและการศึกษาของพระสงฆ์ ซึ่งสะท้อนถึงการเจริญเติบโตของพุทธศาสนาในศรีเทพและการเชื่อมโยงกับศิลปะพุทธศาสนาในอินเดียและชมพูทวีป (พิทักษ์ ศรีสวัสดิ์, 2559)

พุทธศาสนสถานในศรีเทพ เช่น วัดศรีเทพ และ เจดีย์ศรีเทพ ยังแสดงถึงความสำคัญของการสร้างสถานที่บูชาและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งมีลักษณะศิลปะที่ผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมของอินเดียตอนใต้และศิลปะท้องถิ่น พุทธศาสนสถานเหล่านี้มักจะมีการออกแบบและตกแต่งที่สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างอิทธิพลของพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยเฉพาะการสร้างพระพุทธรูปในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางศิลปะแบบอินเดียและท้องถิ่น (สุชาติ หงษา, 2550)

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในศรีเทพไม่ได้จำกัดอยู่แค่การสร้างศาสนสถาน แต่ยังรวมถึงการเดินทางของพระสงฆ์และการถ่ายทอดคัมภีร์ทางศาสนา เช่น การนำคัมภีร์จากอินเดียและจีนมาศึกษาและเผยแผ่ในศรีเทพ ซึ่งสะท้อนถึงการเปิดกว้างของสังคมในภูมิภาคนี้ต่อความคิดทางพุทธศาสนาและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ (Suzuki, D. T. (2017)

ในท้ายที่สุด ศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานในศรีเทพเป็นหลักฐานที่แสดงถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิ โดยสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา วัฒนธรรม และการเมืองในช่วงเวลานั้น การสร้างศาสนสถานและการเผยแพร่คำสอนของพระพุทธเจ้าในศรีเทพไม่เพียงแต่เป็นการส่งเสริมความเชื่อทางศาสนา แต่ยังเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรและภูมิภาคต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิ (ผาสุข อินทราวุธ, 2548)

5.2 ศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานทวารดีในประเทศไทยกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ

ศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานที่พบในประเทศไทย โดยเฉพาะในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะการแนะนำและเผยแพร่ศาสนาพุทธในนิกายเถรวาทจากชมพูทวีปมายังภูมิภาคนี้ ศิลาจารึกที่พบในประเทศไทยและการสร้างพุทธศาสนาสถานที่มีความสำคัญในการสะท้อนการยอมรับและการปรับตัวของพระพุทธศาสนาในบริบทท้องถิ่นและสังคมของสุวรรณภูมิ

ศิลาจารึกที่พบในอาณาจักรสุโขทัย เช่น ศิลาจารึกที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ หรือ ศิลาจารึกที่วัดศรีชุม เป็นหลักฐานสำคัญที่บ่งชี้ถึงการเผยแพร่และการยอมรับพระพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยเฉพาะในช่วงต้นอาณาจักรสุโขทัย ศิลาจารึกเหล่านี้มักมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสนับสนุนพุทธศาสนา การสร้างวัด การบูรณะและการปรับปรุงพุทธศาสนาสถาน และการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาในการกำหนดวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของสังคมสุโขทัย (สุชาติ หงษา, 2550)

ศิลาจารึกที่วัดศรีชุมในอาณาจักรสุโขทัยถือเป็นหนึ่งในหลักฐานสำคัญที่บ่งชี้ถึงการเผยแผ่และการยอมรับพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และสะท้อนถึงการเชื่อมโยงของพระพุทธศาสนากับอำนาจทางการปกครองของพระมหากษัตริย์ในช่วงต้นอาณาจักรสุโขทัย โดยศิลาจารึกนี้ได้รับ

การค้นพบในช่วงปี พ.ศ. 2476 ที่วัดศรีชุม ซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ศิลาจารึกที่พบมีข้อความบันทึกเกี่ยวกับการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอู่ทอง (หรือพระเจ้าอนุรุทธ) ที่ได้มีการสร้างและบูรณะแบบศิลปะพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์ต่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้

การจารึกที่วัดศรีชุมมีข้อความที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนและการสร้างวัดและพระพุทธรูป ซึ่งมีเนื้อหาบ่งชี้ว่าในช่วงเวลานั้น การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับการสนับสนุนอย่างเข้มแข็งจากพระมหากษัตริย์ การใช้ศิลาจารึกเป็นเครื่องมือในการบันทึกเหตุการณ์และการจัดระเบียบทางศาสนาแสดงให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้ศิลปะและสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาเถรวาทในการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมในภูมิภาคสุวรรณภูมิ

5.2.1 ลักษณะสำคัญของศิลาจารึกที่วัดศรีชุม

ศิลาจารึกที่วัดศรีชุมมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสารเกี่ยวกับหลักธรรมและการปฏิบัติของพระพุทธศาสนา ข้อความในศิลาจารึกได้ระบุถึงการจัดการด้านศาสนาพร้อมทั้งการสร้างพระพุทธรูปซึ่งมีการสะท้อนแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะการปฏิบัติธรรมและการทำสมาธิ ศิลาจารึกนี้จึงถือเป็นหลักฐานที่สำคัญในการแสดงถึงการเติบโตและการพัฒนาของศาสนาในภาคพื้นสุวรรณภูมิ นอกจากนี้ ศิลาจารึกที่วัดศรีชุมยังเป็นสัญลักษณ์ของการร่วมมือกันระหว่างพระสงฆ์และชนชั้นปกครองในการเผยแพร่ศาสนา โดยมีการบันทึกข้อความที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างการอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์และการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ในศาสนสถาน ภายใต้แนวคิดที่ว่า “การสร้างวัดและการบูรณะพุทธศาสนาสถาน” เป็นการสนับสนุนสังคมให้มีความสุขและสงบสุขตามแนวทางของพระพุทธศาสนา (สุชาติ หงษา, 2550)

5.2.2 การแสดงถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในสุโขทัย

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัยโดยเฉพาะในช่วงสมัยพระเจ้าโสกราช ได้สะท้อนถึงการยอมรับและการนำเสนอแนวคิดทางศาสนาพุทธโดยผ่านการสร้างศิลปะและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา ศิลาจารึกที่วัดศรีชุมจึงมีบทบาทสำคัญในการอธิบายการปรับตัวและการยอมรับศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิ

ศิลาจารึกในอยุธยา เช่น ศิลาจารึกวัดราชนัดดา และ ศิลาจารึกในพระราชวังบางขุนพรหม มีความสำคัญในการบันทึกการสนับสนุนและการแพร่ขยายของพระพุทธศาสนาผ่านการสร้างวัดและการบูรณะศาสนสถานในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะการใช้ศิลาจารึกในการบันทึกเหตุการณ์สำคัญทางศาสนา การปฏิบัติธรรม และการอุปถัมภ์พระสงฆ์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับอำนาจทางการเมือง (พระธรรมปิฎก, 2540) ศิลาจารึกวัดราชนัดดาและศิลาจารึกในพระราชวังบางขุนพรหม

ศิลาจารึกในสมัยอยุธยาเป็นหลักฐานสำคัญในการบันทึกการสนับสนุนและการแพร่ขยายของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะการสร้างวัดและการบูรณะศาสนสถานที่สะท้อนถึง

อำนาจและความสนใจในพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ และยังเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรอยุธยาที่พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและเสริมสร้างสังคม (ธิดา สาระยา, 2532)

หนึ่งในตัวอย่างที่สำคัญคือ ศิลาจารึกวัดราชนัดดา ซึ่งได้รับการขุดพบในบริเวณวัดราชนัดดาในเมืองหลวงพระบาง บันทึกในศิลาจารึกนี้ระบุถึงการพระราชทานอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาของพระเจ้าอู่ทอง และการสร้างวัดราชนัดดาเป็นศาสนสถานสำคัญในเมืองหลวง มีการบันทึกการสนับสนุนพระสงฆ์และการพัฒนาให้วัดราชนัดดาเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรม และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคดังกล่าว

นอกจากนี้ ศิลาจารึกในพระราชวังบางขุนพรหม ซึ่งเป็นศิลาจารึกที่บันทึกในพระราชวังบางขุนพรหม มีความสำคัญในการแสดงถึงการปฏิบัติภารกิจทางศาสนาและการบริหารการสร้างวัดภายในพระราชวัง การจารึกในศิลาจารึกนี้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักและพระสงฆ์ในฐานะผู้สนับสนุนศาสนา นอกจากนี้ ยังมีการบันทึกถึงการสร้างและบูรณะศาสนสถานต่าง ๆ เช่น พระอุโบสถและพระเจดีย์ในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการแสดงถึงการดำเนินการทางศาสนาที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาจิตใจของประชาชนและการรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคมอยุธยา (กรมศิลปากร, 2529; พระธรรมปิฎก, 2540)

5.2.3 การสร้างวัดและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนาในอยุธยา

การสร้างวัดและการบูรณะศาสนสถานในสมัยอยุธยาเป็นสัญลักษณ์ของการสนับสนุนพระพุทธศาสนาโดยราชสำนัก วัดราชนัดดาและพระราชวังบางขุนพรหมเป็นตัวอย่างที่สำคัญของการสร้างและบูรณะศาสนสถานที่สะท้อนถึงการปฏิบัติทางศาสนาของพระมหากษัตริย์ การสร้างวัดในช่วงนี้มักจะมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานระหว่างศิลปะไทยและอินเดีย ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของความร่วมมือทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีการสื่อสารและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมอยุธยาได้อย่างมีประสิทธิภาพ (สุชาติ หงษา, 2550)

5.2.4 ความสำคัญในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอยุธยา

ศิลาจารึกที่พบในวัดราชนัดดาและพระราชวังบางขุนพรหมไม่เพียงแค่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ยังบ่งชี้ถึงการแผ่ขยายของพระพุทธศาสนาในอาณาจักรอยุธยา การสนับสนุนโดยพระมหากษัตริย์ และการนำพระพุทธศาสนาไปยังประชาชนในระดับท้องถิ่น โดยการสร้างวัดและศาสนสถานสำคัญในยุคนั้นช่วยให้พระพุทธศาสนาเติบโตและฝังรากลึกในสังคมไทย (สมบัติ บุญญาพร, 2556)

พุทธศาสนสถานในประเทศไทย การสร้างพุทธศาสนสถานในประเทศไทยโดยเฉพาะในช่วงอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา เป็นการแสดงถึงการสืบสานและการพัฒนาพุทธศาสนาเถรวาทในภูมิภาคสุวรรณภูมิ ตัวอย่างเช่น การสร้าง พระอุโบสถ และ พระเจดีย์ ที่มีลักษณะเรียบง่ายและสงบ

เงียบในสุโขทัย ซึ่งสะท้อนถึงหลักการของพุทธศาสนาเถรวาทที่เน้นการปฏิบัติธรรม การสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะสวยงามและสง่างามในอยุธยา เช่น พระพุทธรูปปางลีลา และ พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ซึ่งสะท้อนถึงการได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียและศิลปะท้องถิ่น การสร้างพุทธศาสนาสถานในทั้งสองอาณาจักรนี้ทำให้พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับและแพร่ขยายไปยังพื้นที่อื่น ๆ ในภูมิภาคสุวรรณภูมิ

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิผ่านศิลาจารึกและพุทธศาสนสถาน การพบศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานในประเทศไทยแสดงถึงบทบาทสำคัญของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะการยอมรับและการปรับตัวของพุทธศาสนาเถรวาทจากชมพูทวีป การสร้างศาสนสถานและการจารึกศิลาจารึกเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมในภูมิภาคสุวรรณภูมิ นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงการเชื่อมโยงระหว่างการปกครอง และการสนับสนุนพระพุทธศาสนา โดยมีการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และชนชั้นปกครองในอาณาจักรต่าง ๆ

5.3 พระไตรปิฎกและอรรถกถา เอกสารสำคัญในกระบวนการเผยแผ่พุทธศาสนา

พระไตรปิฎกเป็นเอกสารทางศาสนาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะในสุวรรณภูมิ ซึ่งประกอบด้วยสามหมวดหลัก ได้แก่ วิสุทธิมรรค (พระวินัยปิฎก), พระสูตรปิฎก และ พระอภิธรรมปิฎก ทั้งสามหมวดนี้มีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งความรู้และคำสอนที่นำไปสู่การแผ่ขยายพุทธศาสนาในสังคมต่าง ๆ การศึกษาพระไตรปิฎกในเชิงลึกช่วยให้เราเข้าใจถึงหลักคำสอนต่าง ๆ ที่ได้รับการเผยแผ่ในสังคมยุคนั้น รวมทั้งการนำเอาองค์ความรู้เหล่านี้มาใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับลักษณะทางวัฒนธรรมและสังคมที่แตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค

การเผยแผ่พระไตรปิฎกในภาคพื้นสุวรรณภูมิได้รับการแปลและแนะนำให้คนในท้องถิ่นเข้าใจในคัมภีร์ โดยการแปลคัมภีร์และบทบาทของพระสงฆ์ในการเป็นผู้นำสอนศาสนาในภูมิภาคนั้นเป็นกุญแจสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนา โดยเฉพาะในช่วงการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราชที่พระองค์ได้ส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นต่าง ๆ นอกจากการเผยแผ่คำสอนในพระสูตรแล้ว พระอภิธรรมปิฎกก็เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการนำเสนอคำอธิบายและการวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตใจ การรู้แจ้ง และการทำความเข้าใจในหลักธรรมะ

5.3.1 อรรถกถามิติในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การศึกษาความหมายและการอธิบายคำสอนในพระไตรปิฎกไม่เพียงแค่ช่วยให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจในหลักคำสอนดั้งเดิม แต่ยังช่วยสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน การใช้หลักอรรถกถามิติในการอธิบายคำสอนพระไตรปิฎกจึงมีบทบาทสำคัญในการทำให้พุทธศาสนาสามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้นและเข้ากับบริบทของสังคมในแต่ละช่วงเวลา

ในระยะเวลาของการเผยแผ่พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ การแปลและการอธิบายคำสอนในพระไตรปิฎกผ่านการศึกษาและการเขียนอรรถกถาถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการเผยแผ่คำสอน โดยเฉพาะในอาณาจักรศรีวิชัยและอาณาจักรลานนา ที่มีการนำเอาความรู้ทางพระพุทธศาสนามาเผยแพร่ให้คนในท้องถิ่นและพระสงฆ์ในภูมิภาคอื่น ๆ ได้เรียนรู้

5.3.2 พระไตรปิฎกในสังคมสุวรรณภูมิ

ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 ถึง 16 พระไตรปิฎกได้รับการเผยแผ่ในภูมิภาคสุวรรณภูมิ โดยมีการถ่ายทอดคำสอนจากพระสงฆ์ที่มีความรู้และประสบการณ์ทางการปฏิบัติ จึงมีการรวบรวมคำสอนเหล่านี้เข้าสู่กรอบการศึกษาทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยในแหล่งต่าง ๆ เช่น ศรีวิชัยและล้านนา พระไตรปิฎกเป็นเอกสารที่ถูกนำมาใช้ในการปฏิบัติธรรมและการศึกษาทางศาสนา โดยมีการอธิบายอรรถกถามิติที่สามารถเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในแต่ละยุค (พระธรรมปิฎก, 2540)

การเผยแผ่พระไตรปิฎกในภูมิภาคต่าง ๆ ไม่เพียงแค่กระทำในเชิงของการส่งเสริมความเข้าใจในหลักคำสอน แต่ยังเกี่ยวข้องกับการสร้างสังคมที่มีคุณธรรมและความสงบสุขตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การเข้าใจในพระไตรปิฎกอย่างถูกต้องจึงเป็นกุญแจสำคัญในการเสริมสร้างสันติสุขในสังคมที่รับศาสนาเข้าไป (สมบัติ บุญญาพร, 2556)

พระไตรปิฎกเป็นเอกสารทางศาสนาที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าผ่านพระสูตรต่าง ๆ และยังมีบทบัญญัติทางพระวินัยและการศึกษาพระอภิธรรม ที่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิในอดีต การบอกเล่าเรื่องราวของพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกนั้นมีการพูดถึงการเผยแผ่ศาสนาและการสืบทอดคำสอนในสังคมต่าง ๆ รวมถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่แพร่ขยายไปยังดินแดนต่าง ๆ เช่น ในภาคพื้นสุวรรณภูมิ (พระธรรมปิฎก, 2540)

5.3.3 การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิ

หนึ่งในแง่มุมที่สำคัญในพระไตรปิฎกคือการพูดถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์และพระสมณทูตจากชมพูทวีป ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการแพร่ขยายศาสนาไปยังดินแดนต่าง ๆ ในภาคพื้นสุวรรณภูมิ การส่งพระสมณทูตจากพระเจ้าอโศกมหาราชไปยังภูมิภาคนี้ได้รับการบันทึกในหลาย ๆ ส่วนของพระสูตรและพระอภิธรรม เพื่อแสดงถึงความมุ่งมั่นของพระพุทธเจ้าและพระเจ้าอโศกในการทำให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักในหลายๆ ประเทศในเอเชีย (สมบัติ บุญญาพร, 2556) ในส่วนของพระสูตรที่บันทึกถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น ใน อังคุตตรนิกาย (Anguttara Nikaya) ซึ่งกล่าวถึงการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าในภูมิภาคต่างๆ และการตอบรับของผู้คนในพื้นที่เหล่านั้น ภูมิภาคสุวรรณภูมิถูกกล่าวถึงในหลายจุดว่าเป็นดินแดนที่ได้รับอิทธิพลจาก

พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในช่วงหลังจากที่พระเจ้าอโศกส่งพระสมณทูตไปยังภาคพื้นนี้ (พระธรรมปิฎก, 2540)

5.3.4 พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในส่วนของพระสูตร เช่น ปาติโมกข์ (Pātimokkha) ซึ่งกล่าวถึงการปฏิบัติตามหลักการและพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การรักษาความบริสุทธิ์ในการปฏิบัติธรรมเป็นส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้พระสงฆ์สามารถดำรงชีวิตได้ในฐานะที่เป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนา การฝึกฝนและการศึกษาในพระสูตรเหล่านี้ยังคงมีอิทธิพลในภูมิภาคสุวรรณภูมิในการรักษาความบริสุทธิ์ทางจิตใจและการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างถูกต้อง (สมบัติ, 2556) ในพระสูตรวิสุทธิอริยวงศ์ (Visuddhimagga) ที่กล่าวถึงวิธีการศึกษาพระธรรมคำสอนและการปฏิบัติตามหลักการในพระไตรปิฎก ยังมีการพูดถึงวิธีการที่พระสงฆ์และผู้ปฏิบัติสามารถนำหลักคำสอนนี้ไปใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังพื้นที่อื่น ๆ และเป็นวิธีการที่ทำให้ศาสนาพุทธสามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมและสังคมต่าง ๆ ในภูมิภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะในภาคพื้นสุวรรณภูมิที่ได้รับอิทธิพลทั้งจากพุทธศาสนาผ่านชมพูทวีปและจากการสั่งสมศาสนาของลังกา (พระธรรมปิฎก, 2540)

5.3.5 การพัฒนาและการรับรู้พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ

การบันทึกในพระไตรปิฎกยังช่วยบอกเล่าเกี่ยวกับการรับรู้และการปรับตัวของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิ ตัวอย่างเช่น การพูดถึงพระเจ้าอโศกในส่วนของ การสั่งการเผยแผ่ศาสนา ใน อัฏฐารสสูตร ซึ่งพระองค์ได้ส่งพระสมณทูตไปยังสุวรรณภูมิ พร้อมทั้งการสร้างศาสนสถานและการเผยแผ่คำสอนให้คนในดินแดนนี้ได้รับรู้ การส่งสมณทูตไปเผยแผ่ในดินแดนที่ห่างไกล เช่น ในภูมิภาคสุวรรณภูมิ เป็นเครื่องยืนยันถึงความสำคัญของการสืบทอดคำสอนพระพุทธศาสนาในระดับสากล (สมบัติ บุญญาพร, 2556) ในทางปฏิบัติ การสร้างวัดและศาสนสถานในภูมิภาคนี้เป็นการแสดงออกถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบที่เป็นทางการ เช่น การสร้างพระพุทธรูปและการบูรณะวัดตามแนวทางของศาสนาผ่านการนำเสนอหลักการทางพระพุทธศาสนาโดยการใช้บทพระสูตรที่บรรจุอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานการเผยแผ่ (พระธรรมปิฎก, 2540)

กล่าวโดยสรุป หลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะจากการศึกษาและการค้นพบศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานในศรีเทพ, สุโขทัย, และอยุธยา

ศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานในศรีเทพ: ศิลาจารึกที่พบในศรีเทพ เช่น ศิลาจารึกพระราชชายา แสดงให้เห็นถึงการสนับสนุนจากกษัตริย์และชนชั้นสูงในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยมีการสร้างพุทธศาสนาสถานและการเผยแผ่พระธรรมคำสอน รวมถึงการนำคัมภีร์จากอินเดียและจีนมาใช้ศึกษาภายในศรีเทพ นอกจากนี้ พุทธศาสนสถานในศรีเทพสะท้อนถึงการผสมผสานศิลปะพุทธศาสนาทั้งในรูปแบบท้องถิ่นและอิทธิพลจากอินเดียและชมพูทวีป ศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานใน

สุโขทัยและอยุธยา: ในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา ศิลาจารึกต่าง ๆ เช่น ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุและวัดศรีชุมในสุโขทัย มีบทบาทสำคัญในการบันทึกการสนับสนุนพุทธศาสนาโดยกษัตริย์ ผ่านการสร้างและบูรณะวัดและพระพุทธรูป การจารึกเหล่านี้แสดงถึงการยอมรับพระพุทธศาสนาและการใช้ศิลาจารึกในการส่งเสริมคำสอนทางศาสนา พระไตรปิฎกและอรรถกถามิติ ซึ่งพระไตรปิฎกเป็นแหล่งความรู้สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในภูมิภาคสุวรรณภูมิ การแปลและการศึกษาในพระไตรปิฎกช่วยให้คำสอนทางพุทธศาสนาเข้าถึงได้ง่ายและเหมาะสมกับบริบทท้องถิ่น อรรถกถามิติช่วยให้การอธิบายคำสอนพระไตรปิฎกเป็นไปได้อย่างชัดเจนและสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในอาณาจักรศรีวิชัยและลานนา

6. ผลกระทบของพระพุทธศาสนาต่ออารยธรรมสุวรรณภูมิ

6.1 อิทธิพลทางศิลปะ วรรณกรรม และปรัชญา

พุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริมศิลปะ วรรณกรรม และปรัชญาของอารยธรรมสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะการพัฒนาในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากการแพร่กระจายของพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ (ธิดา สาระยา, 2532; บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ และคณะ 2553) ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมะและแนวคิดทางพุทธศาสนาที่เน้นการมีชีวิตอยู่ด้วยการพิจารณาธรรมะและการบำเพ็ญทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ศิลปะ โดยเฉพาะการสร้างงานศิลปะที่สะท้อนถึงแนวคิดเกี่ยวกับความหลุดพ้นและการพัฒนาจิตใจ เช่น งานประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติและการบรรลุถึงนิพพาน รวมถึงการตกแต่งวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยภาพเขียนและสัญลักษณ์ที่แสดงถึงคำสอนทางพุทธศาสนา (พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2530)

การประยุกต์ใช้ศิลปะในการถ่ายทอดคำสอนทางศาสนาของพุทธศาสนานั้น ไม่เพียงแต่มีความสวยงามและศิลปะที่ประณีตเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงการเข้าใจในหลักธรรมและปรัชญาที่ลึกซึ้ง เช่น การออกแบบสถาปัตยกรรมในรูปแบบที่สามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดเกี่ยวกับการแสวงหาความหลุดพ้นและความสงบ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2566)

ในด้านวรรณกรรม พุทธศาสนาได้สร้างแรงบันดาลใจให้เกิดการผลิตวรรณกรรมทางศาสนาและคำสอนที่มีลักษณะเป็นสาธารณะศึกษาในบริบทของชุมชน เช่น งานวรรณกรรมเกี่ยวกับพระสูตรและคำสอนในพุทธศาสนา ซึ่งได้กลายเป็นส่วนสำคัญในการเผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด และการบรรลุถึงนิพพาน ตัวอย่างเช่น พระสูตรที่อธิบายถึงวิธีการปฏิบัติที่สามารถนำไปสู่การดับทุกข์ได้ การสร้างคัมภีร์พุทธศาสนาหลายฉบับที่สะท้อนถึงหลักการเหล่านี้ เช่น พระสูตรห้านิกาย หรือ พระสูตรมหาสติปัฏฐานสูตร ที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงความรู้ทางจิตใจและชีวิตที่เป็นธรรมชาติ (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542)

จากการแนะนำหลักธรรมโดยการใช้คำสอนในคัมภีร์ต่าง ๆ ภาษาที่ใช้ในงานวรรณกรรมพุทธศาสนามักมีความลึกซึ้งและสื่อสารได้ดีในระดับจิตใจ เช่น การใช้ภาษาพุทธที่เชื่อมโยงกับการทำสมาธิและการเจริญสติภาวนา ซึ่งได้รับการยอมรับและถ่ายทอดไปยังสังคมสุวรรณภูมิ ผ่านทางการเรียนการสอนในศูนย์การศึกษาพุทธศาสนาและวัดต่าง ๆ (พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2530; บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ และคณะ 2553, 2562)

การรวมตัวของศิลปะและวรรณกรรมนี้ไม่เพียงแต่ช่วยให้ชุมชนมีความเข้าใจในหลักธรรมพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อการก่อรูปสังคมที่มีพื้นฐานมาจากการทำความดีและการปฏิบัติธรรม จึงเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่สร้างความเจริญรุ่งเรืองในด้านวัฒนธรรมและสังคม (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2566)

6.2 พุทธศาสนากับระบบการเมืองและการปกครอง

การพัฒนาและเผยแพร่ของพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิไม่ได้เป็นเพียงแค่ทางด้านวัฒนธรรมและศาสนา แต่ยังส่งผลอย่างลึกซึ้งต่อการพัฒนาระบบการเมืองและการปกครอง โดยพุทธศาสนาได้กลายเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่เชื่อมโยงศาสนาและการเมืองเข้าด้วยกัน การนำแนวคิดทางพุทธศาสนาไปใช้ในการบริหารจัดการสังคมและการปกครองได้สะท้อนถึงวิธีการที่พระสงฆ์และองค์การศาสนาสามารถมีบทบาทในการดูแลความเป็นอยู่ของประชาชน และการส่งเสริมความสงบเรียบร้อยในสังคม (พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2530; บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ และคณะ 2553)

โดยเฉพาะในยุคของอาณาจักรสุวรรณภูมิ พระมหากษัตริย์มักจะใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครอง และยืนยันศีลธรรมในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ เช่น พระเจ้าอู่ทองในราชวงศ์อยุธยาได้ประยุกต์ใช้คำสอนของพุทธศาสนาในการปกครองราชอาณาจักร โดยการสถาปนาพระราชวังและศาสนสถานเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจทางศาสนาและการปกครอง ซึ่งสามารถแสดงออกถึงอำนาจที่ถูกต้องตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542)

การประยุกต์ใช้หลักธรรมพุทธศาสนาในระบบการปกครองนั้น ยังสะท้อนถึงวิธีการที่พระมหากษัตริย์และผู้ปกครองใช้พุทธศาสนาในการสร้างเสริมความสงบเรียบร้อยและเสถียรภาพในสังคม เช่น การส่งเสริมหลักการความรักและความเมตตา การรักษาศีล การเสริมสร้างความสมดุลทางเศรษฐกิจและสังคมด้วยการสนับสนุนการพัฒนาคุณธรรมและการบำเพ็ญทานในหมู่ประชาชน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2566) ในบางกรณี พุทธศาสนายังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชน โดยพระสงฆ์ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่ทางศาสนา แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการช่วยพัฒนาสังคม เช่น การศึกษาพระธรรมและการสั่งสอนให้กับประชาชน ช่วยให้พวกเขามีการปฏิบัติที่เหมาะสมในการดำเนินชีวิต ซึ่งไม่เพียงแต่ทำให้การปกครองเป็นไปอย่างมีศีลธรรม แต่ยังเสริมสร้างความสามัคคีและความสงบสุขให้กับสังคม (ธิดา สาระยา, 2532; บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ และคณะ 2553)

การนำหลักคำสอนของพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในด้านการปกครองและการสร้างสรรค์ระบบการเมืองในสุวรรณภูมิ ได้กลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมให้สังคมมีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง และยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างศาสนาและการปกครองที่มีผลต่อการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของอารยธรรมสุวรรณภูมิ (พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2530)

6.3 บทบาทของพระสงฆ์และพุทธศาสนาในสังคมและวัฒนธรรมในสุวรรณภูมิ

บทบาทของพระสงฆ์ในกระบวนการก่อตัวของสังคมและวัฒนธรรมในสุวรรณภูมิถือเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ช่วยหล่อหลอมความเป็นอารยธรรมของภูมิภาคนี้ พระสงฆ์ไม่เพียงแต่เป็นผู้เผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ยังทำหน้าที่เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งการกระทำของพระสงฆ์ในด้านการสอนธรรมะ การบำเพ็ญสมาธิ การช่วยเหลือประชาชน ทำให้พุทธศาสนาเป็นที่เคารพและเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณธรรมของคนในสังคม (พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2530; บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ และคณะ 2553) การทำหน้าที่ของพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมและเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ทำให้พุทธศาสนากลายเป็นส่วนสำคัญในการสร้างและรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคมสุวรรณภูมิ (ธิดา สาระยา, 2532)

พระสงฆ์ไม่เพียงแต่มีบทบาทในเชิงศาสนา แต่ยังมีบทบาทในด้านการศึกษาและการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมอย่างลึกซึ้ง โดยการตั้งวัดและศูนย์การศึกษาต่าง ๆ ทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาที่สำคัญในสังคม ชุมชนต่าง ๆ เริ่มมีการศึกษาพระธรรมและการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาในวัด ซึ่งเป็นสถานที่ที่ไม่เพียงแค่เป็นที่ประกอบพิธีทางศาสนา แต่ยังเป็นที่ฝึกฝนวิชาการทางจิตวิญญาณและการใช้ชีวิต (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2549) วัดและศูนย์การศึกษาของพระสงฆ์กลายเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรม รวมถึงการพัฒนาความรู้ด้านศิลปะ วรรณกรรม และปรัชญาของภูมิภาคนี้ (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542)

พระสงฆ์ยังเป็นตัวแทนที่สำคัญในการถ่ายทอดวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา เช่น การส่งเสริมความเมตตากรุณา การสอนการทำสมาธิและการเจริญสติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยพัฒนาคุณธรรมในสังคม และส่งผลต่อการสร้างสังคมที่มีความสุขสงบและยั่งยืน (พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2530) การบำเพ็ญทานและการรักษาศีลในหมู่ประชาชนก็ถือเป็นกิจกรรมที่ได้รับการส่งเสริมจากพระสงฆ์ ทำให้พุทธศาสนากลายเป็นแรงบันดาลใจในการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าและหมายถึงการพัฒนาในทั้งด้านจิตใจและสังคม (บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ และคณะ 2553) บทบาทของพระสงฆ์ในกระบวนการก่อตัวของสังคมสุวรรณภูมิไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในเชิงศาสนาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการทำหน้าที่เป็นแบบอย่างทางจิตวิญญาณและการสร้างเสริมคุณค่าทางสังคม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาอารยธรรมของภูมิภาคนี้ และยังเป็นตัวกำหนดทิศทางของวัฒนธรรมและสังคมในอนาคต (ธิดา สาระยา, 2532)

กล่าวโดยสรุป พุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริมศิลปะ วรรณกรรม และปรัชญาของอารยธรรมสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะการพัฒนาในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากการแพร่กระจายของพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมะและแนวคิดทางพุทธศาสนาที่เน้นการมีชีวิตอยู่ด้วยการพิจารณาธรรมะและการบำเพ็ญทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ศิลปะ การออกแบบและการประดิษฐ์งานศิลปะที่สะท้อนถึงค่านิยมเหล่านี้ในรูปแบบต่าง ๆ สำหรับวรรณกรรมและปรัชญา พุทธศาสนาได้สร้างแรงบันดาลใจให้เกิดการผลิตวรรณกรรมทางศาสนาและคำสอนที่มีลักษณะเป็นสาธารณะศึกษาในบริบทของชุมชน เช่น งานวรรณกรรมเกี่ยวกับพระสูตรและคำสอนในพุทธศาสนา ซึ่งได้กลายเป็นส่วนสำคัญในการเผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดและการบรรลุถึงนิพพาน การพัฒนาและเผยแพร่ของพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิไม่ได้เป็นเพียงแค่ทางด้านวัฒนธรรมและศาสนา แต่ยังส่งผลอย่างลึกซึ้งต่อการพัฒนาระบบการเมืองและการปกครอง การนำแนวคิดทางพุทธศาสนาไปใช้ในการบริหารจัดการสังคมและการปกครองได้สะท้อนถึงวิธีการที่พระสงฆ์และองค์การศาสนาสามารถมีบทบาทในการดูแลความเป็นอยู่ของประชาชน และการส่งเสริมความสงบเรียบร้อยในสังคม พระมหากษัตริย์ในอาณาจักรสุวรรณภูมิได้ใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมและศีลธรรมในฐานะผู้นำของรัฐ ตัวอย่างเช่น การที่พระเจ้าอู่ทองในราชวงศ์อยุธยาได้ประยุกต์ใช้คำสอนของพุทธศาสนาในการปกครอง และการสถาปนาพระราชวังและศาสนสถานเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจทางศาสนาและการปกครอง บทบาทของพระสงฆ์ในกระบวนการก่อตัวของสังคมและวัฒนธรรมในสุวรรณภูมิถือเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ช่วยหล่อหลอมความเป็นอารยธรรมของภูมิภาคนี้ พระสงฆ์เป็นผู้เผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าและทำหน้าที่เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งการกระทำของพระสงฆ์ในด้านการสอนธรรมะ การบำเพ็ญสมาธิ การช่วยเหลือประชาชน ทำให้พุทธศาสนาเป็นที่เคารพและเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณธรรมของคนในสังคม บทบาทนี้ได้ขยายออกไปในด้านการศึกษาและการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม การตั้งวัดและศูนย์การศึกษาต่าง ๆ ได้กลายเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาที่สำคัญในสังคม และวัดกลายเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรม

7. สรุปท้ายบท

7.1 สรุปประเด็นสำคัญของบทเรียน

7.1.1 การศึกษาเส้นทางพุทธอารยธรรมที่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ

แสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของพุทธศาสนาในการพัฒนาและส่งเสริมอารยธรรมในภูมิภาคนี้ ตั้งแต่การแผ่ขยายของพุทธศาสนาในด้านศิลปะ วรรณกรรม ปรัชญา ไปจนถึงบทบาทของพระสงฆ์ในด้านการปกครองและการศึกษา พุทธศาสนาไม่เพียงแต่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะที่สะท้อนถึงค่านิยมทางจิตวิญญาณ แต่ยังส่งเสริมความสงบเรียบร้อยในสังคมผ่านระบบการปกครอง

ที่ได้รับการยอมรับในฐานะเครื่องมือของพระมหากษัตริย์ในการสร้างความชอบธรรม การเผยแพร่คำสอนและการใช้พุทธศาสนาเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมในสุวรรณภูมิทำให้เกิดการก่อร่างสร้างสังคมที่มีความเป็นอารยธรรมอย่างยั่งยืน

ทฤษฎีกำเนิดแผ่นดินสุวรรณภูมิสามารถแบ่งออกเป็นสามมุมมองหลักที่ได้รับการศึกษาและวิจัยจากนักวิชาการต่างประเทศและในประเทศไทย ทฤษฎีจากนักวิชาการอินเดีย สุวรรณภูมิได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียตั้งแต่สมัยโบราณ ผ่านการแพร่กระจายของพุทธศาสนาและฮินดูโดยเส้นทางการค้าและการเดินเรือ มีหลักฐานทางภาษาศาสตร์และศาสนา เช่น ภาษาสันสกฤตและปาลีที่มีอิทธิพลต่อภาษาในสุวรรณภูมิ และการเผยแผ่พุทธศาสนาผ่านคัมภีร์มหายาน เช่น “ลังกาวตารสูตร” การค้นพบพระพุทธรูปและโบราณสถาน เช่น โบโรพุทโธและปราสาทหินพนมรุ้ง สะท้อนถึงอิทธิพลศิลปะอินเดียที่ได้รับการปรับให้เข้ากับท้องถิ่น

ทฤษฎีจากนักประวัติศาสตร์ตะวันตก สุวรรณภูมิถือเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างอินเดีย, จีน และโลกตะวันตก การค้นพบเหรียญโรมันในภูมิภาคนี้แสดงถึงการติดต่อและการแลกเปลี่ยนทางการค้าและวัฒนธรรมระหว่างจักรวรรดิโรมันกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสต์ศักราช มุมมองนี้แสดงให้เห็นว่า สุวรรณภูมิเป็นจุดเชื่อมต่อสำคัญระหว่างอารยธรรมตะวันออกและตะวันตก

ทฤษฎีจากนักวิชาการไทย สุวรรณภูมิได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียโดยเฉพาะในด้านพุทธศาสนา โดยพระสมณทูตจากพระเจ้าอโศกมหาราชได้เผยแผ่พุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ หลักฐานทางโบราณคดี เช่น พระพุทธรูปสมัยทวารวดี แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสุวรรณภูมิในการเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พุทธศาสนา การปรับปรุงศิลปะพุทธศาสนาให้เข้ากับเอกลักษณ์ท้องถิ่นยังสะท้อนถึงการพัฒนาและการแพร่กระจายของพุทธศาสนาในดินแดนนี้

สรุป ทั้งสามทฤษฎีเชื่อมโยงกันในเรื่องของการรับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดีย แต่มีความแตกต่างในแง่มุมที่เน้นย้ำ เช่น การมองความสำคัญของสุวรรณภูมิเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างตะวันออกและตะวันตกในทฤษฎีตะวันตก ขณะที่ทฤษฎีในไทยเน้นความสำคัญทางด้านพุทธศาสนา

7.1.2 รูปแบบของพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิระหว่างเถรวาทกับมหายานการอยู่ร่วมกันและความแตกต่าง

ในภูมิภาคสุวรรณภูมิ พุทธศาสนาเถรวาทและมหายานมีการอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน แม้ว่าจะมีความแตกต่างในด้านคัมภีร์และหลักคำสอน โดยทั้งสองนิกายมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาวัฒนธรรมและสังคมของภูมิภาคนี้

เถรวาทและมหายาน มิติการอยู่ร่วมกันและความแตกต่าง เถรวาทได้รับอิทธิพลจากลังกาและมีบทบาทสำคัญในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา โดยเน้นการปฏิบัติสมาธิและการศึกษาพระธรรม

จากพระไตรปิฎก มหายานได้รับอิทธิพลจากจีนและอินเดียในอาณาจักรศรีวิชัยและล้านนา โดยมีการประยุกต์ใช้คัมภีร์มหายาน เช่น ลังกาวตารสูตรและปรมัตถสูตร การสร้างพระพุทธรูปและสถาปัตยกรรมสะท้อนการผสมผสานระหว่างทั้งสองนิกาย เช่น พระพุทธรูปในศิลปะที่มีลักษณะจากทั้งจีนและอินเดีย

อิทธิพลของคัมภีร์ลังกาวตารสูตร คัมภีร์ลังกาวตารสูตรของมหายานมีอิทธิพลในภูมิภาคสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะในด้านการปฏิบัติทางจิตวิญญาณและการสร้างสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา เช่น การสร้างเจดีย์หลายยอดและพระพุทธรูปที่สะท้อนการตระหนักรู้ถึงสัจธรรม

การสร้างวัดและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา วัดและสถาปัตยกรรมในสุวรรณภูมิได้รับอิทธิพลจากทั้งพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยมีรูปแบบการสร้างพระเจดีย์ที่สะท้อนลักษณะของแต่ละนิกาย เช่น เจดีย์แบบจีนในศรีวิชัยและเจดีย์ทรงสูงในสุโขทัยการออกแบบวัดในแต่ละอาณาจักรสะท้อนถึงการปรับตัวของพุทธศาสนาและการพัฒนาศิลปะที่ผสมผสานระหว่างศิลปะจีน อินเดียและท้องถิ่น

หลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ศิลาจารึกและพุทธศาสนสถานที่พบในศรีเทพและสุโขทัยเป็นหลักฐานสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนา โดยเฉพาะการส่งเสริมศาสนาในนิกายเถรวาทจากชมพูทวีปมายังสุวรรณภูมิ ศิลาจารึกที่พบในศรีเทพแสดงถึงการสนับสนุนจากกษัตริย์และชนชั้นสูงในการเผยแพร่พุทธศาสนาและการสร้างศาสนสถานเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรม

สรุปได้ว่า การอยู่ร่วมกันของพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานในภูมิภาคสุวรรณภูมิทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและผสมผสานแนวคิดทางศาสนาอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา และยังสะท้อนถึงความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้

7.2 ความสำคัญของการศึกษาเส้นทางพุทธศาสนาในบริบทของสุวรรณภูมิ

การศึกษาเส้นทางพุทธศาสนาในบริบทของสุวรรณภูมิเป็นการเข้าใจถึงบทบาทสำคัญของพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาอารยธรรมในภูมิภาคนี้ ทั้งในแง่ของการเผยแพร่ศาสนา การเชื่อมโยงระหว่างศาสนาและการปกครอง การสืบทอดค่านิยมทางศาสนา การส่งเสริมคุณธรรม และการใช้ศิลปะและสถาปัตยกรรมในการถ่ายทอดคำสอนทางพุทธศาสนา ซึ่งทั้งหมดนี้มีความสำคัญในการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งระหว่างศาสนาและการพัฒนาอารยธรรมในสุวรรณภูมิ

7.2.1 การเผยแพร่และอิทธิพลที่มีต่อการพัฒนาอารยธรรมในภูมิภาคนี้

พุทธศาสนาได้รับการเผยแพร่เข้าสู่ภูมิภาคสุวรรณภูมิในช่วงยุคต้นๆ ผ่านเส้นทางการค้าระหว่างอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและศาสนาอย่างลึกซึ้ง การเผยแพร่พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะ

การเชื่อมโยงระหว่างศาสนากับการปกครอง การที่กษัตริย์และผู้ปกครองนำพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการปกครองและการสร้างระเบียบในสังคม ทำให้ศาสนาพุทธไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือทางจิตวิญญาณเท่านั้น แต่ยังเป็นพลังในการพัฒนาผู้นำและการจัดระเบียบสังคม

7.2.2 การสืบทอดค่านิยมทางศาสนา

การสืบทอดค่านิยมทางพุทธศาสนาเป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างสังคมที่มีคุณธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเน้นหลักธรรม เช่น สติ สมาธิ ปัญญา และการดำเนินชีวิตตามแนวทางของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้รับการส่งต่อผ่านครูอาจารย์และการอบรมในวัดและศูนย์การศึกษาทางศาสนา การสืบทอดค่านิยมเหล่านี้ช่วยสร้างความมั่นคงในสังคม และยังส่งผลต่อการพัฒนาอารยธรรมของสุวรรณภูมิในด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษาศิลปะ วัฒนธรรม การปกครอง และการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี

7.2.3 การส่งเสริมคุณธรรม

พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิได้มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมคุณธรรมในสังคม โดยหลักการของพุทธศาสนาเชื่อมโยงกับการฝึกฝนจิตใจ และการกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น การส่งเสริมคุณธรรมในรูปแบบของการให้ทาน การรักษาศีล และการพัฒนาปัญญาได้ช่วยให้สังคมมีการพัฒนาทางจิตวิญญาณที่เข้มแข็งและมีความสามารถในการพัฒนาสังคมที่มีความเป็นธรรมและมั่นคง

7.2.4 การใช้ศิลปะและสถาปัตยกรรมในการถ่ายทอดคำสอนทางพุทธศาสนา

การใช้ศิลปะและสถาปัตยกรรมในการถ่ายทอดคำสอนทางพุทธศาสนานั้นสะท้อนถึงความสามารถของพุทธศาสนาในการเชื่อมโยงศาสนากับความงามในทางวัฒนธรรม การสร้างพระอาราม วัด วิหาร และรูปปั้นพระพุทธเจ้าไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม แต่ยังเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดหลักคำสอนทางพุทธศาสนาในรูปแบบที่เห็นได้ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับในระดับสากล การออกแบบสถาปัตยกรรมและศิลปะทางพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิยังเป็นตัวอย่างที่ดีของการใช้ศิลปะเพื่อสร้างแรงบันดาลใจและช่วยให้ผู้คนได้เรียนรู้เกี่ยวกับหลักธรรมและการปฏิบัติทางศาสนา (เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย, และคณะ, 2565)

การศึกษาเส้นทางพุทธศาสนาในบริบทของสุวรรณภูมิจึงมีความสำคัญไม่เพียงแค่ในด้านการเผยแพร่ศาสนา แต่ยังช่วยให้เราเข้าใจถึงการพัฒนาอารยธรรมที่หลากหลายทางวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้ ซึ่งทุก ๆ ด้านจากการเผยแพร่ศาสนา การสืบทอดค่านิยม การส่งเสริมคุณธรรม และการใช้ศิลปะในการถ่ายทอดคำสอนพุทธศาสนาล้วนมีบทบาทในการสร้างสังคมสุวรรณภูมิที่มีความกลมกลืนและยั่งยืนต่อการพัฒนาภายใต้หลักธรรมทางพุทธศาสนา

7.3 ทิศทางการศึกษาพุทธศาสนาและอารยธรรมในอนาคต

ทิศทางการศึกษาพุทธศาสนาในอนาคตควรมุ่งเน้นไปที่การศึกษาและการวิจัยในเชิงลึกเกี่ยวกับบทบาทของพุทธศาสนาในการสร้างสังคมที่มีความสงบสุขและยั่งยืน ซึ่งไม่เพียงแต่การศึกษา

ความรู้ในเชิงทฤษฎีของพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังควรมีการศึกษาผลกระทบที่พุทธศาสนามีต่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมในระดับโลกอีกด้วย พุทธศาสนาไม่เพียงแค่เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติธรรมเพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์ แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสมดุลในชีวิต การรักษาความสงบสุขในสังคม และการเสริมสร้างความยั่งยืนทั้งในแง่ของการดำเนินชีวิตส่วนบุคคลและการพัฒนาชุมชน

หนึ่งในแนวทางสำคัญคือการต่อยอดการศึกษาเกี่ยวกับศิลปะ วรรณกรรม และปรัชญาที่เกิดขึ้นจากพุทธศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมิ ซึ่งมีประวัติศาสตร์อันยาวนานในการส่งเสริมคุณธรรม การศึกษาเชิงลึกในด้านนี้จะช่วยให้เราเข้าใจถึงการพัฒนาของอารยธรรมและการถ่ายทอดคุณค่าทางศาสนาผ่านสื่อศิลปะและวรรณกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการเผยแพร่หลักธรรมของพุทธศาสนาในรูปแบบที่เข้าถึงผู้คนในหลากหลายระดับการศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างพุทธศาสนาและการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในภูมิภาคยังเป็นอีกหนึ่งทิศทางที่สำคัญ พุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติส่วนบุคคล แต่ยังมีอิทธิพลที่สำคัญในการกำหนดทิศทางของการพัฒนาสังคม โดยการศึกษาบทบาทของพุทธศาสนาในการส่งเสริมการพัฒนาอย่างยั่งยืนในด้านต่าง ๆ เช่น การพัฒนาที่ยั่งยืนทางเศรษฐกิจ ความเท่าเทียมทางสังคม และการรักษาความมั่นคงทางการเมือง จะช่วยเสริมสร้างสังคมที่มีความสมดุลและสงบสุขในระยะยาว

นอกจากนี้ การศึกษาเชิงข้ามศาสตร์เกี่ยวกับพุทธศาสนาและอารยธรรมจะช่วยให้สามารถอนุรักษ์และเผยแพร่หลักธรรมพุทธศาสนาในยุคที่เทคโนโลยีและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกำลังก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว การบูรณาการความรู้จากหลายสาขาวิชา เช่น ปรัชญา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ และเทคโนโลยี จะช่วยให้การศึกษาพุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการรักษาหรือฟื้นฟูเท่านั้น แต่ยังเป็นการพัฒนาวิธีการใหม่ๆ ในการเผยแพร่และประยุกต์ใช้หลักธรรมพุทธศาสนาให้เข้ากับสภาพสังคมในยุคปัจจุบันและอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพการศึกษาพุทธศาสนาและอารยธรรมในอนาคตจึงควรมุ่งเน้นไปที่การเชื่อมโยงระหว่างความรู้ทางพุทธศาสนาและการพัฒนาทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี เพื่อให้พุทธศาสนาเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญในการสร้างสังคมที่มีความสงบสุขและยั่งยืนในอนาคต

สรุปบทเรียนนี้เน้นการศึกษาเส้นทางพุทธอารยธรรมที่เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริมอารยธรรมในภูมิภาคนี้ ตั้งแต่การแผ่ขยายของพุทธศาสนาในด้านศิลปะ วรรณกรรม ปรัชญา ไปจนถึงบทบาทของพระสงฆ์ในด้านการปกครองและการศึกษา พุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะและวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงค่านิยมทางจิตวิญญาณ รวมถึงการส่งเสริมความสงบเรียบร้อยในสังคมผ่านการใช้ศาสนาเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมในสุวรรณภูมิ ซึ่งทำให้เกิดการก่อร่างสร้างสังคมที่มีความเป็นอารยธรรมอย่างยั่งยืน

ทฤษฎีการกำเนิดแผ่นดินสุวรรณภูมิสามารถแบ่งออกเป็นสามมุมมองหลัก ได้แก่ มุมมองจากนักวิชาการอินเดียที่เห็นว่า สุวรรณภูมิได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียผ่านการแพร่กระจายของพุทธศาสนาและฮินดู มุมมองจากนักประวัติศาสตร์ตะวันตกที่มองสุวรรณภูมิเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างอินเดีย จีน และโลกตะวันตก และมุมมองจากนักวิชาการไทยที่เน้นอิทธิพลของพุทธศาสนาที่เผยแผ่โดยพระสมณทูตจากพระเจ้าอโศกมหาราช การรวมกันของทั้งสามทฤษฎีนี้สะท้อนถึงการเชื่อมโยงที่สำคัญในด้านการเผยแพร่พุทธศาสนาในภูมิภาคนี้

รูปแบบของพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ: การอยู่ร่วมกันของเถรวาทและมหายาน ในภูมิภาคสุวรรณภูมิ พุทธศาสนาเถรวาทและมหายานมีการอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน แม้ว่าจะมีความแตกต่างในด้านคัมภีร์และหลักคำสอน แต่ทั้งสองนิกายได้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาวัฒนธรรมและสังคมของภูมิภาคนี้ โดยเถรวาทได้รับอิทธิพลจากลังกาในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา ส่วนมหายานได้รับอิทธิพลจากจีนและอินเดียในอาณาจักรศรีวิชัยและล้านนา ความแตกต่างของทั้งสองนิกายนี้สะท้อนถึงความหลากหลายในการสร้างสถาปัตยกรรมและศิลปะพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ เช่น การสร้างพระเจดีย์ที่มีลักษณะเฉพาะจากทั้งจีนและอินเดีย

ความสำคัญของการศึกษาเส้นทางพุทธศาสนาในบริบทของสุวรรณภูมิ การศึกษาเส้นทางพุทธศาสนาในบริบทของสุวรรณภูมิเป็นการเข้าใจบทบาทของพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาอารยธรรมในภูมิภาคนี้ การเผยแพร่พุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นการเผยแผ่คำสอนเท่านั้น แต่ยังช่วยในการสร้างความสงบเรียบร้อยในสังคม โดยเฉพาะการนำพุทธศาสนาไปใช้ในการปกครองและการสร้างระเบียบในสังคม การสืบทอดค่านิยมทางศาสนาและการส่งเสริมคุณธรรมช่วยให้เกิดสังคมที่มีคุณธรรมและความมั่นคง การใช้ศิลปะและสถาปัตยกรรมในการถ่ายทอดคำสอนทางพุทธศาสนาก็เป็นอีกหนึ่งเครื่องมือสำคัญที่ช่วยสื่อสารหลักธรรมให้กับสาธารณชน

ทิศทางการศึกษาพุทธศาสนาในอนาคตควรมุ่งเน้นการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับบทบาทของพุทธศาสนาในการสร้างสังคมที่มีความสงบสุขและยั่งยืน โดยเน้นการบูรณาการความรู้จากหลายสาขาวิชา เช่น ปรัชญา ประวัติศาสตร์ และเทคโนโลยี การศึกษาเชิงข้ามศาสตร์จะช่วยให้สามารถประยุกต์ใช้หลักธรรมของพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันและอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะช่วยให้พุทธศาสนาเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญในการพัฒนาสังคมและอารยธรรมอย่างยั่งยืน

คำถามท้ายบท

1. อธิบายความหมายและความสำคัญของดินแดนสุวรรณภูมิในบริบทของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พร้อมยกตัวอย่างหลักฐานที่เกี่ยวข้อง?

2. อธิบายทฤษฎีเกี่ยวกับการกำเนิดและบทบาทของสุวรรณภูมิตามแนวคิดของนักวิชาการจากอินเดีย ตะวันตก และไทย โดยสรุปข้อเหมือนและข้อแตกต่างที่สำคัญ?

3. เขียนรายงานเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากชมพูทวีปสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านทางบกและทางทะเล พร้อมอธิบายความสำคัญของเส้นทางเหล่านี้?

4. อธิบายความสำคัญของหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ศิลาจารึก พระพุทธรูป และโบราณสถาน ที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ?

5. อธิบายอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ส่งผลต่อการเมืองการปกครอง คติความเชื่อ วิถีชีวิตประเพณี วัฒนธรรม และภาษาในสุวรรณภูมิ พร้อมยกตัวอย่างประกอบ?

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2533). *โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณบุรี.* ห้างหุ้นส่วนจำกัดสารรังสรรค์.

กรมศิลปากร. (2529). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14.* โรงพิมพ์ภาพพิมพ์.

ธิดา สาระยา. (2532). *(ศรี) ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). เมืองโบราณ.

บัญชา พงษ์พานิช. (2548). *สุวรรณภูมิ: ร่องรอยแห่งพุทธศาสนาและอารยธรรมโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.* สำนักพิมพ์ศยาม.

บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ และคณะ (2553). *การประดิษฐานพระพุทธศาสนาจากลังกาทวีปในดินแดนประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี* [รายงานการวิจัย]. สำนักพิมพ์สมาพันธ์.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2540). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย.* ธรรมสภา.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2540). *พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ.* มูลนิธิพุทธธรรม.

พระธรรมปิฎก. (2540). *พุทธศาสนามหายานและความสัมพันธ์กับประเทศจีน*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2530). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พัฒน์เกศ กิตติธาร. (2561). *ศิลาจารึกพระราชชายาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในศรีเทพ.* สำนักพิมพ์วิชาการ.

พิทักษ์ ศรีสวัสดิ์. (2559). พุทธศาสนาและการเมืองในอาณาจักรสุวรรณภูมิ. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, 19*(2), 45-67.

เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย, และคณะ. (2565). *การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ.

มานพ นักการเรียน และคณะ. (2564). ทวารวดี : มิติทางความเชื่อและศาสนา. *วารสารสิรินธรปริทรรศน์, 22*(1), 254-263.

วีระ พงษ์. (2560). พระสงฆ์และบทบาททางสังคมในสุวรรณภูมิ. *วารสารประวัติศาสตร์ศิลปะ, 21*(3), 23-45.

สมบัติ บุญญาพร. (2556). *บทบาทของพระไตรปิฎกในสังคมพุทธศาสนา.* สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2542). *ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 4). จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2566). *สุวรรณภูมิ แผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์ ชุมทางการค้า ไม่อาณาจักร.* https://www.silpa-mag.com/history/article_73265.

สุจินต์ วงษ์เทศ. (2549*). สุวรรณภูมิ ต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย*. มติชน.

สุชาติ หงษา. (2550). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* ศยาม.

ผาสุข อินทราวุธ. (2542). *ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานโบราณคดี.* สำนักพิมพ์กรมศิลปากร.

ผาสุข อินทราวุธ. (2548). *สุวรรณภูมิ : จากหลักฐานโบราณคดี* [ภาควิชาโบราณคดี]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2561). *พุทธศิลป์ไทยในบริบทอาเซียน* [จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา.

Chakrabarti, D. K. (2011). *India: An Archaeological History*. Oxford University Press.

Craig J. Reynolds. (1995). A New Look at Old Southeast Asia. *The Journal of Asian Studies 54*(2), 419–446.

George Coedès. (1968). *The Indianized States of Southeast Asia*. University of Hawaii Press.

Glover, I. C. (1996). Recent Archaeological Research in Southeast Asia. *Journal of Southeast Asian Studies, 27*(1), 46-60.

Glover, I. C. (1996). *Early Trade Between India and Southeast Asia: A Link in the Development of a World Trading System*. Routledge.

Hall, D. G. E. (2014). *A History of South-East Asia*. Macmillan.

Hall, K. R. (2014). *A History of Early Southeast Asia: Maritime Trade and Societal Development*. Rowman & Littlefield.

O.W. Wolters. (1982). *History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives.* Cornell University Southeast Asia Program.

Paul Wheatley. (1961). *The Golden Khersonese: Studies in the Historical Geography of the Malay Peninsula before A.D. 1500*. University of Malaya Pres.

Suzuki, D. T. (2017). *The Lankavatara Sutra: A Mahayana Text.* Motilal Banarsidass.

Lieberman, V. (2003). *Strange parallels: Southeast Asia in global context, c. 800–1830: Vol. 1. Integration on the mainland*. Cambridge University Press.

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (2529). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14.* โรงพิมพ์ภาพพิมพ์.

กรมศิลปากร. (2533). *โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณบุรี.* สารรังสรรค์.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2545). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จันทรัชนันท์ สิงหทัต. (2539). *การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานอินเดีย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหิดล.

ดวงธิดา ราเมศวร์. (2549). *อารยธรรมยิ่งใหญ่แห่งอาเซียน อินเดีย-จีน.* พิมพลักษณ์.

ธนิต อยู่โพธิ์. (2530). *นิทานกถาพระพุทธประวัติตอนต้น ฉบับพระพุทธโฆสเถระ.* กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ธรรมะไทย. (2565). *พุทธศาสนามหายาน*. http://www.mahayana.in.th/p/buddhism mahayana.html

ธิดา สาระยา. (2532). *(ศรี) ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). เมืองโบราณ.

บัญชา พงษ์พานิช. (2548). *สุวรรณภูมิ: ร่องรอยแห่งพุทธศาสนาและอารยธรรมโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.* สำนักพิมพ์ศยาม.

บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ และคณะ (2553). *การประดิษฐานพระพุทธศาสนาจากลังกาทวีปในดินแดนประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี* [รายงานการวิจัย]. สำนักพิมพ์สมาพันธ์.

บุญมี แท่นแก้ว. (2548). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย.* โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

ประทุม อังกูรโลหิต. (2553). *พระมหาปณิธานของพระโพธิสัตว์-ข้อโต้แย้งทางปรัชญา.*โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประยงค์ แสนบุราณ. (2549). *ปรัชญาอินเดีย.* โอ. เอส. พริ้นติ้ง.

ประยงค์ อ่อนตา. (2561). การสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสารปัญญาปณิธาน 3*(2): 15-26.

ปุ้ย แสงฉาย. (ม.ป.ป.). *พุทธปรัชญา.* ลูก ส.ธรรมภักดี.

ผาสุข อินทราวุธ. (2542). *ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานโบราณคดี.* สำนักพิมพ์กรมศิลปากร.

ผาสุข อินทราวุธ. (2548). *สุวรรณภูมิ : จากหลักฐานโบราณคดี* [ภาควิชาโบราณคดี]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (2549). *พรหมสี่หน้า.* อมรินทร์.

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจฺจากาโร). (2538). *อุปกรณ์สังคีติกถา.* มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2548). *ประวัติศาตร์พระพุทธศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 5). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2551). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทพดิลก. (2548). *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 5). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทพดิลก. (2551). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต). (2548*). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด*. วัดราชโอรสาราม.

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธมฺมเสฏฺโฐ). (2547). *อธิบายวินัย สำหรับนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก ฉบับกรมการศาสนา*.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2540). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย.* ธรรมสภา.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2540). *พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ.* มูลนิธิพุทธธรรม.

พระธรรมปิฎก. (2540). *พุทธศาสนามหายานและความสัมพันธ์กับประเทศจีน*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). (2546). *อนุปุพพิกถาทีปนี* (พิมพ์ครั้งที่ 4). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่อจรัญ ฐิตธมฺโม), (มปป.). *ทาน ศีล ภาวนา นำพาพ้นกรรม.* แอล ซีพี เด็กดีมีบุญ.

พระนรินทร์ภัทร นิรุตฺติเมธี (ตาคำ). (2560). *ศึกษาวิเคราะห์การประยุกต์ใช้หลักการให้ทานในการส่งเสริมการจัดกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลแม่สุก อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา*. [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ ปยุตฺโต). (2550). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 15). สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (2550) *ธรรมะฉบับเรียนลัด*. สถาบันบันลือธรรม.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต).(2557). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่27). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต),. (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 15). โรงพิมพ์สหธรรมิก.

พระพรหมคุณาภรณ์**.** (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2550). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย.* เม็ดทรายพริ้นติ้ง.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2561). *สังคายนาในพระพุทธศาสนา.* คลังนานาวิทยา.

พระมหานิกร สุวรรณดี.(2544). *การศึกษาวิเคราะห์หลักความเชื่อเรื่องระบบวรรณะของชาวฮินดูในประเทศไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหิดล.

พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม. (2557). *เอกสารประกอบการสอนวิชาเปรียบเทียบคำสอนพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน*. จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์.

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ (2544). *พุทธปรัชญา สาระและพัฒนาการ*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสมศักดิ์ ญาณโพโธ. (2514, 27 กุมภาพันธ์). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. http://palungjit.org/threads/ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา-เถรวาท-มหายาน-พระมหาสมศักดิ์-ญาณโพโธ.75562/

พระมหาสาคร ศรีดี. (2560). *พุทธจริยธรรม*, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. http://www.thaicadet.org/Buddhism/BuddhistEthics-SakonSridee.html,

พระสุขุม สุขวฑฺฒโกและคณะ. (2564). ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน. *วารสารวนัมฎองแหรกพุทธศาสตรปริทรรศน์ปีที่ 8*(1): 123-10.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2530). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระอมราภิรักขิต(อมโรเกิด). (2529). *สัตตปัพพบุพพสิกขาและบุพพสิกขาวรรณา* (พิมพ์ครั้งที่3). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (2534) *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พัฒน์เกศ กิตติธาร. (2561). *ศิลาจารึกพระราชชายาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในศรีเทพ.* สำนักพิมพ์วิชาการ.

พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. (2542). *พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พิทักษ์ ศรีสวัสดิ์. (2559). พุทธศาสนาและการเมืองในอาณาจักรสุวรรณภูมิ. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, 19*(2), 45-67.

พีรพงศ์ สุขแก้ว.(2548). *สู่พรหมัน:ตรีมูรติ "พระพรหม พระศิวะ พระนารายณ์".* มาย แบ็งค๊อค.

พุทธทาสภิกขุ, (2543). *ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี* (พิมพ์ครั้งที่ 7). โรงพิมพ์สุขภาพใจ.

พุทธทาสภิกขุ. (2525). *ลัทธิความเป็นมาแห่งพระศาสนาหินยาน–มหายาน.* ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. (2545). *ฟ้าสางฯ 1*. ธรรมสภา.

พุทธประวัติ. (ม.ป.ป.). *ประวัติพระพุทธเจ้า ตอนที่ 1 : พุทธประวัติ – วันสำคัญในพระพุทธศาสนาพุทธประวัติ เล่ม 3 ตอน ปัจฉิมโพธิกาล*. https://shorturl.asia/BW29m

เพ็ญพรรณ เฟื่องฟูลอย, และคณะ. (2565). *การศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอารยธรรมทวารวดี. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ.

ฟื้น ดอกบัว. (2549). *ศาสนาเปรียบเทียบ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). บูรพาสาส์น.

ฟื้น ดอกบัว. (2554). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ.* ศิลปาบรรณาคาร.

มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534).*พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2557). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล.* (พิมพ์ครั้งที่ 8). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย.(2543). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มานพ นักการเรียน และคณะ. (2564). ทวารวดี : มิติทางความเชื่อและศาสนา. *วารสารสิรินธรปริทรรศน์, 22*(1), 254-263.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542* (พิมพ์ครั้งที่ 6). ราชบัณฑิตยสถาน.

วศิน อินทสระ. (2535). *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). เจริญกิจ.

วศิน อินทสระ. (2541). *พุทธจริยศาสตร์.* โรงพิมพ์ทองกวาว.

วศิน อินทสระ. (2544). *จริยศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 4). บรรณกิจ.

วศิน อินทสระ. (2563). *พุทธโอวาทก่อนปรินิพพาน.* สุภา.

วันชาติ ชาญวิจิตรและคณะ. (2563).บทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรม. *วารสาร สังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ, 5*(2),1-17

วิสุทธิ์ บุษยกุล. (2549). *“ปรัมปราวิทยาว่าด้วยพระพรหม.”*. อมรินทร์.

วีระ พงษ์. (2560). พระสงฆ์และบทบาททางสังคมในสุวรรณภูมิ. *วารสารประวัติศาสตร์ศิลปะ, 21*(3), 23-45.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2561). *พุทธศิลป์ไทยในบริบทอาเซียน* [จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา.

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2561). พัฒนาการวรรณกรรมพุทธประวัติ. *วารสารปาริชาต มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 31(2), 209-211.

ส. พลายน้อย. (2558). *ตามรอยพุทธประวัติ*. พิมพ์ดี.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2564). *พุทธวิธีในการสอน.* กองทุนพระองค์เจ้าวิมลฉัตร.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2526). *เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า.* มูลนิธิพุทธธรรม.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์**.** (2554). *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก.* ผลิธัมม์.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2492). *พุทธประวัติ เล่ม 1*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมบัติ บุญญาพร. (2556). *บทบาทของพระไตรปิฎกในสังคมพุทธศาสนา.* สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์.

สมัคร บุราวาศ. (2516). *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล*. แพร่พิทยา.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2557).*วิชาพุทธประวัติ ธรรมศึกษาชั้นตรี ฉบับปรับปรุง 2557***.** โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2542). *ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 4). จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2523). *พระพุทธศาสนาในอินเดีย*. กรุงสยามการพิมพ์.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2566). *สุวรรณภูมิ แผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์ ชุมทางการค้า ไม่อาณาจักร.* https://www.silpa-mag.com/history/article_73265.

สุจินต์ วงษ์เทศ. (2549*). สุวรรณภูมิ ต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย*. มติชน.

สุชาติ หงษา. (2550). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* ศยาม.

สุชีพ ปุญญานภาพ. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน* (พิมพ์ครั้งที่ 16). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2540). *ศาสนาเปรียบเทียบ.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2550). *พระไตรปิฎกฉบับสาหรับประชาชน* (พิมพ์ครั้งที่ 17). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุเชาว์ พลอยชุม. (2539). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส* (พิมพ์ครั้งที่ 2). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุดใจ ภูกงลี. (2564). *เอกสารประกอบการสอนประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. มหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2546). *พุทธ-ฮินดูจุดยืนที่แตกต่าง*. สุขภาพใจ.

สุรีย์ มีผลกิจ (2556). *พระสัมมาสัมพุทธเจ้า*. คอมฟอร์ม

เสถียร โพธินันทะ. (2519). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธินันทะ. (2535). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธินันทะ. (2543). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 4). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. (ม.ป.ป.). *พระพุทธเจ้ามิได้ปรินิพพานด้วยโรคอะไร ว่าด้วยสูกรมัททวะ.* https://www.matichonweekly.com/column/article_98418

หลวงวิจิตรวาทการ. (2523). *ศาสนาสากล เล่ม 1.* ลูก ส.ธรรมภักดี.

Chakrabarti, D. K. (2011). *India: An Archaeological History*. Oxford University Press.

Craig J. Reynolds. (1995). A New Look at Old Southeast Asia. *The Journal of Asian Studies 54*(2), 419–446.

George Coedès. (1968).*The Indianized States of Southeast Asia*. University of Hawaii Press.

Glover, I. C. (1996). *Early Trade Between India and Southeast Asia: A Link in the Development of a World Trading System*. Routledge.

Glover, I. C. (1996). Recent Archaeological Research in Southeast Asia. *Journal of Southeast Asian Studies, 27*(1), 46-60.

Hall, D. G. E. (2014). *A History of South-East Asia*. Macmillan.

Hall, K. R. (2014). *A History of Early Southeast Asia: Maritime Trade and Societal Development, 100–1500*. Rowman & Littlefield.

Lieberman, V. (2003). *Strange parallels: Southeast Asia in global context, c. 800–1830: Vol. 1. Integration on the mainland*. Cambridge University Press.

O.W. Wolters. (1982). *History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives.* Cornell University Southeast Asia Program,

Paul Wheatley. (1961). *The Golden Khersonese: Studies in the Historical Geography of the Malay Peninsula before A.D. 1500*. University of Malaya Pres.

Suzuki, D. T. (2017). *The Lankavatara Sutra: A Mahayana Text.* Motilal Banarsidass.

ภาคผนวก

PLOs และ CLOS วิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

ผลลัพธ์การเรียนรู้ของหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs) หมวดวิชา BU

PLO 3 รอบรู้ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อพัฒนาตนเองและสังคมตามแนวทางพุทธธรรมนำปัญญา เป็นผู้ร่วมสร้างสรรค์นวัตกรรมเชิงพุทธ

Sub PLO 3.1 อธิบาย หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ (U)

คำอธิบายรายวิชา

BU 5001 ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

History of Buddhism

พุทธประวัติในปฐมกาล มัชฌิมกาล และปัจฉิมกาล การสังคายนาและนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา เส้นทางพุทธอารยธรรมและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ

The Buddha's history in the beginning, middle and last times; The Buddhist Rehearsal and Schools of Buddhism; paths of Buddhist civilization and the Buddhist propagation in the land of Suvarnabhumi

Constructive Alignment

PLO 3.1 อธิบาย หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ (U)

หลังจากเรียนจบบทเรียน นักศึกษาสามารถ

CLO 1 อธิบาย พุทธประวัติในช่วงปฐมกาล มัชฌิมกาล และปัจฉิมกาล รวมถึงเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของพระพุทธศาสนา **ได้อย่างชัดเจนด้วยการยกตัวอย่างภาพประกอบที่สร้างขึ้นด้วยตนเองหรือด้วยการยกตัวอย่างในการอธิบาย (U)**

CLO 2 เปรียบเทียบการสังคายนาพระธรรมวินัยและการเกิดขึ้นของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งความเชื่อมโยงกับพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในแต่ละยุคสมัย **ได้อย่างชัดเจนด้วยการยกตัวอย่างภาพประกอบที่สร้างขึ้นด้วยตนเองหรือด้วยการยกตัวอย่างในการอธิบาย (U)**

CLO 3 รายงาน เส้นทางพุทธอารยธรรมและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ รวมถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการแพร่ขยายและการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาในภูมิภาค **ได้อย่างถูกต้องตามเนื้อหาที่กำหนดให้ (U)**

อภิปราย หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในพุทธประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนา **โดยสามารถอธิบายความหมาย ความสำคัญ และเชื่อมโยงหลักธรรมเหล่านั้นกับบริบททางสังคมได้อย่างมีเหตุผล (U)**

ปรัชญามหาวิทยาลัย

“ ความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพระพุทธศาสนา ”

ACADEMIC EXCELLENCE BASED ON BUDDHISM

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY